Edward W. Said

Medyada İslam

GAZETECİLER VE UZMANLAR
DÜNYAYA BAKIŞIMIZI
NASIL BELİRLİYOR?

metis

Edward W. Said

Medyada İslam

Gazeteciler ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?

Kudüs doğumlu olan Edward W. Said (1935-2003) Kahire Victoria Koleji'nde, Massachusetts Mount Hermon School'da ve Princeton ile Harvard üniversitelerinde eğitim gördü. 1963'ten itibaren Columbia Üniversitesi'nde İngilizce ve karşılaştırmalı edebiyat dersleri verdi. 1974'te Harvard'da Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nde konuk öğretim üyesi olarak, 1975-76'da Stanford Davranış Bilimleri İleri Araştırmalar Merkezi'nde burslu araştırmacı olarak, 1979'da da Johns Hopkins Üniversitesi'nde Beşeri Bilimler Bölümü'nde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. *Arab Studies Quarterly*'de editörlük yaptı; New York' taki Dış İlişkiler Konseyi, Amerikan Sanatlar Akademisi ve PEN yönetim kurulu üyeliklerini yürüttü. 1976'da Harvard Üniversitesi Bowdoin Ödülü'nü, 1994'te de Lionel Trilling Ödülü'nü aldı. Kitapları arasında, *Joseph Conrad and the Fiction of Autobiography; Beginnings: Intention and Method* (Metis yayın programında); *Filistin Sorunu* (Pınar, 1985); *Literature and Society; The World, The Text and The Critic; After the Last Sky; Blaming the Victims; Müzikal Nakışlar* (Agora, 2006); *Şarkiyatçılık* (Metis, 1999); *Kültür ve Emperyalizm* (Hil, 1999); *Entelektüel* (Ayrıntı, 1995), bir otobiyografi olan *Yersiz Yurtsuz* (İletişim, 2003) ve *Geç Dönem Üslubu* (Metis, 2008) sayılabilir. Türkçede kapsamlı bir Said okuması için yazarın makalelerinden derlediğimiz Metis seçkisini, *Kış Ruhu*'nu (2000) tavsiye ederiz.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Medyada Islam
Gazeteciler ve Uzmanlar Dünyaya
Bakışımızı Nasıl Belirliyor?
Edward W. Said

İngilizce Basımı:
Covering Islam
How the Media and the Experts Determine
How We See the Rest of the World
Vintage, 1997

© Edward W. Said, 1981, 1997
© Metis Yayınları, 2006. Wylie Agency (UK) Ltd
ile yapılan sözleşme temelinde yayımlanmış
lisanslı çeviridir.

© Türkçe Çeviri: Aysun Babacan, 2007

Bu kitap, Edward W. Said tarafından tümü gözden
geçirilerek güncellenmiş ve yeni bir "Giriş" bölümü
eklenerek genişletilmiş 1997 basımından çevrilmiştir.
(Yapıtın 1981 versiyonu Türkçede "Haberlerin Ağında
İslam" başlığıyla yayımlanmıştır: Çev. Alev Alatlı,
Babil Yayıncılık, 2000.)

Birinci Basım: Eylül 2008

Yayıma Hazırlayan: Bülent Doğan
Kapak Kolajı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-683-1

Edward W. Said

Medyada İslam

GAZETECİLER VE UZMANLAR DÜNYAYA BAKIŞIMIZI NASIL BELİRLİYOR?

Çeviren:
Aysun Babacan

metis

Mariam'a

İçindekiler

1997 Baskısı İçin Giriş 13

Giriş 51

I. **HABER OLARAK İSLAM**
   1. İslam ve Batı 75
   2. Yorum Çevreleri 110
   3. Bu Bağlamda *Prenses* Faslı 144

II. **İRAN HİKÂYESİ**
   1. Kutsal Savaş 157
   2. İran'ın Kaybedilişi 170
   3. İncelenmemiş ve Gizli Varsayımlar 184
   4. Başka Bir Ülke 196

III. **BİLGİ VE İKTİDAR**
   1. İslamı Yorumlama Siyaseti: Ortodoks Bilgi ve Karşı Tezli Bilgi 209
   2. Bilgi ve Yorum 236

Dizin 247

Geçmişte yayımlanmış yazıların kullanılmasına izin verdikleri için aşağıdakilere teşekkür borçluyum:

The American Scholar: Bernard Lewis'in yazdığı "Ortadoğu Araştırmalarının Durumu" başlıklı yazıdan alıntılar. Yeniden basımı *The American Scholar*, 48, no. 3 (Yaz 1979). Telif Hakkı © 1979 Bernard Lewis. Yayıncının izniyle tekrar basılmıştır.

Dow Jones & Company, Inc.: "Yeniden Düşünmek" (Haberler ve Olaylar) başlıklı yazıdan alıntı yapılmıştır; yazan Vermont Royster, *The Wall Street Journal*, 19 Aralık 1979. *The Wall Street Journal*'m izniyle kopyalanmıştır. Telif hakkı © 1979 Dow Jones & Company Inc.'e aittir, dünya üzerindeki bütün hakları saklıdır.

Esso Middle East: Richard Nolte tarafında yazılan *ABD Üniversitelerinde Ortadoğu Merkezleri* adlı incemele yazısı üzerine Esso Middle East (Exxon Bölümü) tarafından desteklenen rapordan alıntılar yapılmıştır. İzin alınarak kopyalanmıştır.

Fortune Dergisi: Herman Nickel tarafından, 12 Mart 1979'da *Fortune Magazine*'de yayımlanan makaleden alıntı yapılmıştır. Yazarın ve *Fortune Magazine*'in izniyle kopyalanmıştır, Telif hakkı © 1979 Time Inc.'a aittir. Her hakkı saklıdır.

Los Angeles Times Sendikası: 11 Kasım 1979'da *Los Angeles Times*'ta Joseph Kraft tarafından yazılan "Güç Gösterisi Zamanı" başlıklı yazıdan alıntı yapılmıştır, Ernest Conine tarafından yazılan "Petrol Tedarikinde İstikrar İçin Müttefiklerin Amerikan Saflarında Birleşmesi Gerek" başlıklı yazıdan alıntı yapılmıştır. *Los Angeles Times*, 10 Aralık 1979. Telif hakkı © 1979, *Los Angeles Times*. İzin alınarak kopyalanmıştır.

Le Monde: 2 ve 3 Aralık 1979'da *Le Monde*'dan Eric Rouleau'nun makalesinden alıntı, izin alınarak kopyalanmıştır.

New York Times: 14 Eylül 1980'de Haftaya Bakış sayfasında John Kifner tarafından yazılan "Marx ve Mescit Her Zamankinden de Uyumsuz" başlıklı yazısından alıntı. Telif hakkı © 1980 New York Times Company'ye aittir. İzin alınarak kopyalanmıştır.

Oxford Üniversitesi Yayınları: C. Wright Mills'ın *Power, Politics and People* adlı kitabından alıntı yapılmıştır. Oxford Üniversitesi Yayınları'ndan izin alınarak kopyalanmıştır.

Harry Stein: Harry Stein'ın ilk olarak Mayıs 1980'de *Esquire* dergisinde yayımlanan "Yaşamdan Bir Gün: Flora Lewis" başlıklı söyleşiden alıntı yapılmıştır. İzin alınarak kopyalanmıştır.

John Wiley & Sons, Inc. Publishers: Leonard Binder tarafından yayıma hazırlanan *The Study of the Middle East*'te Albert Hourani tarafından yazılan "Tarih" başlıklı yazıdan alıntı yapılmıştır. Telif hakkı © 1976. İzin alınarak kopyalanmıştır.

Zed press: Michael Palis tarafından çevirisi yapılan *Marxism and the Muslim World* adlı kitaptan alıntılanmıştır. Yayımlayan Zed Press, 57 Caledonian Road, Londra N1. İzin alınarak kopyalanmıştır.

Edward W. Said

1997 Baskısı İçin Giriş

MEDYADA İSLAM (*Covering Islam*) yayımlandığından bu yana geçen on beş yıl içinde Amerikan ve Batı medyası Müslümanlar ve İslam üzerine yoğun bir şekilde odaklanmış; bu konularda çıkan haberlerin çoğuna, ilk baskıda anlattığımdan çok daha abartılı bir basmakalıplık ve savaşkan bir husumet damgasını vurmuştur. Nitekim, uçak kaçırma ve terörizmde İslamın rolü, İran gibi Müslüman olduğu aşikâr ülkelerin "bizi" ve bizim yaşam tarzımızı tehdit edişinden söz edilirken kullanılan tarz ve binaları havaya uçurmak, ticari havayollarını sabote etmek, şehir suyuna zehir katmak gibi son komplo spekülasyonları üzerinden Batılıların bilinciyle giderek daha fazla oynanmaktadır. İslam dünyası "uzmanı" adı verilen birçok isim öne çıkmakta, bu isimler kriz dönemlerinde haber programlarına ve söyleşilere katılıp İslam hakkında hazır reçetelerle ahkâm kesmektedir. Ayrıca Müslümanlar hakkındaki, en çok da beyaz olmayan Müslümanlar hakkındaki daha önceleri itibar edilmeyen kanonik Şarkiyatçı fikirler tuhaf bir şekilde diriliyormuş gibi görünüyor. Başka hiçbir kültürün ırksal ya da dini yanlış temsillerinin benzer bir dokunulmazlık zırhıyla korunmadığı bir ortamda bu fikirlerin öne çıkması gerçekten tüyler ürpertici. İslama dair kötü niyetli genellemeler, Batı'da yabancı bir kültürü karalamanın son kabul edilebilir biçimi haline geldi; bir bütün olarak Müslüman zihniyete yahut karaktere, İslam dinine veya kültürüne dair söylenenler, Afrikalılar, Yahudiler, diğer Şarklılar ya da Asyalılar hakkındaki anaakım tartışmalarda artık ağza alınmayan türdendir.

Elbette son on beş yıl içinde Müslümanların ve İran, Sudan, Irak, Somali, Afganistan ve Libya gibi İslam ülkelerinin yarattığı çok sayıda provokasyon ve rahatsız edici olay da yaşanmıştır. Çeşitli suçların sıralandığı şu kısaltılmış listeye bir göz atalım: 1983'te Lübnan'da, Müslüman bir grubun üstlendiği bombalı bir eylem-

de 240 ABD askeri öldürülmüştür; Beyrut'taki Amerikan Elçiliği Müslüman intihar bombacıları tarafından havaya uçurulmuş, çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. 1980'li yıllarda Lübnan'da Şii gruplar çok sayıda Amerikalıyı rehin almış, uzun süre serbest bırakmamıştır. 1985 yılının 14-30 Haziran tarihleri arasında, en kötüsü Beyrut'taki TWA seferi olmak üzere pek çok uçak kaçırma olayı ve hemen hemen ayın tarihlerde Fransa'da yapılan menfur bombalı eylemler Müslüman gruplar tarafından üstlenilmiştir. 1988'de Pan Am havayollarının 109 sefer sayılı uçağım İskoçya'nm Lockerbie kasabası üzerinde havaya uçuranlár da Müslüman teröristlerdir. Lübnan, Ürdün, Sudan, Filistin, Mısır, Suudi Arabistan gibi ülkelerdeki isyancı grupları desteklediği ve onlarla yakın ilişkiler kurduğuna inanılan İran yeni bir önem kazanmıştır. Sovyet işgalinin sona ermesinin ardından Afganistan, birbiriyle çarpışan İslami parti ve aşiretler yüzünden kaynayan bir kazana dönüştü denebilir; başta Taliban olmak üzere, ABD tarafından silahlandırılan, eğitilen ve mali destek verilen birçok Müslüman isyancı grup şimdi bu ülkeyi istila etmiş durumda. Bir zamanlar Amerikan eğitimi almış gerillaların bir kısmı dünyanın çeşitli yerlerinde boy gösteriyorlar (örneğin, 1993'te Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanmasını planlamaktan hüküm giyen Şeyh Ömer Abdül Rahman); şimdi de göründüğü kadarıyla, ABD'nin Ortadoğu'daki önemli müttefiklerinden Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde sivilleri kışkırtıyorlar. Humeyni Salman Rushdie aleyhine *fetva* vermiş (14 Şubat 1989) ve yazarı öldürene milyonlarca dolar ödül vaat edilmiştir; bu olay, İslamın kötücüllüğünü, modernliğe ve liberal değerlere karşı açtığı kararlı savaşı, meydan okumak, kışkırtmak ve tehdit etmek için okyanusları aşıp Batı'nm kalbine dek girebilme kapasitesini örneklercesine çıkmıştı ortaya.

1983 yılından sonra, İslama duydukları sadakati ilan eden Müslümanlardan haberlerde çok sık söz edilir olmuştu. Cezayir'de belediye seçimlerini kazanmışlar ama çıkan askeri isyanla iktidara gelmeleri engellenmişti. Cezayir halen korkunç bir iç savaşın ıstırabını yaşıyor; militanlar ordu birlikleriyle savaşıyor ve gazeteciler, sanatçılar, yazarlar öldürülüyor. Sudan bugün, militan bir İslamcı parti tarafından yönetiliyor; partinin başındaki Hasan el-Turabi olağanüstü kötü niyetli bir kişi olarak, Müslüman kıyafetinde

bir Svengali, bir Savonarola* olarak tanıtılıyor. Onlarca masum Avrupalı ve İsrailli turist Mısır'da İslamcı saldırganlar tarafından katledildi; Mısır'da birbirinden gaddar ve uzlaşmaz Müslüman Kardeşlik ve İslami Cemaat gibi hareketlerin gücü son on yılda muazzam bir artış gösterdi. İşgal altındaki Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki (1987'de başlayan) Filistin *intifadası* sırasında FKÖ'nün otoritesini sarsma amacıyla İsrail tarafından desteklenen Hamas ve İslami Cihat, birçok bombalı intihar saldırısını, havaya uçurulan sivil otobüsü ve katledilen İsrailli sivili alçakça eylemler listesine katarak en çok korkulan ve habercilerin en çok rağbet ettiği İslami aşırılıkçılık örneklerine dönüştü. Bir de en az bunlar kadar dehşet salan –Amerikan medyasında genellikle terörist olarak anılan– Hizbullah (Allah'ın Partisi) gerillaları var; bunlar kendilerini Güney Lübnan'da oluşturulan ve güvenlik şeridi adı verilen bölgedeki yasadışı İsrail işgaline karşı koyan direnişçi savaşçılar olarak tanıtıyor ve yörede bu şekilde algılanıyorlar.

Mart 1996'da, İsrailli sivillerin öldürüldüğü üç intihar saldırısında son örneği görülen "terörizm"i tartışmak için Mısır'ın liman kenti Şarm el Şeyh'te büyük bir uluslararası konferans düzenlendi. Konferansa katılan çok sayıda devlet adamı arasında Başkan Bill Clinton, Başbakan Şimon Perez, Başkan Hüsnü Mübarek ve Filistin lideri Yaser Arafat da vardı. Dünyanın her yerinde yayınlanan konuşmasında Perez, bütün suçun İslamda ve İran İslam Cumhuriyeti'nde olduğu konusunda halkın gözünde en ufak bir kuşkuya yer bırakmadı, konferanstan çıkan sonuçlar da aynı yöndeydi. ABD ve Batı'da medya çevreleri İslama karşı öylesine doldurulmuştu ki, Nisan 1995'te Oklahoma City kentinde bombalı saldırı olduğunda çalan alarm zilleri Müslümanların yine saldırdığım düşündürtmüştü; (o günlerden kalan bir üzüntüyle) hatırlıyorum da, olayın gerçekleştiği gün öğleden sonra, Ortadoğulu olmam ve Ortadoğu hakkında yazmamdan ötürü herkesten daha çok şey bilebileceğim varsayımıyla hareket eden gazetelerden, önemli iletişim organlarından

* Svengali ve Savonarola: Svengali, George du Maurier'in *Trilby* adlı romanının karakterlerinden biri olan korkunç hipnotizmacıdır. Sözlük anlamı da kazanan sözcük, kötü niyetli, başkalarını kandırarak istediğini yapan zorba kişi anlamı taşır; Savonarola (Giralamo), 1498'de asılan Rönesans karşıtı, kitap yakan, sanat düşmanı İtalyan papaz. *–ç.n.*

ve çok sayıda işbilir muhabirden en az yirmi beş telefon gelmişti herhalde. Araplar, Müslümanlar ve terörizm arasındaki bu bütünüyle uydurma bağlantı hiç bu kadar gözüme sokulmamıştı; ne kadar engellemek istesem de, bana zorla hissettirilen bu suça bulaşma duygusunun, tam da hissetmemi bekledikleri duygu olduğunu fark edince afallamıştım. Kısacası medya bana karşı saldırıya geçmişti ve bunun nedeni İslam, daha doğrusu benim İslamla olan bağlantımdı.

Sırp yurttaşlarının elinde etnik temizliğe kurban giden Bosnalı Müslümanların yaşadığı da kesinlikle buydu. Fakat o olayda, David Rieff ve diğerlerinin de gösterdiği gibi, Avrupalı güçler ya da ABD en korkunç suçlar işlenip sona erene dek Bosnalılar lehine hemen hiçbir şey yapmadı. Diğer her yerde Müslümanlara saldırgan olarak bakıldığı ve öyle davranıldığı, görebilecekleri en iyi tavrın hakaret içeren sözler, tehditler, yaptırımlar, karantina ve fırsat yakalandıkça da hava saldırıları olduğu düşünülürse, Birleşmiş Milletler'in Bosna'da insani yardım amaçlı yoğun çabası yepyeni bir şeydi. Çeçen Müslümanları bastırmak isteyen Rusya'nın kanlı girişimlerini de göz önüne almak gerek. Ya da Libya ve Irak olaylarını. Libya Nisan 1986'da televizyonun en çok izlendiği akşam saatlerinde ABD tarafından bombalanmış, Irak ise topyekûn bir savaşın ve bunu müteakip 1993 ile 1996 yılları arasında hava saldırılarının hedefi olmuştu (saldırının büyük bir kısmı CNN'de yayınlandı). Muazzam sayıda masum sivil bu saldırıdan etkilenmiş olsa da, Batı'daki insanlar bunun gerekçeleri olduğuna inanıyordu. 1992 yılında ABD'nin Müslüman Somali'ye insani müdahalesine hiç kimse itiraz etmemiş ve bu müdahale de on yıl önceki Lübnan seferinde olduğu gibi ülkede daha beter bir kargaşayla sonuçlanmıştı. Irak, Libya, Çeçenistan ve Bosna olayları birbirinden farklıdır ama dünyadaki tüm Müslümanların gözünde bu olayların ortak noktası, İslama karşı bir savaşı sürdürmek üzere seferber olanların hep Batılı, çoğunlukla da "Hıristiyan" güçler ve halklar olmasıdır. Dolayısıyla, kutuplaşma iyice artıyor, kültürlerarası diyalog fırsatları erteleniyor. Çoğu Müslümanın yazılarında ve sözlerinde şu temaya rastlanıyor: Bosnalı, Filistinli ve Çeçen kurbanlar Müslüman olmasaydı, Batılı güçler İslamı, "terörizm"in kaynağı olarak görmeselerdi, onlara yardım etmek için çok daha fazla şey yapılırdı. Kaldı ki İsrail, Müslü-

man Arap topraklarını işgal ve ilhak etmiş ama hiçbir zaman cezalandırılmamıştı. Neden sadece İslam ülkeleri ve halkları bu aşağılamanın, bu aşırı husumetin hedefi oluyordu? Amerikalıların çoğunun gözünde İslam, beladan başka bir şey değildi.

İşte tablo böylesine karışık. İslam dünyasında duygusal bir çalkantı yaşan*mış*, Batılı ve İsrailli hedeflere karşı, örgütlü ya da örgütsüz, çok sayıda terörizm vakası görülmüştür. İslam dünyasının genel durumu, üretim ve refah seviyesindeki düşüş, sansür, demokrasinin göreli eksikliği, diktatörlüklerin ürkütücü bir şekilde sürmesi, olağanüstü baskıcı ve otoriter devletler ve bu devletlerden bazılarının terörizm, işkence, sünnet gibi uygulamalara başvurması ya da bunları desteklemesi çağdışı ve acımasız bir görüntü veriyor; Suudi Arabistan, Mısır, Irak, Sudan ve Cezayir gibi İslamı esas alan ülkeler bu görüntüyü verenlerden sadece birkaçıdır. Buna ilaveten, günümüz Müslüman dünyasındaki sayısız derde deva olacağı inancıyla yedinci yüzyıl Mekkesi gibi puslu bir fantaziye sarılan birtakım insanların (bana göre) iyiden iyiye basite indirgeyici tavrının hiç çekici olmayan bir bileşime yol açtığını inkâr etmek de ikiyüzlülüğün daniskası olur.

Beni asıl kaygılandıran şey, "İslamı" açıklamak veya neyin ne olduğuna bakmadan suçlamak için sadece "İslam" yaftasını yapıştırmanın, sonunda bir saldırı biçimini alması; bu yüzden de, kendine Müslüman diyenler ile Batılı sözcüler arasında daha fazla husumete neden olmasıdır. "İslam", onlarca ülke, toplum, gelenek, dil ve elbette sonsuz sayıda farklı deneyimi içeren, nüfusu bir milyarı bulan İslam dünyasında olup bitenlerin görece küçük bir kısmını tanımlar. Ortalığı velveleye veren polemikçi Şarkiyatçılar (büyük çoğunluğu ABD, İngiltere ve İsrail'de faaliyet göstermektedir) her ne kadar İslam toplumlarının tepeden tırnağa İslam tarafından düzenlendiğinde, Dârü'l-İslâm'ın tek ve tutarlı bir mevcudiyeti olduğunda, din ile devletin İslamda gerçekten bir olduğunda vs. ısrar etmişse de, demin söylediklerimizin izini sürüp "İslam" diye yaftalanan bir şeye dayandırmaya çalışmak düpedüz yanlıştır. Bu kitapta iddia ettiğim şey, bunların çoğunun sorumsuzluk abidesi ve kabul edilemez genellemeler olduğu, üstelik, bu gezegen üzerindeki başka din, kültür veya demografik grupları tanımlamak için asla kullanılamadığıdır. Batı toplumları üzerine ciddi çalışmalardan bekle-

diğimizi, yani toplumsal yapılar, tarihler ve kültürel oluşumlara dair tüm o karmaşık kuramları, göz alabildiğine renkli irdelemeleri ve incelikli araştırma dillerini, İslam toplumları üzerine Batı'da yapılan çalışma ve tartışmalardan da beklemeliyiz.

Gelgelelim akademik çalışmalar yerine sadece gazetecilerin sıklıkla bol keseden yaptığı yorumlarla karşılaşıyoruz ve bu yorumlar medya tarafından anında kapılıp iyice abartılıyor. Bunların arasında bir de dillerinden düşürmedikleri, o korkunç haşmetiyle süzülen, kaypak "*köktendincilik*" kavramı var ki bu sözcük neredeyse otomatik olarak sadece İslamla bağdaştırılıyor. Halbuki "köktendincilik" kavramının Hıristiyanlık, Yahudilik ve Hinduizmle de genellikle söylenmeden geçilen ama güçlenmeye devam eden bir ilişkisi vardır. İslam ve köktendincilik arasında kasıtlı olarak yaratılan bu çağrışımlar, ortalama bir okurun İslam ile köktendinciliğin özde aynı şey olduğunu düşünmeye başlamasının teminatı olmuştur. İslamı inanç yapısı, kurucusu ve ümmetine dair bir avuç kurala, klişeye ve genellemeye indirgeme eğilimine bakarak, İslamla birlikte anılan olumsuz olguların –şiddet, ilkellik, atavizm, tehditkâr veçheler– güç kazanmaya devam ettiği söylenebilir; üstelik "köktendincilik" terimini tanımlama, "radikallik" ve "aşırılıkçılık" gibi sözcüklere kati bir anlam kazandırma ya da bu fenomenleri bir bağlama oturtına (örneğin Müslümanların yüzde 5'i, yüzde 10'u veya yüzde 50'si köktendincidir gibi) yönünde ciddi bir çaba gösterilmeden devam etmektedir bu süreç.

American Academy of Arts and Sciences'ın himayesi altındaki bir grubun "köktendincilik" üzerine topladığı bulgular bu kurum tarafından 1991'den bu yana yayımlanıyor ve şu ana kadar beş ciltlik devasa bir çalışma haline geldi. Çalışmada fiilen Yahudilik ve Hıristiyanlık da tartışılmış olsa bile, bu projeye başlarken akıllarından öncelikle İslamın geçtiğinden kuşkulanmak için sebepler var. Projede çok sayıda seçkin akademisyen yer almış, genel editörlüğünü Martin E. Marty ve R. Scott Appleby üstlenmiştir. Sonuçta çoğu ilginç olan bir sürü metin bir araya getirilmiştir, ama Ian Lustick tarafından yapılan zekice bir eleştiriye göre, köktendinciliğin işe yarar tek bir tanımı yoktur bu çalışmada. Hatta Lustick, editörler ve katkıda bulunan diğer kişilerin en sonunda "köktendinciliğin tanımlanmaması (gerektiği) gibi umutsuzca denebilecek bir öne-

riyle ortaya çıktıklarını" ekliyor.[1] Dolayısıyla, bu uzman kişiler bir tanım getiremediğine göre –Müslüman olan her şeye karşı işgüzarlıkla ve husumetle harekete geçen– bir alay polemikçinin bu konuda çok daha az şey yapmasına şaşmamak gerek. Ama yine de okurlarında dehşet ve korku duyguları uyandırmayı gayet iyi becermişlerdir.

Bu noktada tipik bir örnek olarak, eski Ulusal Güvenlik Konseyi üyesi Peter Rodman'ın 11 Mayıs 1992 tarihinde *National Review*' da çıkan yazısını ele alalım. Rodman, "Oysa bugün, Batı dışarıdan gelen bir meydan okumayla karşı karşıyadır; Hıristiyan âleminden çağlardır çektiklerinden dem vuran, *her türlü* Batılı siyasal düşünceden nefret eden militan ve atavist bir güçtür bu" gibi ılımlı bir iddiayla başlar yazısına. Bu cümlede hiçbir niteleyici olmadığına ve "Hıristiyan âleminden çağlardır çektiklerinden dem vuran" ifadesinde olduğu gibi her yere çekilebilecek, doğrulanması imkânsız genellemelerin rahatça kullanıldığına dikkat edin; "Hıristiyan âlemi" ibaresinin, sade ama yine de daha doğru bir sözcük olan Hıristiyanlıktan daha önemli, daha etkileyici durduğunu da ekleyelim. Rodman saldırmaya devam ediyor: "İslam dünyasının büyük bir kısmı toplumsal bölünmeden mustariptir; maddi açıdan Batı'dan aşağı seviyede yer aldığı için hüsranla doludur, Batı kültürünün nüfuzundan rahatsızdır ve hıncının (Bernard Lewis'in 'öfke siyaseti' dediği şey) etkisi altındadır. Bu dünyanın zehir saçan Batı karşıtlığı sırf bir taktikmiş gibi durmuyor." Lewis'in bu tür söylemlerdeki rolüne birazdan ayrıca değineceğim. Rodman İslamın aşağı seviyede yer aldığı, hınç ve öfkeyle dolu olduğu gibi ithamları hiçbir kanıtla desteklemez: Yalnızca iddiada bulunmak ona yeter, zira Şarkiyatçı düşüncede ve medya klişelerinde, haber olarak yer alan ve (yanlış) temsil edilen "İslam" zaten suçlanmış ve hüküm giymiştir; Rodman'ın "Batı" dünyası, hatta "Hıristiyan âlemi" tartışmalarında her fırsatta başvurduğu türden destekleyici argümanlara veya kıyaslayıcı nitelemelere bile ihtiyaç yoktur. Bu noktada aklımıza şu soru gelir: Dünyadaki bir milyar dolayında Müslümanın her biri öfke mi hissediyor, hepsi kendini aşağı seviyede mi görüyor, Endo-

1. Lustick, "Fundamentalism, Politicised Religion and Pietism", *MESA Bulletin* 30, 1996, s. 26.

nezya, Pakistan veya Mısır yurttaşlarının hepsi "Batı" nüfuzuna hınç mı duyuyor? Böylesine temel sorulara cevap bulmak isteyen biri işe nereden başlamalı? Yoksa "İslam", diğer kültür ve dinlerin aksine "normal" insan deneyiminin dışında kaldığı için onların sorgulandığı gibi sorgulanamaz mı; kendisini ve içindeki her şeyi psikopatolojik bir insana benzeterek tartışılacak bir din midir İslam?

Daniel Pipes'a bakalım bir de. En büyük özelliği, İslamın insanı dehşete düşürecek kadar ürkütücü bir şey olduğunu bir Şarkiyatçı sıfatıyla "bilen" ateşli bir Müslüman karşıtı olması. *The National Interest*'in Güz 1995 sayısında yayımlanan, aklmdakileri döktüğü bir "fikir" yazısına mütevazı bir başlık atınış: "Ilımlısı Yok: Köktendinci İslamla Baş Etınek". Tanımlamaya bile tenezzül etmediği ama koyduğu başlık yüzünden radikal olmayan İslamla aynı şey olduğunu düşündüğümüz radikal İslama aman vermez ve bu İslamın gerçek doğasının "geleneksel bir dinden ziyade (komünizm ve faşizm gibi) diğer hareketlerin ruhuna yakın" olduğunu söylemekte tereddüt etmez. Birkaç satır sonra bu benzetmeyi daha da ileri götürür. "Köktendinci İslamı diğer ütopyacı ideolojilerden ayıran şey detaylardadır sadece; kapsam ve emelleri onlara çok benzer. Komünizm ve faşizm gibi, köktendinci İslam da bir öncü ideolojisi önerir; insanı geliştirmeyi ve yeni bir toplum yaratmayı amaçlayan tastamam bir programı vardır, o toplumun üzerinde tam bir denetim kurmak ister ve kadroları kan dökmeye hazır, hatta heveslidir." Pipes siyasal İslamın miadmm dolduğunu söyleyen uzmanlara küçümseyerek bakar; karşı argüman sunarak, hayır, der, İslamın altın çağı asıl şimdi başlıyor. Pipes'ın kafasındaki şiddet dolu, irrasyonel, yatıştırılamaz, uzlaşmayı topyekûn reddeden "köktendinci" İslam dünyayı, özellikle de "bizi" tehdit etmektedir; hem de ABD Dışişleri Bakanlığı'nın verdiği rakamlara göre Ortadoğu menşeli terörizmin olay ve sıklık açısından *altıncı* sırada yer almasına rağmen.

Kısacası, tıpkı Soğuk Savaş sırasında yaptığımız gibi, köktendincilik eşittir İslam eşittir artık-savaşmamız-gereken-her-şey; nitekim Pipes İslama karşı savaşın daha ciddi, daha yoğun, daha tehlikeli bir savaş olduğunu söyler. Ne Pipes ne de Rodman dışarıdan birinin bakış açısıyla yazmamıştır, aşırı uçta bir akımın üyesi de değillerdir. Yaptıkları işler baştan sona anaakıma aittir ve politika üretenlerin dikkatine sunulmuştur – onlara hitap etme beklentisi

gerçeklikten uzak da sayılmaz. Görüşlerinin ne kadar yaygın olduğu 6 Temmuz 1987 tarihli *US News* ve *World Report*'tan anlaşılabilir: "Her yaptığı mubah –ve yolundan dönmez– köktendincilik İslam dünyasının pek çok yerinde destek görüyor. Özellikle İslamcı dinsel iştiyak ile siyasal hedefler birleşip şiddet içeren sonuçlar doğurunca Batı'yı açıkça hazırlıksız yakalamıştır. Köktendincilerin çoğunluğunun Humeyni tarafından ilan edilen devrimci hedeflere uyacağını taahhüt ettiğine dair hâlâ pek kanıt yok. Fakat Humeyni'nin mesajı her yana yayılıyormuş gibi görünüyor." Kısa bir süre sonra, 16 Ekim 1987'de aynı dergide şunlar yazıyordu: "İran'daki İslam anlayışının, yani Şii mezhebinin ayrılmaz bir parçası olan din yoluna şehit olma kompleksi şimdi Sünni gençlerin de çoğunda görülüyor." Konu İslam olunca, rasyonel bakış normları askıya alınıyor. Hiç kimse tenezzül edip, örneğin Fas'tan Özbekistan'a kadar Sünni gençler arasında, yani sayıları yüz milyonları bulan gençler arasında din yolunda şehitlik fikrinin yayıldığı ifadesinin ne kadar doğrulanabilir olduğunu sormuyor; doğrulanabiliyorsa da bunun kanıtının ne olabileceğini öğrenmek istemiyor.

O halde *New York Times* pazar ekinin 21 Ocak 1996 sayısındaki "Haftaya Bakış" bölümüne şu başlığı atmasına da pek şaşırmayacağız: "Kızıl Bela Gitti. Ama İslam Geldi." Hemen altında Elaine Sciolino tarafından yazılan uzun bir makale yer alıyor; makale "ak diyen de var, kara diyen de" prensibine göre düzenlenmiş olsa da, Sciolino'nun "günümüz akademik çevrelerindeki en tartışmalı, en netameli konulardan biri, komünizm belasının ne kadar iyi örgütlenmiş ve tektip olduğu hakkındaki o eski münakaşaların bir benzeri" dediği şeye dair bir fikir veriyor. Bu tahrik edici başlığın yanı sıra, Sciolino'nun makalesi de, ("yeşil bela") İslamı Batı çıkarlarına bir tehdit olarak görenlerin saflarına katılmaları için dürtüyor okurlarını: Bu saflarda yer alan bir dolu tanık sayıyor (NATO sekreteri General Claes, Newt Gingrich, Bernard Lewis, Şimon Perez ve pek itibar görmese de her yerde her an hazır ve nazır Steven Emerson); ayrıca, Benazir Butto, Hüsnü Mübarek ve Tansu Çiller gibi Amerika bağlantılı devlet liderlerinin ismi de dünya çapında bir komplo tehlikesi tezinin savunucuları olarak geçiyor. Tüm bu isimlerin karşısında ise makul ve ikna edici bir çerçevede yazdığı *The Islamic Threat: Myth or Reality?* (Oxford, 1992; İslam Tehlike-

si Mit midir, Gerçek mi?) kitabıyla İslamın bir tehlike olduğu kuramını sabırla çürüten (Georgetown Üniversitesi'nden) Profesör John Esposito'nun ismi zikrediliyor yalnızca. Demek ki günümüz iklimi İslamın tehlike olmasını destekliyor, hatta bunu zorunlu kılıyor bile denebilir; hem de bu fikrin düpedüz mantıksız genellemelerine, kanıtlanması mümkün olmayan, salt polemiğe dayanan yapıtaşlarına aldırmaksızın.

Dolayısıyla İslam, medyanın olduğu kadar politika oluşturan çevrelerin de başlıca tartışma konusu haline gelmiştir. Bu tartışmaların çoğunda, günümüzdeki en önemli İslami öbeklerin büyük bir kısmının, ABD müttefiki ve ona bağımlı olduğu ya da onun yörüngesinde kalan ülkeler olduğu gerçeği atlanır: Örneğin Suudi Arabistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Mısır, Fas, Ürdün ve Türkiye gibi ülkelerde militan Müslümanların ortaya çıkış nedenlerinden biri de bu rejimlerin ABD tarafından açıktan açığa desteklenıyor olmasıdır. Büyük bir kısmı halkının çoğunluğuna yabancılaşmış ve genellikle tecrit edilmiş olan bu azınlık hükümetleri, Müslümanların değil, ABD'nin amaçları doğrultusunda ABD vesayetini ve nüfuzunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Saygın ve nüfuzlu bir politika cemiyeti olan Dış İlişkiler Komitesi son dönemde, bir Müslüman Siyaset Raporu ve çalışma grubu oluşturmuş, İslam hakkındaki görüşleri geniş bir yelpaze dahilinde sunarken olumlu ve bilgilendirici fikirlere de yer vermiştir. Yine de Komite'nin üç aylık dergisi olan *Foreign Affairs* (Dış İşleri) gibi yayınlarda tartışmalar Judith Miller ve Leon Hadar arasındaki gibi kutuplaşmalara oturtulmakta ve "İslam Bir Tehlike midir?" sorusuna Miller olumlu, Hadar olumsuz cevaplar vermektedir (*Foreign Affairs*, Bahar 1993). Bir Müslümanın inancının, kültürünün ve halkının inat ve ısrarla (bu bir tartışma ortamında yapılsa bile) tehlike kaynağı olarak görülmesinden, yazgısının terörizme, şiddete ve "köktendinciliğe" bağlanmasından rahatsız olabileceğini tahmin etmek için birazcık empati kurmak yeterli olacaktır.

Bu sel gibi akıp duran nitelemeleri daha da coşturan bir etken de İsrail'in İslamcı şiddete kurban gitmekte olduğunu daha çok Amerikalı ve Avrupalının görmesi umuduyla yayımlanan İsrail yanlısı dergi ve kitaplardır. 1948'den bu yana Ortadoğu sorunu etrafında dönen enformasyon savaşları sırasında, İsrail'de başa geçen her

hükümet bu İsrail imgesini yaygınlaştırmaya soyundu. Bu konuyu başka yazılarımda ele almış olsam da, İslama ve çoğunlukla Araplara yönelik iddiaların, İslamın en büyük muhalifleri olan İsrail ve ABD'nin neler yapmakta olduğunu gizlemek için kullanıldığının altını bir kez daha çizmekte fayda var. Neticede bu iki ülke birçok İslam ülkesini (Mısır, Ürdün, Suriye, Libya, Somali, Irak) bombalamış, İsrail dört ülkede Arap-İslam topraklarını işgal etmiş ve ABD Birleşmiş Milletler'de bu toprak işgallerini açıkça desteklemiştir. Bu nedenle İsrail, sayıca çok üstün Müslüman ve Arap'ın gözünde, bölgede saldırgan bir nükleer güçtür: Bombalama, insan öldürme (Müslümanlar tarafından öldürülen İsraillilerin sayısını kat kat aşan ölümler), mal mülk zaptetme, insanları bölgelerinden tahliye etme –özellikle Filistinliler söz konusu olduğunda– eylemlerinin sayısı ve sıklığı bakımından fütursuz, komşularını küçümseyen bir güç. Uluslararası hukuku ve Birleşmiş Milletler yönetmeliğini hiçe sayan İsrail Doğu Kudüs'ü ve Golan Tepeleri'ni ilhak etmekte, 1982'den beri Güney Lübnan'ı işgal altında tutmakta, Filistinlilere ikinci sınıf insan muamelesi –açıkça ırk ayrımı– yapma (ve Filistinlileri böyle niteleme) politikası gütmekte ve tüm bunları yaparken, dört milyon İsraillinin çıkarlarını iki yüz milyon Müslüman Arap'ın çıkarlarının açıkça üstünde tutan ABD'nin Ortadoğu politikasına yaslanmaktadır. İşte, liberal demokrasiyle yönetildiklerini iddia etmelerine karşın kendilerinden aşağı gördükleri halklara sırf çıkarları uğruna zalimce davranan İsrail ve ABD gibi güçler karşısında Araplar ve Müslümanların haklı olarak kendilerini mağdur hissetmelerine yol açan da budur; Bernard Lewis'in tuhaf ifadesindeki gibi, Müslümanların Batı "modernite"sine duydukları hınç değil. ABD 1991 yılında Irak'a karşı koalisyon güçlerini topladığında, çatışmaları ve işgalleri durdurma gereğinden dem vuruyordu. Eğer Irak, ABD koruması altında olduğu söylenen muazzam petrol rezervlerinin bulunduğu bir bölgedeki Müslüman bir ülkeye hücum eden bir diğer Müslüman ülke olmasaydı, ABD'nin Irak işgali gerçekleşmeyecekti. Ne de olsa, İsrail'in Batı Şeria ve Golan Tepeleri'ne saldırıp işgal etmesi, Doğu Kudüs'ü ilhak edip İsrail yerleşimine açması, ABD'nin gözünde müdahale gerektiren şeyler değildi.

Ben burada Müslümanların İslam adına İsrail'e ve Batılılara saldırmadığını, canlarını yakmadığını söylemiyorum. Medyada İs-

lam hakkında okunan, görülen şeylerin çoğunda bunlardan bahsedilirken, işte "İslam" tam da böyle bir şey olduğu için saldırıyor gibi aktarılmasından söz ediyorum. Yerel ve somut koşullar bu şekilde atlanıp göz ardı ediliyor. Bir başka deyişle, haberlerde İslam yanlı bir tarzda aktarılıyor ve böylece "bizim" *yaptıklarımızın* üzeri örtülüp, Müslüman ve Arapların kusurlu doğaları gereği ne *oldukları* vurgulanıyor.

Aşağıdaki paragraflarda sözünü edeceğim isimler Ortadoğu ve İslam hakkında yazan marjinal, alenen kaçık veya önemsiz yazarlar değil, *The New Republic* ve *The Atlantic* gibi çok tanınmış, anaakımdan gazetelerin yazarlarıdır. Bu gazetelerin ilkinin sahibi Martin Peretz, ikincisinin de Morton Zuckerman'dır ve her ikisi de İsrail'in büyük destekçisi olduklarından İslama karşı önyargılıdırlar. Peretz daha özel bir örnektir. Amerikan medyasında hiç kimse onun İslam ve Araplardan söz ettiğindeki kadar ırkçı bir nefret ve aşağılamayla herhangi bir kültür ve halk hakkında bu kadar uzun süre (en azından yirmi yıldır) nutuk çekmemiştir. Bu garezinin ardında ne pahasına olursa olsun İsrail'i savunma gibi amansız bir dürtü olduğu kesindir ama yıllardır söylediği şeylerin çoğu rasyonel savunma sınırlarının çok ötesine geçmiştir; su katılmadık, irrasyonel ve bayağı hakaretler içeren yazılarının gerçekten eşi benzeri yoktur.

Onun kafasında İslam ile Arap aynı şeydir ve birini kastedip diğerine saldırılabilir. İşte gittiği bir oyunu betimlediği 7 Mayıs 1984 tarihli yazısı:

... ziyaret amacıyla gelen bir Alman işadamı, göçmen olarak gelen Amerikalı bir Yahudi kadın ve Filistinli bir Arap, Arap kuşatması altındaki Kudüs'te bombalardan korunmak için bir sığınağa girmişlerdir. Oyundaki Alman ile Yahudi arasında beliren empatiye dair insanı azıcık ürperten bir şey varsa da, oyundaki Arap'a karşı kültürümüzün bizi hazırladığı evrenselci önyargılarda o bile yoktur. Oyundaki Arap elbette kaçık bir Arap'tır, kendi kültürünün başkalığında keçileri kaçırmış bir Arap. Konuştukça kendi sözlerinin sarhoşluğuyla kendinden geçer, gerçek ile hayal arasındaki farkı ayırt edemez, uzlaşmaktan nefret eder, içinde bulunduğu kötü durum yüzünden hep başkalarını suçlar ve sonunda içinde kaynayan acı hüsranlarını manasız ama bir an için bile olsa rahatlatıcı bir kana susamışlıkla deşip atar. Oyun siyasal bir oyundur ve cazip tarafı da karamsarlığıdır, bir başka deyişle doğruculuğudur. Bu oyundaki Arap'ı Trablusgarp'ta ve Şam' da da gördük, geçtiğimiz haftalarda Gazze'ye giden bir otobüsü kaçırırken

ve Kudüs'teki bir caddede masumları vururken de gördük. Rep. tiyatrosundaki bu Arap elbette kurmaca bir karakterdir ama gerçek dünyada asıl hayal ürünü olan bu adam değil, onun "ılımlı" kardeşidir.

Bu yazı, Peretz'in dergisinde haftalarca arka arkaya yayımlanmıştır; bu derginin Washington ve New York'ta bulunan çok sayıda nüfuzlu insan tarafından okunan, bir zamanlar liberal olan ünlü bir fikir dergisi olduğunu da söyleyelim. İsrail'in "tıpkı Polonya, Japonya ve İngiltere gibi zaten çoktan oluşmuş bir halkın siyasal ifadesi" (24 Haziran 1991) olduğuna ve siyasal kimliğinin (Hindistan veya Filistinlilerinkinin tersine) sağlam bir güvence altında olduğuna bizi temin ettikten sonra 6 Eylül 1993'te tezini daha da ileri götürerek şöyle der: "Arapların gözünde Yahudi hep bir gaspçı ve başkalarının işine burnunu sokan biri olarak kalacaktır. Günümüzde yabancı düşmanlığı yalnızca Arapların tasarrufunda değildir. Fakat devletin kimlik ve siyasetle birleştiği bir çağda, İsrail ve Batı karşısında aşağılık duygusu yaşayan ve kendi dünyasından başka bir şey düşünemeyen Müslüman Araplar yabancı korkusunu bilhassa hissetmektedir."

Peretz'in olağandışı karalamaları tarihsel gerçekliği tamamen gözden kaybettiren bir yörüngede ilerler; oysa gerçekte şöyle *olmuştu*: Çoğu Avrupalı olan Yahudiler, başka bir halkın çoktan yerleştiği ve yaşamakta olduğu Filistin'e gelmiş, onların toplumunu tahrip etmiş, malını mülkünü elinden almış, üçte ikisini sürgün etmişti; buna ilaveten İsrail onlarca yıldır ordularıyla Filistin (dahası Lübnan ve Suriye) topraklarını işgal etmektedir; tek yanlı olarak Doğu Kudüs'ü ilhak etmiştir ve bu olay dünyadaki tek bir ülke tarafından bile onaylanmamaktadır. İsrail, ayrıca birkaç Arap ülkesine "ön-alıcı savaş" açma gibi bir hakkı da kendinde görmüştür. İsrail'in üstünlüğü fikrine sığınmadan bu gerçeklerle yüzleşemeyen Peretz, Müslüman ve Araplarda sebepsiz şiddet ve kültürel aşağılık kompleksi teorisiyle gerçekleri saptırmaya çalışmaktadır. Dergisinin 13 Ağustos 1996 tarihli sayısında Peretz önce İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun küstah şiddet siyasetinin gerekçelerini anlatır ve ekler: Ne de olsa İsrail "bilimsel veya endüstriyel bir atılım yönündeki kültürel eğilimi sıfıra yakın olan" bu Arap ülkeleriyle baş etmek zorundadır. "Ne yazık ki bu toplumlar, bırakın mikroçip filan yapmayı, bir tuğla bile yapamayan toplumlardır." Peretz bu fik-

ri (elbette tarih boyunca aşağı bir ırk olarak kalacağına inandığı Afrikalı-Amerikalılar için de aynı görüşlere sahiptir) izleyerek şu sonuca ulaşır: "Giderek artan bu fark İsrail'e karşı derin ve belki de ölçüsüz bir hınç yaratacaktır. Bu durum geleneksel anlamda bir savaşa yol açmasa da, İsrail'in son yıllarda yaşadığı şeylerden daha fazlasını göreceği anlamına gelebilir: terör ve dur durak bilmeyen ayaklanmalar."

Peretz'in, en sevdiği ülke olan İsrail aleyhine günah işleyen İslam ve Araplara saldırmak için geniş kapsamlı ve irrasyonel genellemeler kullanma alışkanlığının daha iyi huylu bir sureti de betimleyici ya da eğlendirici kitaplar, makaleler, televizyon programları ve filmlerde görülmektedir. *New Yorker*'da Ortadoğu üzerine çok sayıda makalesi yayımlanan Milton Viorst yazılarının çoğunu, *Sandcastles: The Arabs in Search of the Modern World* (Knopf, 1994; Kumdan Kaleler: Araplar Modern Dünya Arayışında) adlı kitabında derlemiştir. Viorst, iyi bir gözlemci olsa da, bu yazılarında İslama dair hiç fark etmediği ya da kuşkulanmadığı bir yığın incelenmemiş önkabul ayağına dolaşmıştır. Kitabıyla ilgili çıkan hiçbir eleştiride bu tür önkabüllerin güvenilmezliğine dair bir şey söylenmemiştir. Bir istisnayla: *Journal of Palestine Studies*'te (Kış 1996) yazan Muhammad Ali Khalidi bunların bazılarını toplayarak Viorst'un fikirlerine ciddi bir darbe indirmiştir. Khalidi, Viorst'tan şu sözleri aktarır: "Geleneksel İslam kenti dış görünüme pek önem vermez; Araplar bugün bile caddelerine bakmaz, her yerine çöp atarlar. Bazı gözlemcilere göre kamusal alana karşı bu kayıtsızlığın nedeni İslam kültüründeki mahremiyet saplantısının, toplumsal yaşamı yalnızca ev içinde sürdürme tutkusunun doğal bir sonucudur." Dahası da var. "İslam," diyor Viorst, "... Hıristiyanlığın yapamadığı bir şeyi, insanoğlunun akıl yürütme gücünü zincire vurmayı başarmıştır... Araplar kendi kültürlerinde, kaderciliğe değilse de, muhafazakârlığa karşı doğal bir temayül gösterirler. Düşünsel zorlamaya gelemezler." Khalidi de haklı olarak Viorst'a, Yunan felsefesini uyarlayarak daha sonra Avrupalıların kullanımına hazırlayanların, mantık ve astronomi öncülerinin, tıbbı bilim haline getirenlerin, cebiri icat edenlerin Müslümanlar olduğunu hatırlatmaktadır.

Bunların hiçbiri Viorst'u durdurmaya yetmez (belki de bunlardan haberi yoktur). Kendinden emin bir şekilde "yaratıcı düşünce-

ye karşı temelden düşmanlığın giderek İslamın ayırt edici özelliği haline geldiğinden" söz eder ve "Arap olsun, Türk olsun bütün Müslümanların birçok düşünsel ölçüt bakımından, kendi uygarlıklarının Batı uygarlığıyla boy ölçüşemeyeceğini kolayca kabul ettiklerini", çünkü "düşünsel metanetin, yani Batı'nın modern dünyaya bahşettiği gerçek armağanın, Arap uygarlığına ulaştığının pek söylenemeyeceğini" iddia eder.

Bu noktada üzülerek saptadığım şey, bu ifadelerin, tam da yukarıdakiler gibi başıboş bir husumetten kaynaklanan duygularla İslama çatıp duran kendi kendini sözcü ilan etmiş Viorst ve Peretz gibi sayılamayacak kadar çok kişi tarafından türetilmiş olmasıdır. Günümüzdeki İslam temsillerinin çoğu, İslam dininin Batı'nın yanında ne kadar aşağı seviyede olduğunu, Batı'ya muhalefet etmekte, rakip olmakta ve hınç duymakta kararlı olduğunu ve Batı'nın da ona öfke duyduğunu gösterecek şekilde tasarlanmaktadır. Dahası *New Yorker, New York Review of Books* ve *Atlantic Monthly* gibi önemli düşünce dergileri Müslüman ya da Arap yazarların makalelerinden (hatta edebi eserlerinden) bir tanesini bile çevirtip basmıyor; onun yerine güncel siyasal ve kültürel olaylara dair yorumlar için Viorst gibi uzmanlara sırtlarını dayayarak gerçekleri değil, yukarıdaki gibi, sorgulanmamış önkabulleri temel alıyor. Bu yazarların hâkimiyetine meydan okuyacak eleştirmenlerin medyaya sızdığı ise çok enderdir.

Medyada, politika dergilerinde ve akademi çevrelerinde İslama dair klişelerin yarattığı hasarla ilgili yakın zamanlarda birkaç ciddi değerlendirme yapılmıştır. Bunlardan biri de Zachary Karabell'e aittir (*World Policy Journal*, Yaz 1995). Karabell, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana "köktendinci" İslama aşırı vurgu yapıldığı yönündeki görüşüyle başlar yazısına. Resmi medya İslama dair olumsuz imgelerle doludur, der haklı olarak. "En seçkinleri de dahil olmak üzere herhangi bir Amerikan üniversitesindeki öğrencilere, 'Müslüman' sözcüğü geçince ne düşündüklerini bir sorun. Kaçınılmaz olarak aynı karşılık gelir: Büyük düşmanı ABD'yi yok etmeye yeminli, silahlı, sakallı, fanatik terörist." Karabell, ABC'deki saygın, sevilen bir haber programı olan *20/20*'nin "birkaç bölümünü insanları Tanrı savaşçıları olmaya yönlendiren bir cihat dini olarak İslama ayırdığına; *Frontline*'ın Müslüman teröristlerin dünya-

nın çeşitli yerlerindeki uzantıları üzerine bir araştırmayı finanse ettiğine" dikkat çeker. Emerson'ın, alaycı bir üslupla ve sırf bu korkuyu sömürmek için tasarlanmış PBS filmi *Jihad in America*'dan (Amerika'da Cihat), hatta İslam ile tehlikeli irrasyonalite arasındaki ilişkiyi iyice sıkılaştıran ve daha da kaçınılmaz hale getiren kışkırtıcı başlıklarla çıkan *Sacred Rage* (Kutsal Öfke) veya *In the Name of God* (Tanrı Adına) gibi popüler kitaplardan da söz edebilirdi. "Aynı şey yazılı basın için de söylenebilir", diye devam ediyor Karabell. "Ortadoğu ile ilgili hikâyelere eşlik eden resimlerde ya bir cami ya da dua eden kalabalıklar görülür."

Daha önce de söylediğim gibi tüm bunlar, on beş yıl önce yayımlanan *Medyada İslam*'da anlattığım durumun iyice kötüleştiğine işaret ediyor. Örneğin şimdilerde bir de dev bütçeli ve konulu filmler dalgası başladı. Bu filmlerde başlıca amaç önce Müslümanları her kötülükten sorumlu tutarak insani özelliklerden yalıtmak, sonra da korkusuz bir Batılının, genellikle Amerikalı bir kahramanın hepsini birer birer temizlediğini göstermektir (Karabell'in hatırlattığı gibi bunlardan biri de, "gözlerinden kıvılcımlar saçan ve Amerikalıları öldürmek için yanıp tutuşan tastamam klasik Arap teröristlerin kötü adam olduğu *True Lies*'tır (*Gerçek Yalanlar*). Bu trendi *Delta Force* (1985; *Delta Harekâtı*) başlatmış ama sonraları *Indiana Jones* serisinde ve sayısız televizyon dizisinde de Müslümanlar birörnek biçimde kötü, gaddar ve hepsinden öte, bir an önce öldürülmesi gereken kişiler olarak temsil edilmiştir. Hollywood filmlerindeki Şark'ı egzotikleştirme alışkanlığının terk edilmesiyle birlikte romans ve cazibe konudan bütünüyle çıkartıldı. Artık her şey ninja filmlerindeki gibi gelişiyor. Ama bu kez beyaz (hatta bazen siyah) bir Amerikalı, sonsuz sayıda siyah maskeli Şarklının karşısına yerleştiriliyor ve sonunda Şarklılar yaptıklarının cezasını ödüyor.

Tüm bu yanlış temsillerde husumet ve indirgeme bileşimi bir duygu yaratılmasının yanı sıra, bir de Müslüman dünyasındaki Müslüman aşırı uçların alabildiğine hoyratça abartılması ve şişirilmesi meselesi var. Karabell, "Ortadoğu'da modernizm ve sekülarizm hiç de gücünü yitirmiş değildir," derken, çok önemli ama ironik bir biçimde görmezden gelinen bir noktaya parmak basar. İlk olarak 1993'te yayımlanan ve daha sonra *The Politics of Dispossession* (Pantheon, 1994; Mülksüzleştirme Siyaseti) adlı derleme kitabıma

aldığım denememde, "demonolojideki* hünerlerini sergilemek için yeni bir alan bulan İslam-karşıtı, kariyer avcısı siyaset yazarlarının fikirlerini kullanarak sansasyon peşinde koşan bilgisiz Amerikan medyasının haberlerindeki fütursuzca abartmalara rağmen, Müslüman Arap toplumları bir arada tutan şeyin köktendincilik değil, sekülarizm olduğunu," göstermeye çalışmıştım. En azından, İslamcılar ile büyük bir çoğunluğu oluşturan Müslümanlar arasındaki mücadelede savaşı kaybedenin İslamcılar olduğu söylenebilir. Fransız siyaset bilimci Olivier Roy buna *Siyasal İslamın İflası* demişti aynı isimli kitabında (Metis, 2005). *The Islamic Threat: Myth or Reality*? başlıklı kitabın yazarı John Esposito gibi diğer araştırmacılar aynı noktaya farklı bir şekilde değinmişler; Müslüman toplumların güya kitle-tabanlı birliğini ve Batıcılık karşıtlığını değil, çeşitliliğini, karmaşık ifadelerini, farklı geleneklerini ve tarihsel deneyimlerini vurgulamışlardır.

Fakat böyle makul, iyi araştırılmış, alternatif görüşlerin gözler önüne serilmesine çok ender rastlanıyor; çeşitlilikten yoksun, öfke içinde, tehditler saçan ve türlü fesatlıklarla yayılan İslama dair temsiller piyasası çok daha geniş, daha çok işe yarıyor ve –gerek eğlendirme amaçlı, gerekse yeni bir yabancı şeytana karşı duyguları harekete geçirme amaçlı– heyecan yaratmakta daha başarılı. Richard Bulliet'in *Islam: The View from the Edge*'i (Columbia, 1994; İslam: Kıyıdan Bir Bakış) gibi sıradışı kitaplardan bir tane çıkarken aksi yönde bir dolu kitap ve makale çıkıyor. Mesela David Pryce-Jones'un *The Closed Circle*'ı (Harper, 1991; Kapalı Devre), Charles Krauthammer'in "küresel *intifada*" adını verdiği akıllara zarar izahatı (*Washington Post*, 16 Şubat 1990) veya A. M. Rosenthal'm İslam, terörizm ve Filistinliler üzerine uzun uzun nutuk attığı *The New York Times*'taki (örneğin "Batı'nın Çöküşü" 27 Eylül 1996) yazılarından bahsedebiliriz; bunlar ABD'nin saygın medya organlarında bilgi destekli analiz ve raporlardan sayılıyorlar. Anaakım medyanın günlük okurlarının, örneğin, Yvonne Yazbeck Haddad'ın özenli analizi "ABD'nin Yakındoğu Politikalarına İslamcıların Bakışı" gibi yazılarla karşılaşma olasılığı hemen hemen yoktur. Zaten Haddad'm yazısı David W. Lesch tarafından yayıma hazırla-

* Cin ve iblisleri sistematik olarak inceleyen çalışma dalı. *–ç.n.*

nan *The Middle East and the United States* (Westview, 1996; Ortadoğu ve Birleşik Devletler) adlı zor anlaşılır akademik bir kitapta yayımlanmıştı. Rosenthal ve Krauthammer'ın tersine, Haddad beş farklı İslamcı (tahrik edici nitelikteki "radikal" veya "köktendinci" gibi sözcüklerin yerine bu tabiri seçer) tipini özenle birbirinden ayırır ve daha da yararlı bir iş yaparak, İslam ile Batı arasındaki ilişkileri besbeter eden provokasyonları bir araya getirir. Bunlar arasında Ben Gurion'un ("İslamdan başka hiçbir şeyden korkmuyoruz"), İzak Rabin'in ("İslam dini bizim tek düşmanımızdır"), Şimon Perez'in ("İslam kılıcını kınına sokmadıkça bizler güvende olamayız") ifadelerine yer verir; Batılıların İslam dünyasına karşı –haydi saldırgan demeyelim– güçlü bir İsrail ve ABD ortaklığıyla sonuçlanan faaliyetlerinin uzun bir listesini yapar.

Haddad'ınki gibi çalışmalarda dikkate değer olan nokta, eninde sonunda bütünüyle haklı ya da haksız olmaları veya bu haklılığı kayıtsız şartsız ret ya da kabul etmemizi gerektirmeleri değil, bugün İslamın medyaya aktarılışında tabloya hâkim olan vicdansızlıkta göz ardı edilen bir şeyi, yani gerçek argümanları ve gerçek çıkarlarıyla gerçek bir muhatap hissi vermeleridir. Elbette hiç kimse gazetecilerden veya medya mensuplarından akademik araştırmalar yapmalarını, kitaplar okumalarını, alternatif görüşler aramalarını veya İslamın çeşitlilikten yoksun ya da saldırgan olduğu varsayımına dayanmadan bilgilenmeye çalışmalarını beklemiyor. Ama neden İslam hakkında hep indirgeyici argümanlara vurgu yapan görüşler aynen ve hiç sorgulanmadan benimsensin? İslam hakkında sorumsuzca nitelemelerde bulunan hükümetin resmi söylemini ("terörizm" sözcüğünü gelişigüzel bir şekilde "İslam" için kullanmak, İslamın tehlikelerine dair İsrail'in görüşlerini alıp ABD politikaları haline getirecek kadar yüceltmek) kabul etme yönündeki bu olağanüstü heves neden?

Cevap, İslamın Hıristiyan Batı'nın kadim hasmı olması gibi çağlar öncesine ait görüşlerin hâlâ ne kadar yaygın olduğunda yatar. Örneğin, Japonlar aleyhine yapılan kampanyaların arkasında yatan şey, Japonya'nın Avro-Amerikan ekonomik hegemonyasına etkin bir şekilde karşı çıkan bir ülke olarak algılanmasıdır ki bu doğrudur da. Tüm dünyayı tek bir ülkenin emretme yetkisinin altında görme eğilimi, kalan son süper güç olan ABD'de yükselişini

sürdürmektedir. Fakat diğer büyük kültürel gruplar ABD'nin bu rolünü kabul ediyor görünürken, kararlı bir direnişe dair işaretlerin hâlâ güçlü olduğu tek yer İslam dünyasıdır. Bu yüzden, aydınlanmış modernlik standardının Batı (ve liderinin ABD) olduğu fikri uyarınca çıkarlarını biçimlendiren birey ve grupların İslama karşı giriştiği kültürel ve dinsel saldırılarda artış görüyoruz. Yine de egemenliğin Batı'nın hakkı olduğu fikri, Batı'yı anlatan doğru bir betimleme filan olmak şöyle dursun, Batı *iktidarının* muhakeme edilmeden düpedüz putlaştırılmasıdır.

İslama karşı kültürel savaş açanların en saldırganlarından biri kıdemli Şarkiyatçı –şimdi artık ABD'de yaşayan emekli bir Princeton profesörü– Bernard Lewis'tir. Lewis'in yazıları düzenli olarak *The New York Review of Books, Commentary, Atlantic Monthly* ve *Foreign Affairs*'te yayımlanmaktadır. Geçen yıllar boyunca Lewis'in hiç değişmeyen, hatta iyice sivri ve indirgeyici hale gelen görüşleri, bir sürü hırslı gazeteci ve birkaç siyaset bilimcinin kaleme aldığı "fikir" yazılarının ve kitapların söylemine de sızmıştır. İslamda Hıristiyanlık ve liberal değerler için tehlikeli bir şeyler olduğunu söyleyen on dokuzuncu yüzyıl İngiliz ve Fransız okulu Şarkiyatçılarından türediği her halinden belli olan Lewis'in görüşlerinin şimdi bu denli rağbet görmesinin nedenini açıklamak kolaydır. Lewis'in yazılarındaki tüm vurgular İslamın, "bizim" içinde yaşadığımız o bilinen, tanınan, onaylanan dünyanın bütünüyle *dışında* kaldığını göstermeye yöneliktir. Buna ilaveten çağımızdaki İslamın güya modernliğe karşı açtığı savaşta kullanmak üzere Avrupalılardaki Yahudi düşmanlığını miras aldığı da gösterilmeye çalışılır. *Şarkiyatçılık*'ta da değindiğim gibi Lewis'in tarzı etimolojiye hile katmak, kötü niyetli gözlemler yapmak bu halkların tümüne dair cafcaflı kültürel saptamalarda bulunmak ve bir o kadar kınanması gereken bir şey daha yaparak, İslam halklarının Batılı (anlamı hakkında en ufak fikri bile olmadığı sözcük) olmadıkları için iyi de olamayacaklarını gösterme hesabına uymayan kültürleri, siyaseti ve tarihsel uygulamaları olabileceğini kabul etmekte korkunç bir beceriksizlik göstermektir.

Bunlarla ilgili olarak Lewis'in Arapçada anayurt anlamına gelen *vatan* sözcüğü üzerine yazdığı yazıya bakalım. Lewis bu sözcüğe yönelik olarak yaptığı tarafgir açıklamalarda, sözcükteki mem-

leket veya bağlılık gibi yan anlamların hepsini söküp atmaya çalışır; bağlamsal bir kanıt falan göstermeksizin, sözcüğün *patria*, *patrie* veya *patris* anlamında olmadığını ve bu sözcüklerle karşılaştırılamayacağını, çünkü İslama göre *vatan*'ın bağımsız bir anlamda, oturulan yer demek olduğunu iddia eder. Bu izah *Islam and the West* (Oxford, 1993; İslam ve Batı) isimli kitapta bulunan yazılarından birinde yer alır ve kitaptaki diğer benzer metinler gibi ilk amacı, her şeyden önce Lewis'in ne kadar bilgili olduğunu sergilemektir; ikinci amacı ise Batılıların "üstün" otoritesi vasıtasıyla Müslümanların *gerçekten* hissettiği ama bir türlü ifade edemediği şeyi göstermektir. Gelgelelim yazıdaki her şey, Müslüman Araplar tarafından yaşanan gerçeklik hakkında hayret verici bir cehaleti gözler önüne serer, çünkü aslında *vatan* sözcüğü, *patria* ve *patrie*'deki varoluşsal çağrışımların hepsine kesinlikle sahiptir. Lewis güya bulduğu bu sahte özelliği desteklemek için ortaçağ Arap yazınından iki-üç örnek bulup çıkar işin içinden. Dolayısıyla on sekizinci yüzyıl ve bugün arasındaki yazın kaynaklarını göz ardı ettiği gibi, bugün kullanıldığı haliyle *vatan* sözcüğünün (yazılardaki Araplar değil) gerçek Araplar tarafından tam da yuva, aidiyet ve sadakat anlamında kullanıldığını dikkate almaz. Onun gözünde Arapça yalnızca metinlerde görülen bir dildir, gündelik ilişkilerde kullanılan ve konuşulan bir dil değildir; bu sözcükle bağlantılı *bilad* ve *ard* gibi sözcüklerin özel yaşam alanı ve bağlılık anlamları taşıdığından ise tamamen bihaber görünüyor.

Lewis'in bu olağandışı tarzı, Müslümanların ne hissettiğine ve neye heves ettiğine dair hükümlerinin altında yatan o derin insan aleyhtarı lafziliğine dayanır. İslam, der Lewis, "yalnızca bir inanç ve ibadet sisteminden veya sözgelimi yaşamın bir bölümünden ibaret değildir ... İslam, aslında yaşamın *tümüdür*." (Vurgu bana ait.) Bu ifadede görülen şey yalnızca taraflılık değil, insan yaşamının gerçekte nasıl işlediğine dair saçma sapan bir yanlış anlamadır. Lewis'in izlediği bu tarzla anlatılmak istenen, bütün Müslümanların –bir milyar Müslümanın hepsinin– tüm o "medeni hukuk, ceza hukuku ve bizim anayasa dediğimiz hukuku" yöneten "kuralları" okuduğu, kavradığı ve her yönüyle kabul ettiği, günlük yaşamındaki her önemli edimde bunlara körü körüne uyduğudur. Eğer bir yerlerde bir şeye gülünç ya da budalaca denecekse, işte burası tam ye-

ridir. Tüm bunlar sadece Lewis'in –insandan daha az bir şey olarak baktığı– Müslümanların yaşamındaki çeşitlilikle baş edemediğini gösterir; çünkü yabancı, kökten farklı ve öteki olan Müslüman yaşam ona kapalı bir şeydir.

Lewis'in bu bakışının en belirgin olduğu yer, ilk kez aşırı sağ Yahudi dergisi *Commentary*'de çıkan, sonra da *İslam ve Batı* derlemesine katılan "İslamın Dönüşü" yazısıdır. Kendine bilimsel bir hava vermek için gösterdiği onca çabaya rağmen, Arap dünyasındaki, kendisi ve yandaşlarının hiç tasvip etmediği belli başlı siyasi olayların çoğunun yedinci yüzyıl İslamından kalma bir şey olduğunu iddia etmek için filolojiyi paravan olarak kullanır. Güçlü bir kavrayışa sahip olan araştırmacı Esad Ebu Halil'in belirttiği gibi, "Lewis'in 'modern Batı aklı' ile kendisine göre çağlardır değişmeyen (bugünkü gelişmeleri ortaçağ Müslümanlarıyla izah etmeye kalkışmasının nedeni de budur) Müslüman akıl arasında temel –ve anlaşılan, genetik de– farklar olduğuna inanma hakkı olsa da, güncel olaylara getirdiği analiz için olsa olsa bilgisizce denebilir" (*JPS*, Kış 1995). İşte mesele tam da budur çünkü yaptığı iş, günümüz "Müslüman aklı"nın neyin peşinde olduğuna bir açıklama getirmek için Şarkiyatçı yordamlarıyla okurlarının önünden kurumla geçmekten ibarettir. Böyle bir yaklaşım doğal olarak, yedinci yüzyıldan bu yana Müslümanların hepsinin de tıpatıp aynı düşünmeyebileceği olasılığını, insan faktörünü ve tarihsel değişimleri inkâr etmek demektir; ayrıca bu yaklaşım güncel durum üzerine yapılabilecek somut tartışmaların da dışında bırakır Lewis'i. Oysa Lewis'in niyeti okurlarını, "Müslümanlar demek ille de İslam demektir, başka bir şey değil"e ikna etmektir ki bu da insan kavrayışını hiçe sayan bir totolojiden başka bir şey değildir.

Lewis, *The Atlantic*'in 1990 Eylül sayısında "Müslüman Öfkenin Kökleri" gibi meşum bir başlıkla çıkan yazısında artık iyice yolunu şaşırmıştır. O sayının kapağını hazırlayan her kimse Lewis'in söylemek istediğini fazlasıyla iyi anlatmıştır: Müslüman olduğu her halinden belli, türbanlı bir kafa gözlerinde ateş saçan bir öfkeyle okura bakıyor; gözbebeklerinde Amerikan bayrakları, bakışlarında nefret ve kızgınlık var. Bu son derece etkili yazısında Lewis'in yaptığı şeye bilimsellik veya yorum dersek her iki sözcüğün anlamına da haksızlık etmiş oluruz. "Müslüman Öfkenin Kökleri" ta-

rihsel gerçeklikten, rasyonel argümandan veya insani dirayetten yoksun kaba bir polemiktir. Müslümanları, kendilerinin neredeyse ilkel çağlardan kalma o rahat ve rakipsiz hükmünü bozan dış dünyaya öfke duyan dehşetengiz, kolektif bir şahsiyet olarak göstermeye çalışmıştır. Örneğin:

... bardağı taşıran son damla bağımsızlığa kavuşmuş kadınların ve isyankâr çocukların onun [güya Müslümanın] evinde onun üstünlüğüne karşı gelmesiydi. Artık bu kadarı da fazlaydı; tahakkümünü yıkan (*metinde aynen bu şekilde geçer*), toplumunun huzurunu bozan ve son olarak evinin mahremiyetini altüst eden bu kâfir, imansız ve anlaşılmaz güçlere haddini bildirmenin zamanı gelmişti; bu hiddetinin gücünü çok eski inançlar ve bağlılıklardan alması ve onu herkesten önce bin yıllık düşmanına yöneltmesi de çok doğaldı.

Daha sonra Lewis kendi kendisiyle çelişkiye düşerek Müslümanların bir zamanlar Batı'ya kucak açtıklarını, Batı'yı "hayranlık ve gıptayla" karşıladıklarını söyler. Fakat "ta derinlerinde sakladıkları o hiddet duyguları harekete geçince" bu yaklaşımın katıksız bir nefret ve öfkeye evrildiğini iddia eder; görünüşe bakılırsa bu uygunsuz patlamanın tek sorumlusu derinlerde yatan bu duygulardır. Yazısının sonunda ortaya attığı şaşırtıcı iddiaya göre, işte "bizim" önümüzde duran asıl mesele, modernliğin kendisine karşı duyulan bu katıksız, nedensiz öfkedir:

Artık bir mesele ya da politika olmaktan çoktan çıkmış, bunları ele alan hükümetleri bile kat kat aşmış olan bir haletiruhiye ve hareketle karşı karşıya olduğumuz açıkça görülmelidir. İçinde bulunduğumuz durum medeniyetler çatışmasından öte bir şey değildir – bizim "Yahudi-Hıristiyan" mirasımıza, seküler şimdimize ve her ikisinin de dünyaya yayılmasına karşı ezeli hasmımızın, belki irrasyonel ama kesinlikle tarihten kaynaklanan tepkisidir. Bu çekişmeye bizlerin de aynı ölçüde tarih kaynaklı ve aynı ölçüde irrasyonel bir tepki verecek kadar tahrik olmamamız son derece elzemdir.

Bir başka deyişle, Müslümanların bugün tepki vermesinin tek nedeni, tarihsel, hatta belki de genetik olarak böyle yapmaya koşullanmalarıdır; öyle politika veya eylem gibi basit, dünyevi şeylere değildir tepkileri. Uğruna savaştıkları şey, Lewis'in kurumla "bize", ama sadece bize ait olduğunu söylediği seküler şimdi'ye karşı duyulan akıldışı nefrettir.

Bu iddiaların ardındaki kibir insanın aklını başından alır. Demek ki Lewis'in tamamen inkâr ettiği ama gerçekten de yüzyıllarca süren alışverişlere, gidiş gelişlere karşın, Müslümanlar ve "biz" birbirimizle ilişkiyi kesmekle kalmıyoruz, "onlar" öfkelenmeye ve irrasyonelliğe, "biz" ise rasyonelliğimizin ve kültürel üstünlüğümüzün tadını çıkarmaya mahkûm oluyoruz. Bizler gerçek, yani seküler dünyayı temsil ediyoruz; onlarsa neredeyse çocukça bir fantaziden ibaret dünyalarında sürekli sızlanıyor, bağırıp çağırarak köpürüp duruyor. Sonuçta, "bizim" dünyamız İsrail ve Batı dünyası, onlarınki ise İslam ve geri kalanların dünyasıdır. "Biz" kendimizi politika üreterek veya sorunları tartışarak değil, kayıtsız şartsız düşmanlıkla savunmalıyız. Samuel P. Huntington'ın medeniyetler çatışması üzerine yazdığı yazının başlığını ve anafikrini Lewis'in yazısından almasına şaşmamalı.

Bu fikirleri düşmanca veya irrasyonel olarak adlandırırsak abartmış olmayız; nitekim, bu fikirler Judith Miller gibi gazetecilerin yazılarında putlaştırılınca ortaya ne çıktığına bir bakalım. *New York Times*'ta çalışan Judith Miller'm *God Has Ninety-Nine Names: A Reporter's Journey Through a Militant Middle East* (Simon and Schuster, 1996; Allah'ın Doksan Dokuz Adı Var: Bir Muhabirin Militan Ortadoğu'daki Gezisi) kitabı İslamın medyada nasıl yetersiz ve çarpıtılarak aktarıldığını örnekleyen bir ders kitabıdır adeta. Ortadoğu konulu söyleşi programlarında ve seminerlerde sık sık boy gösteren Miller, 1993'te kendisinin de katıldığı bir *Foreign Affairs* sempozyumunda kullanılan "İslami Tehlike"yi pazarlamaktadır. Miller'ın özel misyonu militan İslamın Batı için çok tehlikeli olduğu fikrini, bin yılın tezi olarak öne sürmektir; Samuel Huntington'ın medeniyetler çatışması tartışmasının özünde yatan da bu fikrin ta kendisidir. Böylece Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından ortaya çıktığı varsayılan düşünsel boşlukta başlayan yeni yabancı düşman arayışı, tıpkı sekizinci yüzyılda Avrupa Hıristiyanlığında da yaşandığı gibi, İslamla karşılaşınca son bulmuştur ve İslam öyle bir dindir ki Batı'ya (Lewis ve Huntington'ın, "onların" medeniyetine karşı "bizim" medeniyetimiz anlamında kullanıldığı muğlak terime) karşı fiziksel yakınlığı ve iflah olmaz husumetiyle o zamanlardaki kadar gaddar ve şeytani görünür. Miller, İslam ülkelerinin çoğunun bugün yoksullukla boğuştuğundan, despot re-

jimlerle yönetildiğinden ve kendi yurttaşlarından başka kimseye karşı gerek askeri gerekse bilimsel açıdan tehdit oluşturamayacağından, bu ülkelerin içinde en güçlü olanlarının, yani Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün ve Pakistan gibi ülkelerin de zaten tümüyle ABD yörüngesinde olduğundan söz etmez. Miller, Huntington, Martin Kramer, Daniel Pipes, Barry Rubin ve nice İsrailli akademisyen için önemli olan tek şey, bu "tehlike"nin sürekli gözümüze sokulmasını sağlamak, daha da iyisi, İslamı terör, despotizm ve gaddarlıkla suçlayıp yerden yere vurarak kendilerine de danışmanlıklar, sık sık televizyonlarda boy gösterme fırsatı ve kitap sözleşmeleri ayarlamaktır. Genelde kayıtsız ve zaten pek bilgi sahibi olmayan Amerikalı haber tüketicilerinin gözünde İslam tehlikesi abartılı bir korkuya dönüştürülmekte; böylece her patlamanın ardında dünya çapında bir komplo olduğu (Yahudi düşmanlığı paranoyasıyla şaşırtıcı bir benzerlik gösteren) tezi de destek bulmaktadır.

İslamcı partilerin devlet iktidarına geçmeleri ise siyasal İslam için genellikle hayırlı olmamıştır. İran buna bir istisna olabilir ama gerçekten de bir İslam devleti olan Sudan, İslami gruplar ile acımasız askerler arasındaki çekişmeyle kanayan Cezayir, ya da kargaşa içindeki aşırı gerici Afganistan gibi ülkelerin hiçbiri kendilerini daha da fazla yoksullaştırmaktan, dünya sahnesinde daha da marjinal kalmaktan öte bir şey yapamamışlardır. Gelgelim Batı'daki İslam tehdidi söyleminin ardında biraz da hakikat yatar: İslama getirilen itirazlar yüzünden Ortadoğu'nun çeşitli yerlerinde Müslümanlar arasında *pax-Americana-Israelica*'ya* karşı bir direniş (Eric Hobsbawm'a göre bu ilkel, sanayileşme öncesi tarzda bir isyandır) başlamıştır. Yine de ne Hizbullah ne de Hamas barıştan başka her şeyi temsil eden o ezici silindire karşı ciddi bir engel oluşturamamaktadır. Müslüman Arapların çoğu bugün öylesine yılmış, öylesine aşağılanmış ve elleri kolları belirsizliklerle, beceriksiz ve gaddar diktatörlükleriyle bağlanmış bir durumdadır ki, Batı'ya karşı geniş çaplı bir İslami seferberliği destekleyecek hali kalmamıştır. Ayrıca, İslam ülkelerindeki seçkinler de bu rejimleri, 1946'dan bu yana Mısır'da olduğu gibi sıkıyönetimi ve "aşırı uçlara" karşı etkin yasadışı önlemler alınmasını destekler. O halde İslama yönelik bu tar-

* *Lat.* Amerikalı ve İsraillilerin getireceği barış. *–ç.n.*

tışmalardaki panik ve korkunun arkasında ne var? Elbette, canlı bombalar patlatılmış, teröristler alçakça eylemlerde bulunmuştur ama tüm bunlar eninde sonunda İsrail'in, ABD'nin ve Müslüman dünyadaki onlara bağımlı rejimlerin elini daha da güçlendirmekten başka ne işe yaramıştır?

Bence cevap Miller'inki gibi kitapların, ABD-İsrail egemenliğine karşı herhangi bir Arap ya da Müslüman direnişi ezmek, alaşağı etmek, zor durumda bırakmak ve yenmek için girişilen yarışta ilave bir silah temin etmesinde yatıyor. Dahası İslamcılığı dünyanın petrol zengini, stratejik önem taşıyan bir bölgesiyle –hoşnutsuzca– ilişkilendiren takıntılı ve inatçı bir politikayı sinsice haklı gösteren bu İslam karşıtı seferberlik, İslam ülkeleri ve Araplar ile Batı ve İsrail arasında eşit koşullarda bir diyalog kurma olasılığını da ortadan kaldırmaktadır. Modernliğe karşı "öfkeli" diye bir kültürün tamamını her türlü kötülüğün sorumlusu gibi göstermek ve insan muamelesini hak etmiyormuş gibi davranmak, Müslümanları tedavi edilmesi, cezalandırılması gereken nesneler olarak görmek demektir. Bu noktada yanlış anlaşılmak istemiyorum: İslamı ya da *aynı nedenlerle Hıristiyanlığı ve Yahudiliği yozlaşmış siyasal amaç*larla kullanmak sonuçta hep felaket getiren ve yalnızca Suudi Arabistan, Batı Şeria ve Gazze, Pakistan, Sudan, Cezayir ve Tunus'ta değil, İsrail olsun, (Miller'ın yakışıksız bir sempatiyle baktığı) Lübnan'daki sağcı Hıristiyan kanadı olsun, teokratik eğilimlerin baş gösterdiği her yerde karşı durulması gereken bir şeydir. Ayrıca ben Müslüman Arap ülkelerin yaşadığı bütün sıkıntıların Siyonizm'den ve emperyalizmden kaynaklandığına da kesinlikle inanmıyorum. Fakat buna inanmamam, İsrail, ABD ve onların entelektüel kadrolarının –halihazırda İsrail'i seküler, liberal bir demokrasi olarak görmeye mecbur edilen– Avrupalı ve Amerikalılarda İslama yönelik korku ve öfke gibi duyguları kasıtlı olarak ateşlemek için "İslam" adı altında bir soyutlamayı damgalayıp nefret dolu istismarlara maruz bırakmadığı ve böylece saldırgan hatta kışkırtıcı bir rol oynamadığı anlamına da kesinlikle gelmiyor. Kitabının sonunda Miller, İsrail'deki sağcı Yahudiliğin "bir başka kitabın konusu" olduğunu söylüyor. Oysa bu konu tam da bu kitabın konusu olmalıydı, tabii "İslamın" peşinde koşabilmek için bu konuyu bir kenara atıvermemiş olsaydı...

Miller, nitelik açısından, bir başka din ya da dünyanın bir başka bölgesi hakkında yazabilecek en son kişilerden biridir. Her fırsatta bize yirmi beş yıldır profesyonel olarak Ortadoğu ile ilgilenmiş olduğunu söyler ama ne Arapça ne de Farsça bilir; gittiği her yerde bir tercümana ihtiyaç duyduğunu kendisi de kabul eder ama ne çare ki bu tercümanın doğruluğu ve güvenilirliğini sınama becerisi yoktur. Bir muhabirin ya da uzmanın, diyelim ki Rusya, Fransa, Almanya, Latin Amerika, hatta Çin veya Japonya üzerine, o ülkenin dilini bilmeden yapacağı bir çalışmayı ciddiye almak mümkün değildir. Oysa "İslam" için adeta hiç lisan bilgisi gerekmez; ne de olsa ele alınan meseleye, "gerçek" bir kültür veya din değil, psikolojik bir deformasyon olarak bakılmaktadır.

Miller'm dipnotlarında kullandığı kaynakların çoğunda bilgisizliğinin izleri sürülebilir; ya zaten bildiği ve işine gelen İngilizce kaynaklardan ya da fikirleri kendininkilere uyan yazarlardan alıntı yapabilir. Müslümanların, Arapların ve Şarkiyatçı olmayan biliminsanlarının eserlerinin hiçbirine ulaşamaz, okurunu onlarla buluşturamaz. Ne zaman bizleri etkilemek için Arapça bir-iki sözcük kullanma becerisi sergilemek istese, mutlaka hata yapar. Kaldı ki, kullandığı Arapça sözcükler çapraşık kavramlar değil, oldukça yaygın sözcüklerdir ve yaptığı hatalar yalnızca kitabına başlarken lütfedip kendini affettirmeye soyunduğunda belirttiği gibi alfabe farklılığından kaynaklanan harf hataları değildir. Bu hatalar, yirmi beş yıldır hayatını kazanmasını sağlayan konuda, zahmet edip de o bölgenin dilini öğrenecek kadar özen ve saygı göstermeyen bir yabancının işlediği kaba hatalardır. 211. sayfada Kaddafi'yi anlatan Sedat'ın *al walid majnoon* sözlerini alıntılar ve "o çılgın oğlan" olarak çevirir. Oysa cümlenin doğrusu *el walad el magnoon*'dur; alıntı yaptığını sandığı şey aslında "o çılgın oğlan" ifadesinin yalnızca bir karikatürüdür. Tanınmış Mısırlı aktris Shadia'nm nedense Sha'adia olarak yazılması da Miller'm Arap harflerini birbirinden ayırt edemediğini göstermektedir. Ayrıca Arapça sözcüklere İngilizce muamelesi yaparak çoğul eki ekleme alışkanlığı vardır (örn., *thobe/thobes* veya *hanif/hanifs*). Bir de 315. sayfada şu sözleri söyleme küstahlığını gösterir: "Arapça yazılmış güzel bir şiirin... çevirisinde hep sorun olur, tıpkı Arap şiirinin çoğunda olduğu gibi."

Arap İslam yaşamının ayrıntılarından ancak bu kadar anlayan birinin siyasal ve tarihsel bilgilerinden ne beklenebilir? Ülkelere ayırdığı her bölüm (Mısır, Suudi Arabistan, Sudan vb.) bir anekdot ve hemen arkasından gelen lise düzeyinde kısa bir tarihçeyle başlar. Kimisi güvenilir olan kimisi olmayan birkaç kaynaktan alınıp birleştirilen bu tarihçeler, elindeki malzemeye hâkimiyetini gösterecekken, içler acısı önyargıları, hatalı analiz ve yanlış anlamaları sergiler hale gelir. Örneğin Suudi Arabistan bölümünde, Hazreti Muhammed hakkında "en beğendiği" kaynağın Fransız Şarkiyatçı Maxime Rodinson olduğundan söz eder; oysa külliyen Marksist bir araştırmacı olan Rodinson'un Muhammed üzerine yazdığı biyografi ulema karşıtı bir ironiyle ve muazzam bir bilgi birikimiyle pekiştirilmiş bir eserdir. Muhammed'in yaşamını ve fikirlerini dörtbeş sayfada özetleyen Miller'ın bu biyografiden çıkardığına göre, Rodinson'un Charlemagne ile İsa Mesih karışımı olduğunu söylediği kişi hakkında aşağılayıcı değilse de gülünç bir şeyler vardır. Rodinson bu karışımın anlamını kavramış olsa da, Miller (gereksiz yere) bunun kendisini ikna etmediğini söyler. Miller'a göre Muhammed Yahudi-karşıtı bir dinin, yani şiddet ve paranoyayla örülü bir dinin babasıdır. Alıntı yaptığı tek bir İslami kaynak yoktur; sadece Batılı Şarkiyatçıların hazımsız inkârlarını kaynak olarak kullanır. Öyle bir kitap düşünün ki, İsa ya da Musa hakkında olsun, Avrupa ve Amerika'da yayımlansın da tek bir Yahudi ya da Hıristiyan otoriteden faydalanmamış olsun. Miller, "Mekke'yi fethettikten sonra Muhammed, anlatılana göre, kendisine ve İslama hakaret eden yalnızca on kişiyi öldürmüştür," derken peygamberi aşağılamak için acınası bir çaba göstermektedir. Muhammed'e odaklanmasının gerekçesinin, hem bir din hem de bir devlet kurması (çok özgün bir saptama olmasa gerek) olduğunu söyler ama sonra bir çırpıda yedinci yüzyıldan günümüze atlar. Sanki günümüz tarihini anlatmak için en iyi kaynak, o uzak geçmişteki devleti kuran kişilerdir. Lewis'in taktiklerine nasıl da benziyor...

Miller'ın aslında taraf tutan, siyasal güdülerle hareket eden bir muhabir olduğunu akıldan çıkarmamak gerek; kendisi ne bir biliminsanı ne de bir uzmandır. Derli toplu, tutarlı yazan bir yazar da değildir; nitekim, kitabının büyük bir kısmı bir argüman ya da fikir etrafında değil, bir dolu acması, hiçbir inanılırlığı olmayan, kendi

çıkarlarıyla hareket eden Müslümanla ve onlara eleştiri getiren kişilerle yapılan bitmez tükenmez söyleşiler etrafında döner. Miller'ın minik tarihçelerini geçtiğimiz anda kendimizi son derece sıkıcı, yapısal düzeni olmayan bir laf salatası içinde buluruz ve bu lafların gösterdiği tek şey, Miller'ın bu yerler hakkında sahiden bir şeyler bilip bilmediği değil, kartvizit kutusunun ne kadar dolu olduğudur. İşte asılsızlığını bas bas bağıran genellemelerle dolu tipik bir cümlesi: "Ülkelerinin karışık bir tarihi olduğunun farkında olan Suriyeliler [aklıma gelinişken, kimin ülkesinin tarihi karışık değildir acaba?] anarşi ortamına geri dönme ya da bir kez daha uzayıp giden kanlı bir mücadeleye girme [İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sömürge sonrası ülkeler arasında yalnızca Suriye için mi geçerlidir bu; Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki Suriye benzeri yüzlerce ülke için de geçerli değil midir?] –hatta belki de bu en seküler devlette bile militan İslamın zafer kazanması ['en' seküleri hangi termometreyle ölçmüş olabilir?]– ihtimali üzerine dehşete düşmüşlerdir." Yazılarındaki mide bulandırıcı sözcük seçimini ve insanın kanını donduran jargonunu bir kenara bırakınca elimizde kalan şey, bir fikir falan değil, "Suriyelilerin" "düşüncelerinden" çok, Miller'ın kendi düşüncelerini yansıtan kanıtlanamaz iddialarla karışık bir dizi klişedir.

Miller, cılız betimlemelerini sık sık "dostum"la başlayan isimlerle allayıp pullar; böylece sözünü ettiği insanları gerçekten tanıdığını, dolayısıyla konuya da hâkim olduğunu göstermek ister. Adeta bu "dostlar" ona kimsenin bilmediği sırlar anlatırlar, bu sırları ondan başka da kimse bulup çıkaramaz. Kullandığı bu teknikle yerel siyasetler, seküler kurumların idaresi ya da İslamcılar ile milliyetçi muhalifleri arasındaki aktif düşünsel çekişmeler gibi daha (veya eşit ölçüde) işe yarar konuları gizlemekle veya görmezden gelmekle kalmaz; İslami zihniyeti gösterecekken konu dışına çıkıp uzun uzun sapmalarıyla sıradışı çarpıtmalara neden olur. Öyle görünüyor ki tezleri İslam dünyasının her yanında hararetle tartışılan Muhammed Arkun'u, Muhammed Abid el-Cabiri'yi, George Tarabishi'yi, Adonis'i, Hasan Hanefi'yi veya Hişam Cuayyit'i hiç duymamıştır.

Bu akıllara zarar bilgisizlik ve analiz yoksunluğu İsrail başlığını verdiği (başlıkta yanlışlık olmalı, zira altında sadece Filistin'den

söz edilmektedir) bölümde iyice gözler önüne serilir. Bu bölümde Miller, *intifadayla* gelen değişiklikleri, otuz yıldır İsrail işgali altında olmanın teferruatlı sonuçlarını tamamen göz ardı eder; Oslo Anlaşması ve Yaser Arafat'ın tek adam yönetimi yüzünden sıradan Filistinlilerin yaşamlarına çöken o korkunç kâbuslarla ilgili tek kelime etmez. Bir ABD yanlısı olarak Miller'ın Hamas'la herkesten çok ilgilenmesi tesadüf değildir ama bunca yıldır İsrail tarafından zorbalıkla idare edilen topraklardaki hazin olaylar ile Hamas arasındaki bağlantıyı kuramadığı her halinden bellidir. Örneğin Filistin fonlarıyla kurulmayan tek Filistin üniversitesinin Gazze'deki İslam (Hamas) Üniversitesi olduğundan ve *intifada* sırasında FKÖ'yü yıkmak için İsrail tarafından açıldığından söz etmeyi unutur. Miller Muhammed'in Yahudilerin mallarını yağmaladığını söyler ama İsraillilerin inançları, ifadeleri ve "Yahudi olmayan"lara karşı çıkardıkları yasalar hakkında söyleyebileceği tek bir söz yoktur. Hahamlarca tasdik edilen sürgünler, cinayetler, evleri yağmalamalar, arazilere el koymalar, düpedüz ilhak hakkında ya da Gazze şeridi konusunda en güvenilir otorite olan Sara Roy'un "ekonomik gelişmeyi sistematik olarak durdurma" adını verdiği şey hakkında bir şey demez. Miller etrafa bu gerçeklerden bir tutam serper ama İslamcı tutkunun sebepleri olarak ağırlığından ve etkilerinden hiçbir şekilde söz etmez.

Miller'ın bir tiki daha var. O da kimin hangi dinden olduğunu okurlarına duyurmak. Filan falan Hıristiyandır, Sünni Müslümandır, Şiidir vesaire gibi. Ne var ki din konusuyla bu denli ilgilenen birinin daha dikkatli olması gerekirken Miller gülünç hatalar yapıyor. "Dostum" dediği Hişam Şarabi'yi Hıristiyan diye tanıtıyor, gelgelelim Şarabi Sünni Müslümandır. Badr el Hac'ın Müslüman olduğunu söylüyor ama o da Maruni Hıristiyandır. Ne kadar bilgili olduğunu, onları ne kadar iyi tanıdığını bu kadar üstüne basa basa söylememiş olsaydı, devirdiği çamlar bu kadar büyük olmayabilirdi. Fakat bunların arasında en dikkate değer olanı kendi dinini veya siyasal eğilimlerini belirtmeme konusunda sergilediği o görülesi habisliğidir. Ele aldığı konu dinsel ve ideolojik tutkularla bu denli yüklüyken, kendi dininin (ki bence Miller'ın dini İslam veya Hinduizm değildir) bunlarla hiçbir alakası olmadığını söylemesi bana hiç inandırıcı gelmiyor. Acaba allem edip kallem edip bilgi aldığı

insanların kaçı karşısındakinin *kim* olduğunu veya onlar hakkında neler söylediğini biliyordu?

Ne var ki iktidar sahibi kişilere veya belli olaylara verdiği tepkilerde Miller'ın yüz kızartacak kadar cana yakın olduğunu görüyoruz. Ürdün kralı Hüseyin'e kanser teşhisi konduğunda Miller "kedere boğulmuş"tur. O halde, Kral Hüseyin'in işkenceye kurban giden, haksızca hapse atılan ya da bir şekilde ortadan kaldırılan insanlarla dolu bir polis devleti yönetmesine pek aldırdığı söylenemez. Lübnan'daki Hıristiyan kilisesine hürmetsizlik edildiğini görünce, gözlerine "yaşlar hücum eder", ama örneğin İsrail'de Müslüman mezarlara yapılan hürmetsizliklerden ve Suriye, Lübnan ve Filistin'de yerle bir edilen yüzlerce köyden söz etmeye tenezzül etmez. Miller'ın gerçek duyguları, saygısız ve küçümseyici tavrı aşağıdaki gibi yazılarda gözler önüne serilir. Yazıda yakın zamanlarda bir dalalete düşüp Miller'ı konuk eden, kızı İslamcı olmuş orta sınıftan Suriyeli bir kadının duygu ve düşüncelerini Miller'ın kendine göre nasıl yorumladığına bakalım:

> Orta sınıftan Suriyeli bir annenin rüyalarını süsleyen şeylere o hiçbir zaman sahip olmayacaktı: ne şaşalı bir düğün, ne kızının üstünde o geleneksel telli duvak, ne gelin tacı, ne gelinle damadın smokin ve gelinlikle çektirip sehpaya ve şöminenin üstündeki rafa koyacağı gümüş çerçeveli mutlu düğün fotoğrafı, ne sahnede göbek atan dansözler, ne sabaha kadar su gibi içilen şampanyalar. Belki Nadine'nin arkadaşlarının da kızları veya oğulları onları reddetmişti, Esat'ın gaddar ve soğuk rejimine yaranabilmek için ödün veren ailelerinden gizliden gizliye nefret ediyorlardı belki de. Zaten Şam burjuvazisinin temel direği sayılabilecek böyle ailelerin kızları bile İslamın gücüne yenik düştükten sonra kim kurtulabilirdi ki?

Miller'ın kitabına ilişkin en ilginç soru onu ne amaçla yazdığı sorusudur. İslam ülkelerine duyduğu şefkatten yazmadığı kesin. Lübnan'dan hoşlanmadığını ve korktuğunu açık açık söylüyor, Libya'ya gülüyor, Sudan'ı kaale almıyor, Mısır'ın haline üzülüyor ve biraz da tehlikeli buluyor, Suudi Arabistan'ı ise elinin tersiyle itiyor. Dillerini öğrenmeye tenezzül etmiyor ve –kabaca bir tahminle bir milyarlık İslam dünyasının yüzde beşinden biraz daha azma karşılık gelen– örgütlü militan İslamcıların tehlikelerinden başka bir şeyle ilgilenmiyor. İslamcıların zulümle bastırılmasına her yönüyle destek veriyor (ama bastırmak derken işkence ve diğer "ya-

sadışı araçlar"dan söz etmiyor: savunduğu fikirle ilgili düştüğü çelişki kendi gözünden de kaçmış olmalı); Mısır, Ürdün, Suriye ve Suudi Arabistan gibi ABD tarafından desteklenen ülkelerde demokratik süreçlerin ve yasal prosedürlerin işletilmemesi onun vicdanını hiç rahatsız etmiyor, yeter ki İslamcıları hedef alsın. Kitabında, Müslüman bir terörist olduğundan şüphelenilen birinin cezaevinde İsrail polisi tarafından yapılan sorgusuna bizzat katıldığını aktarıyor. Miller, kelepçeli adama kendi sorularını yöneltirken İsrail polisinin sistemli işkencelerini ve tartışmalı yöntemlerini (gizli suikastleri, gece yarısı tutuklamalarını, evlerin yakılıp yıkılmasını) kibarca görmezden geliveriyor.

Belki de bir gazeteci olarak en büyük ve en değişmez başarısızlığı, İslam dünyasının nefretle anılan militan yanına ilişkin öne sürdüğü kendi tezine uyan analiz ve bağlantılardan başka hiçbir şeyle ilgilenmemesidir. Arap-İslam dünyasının bilhassa berbat bir durumda olduğu gibi genel bir görüşe karşı çıkmayacağım, ben de otuz yıldır yayımlanan yazılarımda bunu tekrarlıyorum. Fakat bu duruma gelinirken İsrail ve ABD'nin oynadığı role dair ufacık bir doğruluk payı taşıyan bir tablo bile çizmiyor Miller. Hele ABD'nin Arap-karşıtı ve İslam-karşıtı kararlı politikalarının varlığından dahi söz etmiyor (laf arasında bir ara şöyle bir değinip geçtiği Afganistan faslını saymıyorum). Örneğin Lübnan'ı ele alalım. 1982'de Beşir Cemayel'e yapılan suikaste atıfta bulunurken, Cemayel'in halkın çoğunluğunun oylarıyla seçilen biri olduğu izlenimi veriyor okurlarına. Cemayel'in Sabra ve Şatila kamplarında yapılan katliamlardan hemen önce, İsrail ordusu Batı Beyrut'tayken iktidara getirilmesine, Uri Lubrani gibi İsrail kaynaklarına göre Cemayel'in Lübnan'da yıllarca Mossad'ın adamı olarak çalıştığına satır arasında bile olsa değinmiyor. Cemayel'in bir katil ve eşkiya olduğunu atladığı gibi; Lübnan'ın bugünkü devlet yapısının, kamplardaki katliamların doğrudan sorumlusu olan Elie Hobeika gibi tiplerle dolu olduğunu da atlıyor. Arapların Yahudi karşıtlığını örneklerken, İsrail'in Arap ve Müslümanlara karşı ırkçı söyleminden de söz edebilirdi. İsrail'in sivillere açtığı savaşlara gelince; savaş esirlerine, mülteci kamplarında kalan insanlara karşı aleni, durmaksızın ve sistemli bir şekilde yapılan saldırılar, köylerin yerle bir edilmesi, hastane ve okulların bombalanması, kasıtlı olarak yüz binlerce mülte-

ci yaratılması gibi gerçekler (ya da onlardan geriye kalanlar) bir dolu zevzeklik arasında hasır altı ediliyor. Miller'm asıl sorunu, en züppe yapıbozumculara has bir edayla gerçeklere dudak bükmesidir. Onun yerine Müslümanları tanımlarken, İsrail terörünü ve ABD'nin bu teröre verdiği desteği hak eden kurbanlar olarak nitelemek için durmaksızın alıntılarla konuşma yolunu seçmesi, anaakım medyada Ortadoğu haberlerinin nasıl ve ne tür kişilerce ele alındığının mükemmel bir örneğini teşkil etmektedir.

Miller'ın kitabını okuyan biri, Ortadoğu ve İslam temsillerinde ve yorumlarındaki İslamlar arasında çelişki bulunduğunu, seçtiği kaynaklar itibarıyla koyu bir partizan olduğunu, kitabından mütemadiyen ölümünü ilan ettiği Arap milliyetçiliğini düşman saydığını ve Oslo anlaşmasına göre kurulan Bantustanlarda* öngörülen –daha doğrusu belli bir programa göre planlanan– yumuşatılmış ve zararsız versiyonlara uymayan Filistin milliyetçiliğinin ezeli düşmanı olan ve ona her türlü karşılığı vermeye hazır ABD politikalarını desteklediğini kitabın kendisinden biraz zor çıkarır. Kısacası Miller, nihayet vardığı sonuca bakılacak olursa 500 sayfanın fazla geldiği bir kitap yazan, taraflı, sığ bir gazetecidir. Bu kitap, medyanın benimseyip yaydığı sorgulanmamış, üzerinde düşünülmemiş varsayımların nelere yol açabileceğinin mükemmel bir özetidir, o başka.

Bunların günlük haberleri nasıl etkilediği, *New York Times* Kudüs bürosu şefi Serge Schmemann ile Londra'daki *Independent* gazetesinin Lübnan'da çalışmakta olan muhabiri Robert Fisk'in katıldığı bir radyo programında çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sınırın farklı taraflarındaki bu iki adam da aynı olayı, yani, Lübnan'ın Nisan 1996'da İsrail tarafından işgal edilmesi olayını duyurdular. Aktardıkları haberde ve radyodaki tartışma programlarında ("Demokrasi Zamanı" 5 Mayıs 1996, Radyo Pasifica) ortaya çıkan şey, birbirine taban tabana zıt iki gazeteci yorumuydu ve Amerikalı gazeteci (belki de bilmeyerek), olayı Miller'm çizgisini onaylar tarzda işlemişti. Her şeyden önce şunu gözden kaçırmayalım: 1982'den bu yana İsrail Güney Lübnan'da sözde güvenlik bölgesi diye anılan bir şeridi işgal etmekte, paralı askerlerden topladığı bir Lübnan or-

* Güney Afrika'daki Bantu ülkelerinde uygulandığı üzere Filistinlilerle kendi aralarına sınır-duvar örülmesine dayalı politika. –*ç.n.*

dusunu işgal altındaki bölgede tutmayı sürdürmektedir; gerek bu işgale gerekse Güney Lübnan ordusuna bir tek, Allah'ın Partisi diye anılan ve varolma nedeni İsrail işgali olan Hizbullah karşı çıkmaktadır. Bu gerillalar güneyde konuşlanıp çarpışmaktadırlar ve kabul edilen standartların çoğuna göre bunlar, ülkelerindeki yasadışı bir askeri işgale karşı çarpışan bir gerilla grubudur. Fakat ikinci olarak şuna da dikkat edelim. ABD basınında öncelikle Hizbullah'ın dini vurgulanmakta ve İsrail'e karşı savaştığı için terörist bir örgüt olduğu varsayılmaktadır.

1 Nisan 1996'da *Times*, İsrail'in Güney Lübnan'da açtığı top ateşinde iki sivili öldürdüğünü duyurdu. Kimin aktardığı bilinmeyen habere göre "Allah'ın Partisi militanları intikam tehdidinde" bulunmuştu. Haber şöyle devam ediyordu, "İsrail işgali altındaki Güney Lübnan sınır şeridinde gerillalar geçtiğimiz aydan bu yana altı İsrail askerini öldürdü. Sınırın her iki yanında gerilim had safhada." Elbette, gerillaların işgalci ordunun askerlerine karşı çarpışması anormal bir şey değildir fakat Hizbullah'ın "militan" bir İslami parti diye anılmasıyla ve dolayısıyla okurların aklına köktendincilik, İslami tehdit vs. gibi çağrışımları getirmesiyle bu ilke baştan bozulmuştur. 10 Nisan'a gelindiğinde (*Times*'ın İsrail'deki muhabirlerinden Joel Greenberg'in haberiyle), "İran'daki Şii hükümetin desteklediği Hizbullah" cümleciği de habere girer ve iki hafta sonra işgal sona erene dek bu cümlecik *Times*'ta konuya ilişkin çıkan her haberde tekrarlanır. Sanki işin içinde İsrail olunca *Times*, işgale direnenlerin gerillalar değil (yakında bunlar "terörist" diye anılacaktı), ülkeye düşman olan militan Müslümanlar olduğunun bilinmesini istiyordu. 12 Nisan'da Schmemann, Hizbullah'tan "İran tarafından desteklenen militan Şii Müslüman örgüt" diye söz ediyor, adeta, aman dikkat, kaçık Müslümanlar yine başladı, her zamanki gibi Yahudileri öldürüyorlar, diyordu. "Kiryat Şemona'da korku içindeki İsrail halkı" gibi sözler aynı haberlerde yerini alıyor, oysa aynı sıralarda İsrail Beyrut'u bombalıyor ve o şehirde korku içindeki halktan hiç söz edilmiyordu.

Gerçeklere karşı ideolojinin aleni zaferi olarak, *Times*'ın aynı gün yayımlanan başyazısına "İsrail'in Teröre Cevabı" başlığı verilmiş ve "İsrail tarafından Lübnan'daki terörist hedeflere yapılan hava saldırılarının gerekçeleri ve sınırları vardır... Lübnan'da geçtiği-

miz hafta yapılan bombardımandan ve sınırın her iki yanında verilen manasız zayiattan doğrudan doğruya Hizbullah'ın teröristleri ile Beyrut ve Şam hükümetleri sorumludur. Bu olayda Bay Perez yalnızca İsrail'in meşru-müdafaa hakkını kullanmıştır," gibi iddialar sıralanmıştı. Bu ifadeler verildiği sırada, az önce Güney Lübnan'ı havadan, karadan ve denizden bombalamış olan İsrail ordusu 200 bin Lübnanlıyı bölgenin dışına çıkartma işlemini sürdürüyordu ve –hatırlatmakta yarar var– ordusuyla bölgeyi hâlâ işgal altında tutuyordu; yani, savaş yasalarına göre bölge sakinleri bu işgale karşı çıkma hakkına sahipti. Ama bambaşka bir senaryo yazılmış, durum tersine çevrilmişti; çünkü söz konusu olan İsrail'di ve tehlike "İslamdan" geliyordu. 18 Nisan günü, İsrail, savaştan kaçan Lübnanlı sivil mültecilerin sığındığı Kana'daki Birleşmiş Milletler karargâhını bombaladı ve yüzden fazla insanı katletti. Ertesi gün olayı duyuran *Times* gazetesi gerek ABD'nin, gerekse Şimon Perez'in can kaybından dolayı üzüntü duyduğunu ama olaydan "herhangi bir tahrik edici unsur olmadığı halde 1993 anlaşmasını bozan" (21 Nisan) Hizbullah'ı sorumlu tuttuğunu yazıyordu. Zaten, İsrail ve Lübnan arasında süren savaş süreci boyunca *Times* bir kez bile İsrail veya ABD hükümetlerinin görüşlerinden farklı bir başyazı veya muhalif makale yayımlamamıştı. Hem zaten, makus Lübnanlılar ve Hizbullah değil, Suriye ve İran'dı önemli olan. Güney Lübnan'da olup bitenler, işgal ve onun doğurduğu tepkiden çok daha fevkalade, daha etkileyici bir şeydi: İşte yine İslam tüm Batı'yı karşısına almıştı.

Tüm bunların sonucunda ortaya çıkan haberlerin niteliğindeki ve aktarılışındaki çarpıklığa değinen kişi, İsrail ve ABD yetkililerinin tüm dünyayı inandırmak istediği şeylere değil *gerçekten* neler olduğuna odaklanmayı sürdüren gazeteci Robert Fisk oldu. Fisk, bir ülkenin toprakları işgal edildiğinde gerillaların buna direnme hakkı olduğu ilkesini bozmamış, Güney Lübnan'daki savaşın, Batı ile İran destekli Müslüman teröristler arasında yapılan bir savaş olduğu değerlendirmesinin cazibesine kapılmamıştı. Dolayısıyla, Kana olayını açıklarken, 1993 ateşkes anlaşmasından bu yana kasıtlı İsrail politikalarıyla yirmi olay çıkarıldığını, amacın Hizbullah'ı bölgeden çıkarmak ve böylece büyük bir güçle "misilleme" yaparak Lübnan ve Suriye'ye baskı uygulamak olduğunu gayet iyi gösterebilmişti. İşte *Times*'ın Kudüs büro şefine, yani *Times*'m çizgisinden

çıkmamak için çaba sarf eden ve sadakati, hatta temkinliliği Fisk'in bağımsızlığının yanında hemen göze çarpan Schmemann'a da aynen bunları söylüyor Fisk. Radyo programındaki muhabir de Schmemann'a şu sözleri yöneltiyor: "İsrail'in Lübnan'da gücünü kullanırken çok dikkatli ve seçici olduğunu yazıyorsunuz. Herhangi bir eleştirel yorumda bulunmadan, 'İsrailli yetkililerin ısrarla askerlerinin Kana kampındaki mültecilerden habersiz olduğunu söylediklerini' aktarıyorsunuz. Oldukça bilinçli bir tarzda, İsrail'in sivilleri hedef almadığı duygusunu iletiyorsunuz. Oysa bu Robert Fisk'in aktardıklarından çok farklı."

Bu noktada Fisk, İsrail'in kasıtlı davranmadığı iddiasını çürütmek için üç kanıt sunar; bunlar, 19 ve 22 Nisan'da *Independent*'a gönderdiği katliam haberinin temelini oluşturan kanıtlardır. Daha önce (15 Nisan) Güney Lübnan'dan yazan Fisk, İsrail'in planlarını "Bu yalnızca askeri bir operasyon değil, bir ülkeyi paramparça etme girişimidir" başlıklı önemli bir haberde gözler önüne serer. Fisk'in masaya koyduğu kanıtlara göre, 1) Kana saldırısından on dokuz saat önce Birleşmiş Milletler yetkilileri, İsrailli komutanlara Birleşmiş Milletler'in mevzilendiği her yerde sivillere sığınak sağladıklarını bildirmiştir; 2) bombalama sürerken uzaktan kumandalı bir İsrail uçağı sürekli havada bekletilmiştir; 3) madem İsrail böbürlendiği kadar şaşmaz ve son teknoloji araçlara sahipti, o halde neden BM'nin Nakura'daki (Güney Lübnan) üssünden "bombardımanı durdurmaları için" gelen "yakarışlarının" ardından bombardıman uzun bir süre daha devam etmişti? Schmemann bunlara cevap olarak, "İsrail kasıtlı olarak sivilleri neden vursun, bunu anlayamıyorum" derken aslında gerçekten inandığı bir görüşü dile getirir. Bu görüş aynı zamanda ABD medyasının genel görüşünü, yani Müslüman teröristlerin masumlara, İsrail'e karşı kasıtlı şiddet eylemlerine başvurmakta bir an bir an tereddüt etmeyeceği ama bizler gibi olan İsrail'in bunu asla yapamayacağı görüşünü de yansıtmaktadır. Fisk, Schmemann'la şu noktada hemfikirdir: Haberi Güney Lübnan'dan değil, İsrail'den verirken, orada ne görüyorsa onu aktarıyor ve bilinçli olarak habere kendi yorumlarını katmıyordu: "Bir muhabirin yaptığı işle köşe yazarının yaptığı iş arasında fark vardır." Makuldür elbette ama muhabirin çerçevesinin ne olacağı ve hangi olayları hangi ifadelerle ilişkilendirmesi gerektiği gibi sorular ce-

vapsız kalmıştır. Fisk'e göre burada geçerli bağlamı kuran, Dışişleri Bakanı Ehud Barak'ın, Hizbullah'a karşı saldırılar devam ettiği ve "İsrail ordusu askeri hücumda bulunduğu takdirde bu saldırı Lübnan'a yapılmış ve kurbanlar da Lübnanlı olacaktır," yönündeki sözleridir (3 Ocak 1996).

Kısacası, Hizbullah İran destekli Şii militan bir terörist grup sayıldığı takdirde, İslamın modernliğe öfke duyduğu, nedensiz yere şiddet uygulama bağımlısı olduğu gibi açıkça ifade edilmemiş bir dolu görüş de devreye girmekte ve tüm bunlar Lübnan'ı işgal ederken İsrail'in özenle imal ettiği, Lübnanlı gerillaların şu ya da bu biçimde başlarına geleni hak ettikleri şeklindeki görüşleri desteklemektedir (Judith Miller da CNN'de ve *New York Times*'ta görüş bildirirken Hizbullah'm terörist bir örgüt olduğunu sık sık yinelemişti). Hatta Miller bir keresinde, gerillaların Güney Lübnanlı olmadığını, Bekaa Vadisi'nden geldiğini ("Biliyorum, gittim gördüm"), İsrail'i cani gibi göstermek için soğukkanlı bir acımasızlıkla kadınları ve çocukları ateş hattına sürdüklerini bile söylemişti. Alexander Cockburn, *The Nation*'ın 20 Mayıs 1996 tarihinde yayımlanan "İsrail'in Sürpriz Savaşı" adlı köşesinde, Lübnan krizi sırasında medyanın haberleri nasıl aktardığı konusunda daha ayrıntılı analizler sunmaktadır.

İslamın gaddar ve irrasyonel bir din olduğu ve insanları İsrail'e karşı saldırmaya zorladığı yönündeki, ne varoluşsal ne de tarihsel bir bağlamı olan bu görüşler, gerçekte oralarda neler olduğunun aktarılmasını, olan bitenin daha insancıl ve daha anlaşılır bir bağlama oturtulmasını engellemektedir. Gerillaların "İran destekli Şii militanlar" olarak adlandırılmasıyla bu direniş hem insani özelliklerden mahrum bırakılmakta, hem de yasadışı kılınmaktadır. Schmemann 28 Nisan tarihli köşe yazısında "Ortadoğu'da kafaları allak bullak eden son fasıl" dediği işgalin son safhaları için bir açıklama bulamamış, ancak şöyle ifade etmiştir: "Çünkü burası Ortadoğu – hiçbir mantıkla açıklanamayan durumlarda, bir dolu anekdotun ardından söylenen o bildik canalıcı ifade. Bu olanların nasıl izah edileceği sorulacak olursa da, geride bıraktığımız bu son hafta, verilebilecek tüm cevapları alıp götürmüştür. "

Günümüzde çizilen İslam tablosunda yer alan bu yanlış temsiller ve çarpıtmalar, ne gerçek bir anlama arzusunu öne çıkarmakta-

dır, ne de duyacak ya da görecek bir şey varsa onu duyma ve görme isteğini. Medyanın Batılı haber okurlarının tüketimine sunduğu İslama dair imgeler ve süreçler, naif ve pragmatik İslam tarifleri olmaktan çok uzaktır; aksine, Noam Chomsky tarafından yazılan bir dizi kitapta (özellikle Edward S. Herman ile birlikte yazdığı *Rızanın İmalatı**, *Terörizm Kültürü*** ve *Deterring Democracy* [Demokrasiyi Engellemek] gibi kitaplarında) gayet iyi analiz edilen nedenlerle, düşmanlık ve cehalet taşımaya devam etmektedir. Ne var ki durumu bu hale getiren güdüler ne olursa olsun, en başta da dediğim gibi, *Medyada İslam*'ın ilk yayımladığı 1980 yılından bu yana her şey daha da berbat bir hal almıştır. Kitle iletişim araçlarının bu denli egemen olduğu kamusal alanda diyalog ve fikir teatisi yönünde yapılabilecek pek az şey kalıyor; bunlar da genellikle birbiriyle iş yapan, etkileşimde bulunan ve tek yanlı konuşmayıp diyaloğa giren sıradan insanlar arasında, akademik tartışmalarda, sanatta gerçekleşiyor. Habercilikte sansasyonellik, çiğ bir yabancı düşmanlığı ve vurdumduymaz bir savaşkanlık revaçta ve bu yüzden "biz" ile "onlar" arasında çizilen hayali çizginin her iki tarafında da son derece tatsız sonuçlar doğuyor. Bu kitap gibi mütevazı çabaların, gerek yanlış giden şeylere gerekse bu kadar muazzam bir olumsuz etki birikimini eritmek için farkındalık ve inceleme açısından yapılabilecek şeylere dikkat çekerek bir panzehir işlevi görmesini ümit ediyorum.

Bu yeni baskıdaki düzeltme ve güncellemelerde eski dostum Noubar Hovsepian beni büyük bir ustalıkla destekledi; Mario Ortiz Robles ve Andrew Rubin'in, özellikle kaynakça konusunda çok büyük yardımları dokundu. Zaineb Istrabadi'nin ciddi katkıları oldu. Shelley Wanger'ın o muhteşem editörlük becerilerinden çok faydalandığımı da eklemeliyim.

Edward W. Said
31 Ekim 1996 , New York

* *Rızanın İmalatı*, çev. Ender Abadoğlu, İstanbul: Aram, 2006. –*ç.n.*
** *Terörizm Kültürü*, çev. Taha Cevdet, İstanbul: Pınar, 2002. –*ç.n.*

Giriş

BU KİTAP İslam dünyası, Araplar ve Şark ile Batı dünyası, yani Fransa, Britanya ve bilhassa ABD arasında modern dönemdeki ilişkiyi ele almaya çalıştığım kitap dizisinin üçüncü ve son kitabıdır. *Şarkiyatçılık* bunların içinde en genel olanıdır; Napolyon'un Mısır'ı işgalinden başlayıp sömürge döneminin ana kısmını ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda modern Şarkiyatçı çalışmaların ortaya çıkışını kapsayan, sonra da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere ve Fransa'nın Şark bölgelerindeki hegemonyasının sona erişiyle çeşitli bölgelerde Amerikan egemenliğinin belirişini içine alan farklı safhalarda ilişkilerin izini sürer. *Şarkiyatçılık*'ın temelindeki tema bilgi ile iktidar arasındaki yakınlıktır.[1] İkinci kitap olan *Filistin Sorunu* ise Filistin'de yaşayan ve çoğu Müslüman olan yerli Araplar ile (daha sonra İsrail olan) Siyonist hareket arasındaki mücadeleye dair bir vaka tarihidir; Filistin'in "Şarki" gerçekleriyle karşılaştığında Siyonist hareketin, yöntem ve kaynaklar açısından daha ziyade Batılı bir tavır içinde olduğunu da ekleyelim. *Şarkiyatçılık*'ın takinden daha açık bir vurguyla Filistin konusunu incelediğim *Filistin Sorunu*, Batılıların Şark anlayışının altında –ya da buradaki odak noktasından söz edecek olursak, Filistinlilerin ulusal kendi kaderini tayin hakkı mücadelesine bakışının altında– neler yattığını da anlatmaya çalışmaktadır.[2]

Medyada İslam'da ele aldığım konu doğrudan doğruya içinde yaşadığımız döneme aittir: yetmişli yılların başından beri, son derece önemli ama sevimsiz, sıkıntılı ve sorunlu bir dünya olarak algılanan İslam dünyasına Batı'nın, özellikle Amerikalıların verdiği

1. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, İstanbul: Metis, 1999.
2. Edward W. Said, *Filistin Sorunu*, çev. Alev Alatlı, İstanbul: Pınar, 1985.

tepkiler. Bu algının nedenleri arasında OPEC, Arap ve İran körfez petrolüne odaklı ve şiddetle hissedilen enerji sıkıntısı ile bunun sonucunda ortaya çıkan enflasyon ve aşırı pahalı yakıt faturaları gibi Batı toplumlarının hayatını altüst eden etkiler yer alır. Dahası, İran devrimi ve rehine krizi, "İslamın dönüşü" adını alan şeyin ürkütücü bir kanıtı haline gelmiştir. Son olarak ise, İslam dünyasında radikal milliyetçi ayaklanmalar çıkmış ve bunun talihsiz bir sonucu olarak, bölgede bir de yoğun süper güç rekabetinin geri dönüşüne tanık olunmuştur. Radikal milliyetçi ayaklanmaların örneği İran-Irak savaşıdır; süper güç rekabetine örnek ise Sovyetlerin Afganistan müdahalesi ve Amerikalıların Körfez bölgesine Çevik Kuvvet gönderme hazırlıklarıdır.

Bu kitabı okumakta olan herkes "*covering Islam*" ifadesinin arkasındaki sözcük oyununu fark etmiş olsa da* henüz başlangıç aşamasındayken basit bir açıklama yapmaya değer diye düşünüyorum. Burada ve *Şarkiyatçılık*'ta dikkat çektiğim noktalardan biri, günümüzde kullanıldığı haliyle "İslam" teriminin, tek bir anlama sahipmiş gibi görünse de aslında kısmen kurmaca, kısmen ideolojik yafta, kısmen de İslam diye anılan bir dinin içeriği en aza indirgenmiş göstergesi olduğudur. 800 milyon insanı, başta Afrika ve Asya olmak üzere milyonlarca metrekarelik alanı, onlarca toplumu, devleti, tarihi, coğrafyayı ve kültürü içinde barındıran İslam dünyasındaki muazzam çeşitlilik gösteren yaşam ile Batı'da yaygın bir şekilde kullanılan "İslam" arasında kayda değer, doğrudan bir örtüşmeden bahsetmek mümkün değildir. Öte yandan günümüz Batı haberlerinde "İslam" bilhassa sarsıcı haber demektir ve işte bu kitapta da bunun nedenlerinden söz edeceğim. Son birkaç yıl içinde, özellikle İran'daki olaylar Avrupalı ve Amerikalıların dikkatini bu kadar yoğun bir şekilde çektiğinden bu yana, medyada sıkça İslam haberleri çıkmaya başladı: İslamın tablosu çizildi, özellikleri sayılıp döküldü, analizleri yapıldı, İslama dair hızlı kurslar verildi ve sonuç olarak İslam "bilinir" hale getirildi.

Fakat az önce de değindiğim gibi bu haberler –tüm İslam uzmanı akademisyenlerin çalışmaları, "krizin doruğu" gibi sözler sarf

* Kitabın orijinal başlığındaki *covering* sözcüğü hem haber yapmak, hem de üzerini örtmek anlamına gelir. –*y.n.*

eden jeopolitik strateji uzmanları, "Batı'nın çöküşü"nden müteessir kültür düşünürleriyle beraber– eksiksizse, insanları yanlış yönlere sevk etme bakımından eksiksizdir. Bu haberler tüketicisine, bunca gayretkeş haberin çoğunun nesnellikten uzak kaynaklara dayandığına dair bir ipucu bile vermeden İslamı anladıkları hissini vermiştir. "İslam" sözcüğü çoğu kez alenen yanlış değerlendirmelere cevaz vermekle kalmamış, dizginsiz bir etnik merkezciliğe, kültürel –hatta ırkçı– nefrete, derinlerde yatan ama paradoksal biçimde başıboş bir husumete de mazeret olmuştur. Üstelik, tüm bunlar adil, dengeli, sorumlu İslam haberleri denilen bir şeyin parçası olarak meydana gelmiştir. Her ikisi de oldukça çarpıcı birer canlanma (veya "dönüş") sürecinden geçmekte olan Hıristiyanlık ve Yahudiliğin ne biri ne de ötekinin asla bu kadar duygusal yollardan ele alınmamış olması bir yana, İslamın pervasızca genel ve ağza sakız olmuş bir avuç klişeyle sınır tanımadan tarif edilebileceği gibi sorgulanmamış bir varsayım mevcuttur. Ayrıca sözü edilen "İslamın", tesadüfen tam da "bizim" petrol ihtiyacımızın karşılanacağı yerde bulunan gerçek ve kalıcı bir nesne olduğu farz edilmektedir.

Bu tür haberler pek çok şeyi örtmekte, gözlerden saklamaktadır. *New York Times* Irak saldırısına karşı şaşılacak denli güçlü İran direnişini açıklarken "Şiilerdeki şehitlik tutkusu" gibi bir izahata başvurmaktadır. Bu tür cümlecikler yüzeysel bir açıdan bakıldığında bir ölçüde makul görünebilir ama bence aslında bunlar muhabirlerin hakkında hiçbir şey bilmediği şeyleri saklamak için kullanılıyor. Bu bölgenin dilini bilmemek muazzam bir bilgisizliğin sadece bir parçasıdır; muhabirler genellikle hiçbir hazırlık veya deneyimleri olmadan yabancı bir ülkeye gönderiliyor, seçilmelerinin tek nedeni çabuk haber yakalama konusunda usta olmaları veya o sıralarda bulundukları yerlerin tesadüfen başsayfa haberlerindeki bölgeler olmasıdır. Dolayısıyla bu muhabirler, o ülke hakkında bilgilerini artırmaya çalışmak yerine, en kolay ulaşabilecekleri şeylere sarılır; bu da genellikle kendi yurdundaki okurların itiraz etme olasılığının olmadığı bir klişe veya bir parça muhabir marifetidir. Rehine krizinin ilk günlerinde Tahran'da yaklaşık üç yüz muhabir olduğunu, içlerinden bir tekinin bile Farsça bilmediğini göz önüne aldığımızda, İran'dan gelen tüm haberlerin orada olup bitenler hakkında aynı bayat açıklamaları yineleyip durması ama o esnada İran'da-

ki "İslami zihniyet" veya "anti-Amerikancılık"la açıklanamayacak diğer olay ve siyasal süreçlerin elbette hiç farkına bile varılmayıp atlanması şaşılacak bir şey değildir.

Hal böyleyken, *İslamı haberlerde verme* ve *İslamı haberlerle örtme* etkinlikleri yüzünden, tam da bu etkinliklerin altında yatan açmaz hakkında düşünme olasılığımız neredeyse ortadan kalkıyor. Bu açmaz, kolay ve çabuk genellemeler yapamayacağımız kadar karmaşık ve çeşitli bir hale gelen bir dünyada yaşıyor ve onu tanımaya çalışıyor olmamızdır. İslam ise hem tipik bir konudur, hem de Batı'da çok eski ve etraflıca tanınlanmış bir tarihi olduğu için de özel bir konudur. Bununla şunu demek istiyorum: Sömürgecilik sonrası dünyanın çoğu gibi İslam da ne Avrupa'ya aittir, ne de Japonya gibi ileri sanayi ülkeleri arasındadır. İslam ülkelerinin, "kalkınma planları" çerçevesinde ele alınması gerektiği düşünülür; bu da İslam toplumlarının en az otuz yıldır "*modernizasyon*" gereksinimi yaşayan toplumlar olduğunu söylemenin bir başka yoludur. Modernizasyon ideolojisinin ürettiği bakış tarzının en üst noktasında İran şahı imgesi durur: iktidarının doruğundayken "modern" bir hükümdar, rejim çöktükten sonra da ortaçağ bağnazlığı ve yobazlığı olarak görülen yapılanmanın kurbanı.

Öte yandan "İslam" Batı'nın gözünde daima bir tehlike olmuştur. Bunun ardındaki nedenleri *Şarkiyatçılık*'ta anlatmıştım ve burada da yeniden ele alıyorum. İslamdan başka hiçbir din ya da kültürel grup hakkında Batı medeniyeti için bir tehlike teşkil ettiğine dair bu denli iddialı sözler sarf edilmemiştir. Bugün İslam dünyasında yaşanan (sadece İslamla ilgili değil, daha ziyade sosyal, ekonomik ve tarihsel faktörlerle ilgili) kargaşa ve çalkantıların "kaderci" Müslümanlar gibi basit Şarkiyatçı klişelerin ne kadar sınırlı olduğunu gözler önüne seriyor olması ve Avrupa ordularının Hint yarımadasından Kuzey Avrupa'ya kadar neredeyse tüm İslam dünyasına hükmettiği eski günlere duyulan özlemden başka bir şeyin bu klişelerin yerine *konulamaması* bir tesadüf değildir. Körfez bölgesinin yeniden işgal edilmesini savunan ve bu savlarına gerekçe olarak İslami barbarlığı gösteren ünlü isimlerin, dergilerin ve kitapların son zamanlarda başarı kazanmasının altında da aym şey yatar. En az bu kadar çarpıcı bir şey varsa o da, bir zamanlar Wisconsin Üniversitesi'nde imparatorluklar tarihi profesörü, sonra da Abu Da-

bi[3] Şeyhi Zayid'in danışmanı olan, şimdi ise Arap petrolü için kendini satan (kendisi aksini yapmıştır) ılımlı Batılıları ve Müslümanları eleştiren Yeni Zelandalı J. B. Kelly gibi "uzman"ların ABD'de ün kazanmasıdır. Kelly'nin kitabına zaman zaman eleştirel değerlendirmeler yazılmış ama bu yazılarından bir tanesinde bile, son paragraflarındaki o içten ve şaşırtıcı atavizmden söz edilmemiştir. İmparatorluğun yapacağı fetihlere duyduğu yoğun arzu ve zar zor sakladığı ırkçı tavrını örnekleyen cümleleri burada alıntılanmayı hak ediyor:

> Batı Avrupa'nın, Süveyş'in doğusundaki stratejik mirasını korumak veya güçlendirmek için ne kadar zamanı kalmış olabileceğini önceden söylemek imkânsız. *Pax Britannica*'nın sürdüğü sıralarda, yani on dokuzuncu yüzyılın ortalarından bu yüzyılın ortalarına kadar, doğu denizlerinde ve Hint Okyanusu'nun batısındaki bölgelerde asayiş korunmuştur. İmparatorluk düzeninin zar zor da olsa izleri görülen yerlerde, uzun süre dayanıp dayanmayacağı belirsiz bir sükûnet hâlâ hissedilebiliyor. Son dört ya da beş yüzyılın tarihine bakacak olursak bu kırılgan barışın fazla süremeyeceğini anlayabiliriz. Asya'nın pek çok bölgesi despotizme, Afrika'nın pek çok bölgesi ise hızla barbarlığa kayıyor. Bir başka deyişle, Vasco da Gama'nın Ümit Burnu'nu dolaşıp Doğu'da ilk Portekiz dominyonunu kurduğu yıllardaki haline dönüyor Afrika... Umman hâlâ körfeze ve oradan açılan denizlere, Aden ise Kızıldeniz'e hâkim olmak için kilit bölge. Batılı güçler bu kilit bölgelerden birini çoktan ellerinden kaçırdılar bile, diğeri ise hâlâ ellerinin altında... Yıllar öncesinin Portekizli denizci komutanları gibi onu kavrayacak kadar yürekli olup olmadıklarını ise zaman gösterecek.[4]

Kelly'nin, çağımızdaki Batılı siyasetçilere en uygun kılavuz olarak on beşinci-on altıncı yüzyıl Portekiz sömürgeciliğini önermesi bazı okurlara biraz tuhaf gelebilir ama şu anda içinde bulunulan ruh halini en iyi anlatan şey, Kelly'nin tarih konusundaki bu basite indirgemeleridir. Sömürgecilik asayiş getirdi, derken, milyonlarca insanın esaret altında tutulması huzur sağlamış, bir nevi altın çağ yaşanmış; "biz" işimize yarayacak şeyleri –değerli kaynakları, coğrafi ve siyasal açıdan stratejik bölgeleri, bir dolu ucuz yerli işçiyi– al-

3. Bu konuya atfen bkz. Robert Graham, "The Middle East Muddle", *New York Review of Books*, 23 Ekim 1980, s.26.

4. J. B. Kelly, *Arabia, The Gulf, and the West: A Critical View of the Arabs and Their Oil Policy*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1980, s. 504.

mayı sürdürebildiğimiz müddetçe bu insanların duygularının istismarı, tarihlerinin çarpıtılması, yazgılarının mutsuzluk olması hiç önemli değilmiş gibi yazıyor Kelly. Afrika ve Asya'daki ülkelerin sömürge olmaktan kurtulup bağımsızlaşmaları barbarlığa ve despotizme dönüşten ibaretmiş gibi kestirilip atılıyor. Kelly'ye göre kadim imparatorluk düzeninin korkakça terk edilmesinin ardından izlenebilecek tek yol kalıyor: yeniden fethetmek. Zaten haklı olarak "bizim" olanı almak için Batı'ya çıkarılan bu davetiyenin altında, Asya'da –Kelly'ye göre– "bizim" tarafımızdan hükmedilmesi gereken yerli İslam kültürüne karşı derin bir aşağılama yatmaktadır.

William F. Buckley'den *New Republic*'e kadar Amerikalı sağcı entelektüellerden bol bol alkış toplayan Kelly' nin geriye doğru işleyen mantığını hayırseverce bir kenara bırakalım şimdi. Bu manzarada daha ilginç olan şey, karmakarışık ve ayrıntılı sorunlar yaşandığında, her sorunu çözen tek formül diye getirilen bu çarelere –hele "İslama" karşı güç kullanarak harekete geçmeyi öneriyorsa– dört elle sarılınmasıdır. Örneğin Yemen ya da Türkiye gibi ülkelerde veya Kızıldeniz'in ötesinde Sudan'da, Moritanya'da, Fas'ta, hatta Mısır'da neler olup bittiğini hiç kimse söyleyemiyor. Basın bu konularda tek kelime etmiyor; rehine kriziyle ilgili haber yapmakla meşgul; akademik çevrelerden ses çıkmıyor, petrol endüstrisine nasihat vermekle meşguller; hükümet deseniz onlar da bu konularda sessiz, "bizim" dostlarımız (şah veya Enver Sedat gibi) nereye bakmamızı isterse yalnızca oradan bilgi toplamaya çalışıyorlar. "İslamın", Batı'nın petrol rezervlerini elinde tutan bir şey olmasından öte bir anlamı yok, gerisi önemli değil, kalanı kimseyi ilgilendirmiyor.

İslamı konu alan akademik çalışmaların bugünkü haline bakılacak olursa, durumun iyileştirilmesi yönünde pek bir şey yapıldığı söylenemez. Bir bütün olarak bu alan bazı açılardan bu kültürün geneline göre marjinal kalmaktadır, ama bazı açılardan da hükümetin ya da şirketlerin çabucak kendi bünyesine alıverdiği bir alandır. Bu durum genelde, medyanın İslam toplumlarına dair yüzeyde görünenden daha fazla bilgi verme niteliğini kaybetmesine yol açmaktadır. O halde hâlâ çözülmesi gereken bir dolu metodolojik ve düşünsel problem vardır: İslami davranış diye bir şey var mıdır? Farklı İslam toplumlarında, gündelik yaşam düzeyindeki İslamı, öğreti düzeyindeki İslama bağlayan şey nedir? Fas, Suudi Arabis-

tan, Suriye ve Endonezya'nın hepsini aynı anda anlamayı sağlayacak bir kavram olarak "İslam" diye bir şey olabilir mi, olabilirse faydası nedir? Biliminsanlarının çoğunun yakın zamanlarda dikkat çektiği gibi, İslam öğretisine, sosyalizm kadar kapitalizmi, militanlık kadar yazgıcılığı, kapsayıcılık kadar dışlamacılığı gerekçelendiren bir öğreti gibi bakılabileceğini fark edebilirsek, İslamın akademik (kaçınılmaz olarak medya tarafından karikatürleştirilen) tanımları ile İslam dünyasında görülen somut gerçeklikler arasında muazzam bir boşluk olduğunu anlarız.

Gelgelelim bu dünyadaki yeni siyasal, sosyal ve ekonomik modellerle ilgili hoşumuza gitmeyen her şeyde "İslamı" günah keçisi yapma konusunda herkes görüş birliği içindedir. Sağcılara göre İslam barbarlığı temsil eder, solculara göre ortaçağ teokrasisini, ortadakilere göre ise bir tür nahoş egzotikliği. Yine de, hangi taraftan olursa olsun herkes, İslam dünyası hakkında çok az şey biliniyor olsa da, o dünyada tasvip edilecek pek bir şey olmadığı görüşündedir. İslamda değerli sayılabilecek bir şey varsa o da komünizm karşıtı olmasıdır ama buna da, İslam dünyasındaki komünizm karşıtlığının hemen her durumda baskıcı Amerikan yanlısı rejimlerle eşanlamlı olması gibi bir ironi eşlik eder. Pakistan'ın Ziya ül Hak rejimi bunun en kusursuz örneğidir.

Bu kitap İslamı savunmakla hiç ilgilenmemekte –böyle bir şey pek mümkün değildir, amaçlarım açısından da yararı yoktur–, İslamın Batı'da ve (daha az yer vermiş olsam da) İslam toplumlarında ne şekillerde kullanıldığını anlatmaktadır. Dolayısıyla, İslamın Batı'da kötüye kullanılmasını eleştirmek, İslam toplumlarında kötüye kullanılmasına göz yumulabileceği anlamına kesinlikle gelmez. Gerçek şu ki çok –hatta epeyce çok– sayıda İslam toplumunda baskı, kişisel özgürlüklerin ihlali, genellikle halkının çoğunluğunu değil azınlığını temsil eden rejimler ya hatalı bir biçimde İslam aracılığıyla meşrulaştırılmış, ya da safsata kabilinden İslama atıfta bulunarak açıklanmıştır; öğretileri bakımından İslam, diğer büyük ve evrensel dinler kadar bu konuda kabahatsizdir. İslam suistimalleri çoğu kez merkezi devletlerin dizginsiz iktidar ve otoritesine tesadüf etmiştir.

İslam dünyasındaki her sağlıksız şeyde kabahati Batı'nm üstüne atmasak da, Batı'nm İslam hakkında söyledikleri ile bazı Müslü-

man toplumların buna tepki olarak yaptıkları arasında bir bağlantı olduğunu da görebilmeliyiz. Bu ikisi arasındaki diyalektik yüzünden (İslam dünyasının birçok kısmına göre Batı'nm, gerek eski sömürgeci iktidar, gerekse yeni ticaret ortağı olarak, çok önemli bir muhatap olduğunu göz önüne alırsak), Thomas Franck ve Edward Weisband'm "sözcük siyaseti" dediği şeyin bir türü ortaya çıkmıştır. İşte bu kitabın analiz edip açıklamayı amaçladığı şey de budur. Batı ile İslam arasındaki bu gidiş gelişler, meydan okumalar ve verilen karşılıklar, kimi sözel etki alanlarının açılmasına, kimilerinin de kapanmasına yol açmıştır. İşte tüm bunlar, taraflardan her birinin çeşitli durumlar yarattığı, eylemlerini gerekçelendirdiği, seçenekleri ortadan kaldırdığı ve diğer tarafa kendi seçeneklerini dayattığı bir "sözcük siyaseti"ni oluşturur.[5] Dolayısıyla İranlılar Tahran'da Amerikan sefaretini basarken yalnızca Şah'ın ABD'ye giriş yapmasına değil, o üstün Amerikan iktidarının kendilerine dayattığına inandıkları ve uzun bir geçmişe sahip olan o aşağılanmaya da tepki gösteriyorlardı: ABD'nin geçmişteki eylemleri neticesinde hayatlarına sürekli müdahale edildiğini "söylüyorlardı"; bu nedenle kendi ülkelerinde kendilerini tutsak gibi hisseden Müslümanlar olarak, Tahran sefaretinin Amerikan topraklarında Amerikalıları tutsak etmişlerdi. Bu eylemler kendi amacına hizmet etmişti etmesine ama buna asıl yol açan ve bu eylemleri büyük ölçüde mümkün kılan şey, o sözler ve ima ettikleri iktidar hamleleriydi.

Bence bu şekillenmenin önemi büyüktür, zira, en azından İslama dair yapılan tartışmalar konusunda, dil ile siyasal gerçeklik arasındaki sıkı bağı gösterir. Akademik dünyada İslam üzerine çalışan çoğu uzmana en zor kabul ettirilecek şey, biliminsanları olarak ağızlarından çıkan her lafın ve yaptıkları her şeyin bütünüyle ve kimi zaman da saldırı amacıyla siyasal bir bağlam içine oturtuluyor olmasıdır. Günümüz Batı dünyasında İslam üzerine yapılan araştırmalarla ilgili her şey siyasal bir önem taşımaktadır ama uzman olsun olmasın, İslam üzerine kalem oynatan yazarlardan neredeyse hiçbiri bu gerçeği yazılarında kabul etmemektedir. Gerek Batılı gerekse Müslüman bütün toplumlarda kendinden olmayana, yabancı

5. Thomas N. Franck ve Edward Weisband, *Word Politics: Verbal Strategy Among Superpowers*, New York: Oxford University Press, 1971.

ve farklı olana karşı hissedilen siyasal, ahlaki ve dini kaygıların uzun tarihine karşın, diğer toplumlar hakkında bilgilenme söyleminin özünde tarafsızlık olduğu varsayılır. Örneğin Avrupa'daki Şarkiyatçılar sömürge makamlarıyla öteden beri doğrudan doğruya ilişki içindedir: Bilimsellik ile doğrudan askeri sömürge fethi arasındaki işbirliğinin ne kadar sıkı olduğuna dair yeni yeni öğrenmeye başladığımız şeyler (Müslümanların güvenini kazanarak, Sumatra'daki Açe halkına Hollandalılar tarafından açılacak vahşi bir savaşı planlamak ve yürütmek için bu güveni kullanan saygıdeğer Hollandalı Şarkiyatçı C. Snouck Hurgronje örneğinde olduğu gibi)[6] hem ibretlik hem de can sıkıcıdır. Yine de Batı bilimselliğinin siyasal olmayan yapısını, Şarkiyatçı eğitimin meyvelerini ve "tarafsız" uzmanlığın değerini öven kitaplar ve makaleler çıkmaya devam etmektedir. Ama aynı zamanda hükümete, birtakım şirketlere veya medyaya danışmanlık yapmayan, hatta buralarda çalışmayan bir "İslam" uzmanı yoktur dense yeridir. Söylemek istediğim şu ki, yalnızca ahlaki nedenlerle değil, entelektüel nedenlerle de bu işbirliğinin kabullenilmesi ve hesaba katılması şarttır.

O halde İslam söyleminin, içinde yer aldığı siyasal, ekonomik ve düşünsel durumdan, tamamen hükmünü yitirecek kadar değilse bile etkilendiğini söyleyebiliriz: Bu tespit Batı için olduğu kadar Doğu için de geçerlidir. Apaçık pek çok nedenle, İslama dair söylemlerin *tümünün* ya bir otoriteyle ya da bir iktidarla çıkar ilişkisi olduğunu söylemek pek de abartılı sayılmaz. Öte yandan, bunlardan ötürü İslam hakkında yapılan araştırmaların, yazılan yazıların faydasız olduğunu da söylemek istemiyorum. Tam tersine, bence çoğu zaman hangi çıkara hizmet edildiğini gayet iyi gösterdikleri için zararlı olmaktan ziyade faydalı oldukları düşünülebilir. İnsan toplumlarına dair meselelere ilişkin mutlak hakikat veya hakiki bilgi diye bir şey olup olmadığını kesin olarak söyleyemem; belki de böyle şeyler yalnızca soyut düzlemde varolan şeylerdir –bence bu da kabul edilmesi zor bir ihtimal değil– fakat yaşadığımız gü-

6. Bkz. Paul Marijins, "De Dubbelrol van een Islam-Kennen", *NRC Handelsblad*, 12 Aralık 1979. Marijins'in makalesi, Leiden Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Profesör van Koningveld tarafından Snouck Hurgronje üzerine yapılan araştırmanın raporudur. Makaleyi bana gösterdiği için Jonathan Beard'e, çevirdiği için Profesör Jacob Smit'e teşekkür ederim.

nün gerçekliğinde, "İslam" gibi meselelere ilişkin hakikat, o hakikati yaratan kişiye göre değişir. Bu durumun, bilgiye dair derecelendirmeler yapma (iyi, kötü, tarafsız) veya isabetli şeyler söyleme olasılığını ortadan kaldırmadığı da görülebilir. Burada gereken tek şey, İslam hakkında konuşanların, yeni başlayan bir edebiyat öğrencisinin bildiği bir şeyi hatırlamasıdır: İnsan gerçekliğiyle ilgili metinler yazarken ya da okurken, "tarafsız" gibi yaftaların izah edebileceğinden (veya koruyabileceğinden) çok daha fazla etkenle karşı karşıya geliriz.

İşte İslama dair ifadelerin kökeninde yatan durumları tanımlamak için bunca sıkıntıya girmemin nedeni budur ve toplumda "İslam" üzerinden çıkar sağlayacak gruplara dikkat çekmenin önemi de burada yatar. Genel olarak Batı'da, bilhassa da ABD'de "İslamın" tepesine binen güç birliği, hem üniversiteler, şirketler, medya ve hükümet gibi bileşenleri bakımından, hem de yarattığı ortodoks anlayışa muhalefetin çok cılız olması bakımından çarpıcıdır. Tüm bunların sonucunda "İslam" kabaca basite indirgenmiş, böylece yeni bir Soğuk Savaş için ortalığı bulandırmaktan tutun da, ırkçı antipati yaratmaya, muhtemel bir işgal için seferberliğe ve Müslümanlar ile Arapları sürekli karalamaya varan manipülasyon amaçlı sayısız faaliyet gerçekleştirilebilmiştir.[7] Bence bunlar hakikat adına yapılmış şeyler değildir; elbette bu manipülasyonun gerçek olduğu daima inkâr edilmektedir. Hakikatin yerine akademik gaye, hatta bazen bilimsel uzmanlık örtüsünün altına saklanan amaçlar ve ifadeler geliyor önümüze. Bunun sonucunda gülünç durumlar ortaya çıkıyor: Müslüman ülkeler, Araplar veya İslam üzerine araştırmalar yapılması için Amerikan üniversitelerine para bağışında bulunduğunda, yabancıların Amerikan üniversitelerine müdahale ettiğine dair liberal çığlıklar yükseliyor; oysa Japonya ya da Almanya para bağışladığı zaman böyle bir şikâyet duyulmuyor. Şirketlerin

7. Bağlamın geneline dair tüm açıklamalar için bkz. Noam Chomsky ve Edward S. Herman, *The Washington Connection and Third World Fascism and After Cataclysm: Postwar Indochina and the Reconstruction of Imperial Ideology, The Political Economy of Human Rights* c. 1 ve 2, Boston: South End Press, 1979. On dokuzuncu yüzyıldaki tablonun çok değerli bir analizi için bkz. Ronald T. Takaki, *Iron Cages: Race and Culture in 19th Century America*, New York: Alfred Q. Knopf, 1979.

üniversiteler üzerindeki baskılarına gelince; o da genellikle faydalı sayılan şeyler arasında.[8]

Oscar Wilde'ın sinikliğe dair tanımına (her şeyin bedelini bilen ama hiçbir şeyin değerini bilmeyen) çok yakın görünmekten korktuğum için, son olarak bilgi sahibi uzman görüşüne ihtiyaç olduğuna inandığımı belirteyim; ABD'nin büyük bir güç olarak (küçük güçlerin tersine) dış dünyaya karşı bir duruşu ve dolayısıyla politikaları olabileceğini, şu anda hüküm sürmekte olan kasvetli durumun düzelebileceğine dair büyük bir umudun var olduğunu da söylemeliyim. Ne var ki "İslam" nosyonuna çoğu uzmanın, politika üreticisinin ve genelde entelektüellerin inandığı kadar yürekten ya da katı bir biçimde inanmıyorum; hatta bunun, insanları ve toplumları harekete geçiren şeyin ne olduğunu anlamamıza destek değil köstek olduğunu düşünüyorum. Fakat asıl inandığım şey, uzmanların ve *idées reçues*'lerindeki özel çıkarlarının ötesini görmeye muktedir vatandaşların ve bu vatandaşların işini görecek bir eleştirel aklın var olduğudur. İyi bir eleştirel okur olup bu becerileriyle makul olanı olmayandan ayıran, doğru soruları soran ve uygun cevaplar bekleyen herkes "İslam" ya da İslam dünyasına dair bilgi edinebilir ve bu dünyada yaşayan, dillerini konuşan, havasını soluyan, tarihlerini ve toplumlarını yaratan insanlar ve kültürleri tanıyabilir. Beşeri bilgi bu noktada başlar ve bu bilgiye dair toplumsal bir sorumluluk taşıyabilir. Elinizdeki kitabı işte bu hedefe katkısı olması için yazdım.

Birinci ve İkinci Bölümlerin bir kısmı *The Nation* ve *Columbia Journalism Review*'de yayımlandı. *Columbia Journalism Review*'da editör olarak maalesef çok kısa bir süre hizmet veren Robert Manoff'a çalışmalarımı heyecan veren bir yayın haline getirdiği için öncelikle minnettarım.

Kitabın bölümleri için gereken malzemeleri toplama aşamasında Douglas Baldwin ve Philip Shehadé bana büyük bir ustalıkla yardımcı oldu. Paul Lipari o her zamanki bilgi ve becerisiyle kitabın el yazısı nüshalarını son haline getirdi. Cömertçe yardımlarından dolayı Albert Said'e müteşekkirim.

8. Dev şirketlerin üniversitelere yaptıkları müdahaleleri çok iyi anlatan bir yazı için bkz. David F. Noble ve Nancy E. Pfund, "Business Goes Back to College", *The Nation*, 20 Eylül 1980, s. 246-52.

Aklımızın karıştığı ya da bizi zorlayan zamanlarda ansiklopedik bilgisi ve aralıksız ihtimamıyla çoğumuza destek olan sevgili yoldaşım Eqbal Ahmad'a özellikle minnet duyuyorum. James Peck bu yazının ilk nüshalarından birinde el yazısı çalışmalarımı okudu ve gözden geçirmem için son derece faydalı ve detaylı önerilerde bulundu, fakat kitapta hâlâ hatalar varsa bunlardan hiçbir şekilde o sorumlu değildir. Vazgeçilmez yardımlarından dolayı memnun ve müteşekkirim. Pantheon Books'tan Jeanne Morton da el yazısı nüshalarımın bir kopyasını dikkat ve özenle yayıma hazırladı, kendisine son derece minnettarım. Ayrıca André Schiffrin'e de teşekkür etmek isterim.

Bu kitabı ithaf ettiğim Mariam Said, kitabın yazılışı sırasında yazarı canlı tutan kişidir. Sevgisi, dostluğu ve hayat veren varlığına yürekten teşekkürler.

Edward W. Said
Ekim 1980, New York

Ek

20 Ocak 1981'de, 444 gündür Amerika Birleşik Devletleri Sefaretinde rehin tutulan elli iki Amerikalı sonunda İran'dan ayrıldı. ABD'ye vardıklarında onları geri gelmelerine yürekten sevinen bir ülke karşıladı. "Rehinelerin iadesi" (artık böyle deniyordu) bir hafta boyunca medyada yerini korudu. "İadeler" önce Cezayir'e, sonra Almanya'ya nakledilip oradan da West Point'e, Washington'a ve nihayet oturdukları kentlere giderken, televizyon kanallarındaki canlı yayınlarda aniden ekranlarda beliren ve saatlerce süren aşırı duygusal programlar yapıldı. Birçok gazete ve ulusal haftalık dergi, İran ile ABD arasındaki son anlaşmaya nasıl varıldığı, bu anlaşmanın içeriği gibi iadeyle ilgili konuları anlatan, Amerikan kahramanlığını ve İran barbarlığını ilan eden ekler yayımladı. Aralara rehinelerin çektiği işkencelerle ilgili kişisel öyküler serpiştirildi; bu öyküler sık sık girişimci gazeteciler tarafından daha da süslenip abartıldı; rehinelerin *gerçekten* ne sıkıntılar yaşadığım açıklamaya hevesli, insanı dehşete düşürecek kadar çok sayıda hazır ve nazır

psikiyatr yorumda bulundu. Nihayet geçmiş ve gelecekle ilgili, İran tutsaklığının simgesi sarı kurdeleler düzeyinin ötesine geçebilen ciddi tartışmalara sıra geldiğinde, yeni hükümet bu konudaki tavrını ve sınırlarını belirledi. Geçmişe dair analizler, ABD'nin İran'la anlaşma yapmış olmasının doğru olup olmadığına (bu anlaşmaya itibar edip etmemesi gerektiğine) odaklandı. 31 Ocak 1981 tarihinde, *New Republic* tahminlerden yola çıkarak "fidyeye" ve teröristlere teslim olan Carter hükümetine çattı; ardından da, İran'ın talepleriyle baş etmek için kullanılan "hukuki açıdan tekzip edilebilir teklif" anlayışını ve Cezayir gibi teröristlere yataklık etmeye alışık, fidye parası aklayan bir ülkenin aracı olarak kullanılmasını kınadı. Geleceğe dair yapılan tartışmalar ise Reagan hükümetinin terörizme açtığı savaşla sınırlandı; ABD'nin politikalarında öncelik insan haklarına değil buna verilir oldu. Öyle ki, müttefik oldukları sürece "orta şiddette baskıcı rejimler" bile destekleniyordu.

Buna paralel olarak Peter C. Stuart, 29 Ocak 1981'de *Christian Science Monitor*'da kongre oturumlarında "rehinelerin serbest bırakılma anlaşmasının koşulları... rehinelere yapılan muamele... sefaretin güvenliği... [sonradan akla gelen bir fikir olarak] ABD-İran ilişkilerinin geleceği" gibi konuların ele alınma ihtimalinin yüksek olduğunu yazdı. Medya kriz esnasında sadece dar bir odağa sıkıştırılan problemleri incelediğinden, İran travmasının gerçekten ne anlama geldiği, bunun gelecekte neler getirebileceği ve bundan neler öğrenilebileceği üzerine (bir-iki istisnayla) hiç kimse özenli bir araştırma yapmamıştı. Londra'da yayımlanan *Sunday Times* 26 Ocak'ta, Başkan Carter'ın başkanlık makamından ayrılmadan önce Dışişleri Bakanlığı'na "kamuoyunun dikkatini İranlılara karşı bir öfke dalgası yaratmaya yoğunlaştırmalarını" tavsiye ettiğini yazıyordu. Bu bilginin gerçekten doğru olup olmadığı bilinmez ama en azından makul görünüyor, zira ne bir kamu görevlisi ne de (bir-ikisi dışında) bir köşe yazarı veya gazeteci, ABD'nin İran'daki ve İslam dünyasının diğer bölgelerindeki müdahalelerinin uzun tarihini yeniden değerlendirmekle ilgilenmemiştir. Ortadoğu'ya asker yığmaktan sık sık söz edilmesine karşın, geçen hafta ocak ayında Taif'te yapılan İslam zirvesini ABD medyasının tümü görmezden gelmişti.

Bedel ödetilmesi gibi fikirlere ve Amerikan ordusunun yüksek perdeden iddialarına bir de rehinelerin çektiği çile ve muzaffer dö-

nüşlerini anlatan senfonimsi anlatılar eşlik ediyordu. Kurbanlar doğrudan doğruya kahramanlara ve özgürlük simgelerine (özellikle savaş gazileri ve eski savaş tutsaklarının gözünde elbette çok üzücü bir durumdu bu), onları tutsak edenlerse insan kılığında canavarlara dönüştürülmüşlerdi. Bu konuyla ilgili olarak, 22 Ocak'ta *New York Times*'m başyazısında "bırakın da serbest kaldıktan sonraki bu ilk saatlerde öfke ve nefret olsun" deniyor ve bir süre düşündükten sonra 28 Ocak'ta şu soruyla ortaya çıkılıyordu: "Ne yapılmalıydı? Limanlara mayın döşemek veya denizden çıkarma yapmak ya da birkaç bomba atmak akılcı bir düşmanı korkutabilirdi. Peki ama İran akılcı bir ülke miydi – akılcı bir ülke mi?" Elbette, Fred Halliday'ın 25 Ocak'ta *Los Angeles Times*'ta yazdığı gibi, nüfusun geneline fayda sağlayacak gündelik kararlar alma yeteneğine sahip modern bir devlet oluşturamayacağı ortaya çıkan İran'da gerek din gerekse bitmek bilmez devrimci kargaşa konusunda eleştirilecek pek çok şey vardı. İran uluslararası arenada yalnız ve savunmasız bir konumdaydı. Elbette sefaretteki öğrencilerin tutsaklara karşı pek iyi davranmadıkları da açıktı. Yine de bu elli iki kişinin kendileri bile sefarette işkence gördüklerini ve sistemli bir şekilde kendilerine kötü davranıldığını söyleyecek kadar ileri gitmemişti: Bu da West Point'te yapılan basın toplantısının tutanaklarında (bkz. *New York Times*, 28 Ocak) ortaya çıkmıştır; Elizabeth Swift açık ifadelerle kendi sözleri hakkında *Newsweek*'in yalan söylediğini ve işkenceye dair gerçeklerle hiçbir ilgisi olmayan (ve medya tarafından da iyice büyütülen) bir hikâye uydurulduğunu söylemiştir.

Rehinelerin iadesi diye anılan olayla birlikte (son derece üzücü, ıstırap dolu ve bezdirecek denli uzun süren) bir tek deneyimden yola çıkıp İran ve İslam hakkında medyada ve kültürün tamamında muazzam genellemelere atlanmasına izin çıkmıştı. Bir başka deyişle, bir kez daha karmaşık bir tarihsel deneyimin siyasal dinamikleri, olağanüstü bir hafıza kaybına hizmet etsin diye bir kenara atılıvermişti. İşte yine en başa dönmüştük. 23 Ocak'ta *Atlanta Constitution*'da İranlılar, Bob Ingle tarafından "köktendinci kaçıklar"a indirgenmiş, 23 Ocak tarihli *Washington Post*'ta Claire Sterling İran hikâyesinin "Korku Yılları I"in, yani teröristlerin uygarlığa karşı açtığı savaşın bir yönü olduğunu ileri sürmüştü. *Washington*

Post'un aynı sayfasında yazan Bill Green'e göre "İran rezaleti", İran'la ilgili haberler veren "basın özgürlüğü"nün, "doğrudan doğruya Amerikan milliyetçiliğinin ve onurunun bağrına nişan alan bir silaha dönüşme" olasılığım artırmıştı. Güven ve emniyetsizlik duygularından oluşan bu fevkalade bileşimin etkisi, kısa süre sonra basının "İranlıların devrimini" anlamamızda "bize" yardımcı olup olmadığını soran Green'le sönmeye başlamıştır; bu soru 29 Ocak tarihli *Wall Street Journal*'da Martin Kondracke tarafından kolaylıkla cevaplanmıştır: "Amerikan televizyonu [pek az istisnayla], İran krizini, kendi kendini kırbaçlayıp yumruk sallayan çatlakların gösterisi ya da bir pembe dizi gibi ele almıştır."

Ne var ki olup bitenler hakkında gerçekten düşünen gazeteciler de vardı. H. D. S. Greenway *Boston Globe*'un 21 Ocak tarihli sayısında "Amerikalıların rehine krizi saplantısı yüzünden ivedilik arz eden diğer sorunların bir kenara bırakılması ABD çıkarlarına zarar vermiştir," diyerek net bir sonuca varıyordu: "Çoğulcu bir dünyanın gerçekleri değişmeyecektir ve 20. yüzyılın sonundaki yeni Hükümetin gücünün fiili sınırları olacaktır." Aynı gün *Globe*'da yazısı çıkan Steven Erlanger krizi sonlandırdığı ve dolayısıyla tartışmadaki "tutku dozunu azaltıp mantık dozunu artırdığı" için Carter'ı övüyordu. *New Republic* de kendisine düşeni yerine getirip (31 Ocak) "her şeye razı *Globe*"u kınamış, yani Amerikan gücünü yeniden inşa etme ve komünizmle mücadele etme sürecinde İran sorunu olsa olsa geçici bir sapma olarak ele alınır demeye getirmiştir. Gerçekten de, temelde militanca olan bu çizgi yarı resmi Amerikan ideolojisi mertebesine yükseltilmiştir. "Amerikan Gücünün Amaçları"nda (*Foreign Affairs*, Kış 1980-81) Robert W. Tucker, "yeniden büyüyen Amerikan Gücü" ile "tecrit politikası" arasında yeni bir rotaya dümen kırdığını iddia eder. Ne var ki İran körfezi ve Orta Amerika için önerdiği politika açık müdahalecilik politikasıdır; zira Tucker'ın dediğine göre ABD ne oradaki içişlerinde bir değişiklik yapılmasına, ne de Sovyet etkisinin yayılmasına "izin" verebilir. Her iki durumda da, hangi değişikliklere izin verilip hangilerine verilmeyeceğine ABD karar verecektir. Dolayısıyla, aynı şekilde düşünen Harvardlı meslektaşlarından Richard Pipes da, yeni hükümetin dünyayı iki basit kampa ayırmasını önermektedir: komünizm yanlısı uluslar ve komünizm karşıtı uluslar.

Soğuk Savaş'a geri dönüş bir yandan yeniden aşırı ölçüde kendine güven kazanma gibi görünürken, bir yandan da kendi kendini kandırmayla geçecek bir rönesans dönemini de körüklemiştir. Batı'nın suçluluk duysun diye değil de kendi kendisinin farkında olsun diye geçmişini sorgulamasını isteyenler ise onun düşmanları arasına girmektedir. Bunun çok güçlü bir simgesel örneği West Point basın toplantısında yaşandı. Dinleyicilerden birisi açık açık, Pehlevi döneminde İranlıların işkencehanelere doldurulmasında büyük payı olan "ABD hükümetinin işkenceden söz etmesinin ikiyüzlülüğün doruğu" olduğunu söyledi. Tahran sefaretinin maslahatgüzarı ve ABD'nin İran'daki kıdemli diplomatı Bruce Laingen, iki kez bu soruyu duymadığını söyledi ve sonra da hızla İran'ın gaddarlığı ve Amerika'nın masumiyeti gibi daha sevimli bir konuya geçti.

Yasadışı sefaret baskınını ve rehinelerin dönüşünü haberleştirmeye, bu kadar çarpıcı ve apayrı bir olay haline getirmeye harcanan zamanın binde biri, sabık Şah rejimi sırasındaki zulüm ve gaddarlığın sergilenmesine harcansa acaba ne olurdu diye düşünen tek bir uzman, medyadan tek bir isim, tek bir hükümet yetkilisi çıkmamıştı anlaşılan. Muazzam bilgi toplama aygıtını haklı olarak endişe içindeki halkı İran'da neler olduğu konusunda bilgilendirmek için kullanırken, vatanseverlik duyguları kabarsın ya da kaçık İran'a karşı yaygın bir öfke dalgası başlasın diye uğraşmaktan başka seçenek yok muydu?

Maalesef fazlasıyla abartılmış bu fasıl sona erdiğine göre, bunlar manasız sorular değildir. Dünya siyasetinde değişmekte olan yapıları anlamak, genelde Avrupalılar, bilhassa da Amerikalılar için hem pratik hem de faydalı olacaktır. "İslam" terörist petrol sağlayıcısı rolüne mi mahkûm edilecektir? Makaleler ve araştırmalar "İran'ı kim kaybetti" konusuna mı odaklanacak, yoksa yapılacak tartışma ve muhasebeler dünyada yaşayan topluluklara ve barışçıl gelişmelere daha uygun konulara mı yönelecektir?

Medyanın kamuoyunu bilgilendirme alanındaki bu muazzam kapasitesini nasıl kullanacağına dair ipuçları, 22 ve 28 Ocak 1981'de ABC'de üç saatlik özel program olarak yayımlanan *Gizli Müzakereler*'de görülmüştür. Rehineleri serbest bırakmak için kullanılan çeşitli yöntemleri gösteren bu programlarda şaşılacak miktarda daha önce bilinmeyen malzemeye yer verilmişse de asıl açıklayıcı

olan programda kullanılan malzemelerden çok, bilinçdışı ve derinlerde gömülü düşüncelere aniden ışık tutulduğu anlarda ortaya çıkıyordu.

Bu anlardan biri de Christian Bourguet'in 1980 Martı sonlarında Beyaz Saray'da Jimmy Carter ile buluşmasını anlattığı yazıda açığa çıkmıştır. İranlılarla bağlantısı olan Fransız avukat Bourguet, ABD ile İran arasında aracı rolü oynamıştır. Washington'a gelmesinin nedeni, sabık şahı tutuklamak için Panamalılarla birlikte yapılan bir ayarlamaya karşın, devrik hükümdarın aniden Mısır'a gitmiş olmasıdır. Dolayısıyla yine en başa dönmüşlerdir:

BOURGUET: O anda [Carter] rehinelerden söz ederek, onlar Amerikalı, anlayınız bunu, dedi. Bunlar masum insanlar. Ben de ona, evet, Sayın Başkan, onların masum olduğunu söylüyorsunuz, bunu anlıyorum. Fakat siz de anlamalısınız ki, İranlılara göre onlar masum değil. Şahsen herhangi bir suç işlememiş olsalar da masum değiller, çünkü her biri İran'a pek çok şey yapmış olan bir ülkeyi temsil eden birer diplomat.

Eylemin onların şahsına karşı yapılmadığını anlamalısınız. Elbette şunu da biliyorsunuzdur: Hiçbiri zarar görmüş değil. Hiç kimse onları öldürmeye kalkmadı. Bunun bir simge olduğunu, bu meseleyi simgeler düzleminde düşünmemiz gerektiğini görmelisiniz.*

Aslında Carter da sefaret baskınını simgesel terimlerle düşünmüş gibi durmaktadır ama Fransız'ın aksine onun kendine göre bir çerçevesi vardır. Carter'a göre Amerikalılar ancak masum olarak ve tarih düzleminin dışında tanımlanabilirdi: İran'ın ABD yüzünden çektiği sıkıntılar, diyecekti bir başka sefer, tarihin derinliklerinde kalmıştı. Şu anda önemli olan İranlıların terörist olmasıydı; hem belki de potansiyel olarak hep terörist bir ulustu İran. Zaten, Amerika'yı sevmeyen ve Amerikalıları esir eden herkes tehlikeli, herkes hasta, herkes aklını, insanlığım ve sağduyusunu yitirmiş demekti.

Carter'm, belli bölgelerdeki diktatörlere nicedir süren ABD desteği hakkında yabancıların hissettikleri ile Tahran'da kanunlara aykırı bir halde tutulan Amerikalıların başına gelen şey arasındaki ilişkiyi kuramaması son derece manidardır. Rehine almak gibi bir eylemin tamamen karşısında olunsa ve rehinelerin iadesine yalnız-

* Görüşmenin kopyası ABC, New York'tan Veronica Pollard'dan temin edilmiştir (Said).

ca olumlu duygularla bakılsa bile, bazı gerçekleri unutma yönündeki resmi ve ulusal temayül gibi görünen bir durumdan çıkarılacak çok endişe verici dersler vardır. İnsanlar ve uluslar arasında kurulan her ilişkide iki taraf bulunur. Hiçbir şey "bizi" "onları" sevmeye veya onaylamaya mecbur tutamaz; fakat biz de en azından kabul etmeliyiz ki (a) "onlar" orada ve (b) "biz" "onlara" göre neysek oyuz, buna ek olarak, onlar bizimle ne yaşadıysa ve bizimle ilgili ne biliyorsa oyuz. Bunun masum ya da suçlu olmakla, vatansever ya da vatan haini olmakla ilgisi yoktur. Taraflardan hiçbiri diğerini tamamen yok sayacak kadar gerçekliği göz ardı edemez. Elbette biz Amerikalılar, diğer taraf ontolojik olarak suçlu olduğuna göre biz masumuz, gibi bir önermeye inanmadığımız sürece.

Şimdi bir de, medyanın işine geldiği için ortaya çıkardığı şeylerden birini, 13 Ağustos 1979'da Bruce Laingen'in Tahran'dan Dışişleri Bakanı'na gönderdiği çok gizli telgrafı ele alalım. Bu belge, Bourguet'yle görüşürken Carter'ın içinde bulunduğu tavırla tamamen tutarlıdır. Telgraf, 27 Ocak 1981'de, belki İranlıların gerçekte nasıl insanlar olduğu konusuna ulusu odaklamak için, belki de sadece daha yeni sona eren krize ironik bir dipnot düşmek için *New York Times*'m başyazısının karşı sayfasında yayımlandı. Serinkanlı, tarafsız ve o kültürü çok yakından tanırmış gibi görünse de Laingen'in verdiği mesaj, sözünü ettiği "Persli ruhuna" dair bilimsel bir açıklama değildir. Bence bu metin daha ziyade "Pers ülkesini" zamansız ve son derece rahatsız edici bir öze çevirip, müzakerelerin Amerikan tarafının ulusal esenliğini artırmak ve üstün ahlakına ahlak katmak üzere tasarlanmış ideolojik bir yazıdır. Böylece, "Pers ülkesi" hakkında bu iddialar ülkenin profiline zarar veren kanıtlara *katkıda* bulunmakta, "Amerika" ise dikkatli incelemelerden ve analizlerden korunmaktadır.

Bu kendi gözünü bağlama işi, yakından bakmaya değer iki şekilde başarılmaktadır. İlk olarak, tarih tek taraflı olarak yok edilir: "Persli ruhu"nun altında yatan "görece sabit... kültürel ve psikolojik nitelikler"in menfaatine "İran devriminin etkileri", bir kenara bırakılır. Böylece modern İran hangi zamana ait olduğu belli olmayan Pers ülkesine dönüverir. Bu işlemin bilime aykırı çeşitlemelerinde İtalyanlar *dago*'lara, Yahudiler *yid*'lere, siyahlar zencilere [*nigger*] vs. dönmüştür. (Sokakta kavgaya tutuşanlar, diplomatlarla

karşılaştırıldığında insanın içini ferahlatacak kadar dürüst kalır!) İkincisi, "Perslilerin" ulusal karakteri, yalnızca İranlıların kafalarındaki hayali (yani paranoyak) gerçeklik duygusuna bakılarak çizilir. Laingen ne İranlıların uğradığı gerçek ihanete ve çektiği acıya inanmakta, ne de gördükleri kadarıyla ABD'nin, İran'a yaptığı şeylere dayanarak ABD hakkında bir görüşe varma hakkı vermektedir. Bu bakış açısı ABD'nin İran'da bir şey *yapmadığı* anlamına gelmez; bu sadece ABD'nin, İranlıların şikâyetlerine ve tepkilerine aldırmaksızın, canı ne isterse onu yapmaya hakkı olduğu anlamına gelir. Laingen için İran'la ilgili kayda değer tek şey, tüm diğer gerçekliklerin ötesinde bir anlam taşıyan *değişmez* "Persli ruhu"dur.

Laingen'in mesajını okuyan okurların çoğu, kuşkusuz tıpkı Laingen'in kendisi gibi, diğer halkların veya toplumların bu kadar basit ve basmakalıp bir öze indirgenmemesi gerektiğinde hemfikir olacaklardır. Bugün resmi söylemlerde siyahlara ve Yahudilere böyle şeyler yapılmasına izin vermiyoruz, tıpkı İranlıların Amerika'yı Büyük Şeytan olarak tasvir etmesine gülüp geçeceğimiz (hatta gülüp geçtiğimiz) gibi. Bunlar fazlasıyla basit, fazlasıyla ideolojik, fazlasıyla ırkçıdır. Fakat özellikle bu düşman, yani Pers ülkesi için indirgeme yapmak doğru sayılmaktadır. Tıpkı *New Republic*'ten Martin Peretz'in, on yedinci yüzyılda yaşamış bir İngiliz tarafından "Türkler" üzerine yazılmış olan açıkça ırkçı bir yazıyı ortaya çıkartması, Ortadoğu Kültürü okuyan öğrenciler için "klasik" bir eser olduğunu söylemesi ve sonra da Müslümanların nasıl davrandığını bize anlatması gibi (7 Şubat 1981). Acaba biri on yedinci yüzyılda Yahudiler üzerine yazılmış bir yazıyı alıp "Yahudi" davranışlarının kılavuzu olarak bassa, Peretz ne derdi? Asıl soru, Laingen veya Peretz gibi kişilerin ortaya çıkardığı ve bence ne İslam veya İran hakkında bir şey öğreten, ne de (devrimden sonra ABD ile İran arasında yaşanan gerilim göz önüne alındığında) Batılıların eylemlerine yardımcı olan bu belgelerin tam olarak ne işe yaradığıdır.

Laingen'e göre, her ne yaşanırsa yaşansın, "rasyonel (Batılı bakış açısından) müzakere süreci kavramının ta kendisine" karşı çıkma yönünde bir "Persli temayülü" vardır. Biz rasyonel olabiliriz. Persliler olamaz. Neden? Çünkü der, onlar son derece benmerkezcidir; onlara göre gerçeklik kötülük içerir; "pazaryeri zihniyeti" yüzünden uzun vadeli kazançtansa hızlı kazancı yeğlerler; İslamın

her şeye kadir Tanrısı, neden-sonuç zincirini anlamalarını imkânsız kılar; onlara göre sözcükler ile gerçeklik arasında bağ yoktur. Özet olarak, Laingen'in analizden çıkardığı beş derse göre, Laingen'in "Perslisi" güvenilmez bir müzakerecidir: ne "karşı taraf" denilen şeyden anlar, ne güven veya iyi niyet kapasitesi vardır ne de sözleriyle taahhüt ettiği şeyi taşıyacak karakteri.

Bu mütevazı öneride hoş olan şey, Perslilere veya Müslümanlara herhangi bir kanıt göstermeden isnat edilen şeylerin bire bir hepsinin, "Amerikalı"ya, yani bu mesajın ardındaki o güya kurgusal, isimsiz yazara da isnat edilebileceğidir. Tek yanlı bir şekilde, tüm bunların "Persli" için hiçbir anlam taşımadığını söyleyerek tarihi ve gerçekliği inkâr eden "Amerikalı" değilse kimdir? Gelin bir de şöyle bir soru-cevap oyunu oynayalım: Laingen'in "Persliler"e atfettiği özellikleri taşıyan ünlü bir Yahudi-Hıristiyan kültürel ve sosyal figür bulun. Son derece benmerkezci? Rousseau. Gerçekliğin kötülük içermesi? Kafka. Her şeye kadir Tanrı? Eski ve Yeni Ahit. Neden-sonuç anlayışından yoksunluk? Beckett. Pazaryeri zihniyeti? New York Borsası. Sözcükler ile gerçeklik arasında bağ kurmayan? Austin ve Searle. Fakat öz Batılıyı tarif etmek isteyen pek az kişi yalnızca narsisizm üzerine yazan Christopher Lasch'ı, köktendinci bir vaizin sözlerini, Plato'nun *Kratylos*'unu, bir ya da iki reklam müziğini ve (Batı'nın sabit ve faydalı bir gerçekliğe inanmayı becerememişinin bir örneği olan) Ovidius'un Levililer'den seçme dizelerle süslenmiş *Dönüşümler*'ini kullanırdı.

Laingen'in mesajının işlevsel karşılığı da işte böyle bir tariftir. Farklı bir bağlamda olsaydı, en iyi ihtimalle karikatür, en kötü ihtimalle de kaba ve pek zararlı olmayan bir saldırı olurdu. Rakibinden ziyade, yazarın kendisinin zayıf taraflarını açığa çıkardığı için, psikolojik savaş kırıntısı olarak bile işe yaramıyor. Bu mesaj, örneğin, karşı tarafın yazarı son derece tedirgin ettiğini, yazarın başkalarını yalnızca kendisinin aynadaki yansımaları olarak görebildiğini ispatlar. Nerede İranlının bakış açısını ya da (konumuz gereği) o dayanılmaz Persli zulmünün ve ondan kurtulma ihtiyacının doğrudan sonucu olduğu varsayılan İslam Devriminin kendisini anlama kapasitesi?

Müzakere sürecinin rasyonalitesine güvenmeye ve iyi niyete gelince, 1953'teki olaylardan söz edilmese bile, 1979 yılının Ocak

ayının sonlarında devrime karşı yapılan ve ABD'li General Huyser tarafından körüklenen askeri darbe girişimi üzerine pek çok şey söylenebilir. Sonra bir de (kuralları şahın isteği doğrultusunda esnetmekte olağanüstü bir uysallık gösteren) ABD bankalarının yaptıkları var: Faizi zamanında ödemedi diye İran'ın 1977'de sözleşmeye bağlanan kredilerini 1979 yılında feshetmeye kalkmışlardı; 25-26 Kasım 1979'da *Le Monde*'dan Eric Rouleau ise, İran'ın faizi zamanından önce ödediğinin kanıtlarını gördüğünü yazıyordu. "Persli"nin karşı tarafı düşman olarak görmesine şaşmamak gerek. O bir *düşman* ve bir o kadar da güvenilmez. Laingen bunu açıkça söylüyor.

Fakat meselenin haksızlıkla değil, doğrulardan söz etmekle ilgili olduğunu da kabul edelim. ABD'nin o sırada bölgede bulunan adamı, Washington'a tavsiye veriyor. Peki neye dayanarak tavsiye veriyor? Lord Cromer'in Mısırlı yerlileri nasıl idare ettiğini anlattığı yazılardan ya da Sir Alfred Lyall'ın Doğu aklı tanımından kelimesi kelimesine alınmış bir avuç Şarkiyatçı klişeye dayanarak. Laingen'in dediği gibi, o zamanki İran Dışişleri Bakanı İbrahim Yezdi "İranlıların yaptığı şeylerin ABD'nin İran'a bakışını etkilediği" fikrine karşı çıkmış olsun; peki Amerikalıların yaptığı şeylerin İran'ın ABD'ye bakışını etkilediğini peşinen kabul etmeye hazır Amerikalı bir yetkili var mıydı? O halde neden Şah ABD'ye kabul edildi? Yoksa Persliler gibi biz de "kendi eylemlerimizin sorumluluğunu kabul etmekten kaçıyor" muyuz?

Laingen'in mesajı bilgiden ve idrak etme yeteneğinden yoksun bir gücün ürünü; üstelik diğer toplumları anlamaya dair bir amaca hizmet edemediği de açık. Dünyayla yüzleşme tarzımızın bir örneği olarak güven verici bir yanı yok. Gaflet ürünü *Amerikan* imgesi olarak ise düpedüz hakaret niteliğinde. O halde ne işe yarıyor? ABD temsilcileri ve onlarla birlikte çok sayıda Şarkiyatçı kuruluşun, ne bizim dünyamıza ne de İran'ınkine uyan bir gerçekliği nasıl yarattıklarını gösteriyor. Ama bir yandan bu yanlış temsilleri çöpe atıp sonsuza dek kurtulmamız gerektiğini de göstermiyorsa, Amerikalıların başı uluslararası arenada daha çok derde girecek ve maalesef masumiyetleri tekrar tekrar boş yere incinecek demektir.

İran ve ABD elem dolu bir tatsızlık yaşadı ve sefaret baskını sonuçsuz ve İran'ın işlerini daha da kötüye götüren bir karışıklığa

düşmesini simgeleyen bir olay halini aldı. Bunlara itirazım yok, ama yakın tarihli bir olayla ilgili bu kifayetsiz bilgileri sorumsuzca kullanmaya da gerek yok. Gerçek şu ki, "Batı"da bir şeyler ne kadar değişiyorsa, "İslamda" da o kadar değişiyor. Tarzı ve hızı farklı ama kimi tehlikeleri ve kimi belirsizlikleri birbirine benziyor. "İslam" ve Batı" (veya "Amerika") gibi, taraftar toplamak adına bulunmuş sloganlar aydınlatıcı olmaktan çok kışkırtıcı bir özelliğe sahip. Yeni güncelliğin yarattığı sarsıntılara verilen eşit ve karşıt tepkiler olarak "İslam" ve Batı", analizi basit polemiğe, deneyimi fantaziye dönüştürebiliyor. İnsan deneyimi gibi somut ayrıntılara saygı duymak, Öteki'ne daha sevecen bakmakla gelen kavrayış, ahlaki ve düşünsel samimiyet içinde kazanılan ve dağıtılan bilgi: Şu anda bunların cepheleşmekten ve indirgemeci düşmanlıktan daha kolay olmasa da daha iyi hedefler olduğu muhakkak. Bir de, bu süreç içinde nihayet "Müslümanlar", "Persler", "Türkler", "Araplar" veya "Batılılar" gibi yaftalardaki nefret kalıntısını ve kırıcı genellikleri bertaraf edebilirsek, daha ne olsun.

Edward W. Said

9 Şubat 1981, New York

BİRİNCİ KISIM

HABER OLARAK İSLAM

1

İslam ve Batı

1980 YAZINDA, New York Bölgesi Elektrik Şirketi Consolidated Edison (Con Ed), alternatif enerji kaynaklarına Amerikalıların dikkatini çekmek amacıyla televizyon ekranlarında çarpıcı bir reklam kampanyası başlattı. İzleyicinin anında tanıyabileceği, Yamani, Kaddafi ve daha az tanınan cüppeli Araplar gibi OPEC bağlantılı çeşitli şahsiyetlerin yer aldığı reklam klipleri, Humeyni, Arafat, Hafız el Esat gibi petrol ve İslamla ilişkilendirilen diğer insanların basın fotoğrafları ve klipleriyle değişimli olarak yayınlanıyordu. Bu kişilerin hiçbirinin ismi verilmiyor ama meşum bir ses tonuyla bize "bu adamlar"ın Amerika'nın petrol kaynaklarını kontrol altında tuttuğu anlatılıyordu. Arka plandaki vakur ses "bu adamlar"ın gerçekte kim ya da nereli olduklarına dair hiçbir atıfta bulunmasa da, kliplerde yer alan ve hepsi de erkek olan bu kötü karakterlerin Amerikalıları dizginsiz bir sadizmin pençesine düşürdüğü duygusunu hissetmek kalıyordu izleyiciye. Amerikalı izleyicilerin öfke, içerleme ve korku karışımı bir duyguya kapılmaları için "bu adamların", gazetelere ve televizyona çıkmaları yetiyordu, nitekim çıkıyorlardı da. Con Ed'in iç ticarete özgü nedenlerle anında tahrik edip sömürdüğü de işte bu duygu karışımıydı. Bir yıl önce, eskiden başkan Carter'ın içişleri politikaları danışmanı, şimdi ise Clinton idaresinin kıdemli yetkilisi olan Stuart Eizenstat da aynı şeyi yapmış, "gerçek bir krize ve açık bir düşmana, ki bu da OPEC'tir, karşı güçlü adımlarla ulusu harekete geçir[meliyiz]" diyerek Başkan'ı bu konuda bir şeyler yapmaya zorlamıştı.

Con Ed'in reklamıyla ilgili iki nokta bu kitabın konusunu oluşturmaktadır. Bunlardan biri İslam, daha doğrusu genel olarak Batı'

daki, özel olarak da ABD'deki İslam imajıdır. Diğeri ise bu imajın Batı'da, özellikle ABD'de ne şekilde kullanıldığıdır. Göreceğimiz gibi bu iki nokta, son tahlilde, hem Batı ve ABD'ye hem de, o kadar somut ve ilginç bir şekilde olmasa da, İslama dair pek çok şeyi açığa çıkaracak şekilde birbiriyle bağlantılıdır. Fakat şu anda gelinen aşamayı incelemeye devam etmeden önce İslam ile Hıristiyan Batı arasındaki ilişkilerin tarihini gözden geçirelim.

En azından on sekizinci yüzyılın sonundan günümüze kadar modern Garp'ın İslama verdiği tepkilere, hâlâ Şarkiyatçı olarak adlandırılabilecek, radikal bir şekilde basite indirgenmiş bir düşünce biçimi egemen olmuştur. Genel olarak Şarkiyatçı düşüncenin temelinde dünyayı, büyük ve "farklı" olanına Şark, "bizim" dünyamız diye de anılan diğerine ise Garp veya Batı[1] denilen iki eşitsiz parçaya ayıran, hayali ama yine de muazzam derecede kutuplaşmış bir coğrafya vardır. Bu tür bölünmeler, bir toplum ya da kültür kendisinden farklı bir diğer toplum ya da kültür üzerinde düşündüğü zamanlarda ortaya çıkar; fakat ilginç olan şu ki, Şark istisnasız tüm Batılılar tarafından dünyanın daha aşağı seviyeli bir bölümü sayıldığında bile, Şark'a daima Batı'dan daha büyük boyutlar ve daha büyük (genellikle yıkıcı) bir güç potansiyeli bahşedilmiştir. İslam her zaman Şark'a ait görüldüğü için, Şarkiyatçılığın genel yapısı içinde İslamın kaderi, ona her şeyden önce adeta monolitik bir şeymişçesine, sonra da çok özel bir düşmanlık ve korkuyla bakılması olmuştur. Elbette bunun pek çok dinsel, psikolojik ve siyasal nedeni vardır, fakat bu nedenlerin hepsi de Batı'nın gözünde İslamın yalnızca heybetli bir rakip olmadığı, aynı zamanda Hıristiyanlığa karşı gecikmiş bir meydan okumayı temsil ettiği duygusundan kaynaklanmaktadır.

Ortaçağın büyük bir bölümünde ve Avrupa Rönesansı'nın başlangıcında İslamın bir şeytan dini olduğuna, dinden dönmüşlerin, dine sövenlerin ve karanlıkların dini olduğuna inanılıyordu.[2] Görü-

1. Bkz. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, Metis, 1999, s. 59-83.

2. Bkz. Norman Daniel, *The Arabs and Medieval Europe*, Londra: Longmans, Green & Co., 1975; ayrıca daha önce yazdığı faydalı eseri, *Islam and the West: The Making of an Image*, Edinburgh: University Press, 1960. 1956 Süveyş savaşının siyasi bağlamını inceleyen son derece nitelikli bir araştırma da Erskine B.

nüşe bakılırsa Müslümanların Muhammed'e bir tanrı değil bir peygamber olarak bakmasının önemi yoktu; Hıristiyanlar için önemli olan Muhammed'in sahte bir peygamber olması, nifak tohumları ekmesi, zevk düşkünü, ikiyüzlü ve şeytanın vekili olmasıydı. Muhammed'in bu şekilde görülmesi ille doktrinlere de dayandırılmıyordu. Gerçek dünyadaki gerçek olaylar İslamı kayda değer bir siyasal güç haline getirmişti. Büyük İslam orduları ve donanmaları yüzlerce yıl boyunca Avrupa'yı tehdit etmiş, ileri karakollarını yerle bir etmiş, topraklarını sömürgeleştirmişti. Adeta Doğu'da Hıristiyanlığın daha genç, daha gözüpek, daha enerjik bir versiyonu doğmuş; Antik Yunan'dan aldığı bilgilerle donanmış; sade, korkusuz ve cengaver bir inançtan güç alarak Hıristiyanlığı yok etmek üzere yola çıkmıştı. İslam dünyası gerileme, Avrupa ise yükselme devrini yaşarken bile "Muhammedcilik" korkusu hüküm sürmeye devam etmişti. Avrupa'ya, Hıristiyan olmayan dinlerin tümünden daha yakın olan İslam dünyasının tam da bu yakınlığından dolayı İslamın Avrupa'ya musallat olduğu günlere ve Batı'yı mütemadiyen rahatsız etme konusundaki gizil gücüne dair anılar sürekli canlı tutulmuştur. Aralarında Hindistan ve Çin gibi ülkelerin de yer aldığı Doğu'nun diğer büyük uygarlıkları mağlup, uzak ve dolayısıyla endişeye mahal bırakmayan uygarlıklar olarak düşünülebilirdi. Bir tek İslam hâlâ Batı'ya tamamen boyun eğmemiş gibi görünüyordu; 1970'lerin başında petrol fiyatlarının hızla yükselmesinin ardından Müslüman dünya yine o eski fetihlerini tekrarlamanın eşiğindeymiş gibi görünmüş, tüm Batı adeta ürpermişti. 1980'ler ve 1990'larda "İslami terörizm"in baş göstermesi, bu şokun derinliğini ve yoğunluğunu iyice artırmıştı.

1978'e gelindiğinde ise İran sahnede başrolü ele geçirip Amerikalıların kaygı ve ihtiraslarının daha da artmasına neden oldu. Pek az ülke ABD'den bu kadar uzak ve bu kadar farklı olmasına karşın Amerikalıları bu kadar yoğun bir şekilde meşgul etmiştir. Birbiri ardına çıkan olayları durdurma hususunda Amerikalılar hiç bu kadar felce uğramamış, dışarıdan hiç bu kadar kudretsiz görünmemiştir. Üstelik İran, küstahça bir münasebetsizlikle girdiği yaşam-

Childers tarafından yapılmıştır: *The Road to Suez: A Study of Western-Arab Relations*, Londra: MacGibbon & Kee, 1962, s. 25-61.

larına haddini aşarak, öylesine çok alanda el uzatıyordu ki, tüm bunlar olup biterken bu ülkeyi hiçbir şekilde akıllarından çıkaramıyorlardı. Enerji kıtlığının yaşandığı bir dönemde İran petrol ihtiyacını karşılayan belli başlı ülkelerden biriydi. Pek çokları tarafından, dünyanın istikrarsız kabul edilen ve stratejik açıdan hayati önem taşıdığı düşünülen bir bölgesindeydi İran. Önemli bir müttefikken, 1917 Ekimi'nden bu yana benzeri görülmemiş muazzam büyüklükteki bir yıllık kargaşalı bir devrimci ayaklanmada imparatorluk rejimini, ordusunu, ABD'nin küresel hesaplarındaki değerini yitirmişti. Kendini İslami olarak tanıtan ve hem halkçı hem de anti-emperyalist gibi görünen yeni bir düzenin doğum sancıları yaşanıyordu İran'da. Ayetullah Humeyni'nin imajı ve varlığı, onun hakkında katır inatlı, güçlü ve ABD'ye son derece öfkeli olması dışında bir şey söylemeyi beceremeyen medyayı kaplamıştı. En nihayetinde, eski Şah'ın 22 Ekim 1979 yılında ABD'ye giriş yapmasının sonucu olarak, Tahran'daki ABD Büyükelçiliği 4 Kasım'da bir grup öğrenci tarafından ele geçirilmiş; çok sayıda Amerikalı rehin alınmış ve aylar sonra serbest bırakılmıştı.

İran'da olup bitenlere verilen tepkiler hiç yoktan ortaya çıkmamıştır. Kamunun kültürel bilincinin ta gerilerinde İslama, Araplara ve Şark'a dair uzun zamandır sürmekte olan ve benim genel olarak Şarkiyatçılık diye adlandırdığım bir tavır yatmaktaydı. Zira ister V. S. Naipaul'un eleştirmenlerce pek beğenilen *Nehrin Dönemeci* ve John Updike'ın *The Coup*'u (Darbe) gibi yakın tarihli romanlara, ister okullarda okutulan tarih kitaplarına, çizgi romanlara, televizyon dizilerine, sinemalara ve çizgi filmlere bakalım, İslam tasviri tekbiçimliydi, her an her yerde bir ve aynıydı, üstelik malzemesini eskiliğinden ötürü saygınlık kazanan bir İslam fikrinden almıştı: Müslümanların karikatürlerde sık sık petrol üreticisi olarak, terörist olarak ve yakın zamanlarda da kana susamış güruh olarak resmedilmesi de bundandır. Öte yandan, ne kültürün genelinde ne de Batılı olmayanlara dair söylemler özelinde, İslam veya İslamla ilgili herhangi bir şey hakkında sempatiyle konuşmaya, hatta düşünmeye, hele de resimlemeye pek yer bırakılmamıştır. *Modern* bir İslami yazar ismi sorulacak olsa çoğu insanın hatırlayabileceği tek isim Halil Cibran olacaktır (kaldı ki Cibran, Müslüman da değildir). Uzmanlık alanı İslam olan akademisyenler ise bu dini ve bu dinin bünyesinde barın-

dırdığı çeşitli kültürleri ele alırken, ihtirasla, savunmacı önyargılarla, hatta bazen nefretle dolu uydurulmuş veya kültürel olarak belirlenmiş bir ideolojik çerçevenin dışına çıkmazlar; bu çerçeve yüzünden, İslama dair bir *kavrayış* edinmek çok güç bir iş haline gelmiştir. Nitekim, 1979 baharında İran devrimi üzerine yapılan çeşitli ve derinlikli medya araştırmalarından ve söyleşilerden anlaşıldığı kadarıyla bu devrimi, ABD'nin yenilgisinden (çok münferit bir anlamda, elbette öyleydi) veya karanlığın aydınlığa karşı zaferinden öte bir şey olarak kabul etmeye pek yanaşılmamaktadır.

İran'la ilgili bu takıntı 1990'lara da damgasını vuruyor. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte "İslam" Amerika'nın en büyük yabancı düşmanını temsil eder oldu. Güney Lübnan'daki Hizbullah (İsrail'in Lübnan işgalinin ardından, özellikle Güney Lübnan'da büyükçe bir şeridi elinde tutan İsrail'le savaşmak için kurulan bir örgüt) gibi grupları desteklediği için terörist bir devlet olarak değerlendiriliyor. Köktendinci fikirleri ihraç eden bir ülke olarak görülen İran'dan, ABD'nin Ortadoğu'daki, özellikle Körfez bölgesindeki hegemonyasına dikbaşlılıkla muhalefet ettiği için bilhassa korkuluyor. *Los Angeles Times*'ın önde gelen İslam uzmanı Robin Wright 26 Ocak 1991 tarihli köşe yazısında ABD'li ve Batılı hükümet yetkililerinin "İslami güçlüklerle" başa çıkabilmek için hâlâ strateji aradıklarını yazmış, isim vermeden, Bush hükümetinden "kıdemli" bir yetkilinin "İslamla uğraşırken, 30-40 yıl önce komünizmle uğraşırken olduğundan daha akıllı davranmalıyız" dediği ifadeyi alıntılamıştır. Bu yazıda "çok sayıda ülkeyi" bu şekilde basite indirgemenin tehlikesine dikkat çekilmiş ama beş sütunluk yazıya sadece Ayetullah Humeyni'nin resmi konmuştu. Humeyni ve İran, terörizm ve Batı karşıtlığından tutun da, "hem toplumu hem de manevi inançları idare etmek için kurallar koyan tek büyük tektanrılı ulus" olmaya kadar "İslamda nahoş olan her şeyi temsil etmekteydi. Yazıda, bu kuralların ne olduğu, hatta "İslamın" ne olduğu konusunda İran'da hâlâ tartışmalar yapıldığından, ayrıca Humeyni'nin bıraktığı mirasa getirilen hararetli itirazlardan hiç söz edilmemişti. Dünyaya dair bir "endişemiz" dile getirilirken, "İslam" sözcüğünü kullanmak yeterliydi. Bütün bunlar yetmezmiş gibi bir de Clinton hükümeti İran'la (ayrıca Libya ve Küba ile) ticaret ilişkisine giren ülkeleri cezalandıran yasalar çıkarıyordu.

V. S. Naipaul'un bu genel husumetin açığa çıkmasındaki rolü de pek ilginçtir. Naipaul, *Newsweek International*'da yayımlanan (18 Ağustos 1980) bir söyleşide "İslam" hakkında bir kitap yazdığından söz etmiş ve "Müslüman köktendinciliğin düşünsel bir özü olmadığı ve bu nedenle çökmeye mahkûm olduğu" gibi bir fikir beyan etmiştir. Tam olarak ne tür bir Müslüman köktendincilikten söz ettiğini ve düşünsel öz derken neyi kastettiğini anlatmamıştır: Kuşkusuz kastedilen ülke İran'dır ama –aynı ölçüde müphem de olsa– savaş sonrasında Üçüncü Dünya'daki İslami anti-emperyalist dalganın da tümü bu tanıma girmektedir. Zira *Among the Believers: An Islamic Journey* (İnananlar Arasında: İslami bir Yolculuk) isimli kitabında da görülebileceği gibi Naipaul bu ülkelere karşı yoğun bir antipati beslemektedir. *Gerillalar* ve *Nehrin Dönemeci* gibi yeni romanlarında da İslamla uğraşır. Naipaul Afrika ve Asya'daki topyekûn bir düşünsel başarısızlığın örnekleri olarak kokuşmuş birkaç grotesk hükümdarın ahlaksızlığını, Avrupa sömürgeciliğinin sona ermesini ve yerli toplumları yeniden kurma amaçlı postkolonyal çabaları aynı kefeye koymakta ve genel (ayrıca liberal Batılı okurlar arasında pek popüler) ithamlarının bir kısmını bunlardan oluşturmaktadır. Naipaul'a göre, gerek zavallı Batı Hint gerillalarının İslami soyadlarında gerekse Afrika köle ticaretinin artıklarında, "İslam" önemli bir rol oynamaktadır. Naipaul ve okurlarına göre artık nasıl oluyorsa "İslam", uygar ve Batılı rasyonalitenin bakış açısından en tasvip edilmeyen ne varsa onu barındırmak için yaratılmıştır.[3]

Romancılar, muhabirler, hükümet yetkilileri ve "uzmanlar" "İslamı" veya şu anda İran'da ve Müslüman dünyanın diğer taraflarında uygulanan İslamı ele aldığında, dinsel tutkular, haklı amaçlar uğruna mücadeleler, sıradan insan zaafları ve siyasal rekabet ile *gerçekten* de insan ve toplum tarihi olarak kabul edilen bir tarih arasında ayrım yapılması imkânı da adeta ortadan kalkıyor. "İslam", özel bir kötücüllüğe ve düşünceden yoksun bir öze indirgenen tüm Müslüman dünyasını her türlü çeşitliliğiyle birlikte içine alıyor sanki. Böyle bir yaklaşımla analiz veya kavrayış yerine, olsa olsa "bize-karşı-siz"in en kaba şekli ortaya çıkabilir. İranlılar ve

3. Naipaul'u şu yazımda ele aldım: "Bitter Dispatches From the Third World", *The Nation*, 3 Mayıs 1980, s. 522-5.

Müslümanlar adalet duyguları, zulüm tarihleri, kendi toplumlarına bakış tarzları hakkında ne söylerse söylesin, ABD için tek geçerli olan şey "İslam devriminin" şu anda ne yaptığı, Komitelerin kaç kişiyi öldürdüğü, Ayetullah'ın İslam adına kaç kez akıl almaz ve nefret dolu beyanlarda bulunduğudur. Elbette, hiç kimse Jonestown katliamını, Oklahoma'daki bombalama olayının yarattığı müthiş dehşeti ya da Çinhindi'nin harabeye dönmesini Hıristiyanlıkla veya Batı ya da Amerikan kültürüyle aynı kefeye koymaz; bu tür olaylar yalnızca "İslamla" aynı kefeye konur.

Acaba bunca siyasal, toplumsal, hatta ekonomik olay nasıl olup da sık sık Pavlov'un köpeğine benzer bir şartlanmışlıkla "İslama" indirgenebilmektedir? "İslamda" ne var da bu denli kolay ve pervasızca tepki çekebilmektedir? Batılılara göre, "İslamı" ve İslam dünyasını sözgelimi geri kalan Üçüncü Dünya ülkelerinden veya Soğuk Savaş döneminin Sovyetler Birliği'nden ayıran şey nedir? Bunlar kesinlikle basit sorular değildir; bu yüzden her türlü nitelik ve farklılığıyla aşama aşama özenle cevaplanmalıdır.

Son derece büyük ve karmaşık gerçeklikleri isimlendirmeye soyunan yaftalarda adı çıkmış bir muğlaklık ama aynı zamanda bir kaçınılmazlık vardır. "İslamın" belirsiz ve ideolojik anlam yüklü bir yafta olduğu ne kadar doğru ise, "Batı" ve "Hıristiyanlık" da o kadar sorunlu yaftalardır. Fakat bu yaftalardan kolayca kaçmak mümkün değil; zira Müslümanlar İslam hakkında, Hıristiyanlar Hıristiyanlık hakkında, Batılılar Batı hakkında, Yahudiler Yahudilik hakkında ve hepsi de diğerleri hakkında hem inandırıcı hem de kesin görünen bir tarzda konuşurlar. Bence yaftalar şöyledir böyledir deyip yaftalama düşüncesinden uzak durmak yerine, en başından yaftaların varlığını ve nesnel sınıflandırmaların olmasa da kültürel tarihin ayrılmaz bir parçası olarak uzun zamandır kullanıldığını kabul etmemiz çok daha faydalı olacaktır. Biraz sonra bu bölümde, bunların yorum çevreleri diyeceğim gruplar tarafından ve onlar için üretilen yorumlar olduğundan söz edeceğim. Dolayısıyla, "İslam", "Batı" ve hatta "Hıristiyanlık" gibi sözcüklerin her kullanıldığında en azından iki yönlü işlev gösterdiğini ve en az iki anlam ürettiğini akıldan çıkarmamalıyız. Bu sözcüklerin, ilk olarak, Humeyni Müslüman'dır veya Papa II. Jean Paul Hıristiyan'dır cümlelerinde olduğu gibi basit, tanımlayıcı bir işlevi vardır. Bu tür ifadeler bize bir

şeyin, diğer şeylerle kıyaslandığında ne olduğunu anlatır. Bu düzeyde, elma ile armudu, ancak farklı meyveler olduklarını, farklı ağaçlarda yetiştiklerini vs. bilecek kadar ayırt edebiliriz (tıpkı Müslüman ile Hıristiyan arasındaki farkta olduğu gibi).

Bu yaftaların ikinci işlevi ise çok daha karmaşık bir anlam üretmek için kullanılır. Bugün Batı'da "İslam" dendiği zaman, sözünü ettiğim gibi bir sürü sevimsiz şey akla gelir. Hatta, bu "İslam" insanların doğrudan ya da nesnel olarak bildiği bir anlama da gelmez. Aynı şey, "Batı" sözcüğünü kullandığımızda da geçerlidir. Bu yaftaları öfkeyle ya da iddialı bir edayla kullanan kaç kişi Batı geleneklerine, İslam hukukuna veya İslam dünyasında konuşulan dillere her yönüyle hâkimdir? Pek azı, tabii ki. Fakat bu bile, insanları "İslam" ve "Batı"yı rahatça nitelemelerini ya da neden söz ettiklerini tam anlamıyla bildiklerini sanmalarını engellemiyor.

Bu nedenle, yaftaları ciddiye almamız gerek. "Batı"dan söz eden bir Müslümana göre veya "İslamdan" söz eden bir Amerikalıya göre bu devasa genellemelerin ardında, aynı zamanda hem etkinleştiren hem de etkisiz kılan koskocaman bir tarih vardır. İdeolojik ve güçlü duygularla yüklü bu yaftalar pek çok deneyimden sıyrılıp gelmiş, yeni olaylara, bilgilere ve gerçekliklere uyum sağlama yeteneği edinmiştir. Günümüzde "İslam" ve "Batı" sözcükleri hemen her yerde yeni ve büyük bir önem kazanmıştır. Hemen dikkat çekmeliyiz ki, Hıristiyanlık değil, Batı hep İslama karşı mücadele veriyor gibi görünmektedir. Neden? Çünkü şöyle bir varsayım vardır: "Batı", başlıca dini olan Hıristiyanlık safhasını geçmesine ve o zamankinden daha büyük olmasına karşın İslam dünyası –onca toplum, tarih ve dillerine rağmen– hâlâ din, ilkellik ve gericilik batağına saplanmış olarak kalmıştır. Bu nedenle Batı moderndir; kendi parçalarının toplamından daha büyüktür; kendini zenginleştiren çelişkilerle dolu olmasına dolu ama kültürel kimlik olarak her zaman "Batılı"dır. Oysa İslam dünyası, yüzeysel olarak Batı'daki kadar çok çelişki ve deneyim çeşitliliği barındırmasına rağmen, az sayıda değişmez niteliğe indirgenebilen "İslamdan" öte bir şey değildir.

Anlatmak istediğim şeyin bir örneği, 14 Eylül 1980 tarihli *New York Times* pazar ekinin "Haftaya Bakış" bölümündeki bir makalede görülebilir. Yazı, *Times*'ın Beyrut muhabiri usta kalem John Kifner tarafından yazılmıştır. Kifner, yazısında Sovyetlerin Müslüman

dünyasına ne kadar nüfuz ettiğini konu almıştır. Kifner'in düşüncesini anlamak için makalenin başlığına bakmak ("Marx ile Mescit Her Zamankinden de Uyumsuz") yeter ama asıl dikkati çeken şey, koşullar farklı olsaydı, böylesine soyut bir kavram ile son derece karmaşık bir gerçeklik arasında kabul edilemeyecek kadar doğrudan ve uygunsuz bir ilişkiyi İslam için kullanmış olmasıdır. Diğer dinlerin tersine İslamın totaliter olduğu, din ile devlet arasında veya din ile gündelik yaşam arasında hiçbir ayrım yapmadığı kabul edilse bile, aşağıdaki türden ifadelerde yazarın –belki de kasten– bilgisiz olduğunu gösteren ve okuyanı da bilgisiz bırakan ama bir şekilde işe gelen bambaşka şeyler vardır:

> Moskova'nın etkisinin hafiflemesinin ardında yatan neden rahatlatacak denli basittir: Marx ile mescit birbiriyle uyumsuzdur. [Yani, Marx ile kilise veya Marx ile tapmak daha mı uyumludur diye bakmamız gerekiyor buna?]
>
> Dinin rolünün giderek azaltıldığı Reformasyon döneminden bu yana tarihsel ve entelektüel gelişmelere koşullanmış olan Batı aklına [meselenin bu akıl olduğu açıkça görülüyor zaten] göre, İslam tarafından sarf edilen gücü anlamak güçtür [herhalde, bu İslamın ne tarihsel ne de entelektüel koşullanmaları vardır]. Yine de, İslam yüzyıllar boyunca bu bölgenin yaşamındaki önemini korumuştur; ayrıca, en azından şu günlerde, kuvvetinin arttığı da söylenebilir.
>
> İslamda din ile devlet arasında hiçbir ayrım yapılmaz. Sadece inanç açısından değil, eylem açısından da topyekûn bir sistemdir. Gündelik yaşama sabit kurallar koyan İslamda inanmayanlara karşı savaşma ve insanları dinlerinden döndürme amaçlı bir sevki ilahi mevcuttur. Fazlasıyla dindar olanlara, özellikle din âlimleri ve din adamlarına, hatta halka göre [yani, hiç kimse atlanmamış oluyor], insana tümden seküler bir gözle bakan Marksizm, yalnızca yabancı değil kâfirdir de.

Kifner, hem Marksizm ile İslam arasında (Marksizm'in yıllar boyu İslam toplumlarında kendine yol açmasının nedenlerini açıklama girişiminde bulunan Maxime Rodinson'un kitabında da incelenen)[4] kesinlikle sınırlı ama ilginç paralellikler bulunması gibi karmaşık unsurlara hem de tarihe burun kıvırmakla kalmayıp monolitik ve totaliter İslamdan çok daha değişik ve tanımlanamaz olan

4. Maxime Rodinson, *Marxism and The Modern World*, çev. Michael Palis, Londra: Zed Press, 1979. Ayrıca bkz. Thomas Hodgkin, "The Revolutionary Tradition in Islam", *Race and Class* 21, no. 3 (Kış 1980): 221-37.

Batı ile "İslam" arasında gizli bir kıyaslamaya dayandırıyor argümanını. İlginç olan Kifner'in hatalı ya da saçma görünme korkusu duymadan böyle şeyleri rahatça söyleyebilmesidir. Kifner gibi yorumcularda görülen en büyük sorun İslam gibi soyut bir kavramdan yola çıkıp enine boyuna düşünmeden son derece karmaşık bir gerçekliğe atlayıvermeleridir.

İslam Batı'ya karşı: İnanılmaz ölçülerde bereketli çeşitlemelerin zemininde bu yatıyor. Bu zemin, "Avrupa İslama karşı" tezini de içeriyor, Amerika İslama karşı tezini de.[5] Fakat genel olarak Batı'yla yaşanan epeyce farklı ve somut deneyimlerin de önemli bir rolü vardır. Zira Amerikalıların İslama bakışı ile Avrupalıların bakışı arasında son derece önemli farklar vardır. Örneğin yakın zamanlara dek büyük Müslüman imparatorluklar Fransa ve İngiltere'nin ellerindeydi. Bu iki ülke ve onlar kadar olmasa da Müslüman sömürgeler edinmiş İtalya ve Hollanda, İslam dünyasıyla doğrudan deneyimler yaşamış, uzun bir geçmişe dayanan bir geleneğe sahip olmuşlardı.[6] Ayrıca Afrika ve Asya'dan gelen milyonlarca Müslüman, Fransa ve Britanya metropollerinde yaşamaktadır. Bu durumun yansımalarını Avrupa'da ve elbette sömürge sahibi diğer ülkelerde, ayrıca sömürge edinmek isteyen, Müslüman topraklara yakın bulunan ya da bir zamanlar Müslüman (Almanya, İspanya ve devrim öncesi Rusya gibi) olan devletlerde ortaya çıkan seçkin bir akademik Şarkiyatçılık disiplininde görmek mümkündür. Bugün Rusya ve ona bağlı cumhuriyetlerde elli milyondan fazla Müslüman yaşamaktadır; 1979 ile 1988 arasında Sovyetler Birliği Müslüman Afganistan'ı işgal altında tutmuştur. ABD'deki Müslümanların sayısı giderek artıyor olsa da bu ülke, Avrupa ülkeleriyle karşılaştırılabilecek bir deneyim yaşamamıştır ve bu kadar çok Amerikalının İslam hakkında yazması, düşünmesi ya da konuşması daha önce görülmemiş bir şeydir.

5. Tunuslu çağdaş entelektüellerden Hichem Djaït tarafından yazılan kitapta bu tema gayet güzel anlatılmaktadır: *L'Europe et l'Islam*, Paris: Éditions du Seuil, 1979. Avrupa yazınında "İslami" motiflerden biri olan harem hakkında parlak bir psikanalitik/yapısalcı okuma için bkz. Alain Grosrichard, *Structure du sérail. La Fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique*, Paris: Éditions du Seuil, 1979.

6. Bkz. Maxime Rodinson, *La Fascination de l'Islam*, Paris: Maspéro, 1980.

Amerika'nın İslam ülkelerinde sömürgeci geçmişinin olmaması veya kültürel açıdan İslama uzun süreli bir dikkat sarf etmemiş olması, bugünkü saplantıyı daha da tuhaf, daha da soyut ve dolaylı yapmaktadır. Karşılaştırma amaçlı söyleyecek olursak, gerçek bir Müslümanla herhangi bir ilişki kuran olsa olsa birkaç Amerikalı vardır; buna karşın Fransa'nın rakamsal açıdan ikinci dini İslamdır; çok hoş karşılanan bir sonuç olmayabilir bu, ama kesinlikle iyi bilinen bir sonuçtur. Modern Avrupalının İslama duyduğu ani ilgi, Fransız ve Britanyalı araştırmacıların Hindistan, Çin, Japonya, Mısır, Mezopotamya ve Kutsal Topraklardaki yeni "Doğu"yu keşfettiği on sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki dönemde ortaya çıkan "Şark Rönesansı" denilen şeyin bir parçasıydı. İslam, iyi de olsa kötü de olsa, Doğu'nun bir parçası, onun gizemini, egzotikliğini, yozluğunu ve gizil gücünü paylaşan bir şey olarak görülüyordu. İslamın önceleri yüzyıllar boyu Avrupa için doğrudan bir tehdit oluşturduğu doğrudur; ortaçağ ve erken Rönesans boyunca yüzlerce yıldır İslamı ve onun peygamberi Muhammed'i, en düşük derecesinden ihtida sayan Hıristiyan düşünürlerce İslamın problem sayıldığı da doğrudur. Fakat pek çok Avrupalıya göre İslam en azından sabit bir dinsel-kültürel güçlük olarak var olmuş ve bu durum Avrupa emperyalizminin Müslüman topraklarda kurumlarını kurmasını engellememişti. Avrupa ile İslam arasında büyük husumet varsa da, bir o kadar da doğrudan ilişki kurulmuş, Goethe, Gérard de Nerval, Richard Burton, Flaubert ve Louis Massignon gibi şair, romancı ve araştırmacı örneklerinde ise bu ilişkiye hayal gücü ve incelik de dahil olmuştu.

Ne var ki bu duruma ve bu gibi isimlere karşın İslam Avrupa'da asla hoş karşılanmamıştır. Hegel'den Spengler'e kadar tarihteki büyük felsefecilerin çoğu İslamı pek de hevesle kucaklamamışlardır. "İslam ve Tarih Felsefesi" başlıklı serinkanlı ve berrak bir yazıda Albert Hourani, bir inanç sistemi olarak İslama karşı şaşılacak denli süreklilik kazanan aşağılamaları tartışır.[7] Sıradışı Sufi yazarlara ya da ermişlere ara sıra duyulan ilgi dışında, Avrupalılarca zaman zaman rağbet edilen "Doğu'nun bilgeliği" kapsamında Müslüman

7. Albert Hourani, "Islam and the Philosophers of History", *Europe and The Middle East* içinde, Londra: Macmillan & Co., 1980. s. 19-73.

bilge ve şairlere pek ender rastlanır. Modern eğitimli Avrupalının tanıdığı Müslüman isimler aşağı yukarı, Ömer Hayyam, Harun Reşit, Sinbad, Alaaddin, Hacı Baba, Şehrazad, Selahattin gibi isimlerden ibarettir. Carlyle bile Peygamberin genel anlamda kabul görmesini sağlayamamıştır. Muhammed'in yaymak istediği inancın özüne gelince, bu da uzun zamandır Hıristiyanlığa has nedenlerle Avrupalılara hiçbir şekilde kabul edilemez görünmüştür, ama tam da bu nedenle ilgi çeken bir şeydir. Asya ve Afrika'da İslami milliyetçiliğin arttığı on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Müslüman sömürgelerin, kâr getirmelerinin yanı sıra gelişmemiş ve Batı disiplinine muhtaç oldukları için de Avrupa himayesinde kalmaya mahkûm olduğu görüşü yaygındı.[8] Ne olursa olsun Müslüman dünyaya yöneltilen yoğun ırkçılığa ve tacizlere karşın Avrupalılar İslamın kendileri için ne anlama geldiğini oldukça enerjik bir tarzda ifade *etmişlerdir*. İşte on sekizinci yüzyılın sonundan günümüze kadar Avrupa kültürünün her alanında –akademik çalışmalarda, sanatta, edebiyatta, müzikte ve kamuoyunda– İslam temsillerinin görülmesinin nedeni budur.

Buna ek olarak Avrupalı hükümetlerin çoğu, Müslüman ülkeler ve Arap ülkeleri ile manevi ve kültürel diyaloğa girecek politikalar izlemiştir. Bunun sonucunda da çok sayıda seminer, konferans, kitap çevirileri yapılmıştır; oysa bunların eşdeğeri ABD'de mevcut değildir. ABD'de İslam Dış İlişkiler Konseyi'nde bir politika meselesi, bir "tehdit", şimdiye kadar ilişki kurduğu onca kültür ve ulusta benzeri bulunmayan bir askeri emniyet sorunudur.

Bu nedenle Amerika'nın İslam deneyiminde Avrupalılarla yaşananların somutluğunu bulmak neredeyse imkânsızdır. On dokuzuncu yüzyılda Amerikalıların İslamla kurduğu temaslar çok sınırlıydı; bunlar da Mark Twain ve Herman Melville gibi bir-iki seyyah ya da oraya buraya dağılmış birkaç misyoner veya Kuzey Afrika'da yapılan kısa süreli askeri harekâtlar gibi temaslardan ibaretti. Kültürel açıdan İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Amerika'da İslama hiç

8. Güzel bir örnek için Syed Hussein Alatas'ın kavrayışlı incelemesine bakınız, *The Myth of the Lazy Native: A Study of the Image of the Malays, Filipinos, and Javanese from the 16th to the 20th Century and the Ideology of Colonial Capitalism*, Londra: Frank Cass & Co., 1977.

yer verilmemişti. Akademisyenler İslam üzerine çalışmalarını ilahiyat fakültelerinin sessiz köşelerinde sürdürmüşler, ne Şarkiyatçılığın göz kamaştırıcı ışıklarında ne de tanınmış dergilerin sayfalarında görmüşlerdi kendilerini. İslam ülkelerine gönderilen Amerikalı misyoner aileler ile dışişleri kadroları ve petrol şirketleri arasında bir yüzyıl kadar harikulade ve sessiz bir ortak yaşam sürdürülmüştü; bu son durum zaman zaman İslam-severliğin bilhassa zehirli ve anti-semitik biçimini barındırdığı düşünülen petrol şirketlerindeki ve Dışişleri Bakanlığı'ndaki "Arap yanlıları" hakkında düşmanca yorumlar yapılmasıyla su yüzüne çıktı. Öte yandan, yirmi yıl öncesine kadar ABD'deki İslamla ilgili üniversite bölümleriyle programlarını kuran ve akademik uzman olarak tanınan büyük isimlerin hepsi de yabancı ülkelerde doğmuş kişilerdi: Princeton'daki Lübnanlı Philip Hitti, Chicago ve UCLA'da çalışan Avusturyalı Gustave von Grunebaum, Harvard'daki Britanyalı H. A. R. Gibb, Columbia'daki Alman Joseph Schacht. Ne var ki bu isimlerin hiçbiri de Fransa'daki Jacques Berque ve İngiltere'deki Albert Horani'nin tattığı o göreli kültürel saygınlığı tatmış değildir.

Fakat Hitti, Gibb, von Grunebaum ve Schacht gibi insanlar bile Amerikan sahnesinden kaybolup gittiler; her ikisi de 1993 yılında ölen Berque ve Hourani gibi araştırmacıların ise Fransa ve İngiltere'de halefleri olamayacak gibi görünüyor. Bugün hiç kimsenin onlar kadar bu alanda hakimiyeti yok, hiç kimse onlar kadar geniş bir kültür bilgisine sahip değil. Bugün Batı akademilerindeki İslam uzmanları onuncu yüzyılın Bağdat'ındaki hukuk okullarından veya on dokuzuncu yüzyılın Fas'ındaki kent modellerinden haberdar olabilir ama (hatta neredeyse asla) İslam uygarlığının tümünü –edebiyatını, hukukunu, siyasetini, tarihini, sosyolojisini vs.– bilemez. Oysa bunlar, kimi zaman uzmanların "İslam zihniyeti" veya "Şiilerin din yoluna şehit kompleksi" gibi konularda genellemeler yapmalarını engellememiştir; üstelik bu tür açıklamaların yapıldığı yerler, bunları öncelikle okuru kışkırtmak üzere kullanan popüler dergiler ve medyayla sınırlı kalmıştır. Daha da önemlisi, herkese açık ve uzman olan ya da olmayan kişilerce yapılan İslam konulu tartışmalara, neredeyse her seferinde, siyasal bir kriz nedeniyle yer verilmiştir. *New York Review of Books*'ta ya da, diyelim ki *Harper's*'ta, İslam kültürü üzerine bilgilendirici makaleler görmek son derece

zordur. Ancak Suudi Arabistan'da bir bomba patladığında ya da İran'dan ABD'ye karşı şiddet tehditi yöneltildiğinde "İslam" genel yoruma değer görülmekteydi. Sonra, 1993 yılında Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanmasından itibaren neredeyse belli aralıklarda görüldüğü gibi gazeteler, dergiler ve zaman zaman da filmler enine boyuna araştırmalar, çizelgeler ve insani hikâyelerle (Pakistanlı su satıcısı, Mısır'da bir köylü aile, vb.) halkı İslam dünyası" hakkında bilgilendirmeye çalıştı. Ama militanlık ve cihat gibi çok daha çarpıcı ve indirgemeci zeminlerin yanında bu gayretleri etkisiz kaldı.

Dolayısıyla, İslamın pek çok Amerikalının –hatta Avrupa ve Latin Amerika konusunda geniş bilgi sahibi akademisyen ve aydınların– bilincine yerleşme nedeninin, tek başına değilse de öncelikle petrol, İran, Afganistan veya terörizm gibi haber değeri taşıyan meselelerle ilgili olduğunu bir düşünün.[9] Üstelik, 1979 yılının ortalarından itibaren bütün bu meseleler ya İslam Devrimi, "kırızli hilal", "istikrarsızlık yayı" ya da "İslamın dönüşü" gibi isimlerle anılmaya başladı. Bu konudaki en açıklayıcı örneklerden biri de Atlantik Konseyi'ndeki Ortadoğu odaklı (ve içinde Brent Scowcroft, George Ball, Richard Helms, Lyman Lemnitzer, Walter Levy, Eugene Rostow, Kermit Roosevelt ve Joseph Sisco'nun yer aldığı) Özel Çalışma Grubu'dur: Bu grubun 1979 sonbaharında yayımladığı rapora verilen başlığın "Petrol ve Kargaşa: Batılıların Ortadoğu'daki Tercihleri" olduğu görüldü.[10] *Time* dergisi 16 Nisan 1979 tarihli sayısının başhaberini İslama ayırdığında, derginin kapağındaki Gérome'a ait tabloda sakallı bir müezzin minareden sakin sakin ezan okumaktadır: abartılı süslemeleriyle, on dokuzuncu yüzyıl Şarkiyatçı sanatının örneklerinden biri. Oysa bu döneme hiç de uygun düşmeyen ve bu dingin sahneyi iyice göze batıran şey onunla hiçbir ilgisi olmayan başlığıydı: "Militan Uyanış". İşte Avrupa ile Amerika'nın İs-

9. Bunun daima kötü yazılar ve başarısız araştırmacılık anlamına geldiğini söylemiyorum: Yalnızca İslama dair yeni bilgiler edinme ihtiyacına değil, özellikle siyasi zorunluluklara değinen bilgilendirici açıklamalar görmek için bkz. Martin Kramer, *Political Islam*, Washington D. C.: Sage Publications, 1980. Bu kitap, Georgetown Üniversitesi, Stratejik ve Uluslararası İncelemeler Merkezi için yazılmıştı, bu yüzden "tarafsız" bilgi değil, politika kategorisine girer. Bir başka örnek de Ocak 1980'de (c. 78, no. 453) *Current History*'nin özel sayısı "The Middle East, 1980" içinde yayımlanmıştır.

10. *Atlantic Community Quarterly* 17, No. 3 (Güz 1979): 291-305, 377-8.

lam konusuna bakış farkını bundan daha iyi simgeleyen bir şey gösterilemezdi. Avrupa'da genel kültürün bir veçhesi olarak yapılan uysal ve dekoratif bir tablo, iki sözcük ile Amerikalıların genel saplantısına dönüştürülmüştü.

Acaba abartıyor olabilir miyim? *Time*'ın İslam konulu başhaberi öylesine bir bayağılaştırmadan, sansasyonel haber peşindekileri doyurmaktan ibaret bir şey değil mi? Açığa çıkardığı bundan daha ciddi bir şey var mıdır *gerçekten*? Öz, politika ve kültüre dair sorunlar konusunda ne zamandan beri medya bu kadar önemli olmuştur? Yoksa dünyanın dikkatini üzerine çekmek için ortaya fırlayan aslında İslamın ta kendisi *değil* miydi? Hem İslam uzmanlarına ne oldu, yaptıkları katkılar neden medyanın tartıştığı ve sağa sola saçtığı "İslama" gömüldü ya da onu tamamen es geçti?

Önce birkaç basit açıklamayla başlayalım. Daha önce de söylediğim gibi, konusu İslam dünyası olup da okur kitlesi geniş olan bir Amerikalı uzman yoktur; dahası, Marshall Hodgson'un ölümünden sonra 1975'te yayımlanan üç ciltlik *The Venture of Islam* (İslamın Macerası) adlı kitabı dışında, okuryazar halkın önüne İslam hakkında genel bir çalışma, düzgün bir şekilde ortaya konmuş değildir.[11] Ya uzmanlar o kadar ihtisaslaştı ki sadece ihtisas sahiplerine hitaben yazdılar ya da yazdıkları şeyler Japonya, Batı Avrupa veya Hindistan konulu kitaplarla ilgilenen okur kitlesini hak edecek kadar seçkin bir düşünsellik taşımıyordu. Ama bu tür işlerde her ikisi de geçerli olabilir. Fransa'daki Rodinson ve Berque ile karşılaştırılabilecek, Şarkiyatçılık alanının dışında ün sahibi olmuş bir Amerikalı "Şarkiyatçı"dan söz edilemeyeceği doğrudur. Fakat İslam konulu çalışmaların Amerikan üniversitelerinde pek yüreklendirilmediği ve Amerikan kültürünün genelinde, şöhretleri ve gerçek erdemleri ile, yaşadıkları İslam deneyimlerini önemli kılabilecek kişilerce desteklenmediği de doğrudur.[12] Amerikalılar arasında da bi-

11. Marshall Hodgson, *The Venture of Islam*, 3 cilt, Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 1974. Bu kitap hakkındaki bir değerlendirme için bkz. Albert Hourani, *Journal of Near Eastern Studies* 37, no. 1 (Ocak 1978): 53-62.

12. Bunun bir işareti de 1967'de ABD Sağlık, Eğitim ve Refah Bakanlığı tarafından Princeton'da Profesör ve Ortadoğu Araştırmaları Derneği (MESA) Başkanı olan Morroe Berger'a yaptırılan "Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları: Gelişmeler ve İhtiyaçlar" başlıklı rapordur. Berger bu raporda Ortadoğu için şöyle der:

rer Rebecca West, Freya Stark, T. E. Lawrence, Wilfred Thesiger, Gertrude Bell, P. H. Newby ya da daha yakın zamanlardan bir isim olan Jonathan Raban var mıdır? Olsa olsa eski CIA çalışanlarından Miles Copeland, Kermit Roosevelt veya ender olarak kültür farklılıkları üzerine yazan ya da düşünen birileri olabilir. Peter Theroux gibi yetenekli genç yazar ve çevirmenler ise henüz güçlü bir etkide bulunmamışlardır.

İslam konusunda uzman görüşlerin olmayışının ikinci nedeni de uzmanların, ilk kez 1970'lerin ortalarında "haber" olmaya başlayan İslam dünyasında yaşandığı düşünülen olayların uzağında kalmış olmalarıdır. Elbette, Körfez'in petrol üreten devletlerinin aniden çok güçlü görünmesi, Lübnan'da hiç bitmeyecekmiş izlenimi veren olağanüstü acımasız bir iç savaşın sürmesi, Etiyopya ile Somali'nin uzun zamandır savaş halinde olması, Kürt sorununun beklenmedik bir şekilde ana eksene oturması, 1975'ten sonra ise yine beklenmedik bir şekilde yatışması, İran'da tamamen bir sürpriz olarak gelen büyük bir "İslami" devrimle birlikte monarşinin yıkılması, Afganistan'ın 1978 yılında yapılan Marksist bir darbenin pençesine düşmesi, sonra da 1979 sonlarında Sovyet birliklerince işgal edilmesi, Cezayir ile Fas'ın Güney Sahra yüzünden uzayıp giden bir çatışma içine çekilmesi ve Pakistanlı bir başkanın idam edilip yeni askeri diktatörlüğün kurulması olumsuz ve etkileyici gerçekler arasındadır. İslam dünyasında olup bitenler bunlarla da kalmıyordu: İran ile Irak arasında yeni çıkan savaş, Hamas ile Hizbullah'ın yükselişi, İsrail ve başka yerlerde sürüp giden bombalı saldırılar, Cezayir'de İslamcılar ile itibarını yitirmiş bir hükümet arasındaki kanlı iç savaş da var. Fakat biz şimdilik bunlarla yetinelim. Bence, genele bakıldığında, bu olayların çoğu, uzmanların Batı'da İslam üzerine yazdığı yazılar tarafından zaten aydmlatılamazdı demek yanlış olmaz; uzmanlar bunları ne tahmin edebilmişlerdir ne de okurlarını bunlara hazırlayabilmişlerdir; gerçekte olanlarla karşılaştırıldığında, bu uzmanların ürettiği tek şey, dünyanın aklın alamayacağı kadar uzak

"Büyük kültürel kazanımların gerçekleştirildiği bir merkez değildir... bu yüzden modern kültürden nasibini almamıştır... ABD'nin gözündeki siyasi önemini de giderek kaybetmektedir." Bu olağanüstü belgeye ve yarattığı bağlama dair bir tartışma için bkz. Said, *Şarkiyatçılık*, s. 300-7.

bir bölgesi hakkında gibi görünen ve medyada insanların gözleri önünde koparılan fırtınalar ve tehlikeli çalkantılarla uzaktan yakından ilgisi olmayan bir konuda yazılan yazılardan oluşan bir yığındır.

Şimdi bile daha yeni yeni rasyonel bir yaklaşımla ele alınan son derece önemli bir meseledir bu; onun için de çok dikkatli ilerlemeliyiz. Bir kere, on yedinci yüzyıldan önceki haliyle İslam alanında çalışan uzman akademisyenler, esasen antikiteye ait bir alanda çalışmışlardır; hatta, öteki alanların uzmanlarında olduğu gibi, çalışmaları bölümlere ayrılmıştır. Belli bir sorumluluk hissederek İslam tarihinin modern zamanlardaki sonuçlarıyla ilgilenmeye karşı ne istek ne de çaba göstermişlerdir. Çalışmaları bir ölçüye kadar "klasik" İslam nosyonu veya İslami yaşamın güya değişmez motifleri ya da çoktan gündemden düşmüş filoloji sorularıyla ilgili olmaktan öteye gidemedi. Ne olursa olsun, bunların hiçbiri modern İslam dünyasını anlamaya yaramazdı; oysa modern İslam dünyası aslında (ilgilenilen bölümüne bağlı olarak), İslamın ilk çıktığı yüzyıllarda –yedinci yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla kadar olan süreçte– olduğundan çok farklı çizgilerde gelişmişti.

Modern İslam alanında çalışan uzmanlar – daha doğrusu, on sekizinci yüzyıldan bu yana İslam dünyasındaki toplumlar, insanlar ve kurumlar üzerine çalışan uzmanlar araştırma yaparken, İslam dünyasında kesinlikle *olmayan* nosyonlara göre oluşturulan önceden hazırlanmış bir çerçeve içinde kalmışlardı. Tüm karmaşıklığı ve çeşitliliği göz önüne alındığında bu gerçeğin abartılıyor olması mümkün değildir. Oxford ya da Boston'da, bir araştırmacının oturup incelediği Müslümanlar tarafından değil, (yalnızca değilse de çoğunlukla) kendi akranları tarafından şekillendirilen standartlara, geleneklere ve beklentilere göre yazdığını ya da araştırma yaptığını inkâr edemeyiz. Bu herkesçe bilinen bir gerçek olabilir; yine de vurgulanması gerekiyor. Akademik dünyadaki modern İslam araştırmaları genellikle "alan programları"na dahildir: Batı Avrupa, Sovyetler Birliği, Güneydoğu Asya alanı vs. Bu yüzden ulusal politikaları oluşturan mekanizmalarla bağlantılıdır. Araştırmacı bu durumu kendisi seçmez. Princeton'da bir akademisyen modern Afgan ilahiyat okullarını inceleyecek olursa, (özellikle bugünküne benzer dönemlerde) böyle bir incelemede "izlenen politikalara dair imalar" *olabileceği* ve araştırmacı istese de istemese de, hükümetin,

kurumların ve dış politika gruplarının şebekesine çekileceği, verilen fonların bundan etkileneceği, tanışılan insanların da bundan etkileneceği ve genelde, birtakım ödül ve karşılıklı etkileşim tekliflerinin yapılacağı açıktır. Bu durumda biliminsanları ister istemez "alan uzmanına" dönüşecek; İsrail konusunda yazan vasat ve vasıfsız muhabir Judith Miller ve gazeteci Martin Perez örneğinde olduğu gibi, saygı dolu bir sessizlikle kendilerini dinleyen insanların önüne çıkacaklardır.

Doğrudan doğruya politika meseleleriyle ilgilenen biliminsanlarının (başta siyaset bilimciler olmak üzere, çağdaş tarihçiler, ekonomistler, sosyologlar ve antropologlar) değinmesi gereken, tehlikeli demesek de, hassas konular vardır. Örneğin nasıl olur da bilimsellik ile hükümetlerin biliminsanlarından talepleri birbiriyle uzlaşabilir? İran bunun en mükemmel örneğidir. Şah rejimi sırasında Pehlevi Vakfı (ve elbette Amerikan kurumları da) İranologlara fon verebiliyordu. Bu fonlar statükoyu (yani askeri ve ekonomik açıdan ABD'ye bağlı bir Pehlevi rejimini) verili sayan çalışmalara dağıtılıyordu; dolayısıyla statüko, bir bakıma, ülkedeki araştırma paradigması haline geliyordu. Daha sonra kriz sırasında bir Senato İstihbarat Komitesi incelemesinde, ABD'nin rejime dair yaptığı değerlendirmelerin mevcut politikadan etkilendiği ama bu etkilenmenin "istenmeyen haberlerin hasır altı edilmesi gibi doğrudan değil, dolaylı" olduğu söylenmiş, "yetkililerin, şahın istibdatının sonsuza dek sürüp sürmeyeceğini" sorgulamayıp "politikaları şah rejiminin hep süreceği varsayımı üzerine kurduğu" belirtilmişti.[13] Dolayısıyla şah rejimine dair ciddi değerlendirmeler ve halkın şaha muhalefet etme nedenlerinin kaynakları, ancak bir avuç denebilecek kadar araştırmada yer alabildi. Benim bildiğim kadarıyla, yalnızca Berkeley'den Hamid Algar isimli bir biliminsanı, İranlıların dinsel duygularının siyasal gücünü tahmin etmiş ve yalnızca Algar, Ayetullah

13. Aktaran Michael A. Ledeen ve William H. Lewis, "Carter and the Fall of the Shah: The Inside Story", *Washington Quarterly* 3, no. 2 (Bahar 1980): 11-2. Ledeen ve Lewis'i tamamlayıp (bir ölçüye kadar destek veren) William H. Sullivan, "Dateline Iran: The Road Not Taken", *Foreign Policy* 40 (Güz 1980): 175-86; Sullivan devrimden önce ve devrim sırasında ABD'nin İran Büyükelçisi'ydi. Aynca bkz. Scott Armstrong, "The Fall of the Shah", *Washington Post*, 25, 26, 27, 28, 29, 30 Ekim 1980.

Humeyni'nin rejimi devirebileceğini öngörmüştü. Yine bunların arasından Richard Cottam ve Ervand Abrahamian gibi bir-iki biliminsanı daha yazdıklarında statükodan uzak kalabildi ama yine de sayıca pek küçük bir grup oluşturuyorlardı.[14] (Haksızlık yapmayalım, şahın iktidarının süreceğine pek inanmayan Avrupalı solcu araştırmacılar da İranlıların muhalefetinin ardındaki dinsel kaynağı belirlemede pek başarılı olamadılar.)[15]

İran'ı bir yana bıraksak bile, aynı ölçüde önem taşıyan bir dolu düşünsel başarısızlık örneği sayabiliriz. Bunların hepsi de hükümet politikaları ve klişelerden oluşan bir bileşkenin dayatmalarını hiç sorgulamadan kabul etmenin bir sonucudur. Lübnan ve Filistin örnekleri bu açıdan oldukça öğretici olmuştur. Lübnan yıllardır çoğulcu veya mozaik kültür modeli olarak görülüyordu. Fakat Lübnan araştırmalarında kullanılan bu modeller o kadar şeyleştirilmiş ve statikti ki, (1975'ten 1980'e dek süren) bir iç savaşın vahşetine ve gaddarlığına dair bir şeyden kuşkulanmanın imkânı yoktu. Uzman gözler geçmişte, Lübnan'la ilgili "istikrar" imgelerine olağandışı bir biçimde takılıp kalmış gibi görünüyordu; dolayısıyla geleneksel liderler, seçkinler, partiler, ulusal karakter ve başarılı modernizasyondan başka bir şey araştırılmıyordu.

Lübnan rejimi tekinsiz olarak tarif edilirken veya yetersiz "sivil toplum" analizleri yapılırken bile, Lübnan'ın sorunlarının nihaye-

14. Hamid Algar, "The Oppositional Role of the Ulama in Twentieth Century Iran", *Scholars, Saints, and Sufis: Muslim Religious Institutions Since 1500* içinde, Nikki R. Keddie (haz.), Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California Press, 1972, s. 231-55. Ayrıca bkz. Ervand Abrahamian, "The Crowd in Iranian Politics, 1905-1953", *Past and Present* 41 (Aralık 1968): 184-210; "Factionalism in Iran: Political Groups in the 14th Parliament (1944-46)", *Middle Eastern Studies* 14, no. 1 (Ocak 1978): 22-5; "The Causes of the Constitutional Revolution in Iran", *International Journal of Middle East Studies* 10, no. 3 (Ağustos 1979): 381-414 ve "Structural Causes of the Iranian Revolution," *MERIP Reports no. 87* (Mayıs 1980): 21-6. Son olarak bkz. Richard W. Cottam, *Nationalism in Iran*, Pittsburgh, Pennsylvania: University of Pittsburgh Press, 1979.

15. Bu özellikle şu eser için geçerlidir: Fred Halliday, *Iran: Dictatorship and Development*, New York: Penguin Books, 1979. Yine de bu eser İkinci Dünya Savaşı'ndan beri İran üzerine yapılan en iyi iki-üç incelemeden biridir. Maxime Rodinson, *Marxism and the Muslim World*'de Müslümanların dini muhalefetine dair neredeyse hiçbir şey söylemez. Yalnızca Algar (bkz. 14. nota) bu noktada haklı görünmektedir – dikkate değer bir başarı.

tinde başedilebilir ve temelden yıkıcı etkiler yaratmaktan çok uzak olduğu gibi herkesin ortaklaştığı bir varsayım korunmaktaydı.[16] Bir uzmana göre, altmışlı yıllarda Lübnan'a "istikrarlı" denmesinin sebebi, "Araplararası" durumun istikrarlı olmasıydı; bu uzmana göre eşitlik böyle korunduğu sürece Lübnan emniyette olacaktı.[17] Araplararası istikrar varken Lübnan'da *istikrarsızlık* olabileceği kimsenin aklına gelmemişti; çünkü içerideki parçalanmalara ve ülkenin Arap komşularından ne kadar farklı bir durumda olduğuna aldırmaksızın –mutabakatın korunduğu bu alandaki diğer konularda olduğu gibi– işe gelen akıl yürütmelerle Lübnan'da "çoğulculuğun" daimi, uyumun sürekli olacağına inanılıyordu. Bu nedenle, Lübnan'ın bir sıkıntısı varsa bunun kaynağı, Lübnan'a dair belli ve asla değişmemiş maksatları olan İsrail veya ABD değil, mutlaka *Arap* komşuları olmalıydı.[18] Hem Lübnan modernizasyon mitini hayata geçiren bir ülkeydi. Günümüzde bu türden başını kuma gömmüş bir zihnin ürünlerini okuyunca, insan bu masalın nasıl da sakin sakin 1973 yılına kadar gidebildiğini görerek hayretler içinde kalıyor. Aslında iç savaş bu tarihte, 1973'te başlamıştı bile. Lübnan'da devrim niteliğinde bir değişim olabilir, denmişti bize, ama bu çok "uzak" bir ihtimaldi. Asıl gerçekleşme ihtimali olan şey, hâkim siyasi yapıda halkı da içeren [Arap tarihinde yakın zamanlardaki en kanlı iç savaşla sonlanacak olaylar için hüzünlü ve ironik bir örtmece] bir modernizasyonun yapılacak" olmasıydı.[19] Ya da saygın bir antro-

16. Bu argüman Edward Shils tarafından ortaya atılmıştır: "The Prospect for Lebanese Civility", *Politics in Lebanon* içinde, Leonard Binder (haz.), New York: John Wiley and Sons, 1966, s. 1-11.

17. Malcolm Kerr, "Political Decision Making in a Confessional Democracy", *Politics in Lebanon* içinde, L. Binder (haz.), s. 209.

18. Bu konuda olağanüstü zengin malzeme için bkz. Moshe Sharett, *Personal Diary*, Tel Aviv: Ma'ariv, 1979; Livia Rokach, *Israel's Sacred Terrorism: A Study Based on Moshe Sharett's Personal Diary and Other Documents*. Giriş yazısı Noam Chomsky tarafından yazılmıştır), Belmont, Massachussets: Association of Arab-American University Graduates (AAZG), 1980. Ayrıca bkz. Lübnan'daki CIA rolünü ifşa eden CIA eski danışmanı Wilbur Crane Eveland, *Ropes of Sand: America's Failure in the Middle East*, New York: W. W. Norton and Co., 1980.

19. Élie Adib Salem, *Modernization Without Revolution: Lebanon's Experience*, Bloomington ve Londra: Indiana University Press, 1972, s. 144. Aynı yazarın diğer bir çalışması için bkz. "Form and Substance: A Critical Examination of the Arabic Language", *Middle East Forum* 33 (Temmuz 1958): 17-9. Yazmm

poloğun dediği gibi, "Lübnan dediğimiz bu 'hoş mozaik parçası' hiç değişmedi, olduğu gibi duruyor. Nitekim... Lübnan değişmemiş, ilk ortaya çıktığı zamanlara ait o derinlerdeki çatlakları saklama konusundaki başarısını sürdürmüştür."[20]

Sonuç olarak, Lübnan ve diğer yerler konusunda uzmanlar, sömürgecilik sonrası devletler için gerçekten önemli olan şeylerin öyle kolayca "istikrar" başlığı altında toplanamayacağını anlayamadılar. İşte ülkeyi bu kadar korkunç bir şekilde parçalayan şeyler, Lübnan uzmanlarının asla belgelemediği veya mütemadiyen küçümsediği yıkıcı ve hareketli güçlerdi: toplumsal çalkantılar, sonradan Şiilerin ortaya çıkması gibi demografik kaymalar, mezhep ayrımları, ideolojik akımlar.[21] Yine aynı şekilde, işine geldiği gibi akıl yürüten zihniyet, yıllardır Filistinlileri Yakındoğu'ya dair makul değerlendirmelerde önem taşıyabilecek bir siyasal güç olarak değil, istendiğinde yeniden yerleştirilebilecek mültecilerden ibaret görmektedir. Yine de yetmişlerin ortalarında Filistinliler ABD politikalarının en önemli problemlerden biri olarak kabul gördü ama sahip oldukları öneme eşit akademik ve entelektüel ilgiye kavuşamadılar;[22] onlara, Mısır ve İsrail'e yönelik ABD politikalarının bir uzantısı olarak bakma ve kelimenin tam manasıyla Lübnan yangınında onları unutma tavrı sürdürüldü. 1987'nin sonlarında *intifada* başladığı zaman yetkililere de, yorumculara da sürpriz olmuştu. Buna yol açan politik körlüğe ne bir akademisyen ne de uzman çalışmasında değinilmiştir. Özellikle İran-Irak savaşında istihbaratın bir kez daha hazırlıksız yakalandığı ve her iki ülkenin de askeri kapasitesi hakkında tahmin yaparken düpedüz çuvalladıkları göz önüne alındığında, bu durumun uzun vadede ABD'nin milli çıkarlarına getireceği sonucun büyük ihtimalle felaket olacağı düşünülebilir.

başlığı (Biçim ve Öz: Arap Dili Üzerine Eleştirel Bir İnceleme) yaklaşımı da anlatmaktadır.

20. Clifford Geertz, "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States", *The Interpretation of Cultures* içinde, New York: Basic Books, 1973, s. 296.

21. İç savaştan önce Lübnan'a dair "uzman" yanılgılarının ilginç bir tanımı için bkz. Paul ve Susan Starr, "Blindness in Lebanon", *Human Behavior* 6 (Ocak 1977): 56-61.

22. Bu konuyu incelemiş olduğum bir makale için bkz. *The Question of Palestine*, s. 3-53 ve çeşitli yerlerde.

Ayrıca asıl önemli nokta ABD ve onun gönüllü "uzman" ordusunun, Bosna'da, Çeçenistan'da ve Filistin'de kardeşlerinin öldüğünü gören, bu toplumlarda sevilmeyen yöneticilerin ABD tarafından dost olarak kabul edilip övüldüğüne şahit olan ve dinlerinin, kültürlerinin sürekli "öfke dolu" ve "şiddet dolu" diye tanımlanmasına katlanmak zorunda kalan Müslümanlardan "Batı"yı yürekten kucaklamalarını beklememeleri gerektiğidir.

Uysal uysal sürüklenen bilimsel çalışmalar ile belli bir amaç etrafında toplanamayan hükümet çıkarları arasındaki uyuma ilaveten üzücü bir başka gerçek de, İslam dünyası hakkında yazan uzman yazarların çoğunun bu bölgede konuşulan dili bilmemesi ve bilgi almak için basına veya diğer Batılı yazarlara bağımlı kalmasıdır. Bu durum olup bitenlere dair resmi ya da geleneksel tabloya bağımlılığı artırmış; İran konusundaki genel performansında medyanın düştüğü tuzak tam da bu tabloya bağlı kalmak olmuştur. İntifadadan önce ve Müslüman "köktendincilik" ve "terörizm" konusunda çıkan sinir buhranında da tıpatıp aynı şeyi yapmışlardı. Hep aynı şeyleri incelemek, tekrar incelemek ve kararlı bir şekilde aynı şeylere odaklanmak istiyorlardı: seçkinler, modernizasyon programları, ordunun rolü, öne çıkan liderler, sansasyonel krizler, cihat şebekeleri, jeopolitik strateji (Amerikan bakış açısından), "İslamî" sızmalar.[23] Bu gibi şeyler o sıralar Amerikalılara ilginç geliyor olabilirdi ama hepsi de İran'daki devrimle birlikte birkaç gün içinde kelimenin tam manasıyla silinip süpürülmüştü. İmparatorluk sarayı yerle bir olmuş, milyarlarca dolar akıtılan ordu dağıtılmış, seçkin denilen kişiler ya ortadan kaybolmuş ya da yeniden şekillenen olayların içinde kendilerine bir yer bulmuşlardı. Fakat artık bu seçkinler, eskiden olduğu gibi siyasi tavrı belirleyemiyorlardı. Oysa 78 krizinin nereye varabileceğini tahmin ettiği söylenen uzmanlardan biri olan Texas Üniversitesi'nden James Bill, Aralık 1978 gibi geç bir tarihte, İran politikasını oluşturan Amerikalı yetkililere verdiği tavsiyede, ABD hükümetinin "şahı... sistemi biraz rahatlatma-

23. Bu kolektif aldanmanın çok güzel bir açıklaması için bkz. Ali Jandaghi (takma isim), "The Present Situation in Iran", *Monthly Review*, Kasım 1973, s. 34-47. Ayrıca bkz. Stuart Schaar, "Orientalism at the Service of Imperialism", *Race and Class* 21, no. 1 (Yaz 1979): 67-80.

ya" yüreklendirmesi gerektiğini söylemişti.[24] Bir başka deyişle, muhalif gibi görünen bir uzman bile, hem de tam bu sözleri söylediği anda milyonlarca insanın modern tarihin tanık olduğu en büyük isyanlardan birini gerçekleştirdiği sıralarda, hâlâ rejimin korunması fikrine bağlı kalıyordu.

Yine de Bill, ABD'nin İran konusundaki cehaletine dair önemli noktalara değinmişti. Medyanın haberleri çok yüzeysel ele aldığım, resmi bilgilerin Pehlevi ailesinin istediği yönde verildiğini ve ABD'nin bu ülkeyi daha iyi tanıyabilmek veya muhalefetle temas kurmak için hiçbir şey yapmadığını söylerken haklıydı. Bill söylemese de, bu başarısızlıklar ABD'nin ve aynı ölçüde olmasa da Avrupa'nın İslam dünyasına ve az sonra göreceğimiz gibi Üçüncü Dünya'ya takındığı tavrı gayet iyi sergilemiştir ve sergilemektedir. Aslına bakılırsa Bill'in İran hakkındaki haklı görüşlerini, İslam dünyasının geri kalanıyla ilişkilendirmemesi de bu tavrın bir parçasıdır. Her şeyden önce, sorumluluk sahibi bir biliminsanının yapması gerektiği gibi metodolojiyle ilgili en başta önem taşıyan şu soru sorulmamıştır: "İslamın" ve Müslümanların canlanması hakkında konuşmanın (varsa) önemi nedir? İkinci olarak, hükümet politikaları ile bilimsel araştırmalar arasındaki ilişki nedir ve ne olmalıdır? Uzmanlar siyasetin ve hükümetlere bağlı siyasal uzantıların üzerinde olmalı mıdır? James Bill ile Brown Üniversitesi'nden William Beeman bir başka seferinde de, 1979'taki ABD-İran krizinin en büyük nedenlerinden birinin, İslam dünyasını tanısınlar diye pahalı eğitimler alan uzman akademisyenlere danışılmaması olduğunu söylemişti.[25] Fakat Bill ve Beeman'ın gözünden kaçan şey, asıl *nedenin* bu araştırmacıların hem böyle bir role soyunmaları, hem de bilimsellik iddiasında bulunmaları yüzünden muğlak görünmeleri ve dolayısıyla hem hükümete hem de entelektüel çevrelere güven vermemiş olmaları ihtimalidir.[26]

24. James A. Bill, "Iran and the Crisis of '78", *Foreign Affairs* 57, no. 2 (Kış 1978-79): 341.

25. William O. Beeman, "Devaluing Experts on Iran", *New York Times*, 11 Nisan, 1980; James A. Bill, "Iran Experts: Proven Rights But Not Consulted", *Christian Science Monitor*, 6 Mayıs 1980.

26. Vietnam Savaşı sırasında kendilerini "biliminsanı" olarak ortaya atıp kendi istekleriyle devlete hizmet veren araştırmacıların durumu tam tersidir: Vietnam

Kaldı ki bağımsız bir entelektüelin (üniversitedeki biliminsanından beklenen de budur) hem bağımsızlığını koruyabilmesinin hem de doğrudan doğruya devlet için çalışıyor olmasının bir yolu var mıdır? Açık siyasi taraftarlık ile iyi içgörü arasındaki bağlantı nedir? Biri diğerini engeller mi, yoksa bu yalnızca bazı durumlarda mı geçerlidir? Ülkedeki (aslında az sayıda) Müslüman araştırmacı, akademisyen kadroların sesinin bu kadar az duyulmasının nedeni neydi? Hem bütün bunlar neden ABD'nin yol gösterilmesine en çok ihtiyaç duyduğu bir anda yani şu anda oluyordu? Bu soruların hepsi de, ancak öteden beri Batı ile İslam dünyası arasındaki ilişkileri yöneten güncel ve büyük ölçüde siyasal çerçevede cevaplanabilirdi elbette. Şimdi bu çerçeveye bakıp uzmana ne gibi bir rol verildiğini görelim.

Ortaçağdan bu yana Avrupa veya Amerikan tarihinde, ihtiras, önyargı ve siyasi çıkarlardan oluşan bir çerçevenin *dışında* İslamın genel anlamda tartışıldığı veya düşünüldüğü bir döneme rastlayamadım. Bu pek de şaşırtıcı bir keşif gibi görünmeyebilir ama buna, on dokuzuncu yüzyılın başlarından bu yana kendilerine toplu olarak Şarkiyatçılık disiplini diyen ya da sistemli bir biçimde Şark'la ilgilenen akademik ve bilimsel disiplinlerin tamamı dahildir. Peter the Venerable ve Barhélemy d'Herbelot gibi ilk İslam yorumcularının sarf ettiği sözlere bakan herkes bunların fazla ihtiraslı Hıristiyan polemikçiler olduğu sonucuna varacaktır. Fakat Avrupa ve Batı'nın modern bilim çağına geçip batıl inançlar ve cehaletten kendisini kurtardığı zamandan beri bu geçişin Şarkiyatçılığı da içine almış olabileceği fikri, incelenmemiş bir varsayımdır. Silvestre de Sacy, Edward Lane, Ernest Renan, Hamilton Gibb ve Louis Massignon'un eğitim görmüş, tarafsız araştırmacılar olduğu doğru değil miydi? Yirminci yüzyılda sosyoloji, antropoloji, dilbilimi ve tarihteki tüm ilerlemelerin ardından, Princeton, Harvard ve Chicago üniversitelerinde Ortadoğu ve İslam öğreten Amerikalı akademisyenlerin artık mutlaka tarafsız oldukları ve yaptıkları işin safsata veya

uzmanlarına danışıldığı (sonuçları yine pek kötü olmuştur) halde İran uzmanlarına neden danışılmadığını bilmek faydalı olacaktır. Bkz. Noam Chomsky, "Objectivity and Liberal Scholarship", *American Power and the New Mandarins: Historical and Political Essays*, New York: Pantheon Books, 1969, s. 23-158.

aldatmacayla hiçbir ilgisi olmadığı doğru mudur? Cevap, hayır. Bunun nedeni Şarkiyatçılığın diğer sosyal ve beşeri bilim alanlarından daha taraflı bir alan olması değildir: Şarkiyatçılık da tıpkı diğer disiplinler kadar ideolojiktir ve dünya tarafından kirletilmiştir. Asıl fark, Şarkiyatçı akademisyenlerin, nesnelliğin ve "bilimsel tarafsızlığın" teminatı olması gereken bir otorite diliyle İslama dair derinlerde sakladıkları duyguları inkâr etmek, hatta kapatmak için uzman olarak durdukları mevkiyi kullanmalarıdır.

Meselelerden bir tanesi budur. Diğeri ise, Şarkiyatçılık'ın çok genel bir tarifi olarak da betimlenebilecek bir tarihsel örüntüde takip edilebilir. Modern zamanlarda Garp ile *onun* Şark'ı arasında (veya Batı ile *onun* İslamı arasında) şiddetli bir siyasi gerilim hisedildiğinde, Batı'nın temayülü doğrudan şiddete başvurmamak, önce serinkanlı ve görece uzak bilimsel araçlara, sözde tarafsız temsillere başvurmak olmuştur. Böylece "İslam" daha açık bir hale getirilmiş, tehdidinin "gerçek yapısı" ortaya çıkmış, ona karşı örtük bir eylem planı yapılmıştır. Böyle bir bağlamda, çok çeşitli koşullar altında yaşayan pek çok Müslüman hem bilimi hem de doğrudan şiddeti İslama karşı saldırı biçimleri olarak algılamaya başlamıştır.

Bu tezim, birbirine şaşılacak derecede benzeyen iki örnekle gösterilebilir. Geriye dönüp baktığımızda görüyoruz ki, on dokuzuncu yüzyılda hem İngiltere hem de Fransa, Müslüman Şark'taki çeşitli bölgeleri işgal etmeden önce, Şark'ı tanımlayan ve anlaşılır kılan çeşitli bilimsel araçlar teknik açıdan olağanüstü bir modernizasyon ve gelişimden geçmiştir.[27] 1830'da Fransızlar Cezayir'i işgal etmeden önceki yirmi yıllık dönem boyunca Fransız akademisyenler, Şark incelemelerini antik dönem araştırmalarından rasyonel bir disipline çevirmiştir. Elbette ondan önce de Napolyon Bonapart'ın 1798 yılında Mısır'ı işgali vardır ve yine elbette bu girişiminin başarısını artırmak için Napolyon Bonapart'ın sefere çıkmadan önce kültürlü biliminsanlarından bir ekip oluşturduğu hatırlanmalıdır. Yine de, benim anlatmak istediğim konu şudur: Napolyon'un bu kısa Mısır işgaliyle bir fasıl kapandı. Fransa'nın, Silvestre de Sacy'nin yönetimi altındaki Şarkiyatçı araştırmalar yapan Fransız kurumları

27. Bkz. Said, *Şarkiyatçılık*, s. 134-78.

sayesinde Şarkiyatçılıkta dünya lideri haline geldiği uzun dönemle birlikte yeni bir fasıl başladı ve bu fasıl kısa bir süre sonra, Fransız ordularının 1830'da Cezayir kentini işgal ettiğinde doruğa ulaştı.

Ben burada iki şey arasında nedensel bir ilişki olduğunu söylemiyorum; her türlü bilimsel eğitimin ille de şiddet ve zulüme yol açacağına inanan entelektüellik karşıtı görüşü de benimsiyor değilim. Asıl söylemek istediğim, imparatorlukların öyle ansızın ortaya çıkmadığı, modern dönem boyunca öyle doğaçlama yöntemlerle yönetilmediğidir. Eğitimin gelişmesi için, inceledikleri malzemeye tarafsız bakabilen biliminsanları tarafından insan deneyimine ilişkin alanların yeniden tanımlanması ve yeniden yapılandırılması gerektiğine göre, yeni "milli" çıkarların keşfedilebileceği (ve daha sonra yakından denetlenmesi gerektiği düşünülen) "aşağı" dünya bölgelerini de içerecek şekilde yeni yetki alanları edinen politikacılarda aynı gelişmeyi görmek istemek küstahlık sayılmamalı.[28] Bence Edward William Lane ve William Jones gibi biliminsanları tarafından başlatılan Şarki eğitime sürekli yatırım yapılmasaydı, İngiltere'nin Mısır'ı bu kadar uzun süre ve her tarafta kurumsallaşma sağlayarak işgal etmesi mümkün olmazdı. Tanıdıklık, ulaşılabilirlik ve temsil edilebilirlik: Şarkiyatçıların Şark'a dair gösterdiği şeyler işte bunlardı. Şark görülebilir, incelenebilir ve yönetilebilirdi. İllaki uzakta, muhteşem, anlaşılmaz ve her şeye rağmen zengin bir yer olarak kalması gerekmiyordu. Bunların hepsi eve getirilebilirdi; ya da daha basit bir yolla Avrupa oraya gidip kendini evinde hissedebilirdi, zaten sonunda öyle de yaptı.

İkinci olarak daha yeni bir örnek vereceğim. Bugün Müslüman Şark, kaynakları ve jeopolitik konumuyla açık bir önem taşımaktadır. Ne var ki bunların hiçbiri, yerli Şarklıların çıkarları, ihtiyaçları veya istekleriyle yer değiştirebilecek şeyler değildir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Britanya ve Fransa'nın İslam ülkeleri üzerindeki hâkimiyet ve hegemonyası Amerika Birleşik Devletleri'ne

28. Bilim ve siyaset arasındaki, sömürge dünyasını etkileyen bağlantı için bkz. *Le Mal de voir: Ethnologie et orientalisme: politique et épistémologie, critique et autocritique*, Cahiers Jussieu no. 2, Paris: Collections of 10/18, 1976. Milli çıkarlarla kesişen inceleme "alanları" için bkz. "Special Supplement: Modern China Studies", *Bulletin of Concerned Asia Scholars* 3, no. 3-4 (Yaz-Güz 1971): 91-168.

geçmişti. ABD, ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla 1991'de Başra Körfezi'nde savaşa girdi, Afgan milislerini Sovyetler Birliği'ne karşı silahlandırdı; şimdi ise işgal altındaki Batı Şeria ve Gazze Şeridi' nde Müslüman militanlara karşı İsrail'le işbirliği içinde araştırma ve istihbarat yürütüyor. Bir imparatorluk sisteminin diğeriyle yer değiştirmesi iki gelişmeyi beraberinde getirmiştir: birincisi, akademisyenler ve uzmanlarda İslama dair kriz odaklı bir ilginin filizlenmeye başlaması ve ikincisi, genellikle özel sektöre bağlı basın ve elektronik habercilik endüstrisinde kullanılan tekniklerdeki olağanüstü devrim. İran ve Bosna gibi uluslararası açıdan sorunlu bölgelerdeki gelişmeler şimdiye kadar hiç bu kadar çabuk ve bu kadar düzenli bir biçimde medya tarafından aktarılmamıştı: Bu yüzden, tıpkı 1990' lardaki Bosna gibi, İran da daha önce eşi benzeri görülmemiş bir yoğunlukta, Amerikalıların yaşamlarının neredeyse *içinde* ama onlara son derece yabancıydı. Yukarıda sözü edilen iki gelişme bir araya gelerek (ikincisi birincisinden daha fazla olmak üzere) pek çok akademik ve idari aygıtın, ayrıca iş dünyasından uzmanların İslam ve Ortadoğu'yu araştırmasına ve İslamın Batı'da her haber tüketicisi için artık tanıdık bir konu haline gelmesine aracı olmuş, Müslüman dünyayı, ya da en azından haber değeri taşıyan yönlerini, Amerikalıların ev ve aile yaşamının neredeyse bir parçası haline getirmiştir. İslam dünyası, kültürel ve ekonomik açıdan tarihin en üst düzeydeki doygunluğunu yaşayan Batı'nın hedefi –çünkü ABD, daha önce Batılı olmayan hiçbir bölgeyi bugünün Arap-İslam dünyasını aldığı kadar hâkimiyeti altına almamıştır– olmakla kalmamış, aynı zamanda İslam ile Batı (bu örnekte, İslam ile ABD) arasındaki alışveriş de son derece tek yönlü gerçekleşmiştir. İslam dünyasının haber olmaya değmeyen diğer bölümleriyle ilişkiler ise son derece çarpıktır.

Müslüman ve Arapların her şeyden önce ya petrol üreticileri ya da potansiyel terörist olarak aktarıldığını, tartışıldığını veya algılandığını söylersek mübalağa etmiş sayılmayız. İslam dünyası hakkında haber yapmayı meslek edinmiş insanların bile Arap-Müslüman dünyasının ayrıntılarından, insan yoğunluğundan ve orada çekilen çilelerden haberi yok denecek kadar azdır. Bunları öğrenmek yerine, İslam dünyasıyla ilgili kaba ve özleştirilmiş karikatürler çizilmekte, böylece İslam dünyası askeri bir saldırı karşısında savun-

masız bırakılmaya çalışılmaktadır.[29] Etkili medya araçlarından biri olan televizyonda "İslamın" rasyonel biçimlerde sunulmasından ve "tarafsız" Şarkiyatçı (çelişkili de olsa, modern gerçekliklerden "kopukluğunda" ya da propagandacı "tarafsızlığında" tekbiçimli bir yabancılaştırıcı etkiye sahip Şarkiyatçı) incelemelerin yayımlanmasından sonra, 1970'lerde ABD'nin Arap Körfezine askeri müdahalesine dair tartışmaların başlaması, Carter doktrininin geliştirilmesi, Çevik Kuvvet birimlerinin ortaya çıkması ya da "siyasal İslama" askeri ve ekonomik kısıtlamalar konması tesadüf değildir: Pek çok açıdan bizim bugünkü durumumuzla demin sözü edilen on dokuzuncu yüzyıl Britanya ve Fransa örnekleri arasında tüyler ürpertici bir benzerlik vardır.

Bu durumun başka siyasi ve kültürel nedenleri de vardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, imparatorluk rolünü Britanya ve Fransa'nın elinden alan ABD, dünyayla baş etmek için, ABD çıkarlarını etkileyen (ve kendisi de etkilenen) bölgelerin özelliklerine ve sorunlarına göre düzenlenen bir dizi politika oluşturdu. Avrupa, savaş sonrası yaralarını sarıyordu; bu yüzden Amerikan politikaları içinde en çok Marshall Planı Avrupa'ya uygun görüldü. Elbette Sovyetler Birliği ABD'nin en heybetli rakibi olarak ortaya çıktı ve herkesin de çok iyi bildiği gibi, Soğuk Savaş döneminde bugün bile bir süper gücün diğeriyle ilişkisine hâkim olan politikalar, incelemeler, hatta bir zihniyet üretildi. Soğuk Savaş'm ardından geriye Üçüncü Dünya Ülkeleri diye adlandırılan, Avrupalı sömürgecilerden bağımsızlıklarını yeni kazanmış çeşitli yerli iktidarlar ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki rekabet arenası kalmıştı.

Üçüncü Dünya, Amerikalı politika üreticilerinin gözünde, neredeyse tek bir istisna bile olmaksızın, "gelişmemiş", gereksiz ölçülerde eski ve statik "geleneksel" yaşam tarzları olan, komünizme ve içeride iktisadi durgunluğa tehlikeli derecede eğilimli ülkelerdi. Amerika Birleşik Devletleri'nin gözünde gündemin en önemli maddesi Üçüncü Dünya'nm "modernizasyonu" olmuştu. Ayrıca, James

29. Bkz. Edmund Ghareeb (haz.), *Split Vision: Arab Portrayal in the American Media*, Washington, D.C.: Institute of Middle Eastern and North African Affairs, 1977. Britanya'daki muadili için bkz. Sari Nasir, *The Arabs and the English*, Londra: Longmans, Green & Co., 1979, s. 140-72.

Peck'in de dediği gibi, "giderek artan sayıda devrimci ayaklanmaların ve geleneksel siyasi elitlerin süregelen tepkilerinin görüldüğü bir dünyaya verilen ideolojik cevap olmuştu modernizasyon teorisi."[30] Komünizmi durdurmak için Afrika ve Asya'ya muazzam miktarda para akıtılmış, ABD ile bu ülkeler arasında ticaret artırılmış ve en önemlisi, aleni varoluş nedenleri bu geri kalmış ülkeleri küçük Amerikalara dönüştürmek olan yerli müttefikler yaratılmıştı. Başlangıçta yapılan bu yatırımların sürdürülmesi için zamanla daha büyük miktarda para ve askeri destek gerekmeye başladı. Bu da tüm Asya ve Latin Amerika'da müdahalelerle ve ABD'nin her türlü yerli milliyetçilik akımına düzenli olarak cephe almasıyla sonuçlandı.

Üçüncü Dünya ülkelerinin modernizasyonu ve gelişmesi adına harcanan ABD çabalarının tarihini tam anlamıyla anlayabilmek için bu politikanın kendisinin, Üçüncü Dünya ülkelerine belli bir açıdan bakma alışkanlığı ve bir düşünce tarzı yarattığını görmek gerekir. Bu alışkanlık ve tarz, tam da söz konusu modernizasyon fikrinin içindeki siyasi, duygusal ve stratejik yatırımların artırılması şeklinde özetlenebilir. Vietnam bunun en güzel örneğidir. Bir zamanlar bu ülkenin komünizmden, daha doğrusu kendinden kurtarılması gerektiğine karar verilmiş ve Vietnam modernizasyonu bilimi diye (en son ve en maliyetli aşamasında "Vietnamizasyon" adını alan) bir şey ortaya çıkmıştı. Buna yalnızca hükümet yetkilileri değil, üniversitelerden uzmanlar da dahil olmuştu. Zamanla, Saygon'daki Amerikan yanlısı ve komünizm karşıtı rejimlerin ayakta kalması her şeyden daha önemli görülmeye başladı; hatta halkın ezici çoğunluğu bu rejimlerin kendilerine yabancı ve baskıcı olduğunu anlamaya başladığında ve bu rejimleri kurtarmak adına yapılan başarısız mücadelelerin bedeli bölgenin tamamını parçaladıktan ve Lyndon Johnson'un başkanlığına mal olduktan sonra bile bu görüşten vazgeçilmedi. Yine de, geleneksel toplumların modernleştirilmesinin faydaları üzerine yazılan yazıların çoğu, neredeyse hiç sor-

30. James Peck, "Revolution Versus Modernization and Revisionism: A Two-Front Struggle", *China's Uninterrupted Revoliton: From 1840 to the Present* içinde, Victor G. Nee ve James Peck (haz.), New York: Pantheon Books, 1975, s. 71. Ayrıca bkz. Irene L. Gendzier, "Notes Toward a Reading of *The Passing of Traditional Society*", *Review of Middle East Studies* 3, Londra: Ithaca Press, 1978, s. 32-47.

gulanmaksızın toplumsal ve kesinlikle kültürel bir otorite gibi kabul edildi; o sırada bir yandan da, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin çoğunda "modernizasyon", halkın kafasında aptalca harcamalar, gereksiz cihazlar ve silahlar, yozlaşmış devlet adamları ve küçük, zayıf ülkelere müdahale eden zalim ABD ile ilişkilendiriliyordu.

Modernizasyon teorisinde varlığını ısrarla koruyan yanılgılardan bir diğeri de özel olarak İslam dünyasıyla ilgilidir: Buna göre, ABD ortaya çıkmadan önce, bir dolu eski batıl inancın ardına sığınarak hakiki bir gelişmeden kaçan, tuhaf din adamları ve İslam hukukçuları yüzünden ortaçağdan çıkıp modern dünyaya geçemeyen İslam, zaman kavramından uzak bir çocukluk yaşıyordu. Bu noktada Şarkiyatçılık ve modernizasyon teorisi birbiriyle çok güzel örtüşür. Şarkiyatçı araştırmaların geleneksel bir şekilde öğrettiği gibi, Müslümanlar Batı'ya ve ilerlemeye karşı koyan gözü dönmüş siyasi liderler ve ulema tarafından mizaçları icabı despotça yönetilen kaderci çocuklar ise, (şans verilse) tüketim malları ve "iyi liderler" aracılığıyla Amerikan yaşam tarzını andıran şeylerin İslam yaşamına girmesinin sağlanabileceği, güvenilir kabul edilen siyaset bilimci, antropolog ve sosyologlar tarafından gösterilmez miydi? Fakat İslamla ilgili en büyük sıkıntı, onun Hindistan ve Çin'e benzememesi, yani asla susturulup yenik düşmemesiydi. Akademisyenlerin bir türlü akıl erdiremediği nedenlerle İslam (ya da bazı versiyonları), sürekli öne sürüldüğü gibi, gerçeği kabul etmeye yanaşmayan, daha doğrusu gerçeğin Batı'nın üstünlüğünün açık olduğu bölümünü kabul etmeye yanaşmayan İslam yandaşları üzerindeki etkisini sürdürüyordu.

Modernizasyon çabaları, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yirmi yıl boyunca hiç hız kesmeden devam etti. İran, modernizasyonun başarı öyküsünün ta kendisi olmuştu; İran'ı yöneten kişiyse "modernleşmiş" bir liderin en kusursuz örneğini oluşturuyordu. Arap milliyetçileri, Mısır'da Cemal Abdül Nasır, Endonezya'da Sukarno, Filistinli milliyetçiler, İran'daki muhalif gruplar veya binlerce Müslüman hoca, kardeşlikler ve tarikatlar gibi İslam dünyasının geri kalan kısımları ise, tüm yatırımlarını modernizasyon teorisine ve Amerika'nın İslam dünyasındaki stratejik ve ekonomik çıkarlarına yapan Batılı araştırmacıların ya karşı çıktığı ya da ilgilenmediği konulardı.

Yetmişlerin çalkantılı yıllarında İslam ne kadar inatçı olduğunu bir kez daha ortaya koydu. Örneğin İran'da bir devrim olmuştu ve bu devrim ne komünizm ne de modernizasyon yanlısıydı; şahı deviren insanlar, modernizasyon teorisinin öngördüğü davranış kurallarıyla da açıklanamıyordu. Bu insanlar modernizasyonun gündelik faydalarına (arabalar, muazzam oranlarda askeri teçhizat ve emniyet araçları, istikrarlı bir rejim gibi) aldırmıyor, "Batılı" fikirlerle ilgili tatlı sözlere kanmıyorlardı.[31] Tavırlarındaki (özellikle Humeyni'nin tavırlarındaki) en can sıkıcı yön ise, tamamen kendilerine ait değilse hiçbir siyaset tarzını (dolayısıyla hiçbir akılcılık tarzım) kabul etmemeleriydi. Hepsinden de beter olan şey, şiddetli çekişmelerle dolu, kendine özgü bir tarzda savunulan ve her şeye meydan okurmuşçasına dikilen o İran tarzı İslama duydukları bağlılıktı. Bu ortaçağdan kalma mantık yürütme biçimlerine ve "İslami" atavizme eğilen Batılı yorumculardan yalnızca birkaç tanesi, İran'ın biraz batısında, Begin'in İsrail'inde, icraatını tamamen dini otoriteye ve geçmişe dönük bir teolojik doktrine teslim etmeye hazır bir rejim olduğuna dikkat çekebilmişti.[32] Kabaran İslami sofuluğu kötüleyen, ama bunu ABD'de kendilerine bağlı milyonlarca kişi olduğunu söyleyen televizyon dinlerindeki artışla veya 1980'deki üç başkan adayından ikisinin tövbe etmiş Hıristiyanlar olmasıyla bağlantılandıran yorumcuların sayısı daha da azdı.

Bir-iki Şarkiyatçı genellemeyi (çoğu da Bernard Lewis gibi kocamış Şarkiyatçıların ortaya attığı genellemelerdir) ve her şeyi içine alan basmakalıp sözleri, Müslüman olan herkesin her davranışı-

31. Pehlevi rejiminin "modernleşme" süreci üzerine yapılan bir değerlendirme için bkz. Robert Graham, *Iran: The Illusion of Power*, New York: St. Martin's Press, 1979. Ayrıca bkz. Thierry-A. Brun, "The Failures of Western-Style Development Add to the Regime's Problems" ve Eric Rouleau, "Oil Riches Underwrite Ominous Militarization in a Repressive Society", *Iran Erupts* içinde, Ali Rıza Nobari (haz.), Stanford, California: Iran-American Documentation Group, 1978. Ayrıca bkz. Claire Brière ve Pierre Blanchet, *Iran: La Révolution au nom de Dieu*, Paris: Éditions du Seuil, 1979; kitabın içinde Michel Foucault ile yapılan söyleşi de yer alır.

32. Basın, İsrail'deki açıkça *dinsel* tavır ve politikalar hakkında bir şey söylememek için olağanüstü bir çaba göstermektedir; bu durum Yahudi olmayan gruplar söz konusu olduğunda daha da belirgindir. Konu hakkında Gush Emunim'in çıkardığı yayınlarda ve haham beyanatlarında vs. ilginç şeyler bulunabilir.

m açıklayıp açıklayamayacağını bile düşünmeden İslam dünyasının tümüne bir şamar gibi indirmek çok sıradan bir şey haline gelmişti. Bu durumun en açık seçik ortaya çıktığı yer ise İslam ile terörizm arasındaki kaçınılmaz bağlantıyı gösterdiği iddia edilen tartışmalar olmuştu. 1980'lerde yavaş yavaş gerici sağa katılan eski solcu entelektüellerden Conor Cruise O'Brien'ı ele alalım. Güney Afrika'daki ırk ayrımcılığına karşı yapılan kültürel boykotla ilgisini kesmesine ve İsrail'deki sağcı Siyonizmi defalarca haklı çıkarmaya çalışmasına karşın ciddi ve ilerici entelektüel izlenimini nasıl olduysa hâlâ koruyabilmiştir. İşte aylak bir tarih yargısına, aşırı genellemeye ve inanılmaz bir basmakalıplaştırmaya örnek olabilecek ve İslamla biraz ciddi olarak ilgilenen herkesin saçmalıktan ibaret diyeceği bir paragraf:

> Bazı kültürler ve altkültürler, yani gerçekleşememiş hayallerin yuvaları, terörizmin filizlenip yeşereceği zeminler olmaya mahkûmdur. İslam kültürü [O'Brien, ne bu örnekte nasıl olup da dinden kültüre atladığı konusunda ne de din ile kültürün hangi sınırlarla ayrıldığı konusunda bizi bilgilendirmiyor] bunun en dikkat çekici örneğidir. Bu kültürün dünya üzerinde kendine reva gördüğü konuma dair görüşü [O'Brien bu son derece özel bilgileri nasıl ve nereden toplamayı başardığını bize söylemiyor] ile günümüz dünyasındaki düzen birbirine tamamen zıttır [her kültürün "kendisine dair" böyle bir görüşü olduğu söylenebilir]. İslam Meclisinin Savaş Meclisine (Müslüman olmayan dünya ülkelerine) karşı muzaffer olması Tanrı buyruğudur ve bunun yalnızca ruhani araçlarla olması da gerekmez. "İslam zafer demektir", Körfez'deki İranlı köktendincilerin sloganlarından biridir bu [örneğin İran-Irak savaşı 1980-88]. Savaş Meclisine darbeler indirirsen övgüler yağar; bunun sonucunda, Batı'da terör olarak lanetlenen eylemler pek çok yerde desteklenmektedir [Dikkatinizi çekerim, O'Brien okurlarına ne bir olay, ne bir kaynak, ne bir alıntı ya da bağlam vermeye tenezzül ediyor ne de bu tuhaf tartışma yöntemi ve yordamından rahatsız olmuş görünüyor]. Bu eylemlerin başlıca hedeflerinden biri İsrail'dir [İsrail'in yaptıkları ve halen yapmakta olduğu şeyler hakkında tek kelime edilmemektedir: varsa yoksa İslami terör] ama İsrail'in sonu gelse bile bu eylemlerin sonu gelmeyecek gibi görünüyor ("Terörizm Hakkında Düşünürken", *The Atlantic*, Haziran 1986, s.65).

Dinle ilgili duyguların ciddi ölçüde her yere yayıldığı bir zamanda bu kadar şiddetli dinsel duygular yalnızca İslama atfedilmiştir. İslama karşı tek taraflı olarak ne kadar düşmanca tavırlar ta-

kınıldığını görmek için, Soljenitsin veya Papa II. Jean Paul gibi alenen bağnaz dinsel figürler söz konusu olduğunda basının sergilediği taşkın tavırları veya Bosna'da Müslümanların katledilmesinin Hıristiyanlıkla hiç ilişkilendirilmediğini hatırlasak yeter.[33] Camp David Anlaşmasını muhtemelen o tuhaf İslam mantığı yüzünden imzalamayan Suudi Arabistan'dan tutun da Pakistan, Afganistan ve Cezayir'e kadar pek çok İslam devletinin dine dönüp kabuğuna çekildiği anlatılmaya başladı. Böylece, Batı zihni genelinde ve ABD özelinde, İslam dünyasının soğuk savaş analizinin uygulanabileceği dünya ülkelerinden nasıl farklılaştığını görebiliriz, halbuki İslam ülkelerinin bazılarının kokuşmasında ve despotluğunda Soğuk Savaş önemli bir rol oynamıştı. Örneğin Suudi Arabistan ve Kuveyt' in "özgür dünya ülkeleri"nden olduğunu söylemek mümkün değildir; Sovyet-karşıtı duruşundaki kararlılığa karşın, şah rejimi altındaki İran bile asla Fransa ve Britanya gibi "bizim" tarafa dahil edilen bir ülke olamamıştır. Ne var ki ABD'deki politikacılar hep İran' ın "kaybedildiğinden" dem vururlar, tıpkı son otuz yıldır, Çin'in, Vietnam'ın ve Angola'nın "kaybedilişinden" dem vurdukları gibi. Dahası, Amerikan kriz yöneticilerinin askeri müdahaleye hazır dediği bölgeler de İran körfezindeki mutsuz İslam ülkeleri olmuştur. Bu yüzden 28 Haziran 1970 tarihli *New York Times Magazine*'de George Ball, "Vietnam trajedisi"nin ABD'de "barış yanlılığına ve tecrit"e yol açabileceği yönünde uyarıda bulunmuş, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının çok önemli olduğunu ve Başkan'ın Amerikan halkını olası bir askeri müdahale konusunda "eğitmesi" gerektiğini hatırlatmıştı.[34] 1991 Körfez Savaşı'nın temalarından biri Vietnam'ın huzursuz ruhunu sonunda huzura kavuşturmaktı.

Bu noktada bir şeyden daha söz etmek gerekiyor: İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, Batı ve özellikle ABD'nin İslam dünyası hakkındaki görüşlerinde İsrail'in rolü. Her şeyden önce söylemek gerekir ki, Batı basınında İsrail'in aleni dinsel karakterinden söz edildi-

33. Bkz. Garry Wills, "The Greatest Story Ever Told", altbaşlık "Papa'nın ABD ziyaretinin vecdi –'eşsiz', 'tarihi', 'aşkın'– Papalık mührüne hayran kalan medya", *Columbia Journalism Review* 17, no. 5 (Ocak - Şubat 1980): 25-33.

34. Mükemmel ve ayrıntılı bir inceleme için bkz. Marwan R. Buheiry, *U. S. Threats Against Arab Oil: 1973-1979*, IPS Papers no.4, Beyrut: Institute for Palestine Studies, 1980.

ği pek nadirdir. Daha yeni yeni İsrail'in dinsel fanatikliğine açık göndermeler yapılmaktadır. Bunların çoğu da en önemli faaliyeti Batı Şeria'yı zorla yasadışı yerleşime açmaya çalışmak olan Gush Emunim'e* bağlı bağnazlarla ilgilidir. Yine de İsrailli militan yerleşimcilerin öykülerinde işe gelmeyen bir gerçek atlanarak, işgal edilmiş Arap toprakları üzerindeki ilk yasadışı yerleşim yerlerini tahsis edenin, şimdilerde ortalığı karıştıran dinci fanatikler değil, "laik" işçi partisi hükümetleri olduğundan söz edilmez. Bence bu türden tek taraflı bilgilendirmeler, İsrail'in –yani Ortadoğu'nun "tek demokrasisi"nin ve "sadık müttefikimiz"in– kıyaslama yoluyla İslamı kötülemek için nasıl kullanıldığını gösteren örneklerden biridir.[35] Bu yüzden İsrail, Batı uygarlığından kesme taşlarla (takdirler ve kendi kendini tebriklerle) yükselen bir kale görünümündedir. İkinci olarak, Amerikalıların gözünde (hem de işlerine gelen bir şekilde) İsrail, İslamı kovalamakla, Batı hegemonyasını sürekli kılmakla ve modernizasyonun erdemlerini göstermekle eşanlamlıdır. Bunlarla birlikte Batı'nın kendi imgesini pekiştirmek, Şark topraklarında Batı iktidarını yaymak gibi çıkarlara hizmet eden ve ekonomik anlamda bunların birbirini destekleyip zenginleştirmesine yarayan üç yanılgı vardır: İslama bakış, modernizasyon ideolojisi ve İsrail'in Batı için ifade ettiği genel değerin olumlanması.

Buna ek olarak, ABD'deki tüm bilgi ve politika oluşturma aygıtları, İslama karşı "bizim" takındığımız tavırları daha da netleştirmek için, sırtını dayadığı bu yanılgıları tüm dünyaya yaymaya çalışıyor. Jeopolitik strateji uzmanlarından oluşan gruplarla ittifak halindeki istihbaratın büyük bir bölümü İslamla, petrolle, Batı uygarlığının geleceğiyle, kargaşa ve terörizme karşı demokrasi adına mücadeleyle ilgili pek çok fikir yayıyor. Daha önce sözünü ettiğim nedenlerle, İslam üzerine yapılan akademik incelemelerin sadece belli bir kısmının, jeopolitik ve Soğuk Savaş ideolojisine uygun kültürel ve siyasi vizyonlarla doğrudan kirlendiği gibi yadsınamaz bir gerçeğe karşın İslam uzmanları da bu akıntıyla birlikte kürek

* *İbr.* İnananların Bloğu. Resmi olarak 1974'te kurulan ve bölgeye Yahudilerin yerleşmesiyle Mesih'in daha çabuk geleceğine inanan siyasi hareket. *–ç.n.*

35. Bu sadece Amerikalılara özgü bir sendromdur. Avrupa'da ise, en azından haber çevrelerinin genelinde durum daha adildir.

çekiyorlar. Bunun biraz aşağısına inince kitle iletişim araçlarını görüyoruz. Bu araçların bilgi ve politika aygıtlarından aldıkları malzeme, imgelere en kolay dönüştürülebilecek malzemedir: işte karikatürleşmeler, korku salan güruhlar, İslami cezalar vs. üzerine bu kadar yoğunlaşılması da bundandır. Önyargı ve cehaletlerinin en belirgin olarak ortaya çıktığı örnek Oklahoma kentindeki bombalama olayının (Nisan 1995) ardından –Steven Emerson gibi aniden "uzman" kesilen şahıslar tarafından yönlendirilerek– olayın Müslüman teröristler tarafından yapıldığı sonucuna atlamalarıdır; aynı iddiaları (daha küçük ölçekte ve daha sessiz bir şekilde) tekrarladıkları bir başka örnek ise 1996 Temmuzu'ndaki 800 sefer sayılı TWA uçağı felaketidir. Tüm bunlar petrol şirketleri, dev uluslararası kuruluşlar, savunma ve istihbarat grupları, hükümete bağlı yürütme kolları gibi büyük iktidar odaklarının gözetimi altında gerçekleşti. Başkan Carter 1978 yılında makamındaki ilk yılbaşını şahla birlikte geçirdiği ve İran'ın "bir istikrar adası" olduğunu söylediği zaman, bu muazzam aygıtın seferber olmuş gücüyle konuşuyor ve aynı anda hem ABD çıkarlarını koruyor hem de İslamı haber yapıyordu. Ayrıca on sekiz yıl sonra, Hobar Kulelerinin bombalanmasından sonra Suudi Arabistan'a giden ABD Savunma Bakanı, 2 Ağustos günü İran'ın suçlanmaya "en yakın aday" olduğunu söyleyerek, bu ülkeye karşı "sert tavır" alacakları yönünde tehditler savurmuştu. Birkaç gün sonra bu sözlerinden dönmüş olsa da, aynı güçlerin etkisi devam ediyordu.

2

Yorum Çevreleri

AMERİKA Birleşik Devletleri'ndeki jeopolitik strateji uzmanlarının ve liberal entelektüellerin İslamı kullanma biçimlerini de anlatmakta yarar var. 1974'ün başında aniden ortaya çıkan OPEC krizinden önce ABD kültüründe ya da medyasında İslamdan söz edildiğine rastlamak güçtü desek abartmış olmayız. Araplar, İranlılar, Pakistanlılar veya Türklerin görüldüğü veya duyulduğu olurdu ama Müslüman sözcüğü pek ender görülür veya işitilirdi. Fakat ithal petrolün hızla yükselen fiyatı, halkın zihninde sevimsiz çağrışımlar yaratmaya başladı: Amerikalıların ithal petrole bağımlı olduğundan (bundan genellikle "yabancı petrol üreticilerinin insafına kalmak" diye söz ediliyordu), Ortadoğu ve İran Körfez ülkeleri tarafından Amerikan bireylerine bir uzlaşmazlık mesajı gönderildiğine dair bir algı oluştuğundan ve hepsinden de önemlisi, enerjinin artık "bizim" elimizin altında olmadığı sinyalinin (sanki yepyeni ve şimdiye dek bilinmeyen bir kuvvet tarafından) verilmiş olduğundan söz ediliyordu. Ondan sonra "tekel", "kartel" ve "blok" gibi sözcükler şaşılacak kadar ani ama seçici bir bağlamda tedavüle çıktı. Çokuluslu Amerikan şirket gruplarından kartel diye söz edene pek rastlanmıyor, bu sözcük daha ziyade OPEC üyelerine tahsis edilen bir unvan gibi kullanılıyordu. Oysa şimdi ekonominin sırtına binen yeni yükle, önlerinde aynı ölçüde yeni bir kültürel ve siyasal durum uzanıyordu. Amerika Birleşik Devletleri egemen güç olma konumundan köşeye sıkışan bir ülke konumuna geçmişti. Fritz Stern'in *Commentary*'de dediği gibi, savaş sonrası dönemi sona erdiren de işte bu olmuştu.[1]

1. Fritz Stern, "The End of the Postwar Era", *Commentary*, Nisan 1974, s. 27-35.

Değişime dair ilk önemli ifadelere 1975'in ilk aylarında *Commentary*'de yayımlanan makale dizisinde rastlanmaya başladı. Önce Robert W. Tucker'm "Petrol: Amerikan Müdahalesi Meselesi" (Ocak), sonra Daniel Patrick Moynihan'm "Amerika Birleşik Devletleri Muhalefette" (Mart) makaleleri yayımlandı; bu yazıların başlıkları, ne gibi iddialara yer vereceklerine dair en ufak bir kuşku bırakmıyordu. Ardından Moynihan Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Birleşmiş Milletler'i temsilen "Batılı demokrasilerin" öyle suskun durup sırf nicel bir çoğunluktan ibaret eski sömürgelerinin kendilerinin gözünü korkutmasına izin veremeyeceklerini anlatan ve tüm dünyanın dikkatini çeken pek çok konuşma yaptı. Fakat burada kullanılan ifadeler, o ve Tucker'ın daha önce *Commentary*'ye yazdıkları yazılarda zaten belirtilmiş ifadelerdi.

Ne Moynihan'm ne de Tucker'm İslam konusunda söyleyecek bir şeyi yoktu. Fakat bir yıl sonra açığa çıkmıştı ki "İslam", bu iki yazarın tarif ettiği ani ve kabul edilemez değişiklikler tarafından çoktan hazırlanmış rolünü oynamaya başlayacaktı. Onlara düşense, ülkedeki çoğu kişinin zaten yaşamakta olduğu şeylere şekil vermek, etkileyici sözlere dökmek ve abartılı bir yapı kazandırmak olmuştu. Tucker'm dediği gibi, Amerika Birleşik Devletleri tarihinde ilk kez, eşitlikçilik ABD'ye dışarıdan uygulanıyordu. Moynihan'a göre, karşımızdakiler öncelikle İngiliz emperyalizminin ürünleri olan, fikir ve kimliklerini Britanya sosyalizminden alan yabancı milletlerdi. Felsefelerini kamulaştırma, bu da olmazsa, servetin paylaştırılması üstüne kurmuşlardı; bir tek eşitlikle ilgiliydiler, ne üretimle ne de, göründüğü kadarıyla, özgürlükle ilgileniyorlardı. "Biz *zaten* özgür taraftanız" diyordu Moynihan, sonra da askeri tadda bir tavırla ekliyordu, "bu sancakları dalgalanmaya bıraktığımızda çıkan enerji bizi şaşırtabilir."[2] Aralarında petrol üreticilerinin de bulunduğu bu yeni uluslar, "biz" ile "onlar" arasındaki farkı kapatmaya çalışıyorlardı. Oysa Tucker'a göre bu farkın kapanması uğursuz bir "karşılıklı bağımlılık" getirecekti; dolayısıyla buna direnmeye –gerekirse işgal etmeye– hazırlanmalıydık.[3]

2. Daniel P. Moynihan, "The United States in Opposition", *Commentary*, Mart 1975, s. 44.

3. Robert W. Tucker, "Oil: The Issue of American Intervention", *Commentary*, Ocak 1975, s. 21-31.

Bu iki makalede geçen birkaç stratejiden söz etmemiz gerek. Ne Tucker'ın petrol üreticilerinin ne de Moynihan'ın yeni Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin kendilerine ait bir kimliği, tarihi ya da ulusal çizgisi vardır. Onlardan şöyle bir söz edilir, kolektif bir birim olarak tarif edilir, sonra da bir kenara bırakılır. Eski sömürgeler eski sömürgelerdir; petrol üreticileri ise petrol üreticileridir. Aksi halde hem isimsiz hem de tuhaf, hatta tehditkâr bir biçimde ayak direr gibi görünürler. Sadece *orada* olmaları bile "bizim" için bir risk taşır. İkinci olarak bu ülkeler önceden kurulmuş olan dünya iktidarlarının karşısına dizilmiş soyutlamalardır. Petrol ve güç hakkında yazdığı bir sonraki yazısında Tucker, "ansızın" der, "'dünya hasılatı' diye adlandırılan şeyin düzenli paylaşımının artık garanti edilemediği bir uluslararası toplum ihtimaliyle karşı karşıya kaldık, çünkü düzenin esas yaratıcıları ve üreticileri bundan böyle gelişmiş ve kapitalist devletler arasındaki belli başlı iktidar sahipleri olmayabilir."[4] Bu yeni uluslar düzenin yaratıcısı veya üreticisi değilse, bozucusudur. Üçüncüsü, düzeni bozacaklardır çünkü grup olarak kendileri ve kendilerinden oluşabilecek her şey bize ters, "bize" karşıttır.

Tucker ve Moynihan'ın söylediği şeyler kısmen, kuşatılmış Batı değerler sistemine düzülen kanonik bir methiye mantığını izlemektedir. Bu methiye modern Batı tarihinde düzenli aralıklarla bir belirip bir kaybolan bir şeydir. Örneklerini Henri Massis'nin *La Défense de l'Occident* (1927; Batı'nın Müdafaası) ve daha yakın zamanlardan Anthony Hartley'nin makalesi "Barbar Temas: Uygar Tarihte 'Yıkıcı Unsur' Üzerine"de görebiliriz.[5] Avrupalı emperyalistler Şarklılardan "bizim bildiğimiz insanlar" diye söz ederler, ne de olsa aslında onları "biz" yönetmişizdir ama Tucker ve Moynihan'a göre, Batı'ya karşı olan bu şey "bizim bildiğimiz" bir şey değildir. Moynihan'a göre Üçüncü Dünya'nın yeni devletleri olsa olsa, gerçekte kendilerinin ne olduğuna göre değil, taklit ettikleri şeyin ne olduğuna göre tarif edilen taklit devletler olabilir. Tucker'ın söz ettiği bu yeni "uluslararası toplum"la ilgili, eski düzeni bozduğundan başka bir şey söylenmemiştir. Kimdir bu insanlar, gerçek arzu-

4. Tucker, "Further Reflections on Oil and Force", *Commentary*, Ocak 1975, s. 55.

5. *Encounter* içinde, 54, no. 5 (Mayıs 1980): 20-7.

ları nedir, nereden gelmişlerdir, neden böyle davranmaktadırlar? Bunlar hiç sorulmamış ve dolayısıyla cevaplanamamış sorulardır.

Neredeyse aynı sıralarda, Amerika Birleşik Devletleri Çinhindi'nden çıkıyordu. Amerikan siyasetinde "Vietnam-sonrası sendrom" ile ilgili yazılar yazılıp duruyor, oysa Amerikalıların uzak ülkelere dair çıkarlarına ters düşen istikrarsızlık ve ayaklanmalara karşı askeri savunmaya ihtiyacı olduğu iddiasının artık Vietnam'ı terk edip daha yakın bir yere, Müslüman dünyaya aktarılmış göründüğüne pek kimse dikkat çekmiyordu. Buna bir de genelde ilerici liberallerin Üçüncü Dünya'nın davalarından yavaş yavaş soğumaya başlaması ekleniyordu; bu soğumanın en büyük nedeni de o davalardaki vaatlerin tutulmamış olmasıydı. Bu konuda akla gelen bir örnek de, Gerard Chailand'ın 1977'de yazdığı *Revolution in the Third World* (Üçüncü Dünya'da Devrim) adlı kitapta Vietnam, Küba, Angola, Cezayir ve Filistin'deki bağımsızlık hareketlerinin tanınmış destekçisinden gelen ıstırap yüklü haykırıştır; yazar sömürge karşıtı çabaların çoğunun, pek de parlak olmayan ve Batı'nın coşkuyla karşılamasını gerektirmeyen baskıcı devletler ortaya çıkardığı sonucuna varıyordu.[6] Bir de 1978 sonbaharında bir sempozyuma mali destek veren *Dissent* dergisi örneği var. Sempozyumun temel sorusu şuydu: "Kamboçya'daki son olaylar [Kızıl Kmerlerin orada kazandığı zafer ve sonrasında haberleri alınan vahşet] Vietnam savaşına karşı çıkışınızı bir kez daha gözden geçirmemizi gerektiriyor mu?" Cevaplar değilse de sorunun ta kendisi, hepsi de felaketin eli kulağında olduğunu gösteren yeni uluslararası gerçeklikler karşısında, 1960'ların coşkusunun yerini alan bir tedirginliğe işaret ediyor. Uluslararası ekonomi sisteminin iflası da bu argümanı destekleyen bir kanıt olarak getirilmişti.

Kısacası petrol ve haber tüketicileri, elle tutulur, gözle görülür bir kimliğe sahip olmayan, benzeri görülmemiş bir kayıp ve karışıklık potansiyeli hissetmişti. Bütün bildiğimiz, cepte sandığımız bir şeyin elimizden alınmak üzere olduğu idi. Arabalarımızı eskisi gibi süremeyecektik; petrol eskisinden çok daha pahalıydı; rahatımız bozulacak, alışkanlıklarımız son derece sevimsiz ve köklü de-

6. Gerard Chailand, *Revolution in the Third World: Myths and Prospects*, New York: Viking Press, 1977.

ğişikliklere uğrayacak gibi görünüyordu. Asıl konumuz olan madde, yani petrolün kendisi bile onu yitirme tehdidinin yanında müphem bir şey gibi kalmıştı: Gerçekten bir petrol kıtlığı yaşanıp yaşanmadığını, o uzun benzin kuyruklarının panik yüzünden olup olmadığını, petrol şirketlerinin acımasızca kâr marjlarını yükseltmesinin bu krizle ilgisinin olup olmadığını hiç kimse bilemiyordu.[7] Bunun başka şeylerle ilgisi olduğuna inanıyorlardı. Olağanüstü zengin ve çok iyi silahlanmış cüppeli Araplar münasebetsiz bir şekilde Batı'nın her yerinde boy gösteriyordu. O halde bu yeni ve dayatmacı İslami tavrın başlangıcı, Ekim 1973'teki Ramazan Savaşı'nda kolaylıkla görülebilirdi. Bu savaşta, Mısır ordusu o zorlu Bar-Lev hattını geçmiş ama bu kez Arap askerleri 1967'de olduğu gibi kaçmayıp şaşırtıcı bir mücadele vermişlerdi. Daha sonra 1974 yılında Birleşmiş Milletler'de Filistin Kurtuluş Örgütü sahneye çıktı. Şeyh Yamani, Müslüman olması ve petrol zengini Suudi Arabistan'dan gelmesi dışında tek bir doğrulanabilir neden olmaksızın bir otorite timsali olarak görülmeye başladı. İran şahı da dünya liderlerinden biri haline gelmişti. Endonezya, Filipinler, Nijerya, Pakistan, Türkiye, çeşitli Körfez ülkeleri, Cezayir, Fas: Bu ülkelerin ABD'ye sıkıntı verme açısından ansızın beliriveren kapasiteleri, yine bu ülkelerin geçmişleri ve kimlikleri hakkında yok denecek kadar az şey bilindiğinin anlaşılması gibi rahatsız edici bir gerçeği de beraberinde getirmişti. Bundan böyle çok sayıda İslam ülkesi, Müslüman kimlik ve mevcudiyet, kamu bilincinde neredeyse hiç bilinmeyen varlıklar konumundan çıkıp hiç sezdirmeksizin yeni bir konuma, "haber" konumuna geçeceklerdi.

Buna gerçek bir geçiş de denemezdi. Yeni bir olguymuş gibi sunulan bu şeyi açıklamaya ya da öyle adlandırmaya hazır, dikkate değer bir toplum kesimi de yoktu; yalnızca Moynihan ve Tucker gibi isimler, özel olarak İslama tahsis edilmeyen ama onunla bağ-

7. Bkz. Christopher T. Rand, "The Arabian Fantasy: A Dissenting View of the Oil Crisis", *Harpers's Magazine*, Ocak 1974, s. 42-54; *Making Democracy Safe for Oil: Oilmen and the Islamic East*, Boston: Little, Brown & Connecticut, 1975. Petrole dair doğru bir tablonun verildiği yetkin bir eser için bkz. John M. Blair, *The Control of Oil*, New York: Pantheon Books, 1976 ve Robert Engler, *The Brotherhood of Oil: Energy Policy and the Public Interest*, Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 1977.

daştırılan bir çerçevede dünya-tarihsel sonuçlar çıkarıyorlardı. Bu nedenle, günümüzdeki İslam imgesi, onunla karşı karşıya gelinen her yerde *dizginsiz* ve *özensiz* bir tavırla kullanılan bir imge olmuştur. Her şeyden önce, "İslam" gibi bir özel ismin, tıpkı "demokrasi" den, bir kişiden ya da "Katolik kilisesi gibi herhangi bir kurumdan söz eder gibi kafadan atıfta bulunabilecek basit bir şeye işaret ettiği yönünde açıkça ortaya konmamış bir varsayım vardır. Bu özensizlik, örneğin *Time*'ın demin değindiğimiz kapak haberinde de görülmektedir. Ama bunun genel kültür çerçevesindeki argümanların daha yüksek düzeyli biçimlerinde düzenli olarak yer alması ve çoğunlukla önde gelen liberal dergilerde ciddiyetle ve vahametle üzerinde durulan bir konu olması daha da rahatsız edicidir. Düşünsel ve jeopolitik alanlarda sözünü ettiğim değişimler nedeniyle, sözünü ettiğimiz seviyeli yayınlar ile yaygın kitle iletişim araçları arasında bu bakımdan bir fark olmadığı söylenebilir.

New Republic'in 8 Aralık 1979 tarihli sayısında Michael Walzer'ın yazdığı makale dikkate değer bir diğer örnektir. Walzer'ın yazısının başlığı "İslam Patlaması"dır. Filipinler'de, İran'da, Filistin'de ve diğer bölgelerde yirminci yüzyılda yaşanmış genellikle şiddet içeren ve nahoş ama (ona göre) önemli birçok olayı, kendi itiraflarını yazan sıradan bir insan sıfatıyla değerlendiriyor. Walzer, bu olayların tek bir şeyin örneği olarak yorumlanabileceğini ileri sürüyor: İslamın. Bunların hepsinde ortak olan şey, diyor Walzer, en başta Batı'yı taciz eden ısrarlı bir siyasi iktidar modeli sergilemeleridir. İkincisi, hepsinin de ürkütücü bir ahlaki şevk tarafından üretilmeleridir (örneğin Filistinliler İsrail'in tarafından sömürgeleştirilmeye karşı direndiğinde, Walzer bu direnişin siyasi, medeni, insani değil *dini* bir direniş olduğuna kesinlikle inanmaktadır); üçüncüsü de bu olayların, "liberalizm, laiklik, sosyalizm veya demokrasiden oluşan o cılız sömürgeci perdeyi" yıkmasıdır. Bu üç ortak nitelendirmede de kolayca ayırt edilebilen tek şey "İslamdır"; üstelik bu "İslam", tüm bu olayları ayrı ayrı yerlere koymamızı sağlayacak olan zaman ve mekân mesafelerini bile geçersiz kılan bir kuvvettir. Ayrıca –yine Walzer'a göre– İslamdan söz ettiğinizde, şu ya da bu şekilde zaman ve mekânı bertaraf ettiğinizi; demokrasi, sosyalizm ve laikliği aradan çıkardığınızı, ahlaki kısıtlamaları da ortadan kaldırdığınızı görebilirsiniz. Yazısının sonunda Walzer, "İslam" *der-*

ken İslam isimli gerçek bir nesneden, açıklamalar getirmenin veya nitelendirmeler yapmanın ancak işgüzarlık sayılabileceği dolaysız, el altındaki bir nesneden söz ettiğine (en azından) kendisini inandırmıştır. Bu dolaysızlığın kaçınılmaz bir tamamlayıcısı olarak, İslamın kendi geçmişi olmayan bir şey olduğu, geçmişi varsa bile efteen püften ya da yüzyıllardır defalarca tekerrür eden (şiddet, fanatizm, despotluk dolu) bir geçmişi olduğu düşüncesi gelir. İşte bu yüzden Moynihan ve Tucker gibi muhafazakârların iddiaları solcu liberaller tarafından doğrulanıp geliştirilmektedir.

Yeni jeopolitik ortamda İslamla ilgili kamusal imgelerden bir diğeri de İslamın değişmez bir biçimde "bizimkini", gündelik olanı, Batı'yı, normal olanı karşısına alan bir çerçevede yer almasıdır. Walzer'ı ya da Walzer'ın temel aldığı kaynakları okuyan birinin edineceği izlenim kesinlikle budur. Zaten İslam dünyası (28, 29, 30 ve 31 Aralık 1979'da *New York Times*'ta Flora Lewis tarafından yapılan dört bölümlük dizinin konusu budur; İkinci Kısım'da diziye dair de sözüm olacak) kavramının ta kendisi onun "bizim" dünyamıza karşıtlığına işaret eder. İslamın normallikten nasıl apaçık sapmış olduğu Lewis tarafından da kayda geçirilince bu duygu daha da yoğunlaşmıştır. Bu kayıt şunları esas alıyordu: Arap dilinin kendine has nitelikleri, inançlarının tuhaflığı, inananları üzerinde kurduğu tahakkümün bağnaz totaliterciliği ve benzerleri. İslamın hazır kavramlarla ele alınması onu adeta doğrudan ulaşılabilir bir hale getirirken, bizim alışılmış gerçekliğimizden ve normlarımızdan sapması da onu doğrudan doğruya, tehlikeli ve ürkütücü bir biçimde bize karşı bir yere konumlandırmış oluyor. Bunun açıkça görülen sonucu olarak da İslam, hakkında hiçbir sınırlama olmaksızın söz sarf edilebilen ve dizginsizce mantık stratejileri kurulabilen somut ve ayırt edilebilir bir gerçekliğe sahip –çoğu kez insan biçiminde kurgulanan– çokbiçimli bir konum elde ediverdi.

Bu eğilimin gerçek anlamda doruğa ulaştığı nokta, 1993 yazında *Foreign Affairs*'te, eski bir Soğuk Savaş askeri olan Samuel P. Huntington'ın yeni Soğuk Savaş sonrası çatışma biçimine dair görüşlerini dile getirdiği meşhur "Medeniyetler Çatışması mı?" başlıklı makalesidir. Huntington, bu meşum yazısında, bunun toplamı dokuz-onu bulan medeniyetlerin çatışmasından başka bir şey olmadığını, Batı açısından bunların en tehlikeli olanının ise İslam

(veya bir araya geldiklerinde Konfüçyüsçülük ve İslam ittifakı – ama bu fikrin nereden çıktığını söylemiyor) olduğunu söylemektedir. Ne ilginçtir ki Huntington'ın tarihe ve kültüre karşı giriştiği bu amatörce saldırı Bernard Lewis'in "Müslüman Öfkenin Kökleri" adlı yazısından alınmıştır. Lewis bu yazısında "İslamın" (daha özele inmiyor) modernitenin ta kendisine kızgın olduğu gibi, genelleyici olması bir yana, pek cüretkâr bir tez ortaya atıyor. Huntington ve kuşkusuz çabuk etkilenen okurlarının çoğu bu kasıtlı saçmalıktan, Afrika'nın kuzeyinden Orta Asya'ya dek uzanan "hilal şeklindeki İslam bloğunun "kanlı sınırları" (s. 34) olduğu gibi dehşetengiz sonuçlar çıkarıp İslama dair daha çok korku, daha az bilgi sahibi oluyor. Bin yıllık bir barış dönemine ve ileride gerçekleşebilecek diyalog olasılıklarına karşın, Hungtington'un yapmaya çalıştığı şey birtakım medeniyetler ile Batı arasında uzlaşmazlık başlatmaktır. Sanki her Müslüman ve her Batılı, medeniyet kimliği denilen birer su geçirmez kutuymuş ve kendini ille de sonsuz sayıda kopyalarmışçasına, İslam Her Batılının bir numaralı düşmanıdır.

Dolayısıyla hemen her Müslümanı İslamla hiç düşünmeden bir tutabilirsiniz: İlk akla gelen aday Ayetullah Humeyni'dir, ama köktenciliğe dair taze haber gerektiğinde ekranlara getirilen Karaçili, Kahireli veya Trablusgarplı başıbozuk Müslüman kalabalıklar da adaylardan sayılır. Sonra da başlarsınız sevmediğiniz ne varsa İslamı onunla kıyaslamaya. Söylediğiniz şeyin doğru olup olmaması önemli değildir. Bunun bir örneği *Ayatollah Kohmeinis Mein Kampf* (Ayetullah Humeyni'nin "Kavgam"ı) başlığı altında Manor Books'tan çıkan Humeyni'nin kitabı *İslami Hükümet*'tir. Bu metne bir de George Carpozi, Jr. adındaki *New York Post* muhabirinin analizi eşlik etmektedir; Carpozi'nin iddialarına göre Humeyni bir Arap'tır ve İslam Milattan Önce beşinci yüzyılda başlamıştır. Carpozi'nin kulağa hoş gelen analizi şöyle başlıyor:

> Adolf Hitler'in bir başka zamanda yaşayan suretini andıran Ayetullah Ruhullah Humeyni bir diktatördür; nefret dolu, saldırgan, dünya düzenini ve barışını tehdit eden bir insandır. *Kavgam*'ın yazarı ile *İslami Hükümet* adlı o can sıkıcı derlemenin sahibi arasındaki fark birinin ateist olması diğerinin ise din adamı numarası yapmasıdır.[8]

8. *Ayatollah Khomeini's Mein Kampf: Islamic Government by Ayatollah Ru-*

Dünyayı Amerikan yanlısı ve Amerikan karşıtı (veya komünizm yanlısı ve komünizm karşıtı) diye ikiye bölen aldatmaca, siyasi süreçlere dair düzgün haber yapma konusunda gösterilen isteksizlik, etnik merkezci veya gereksiz ya da her iki türdeki çeşitli değer ve modellerin dayatılması, büsbütün yanlış istihbaratlar, tekrarlar, ayrıntı vermekten kaçınma ve hakiki bir bakış açısının eksikliği İslamın bu tür temsillerinde muntazam bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Tüm bunların ardında İslam değil, Batı'daki toplumun çeşitli özellikleri ve bu "İslam" fikrinin yansıtılıp hizmet ettiği medya vardır. Sonuçta dünyayı bir kez daha Şark ve Garp olarak –Şarkiyatçıların olduğu gibi kalmış eski tezine uygun bir biçimde– ikiye bölerek gözlerimizi iyiden iyiye kapatıp yalnızca dünyayı değil kendimizi ve Üçüncü Dünya denilen yerle ilişkimizin gerçekte ne olduğunu da görmediğimiz bir körlüğün içine itiliyoruz.

Tüm bunlar oldukça önemli birkaç sonuç doğurmuştur. İlki, özel bir tür İslamın çizildiği bir resmin ortaya çıkışıdır. Bir diğeri, İslamın anlam ve mesajına genel bir sınırlama getirilerek klişeleştirme çabasının sürmesidir. Üçüncüsü, "bizi" İslama karşı bir cepheye koyan çatışmacı bir siyasi durum yaratılmasıdır. Dördüncüsü, İslamın bu indirgenmiş imgesi yüzünden İslam dünyasının kendisi üzerinde de açıkça görülebilen etkilerdir. Beşincisi, hem medyanın İslamının hem de ona karşı takınılan kültürel tutumun bizlere yalnızca "İslam" hakkında değil, ABD'deki kültürün kurumları, haber ve bilgi siyaseti ve ulusal politikalar hakkında epey bir şey anlatıyor olmasıdır.

Fakat İslamın günümüzde geçerli olan genel imgesine dair tüm bu sonuçları arka arkaya dizerken söylemek istediğim şey, dışarıda bir yerlerde medyanın adice gerekçelerle çarpıttığı "gerçek" bir İslamın var olduğu değildir. Kesinlikle böyle değil. Tıpkı Müslüman olmayanlar için olduğu gibi Müslümanlar için de İslam hem nesnel

hollah Khomeini, New York: Manor Books, 1979, s. 123. Humeyni İran'ındaki baskıya dair devrim yanlısı, özenli bir eleştiri için bkz. Fred Halliday, "The Revolution Turns to Repression", *New Statesman*, 24 Ağustos 1979, s. 260-4; ayrıca bkz. *The Iranian* (22 Ağustos 1979) içindeki yorumları. Ayrıca bkz. Nikki R. Keddie, *Iran, Religion, Politics, and Society: Collected Essays*, Londra: Frank Cass & Co., 1980.

hem de öznel bir olgudur; zira insanlar bu olguyu inançlarıyla, toplumlarıyla, tarihleri ve gelenekleriyle yaratırlar; Müslüman olmayan grupta kalanlar da toplumsal veya bireysel olarak karşılarına çıkacağını hissettikleri bir kimliği tanımlamak, kişileştirmek, damgalamak gereğini duyarlar. Bir başka deyişle medyanın İslamı, Batılı araştırmacıların İslamı, Batılı muhabirlerin İslamı ve Müslümanların İslamı tarihte yalnızca iradi eylemler ve yorumlar olarak ele alınabilir. Ben ne dindarım ne de İslami bir geçmişe sahibim ama yine de belli bir inanç taşıdığını söyleyen birini anlayabildiğime inanıyorum. Fakat bildiğim kadarıyla inançları tartışmak mümkünse bu tartışma, insan tarihi ve toplumunda yer alan insan eylemlerinde kendilerini ortaya koyan inanç *yorumları* üzerinden yapılır. Örneğin Pehlevi rejimini deviren "İslami" devrimi veya Cezayir'de 1990 belediye seçimlerinde hükümeti yenen İslami Kurtuluş Cephesi'ni (FIS) tartışırken oradaki devrimcilerin inançları açısından *gerçekten* Müslüman olup olmadığına dair bir şey söylememiz doğru değildir, ama anti İslamcı, baskıcı, despot olduğuna inandıkları bir rejime karşı özbilinçli olarak –deyim yerindeyse Müslüman olarak– bir mücadeleye girdikleri için bu insanların İslamı nasıl algıladığına dair bir şeyler söyleyebiliriz. Sonra da onların İslam yorumlarını *Time* ve *Le Monde*'daki İslamla, İran devrimiyle ve Cezayirli İslamcılar hakkında söylenenlerle karşılaştırabiliriz.

Bir başka deyişle, burada ele aldığımız şey en geniş anlamıyla yorum çevreleridir. Bu çevrelerin çoğunun arasında anlaşmazlık vardır; çok kere birbirleriyle gerçekten savaşmaya hazır duruma gelmişlerdir; bu çevrelerin hepsi de kendilerini ve yorumlarını varoluşlarının temel niteliği yapar ve öyle ortaya koyarlar. Hiç kimse hakikat ve gerçeklikle doğrudan temas kurduğu bir yaşam sürmez. Her birimiz aslında insan eliyle kurulan bir dünyada yaşıyoruz; bu dünyada "millet" veya "Hıristiyanlık" veya "İslam" gibi şeyler, üzerinde hemfikir olunan bir düzenin, tarihsel süreçlerin ve hepsinden öte, bu tür şeylere ayırt edilebilir bir kimlik vermeye harcanan iradi bir insan emeğinin sonucudur. Elbette bu, hakikatin ve gerçekliğin aslında var olmadığı anlamına gelmiyor. Onların varlığı, çevremizdeki ağaçları, evleri gördüğümüz kadar, bir kemiğimizi kırdığımız zaman hissettiğimiz acı veya sevilen birinin ölümü üzerine duyduğumuz ıstırap kadar gerçektir. Fakat gerçeklik duygu-

muzu, hem bireysel olarak kendimiz için çıkardığımız hem de dışarıdan *aldığımız* yorumlara ve anlamlara dayandırma ölçümüzü genellikle hafife alır veya küçümseriz. Zira dışarıdan alman bu yorumlar toplumda yaşamanın ayrılmaz bir parçasıdır. C. Wright Mills bunu açıkça ortaya koymuştur:

İnsanlık durumunu anlamanın ilk kuralı insanların ikinci el dünyalarda yaşadığını kabul etmektir. İnsanlar kişisel olarak deneyimlediklerinden daha fazlasının farkındadırlar; kendi deneyimleri ise her zaman dolaylıdır. Yaşamlarının niteliği başkalarından aldıkları anlamlar tarafından belirlenir. Herkes bu şekilde edinilen anlamlar dünyasında yaşar. Hiç kimse salt gerçekten oluşan bir dünyanın karşısına tek başına dikilemez. Böyle bir dünya da mevcut değildir. İnsanın bunun en yakınından geçtiği zaman bebeklik dönemi ya da aklını yitirdiği zamanlardır; o zaman da anlamsız olaylar ve saçma sapan bir karışıklıktan oluşan korkunç bir tablo içinde neredeyse büsbütün bir emniyetsizlik duygusu içinde olmanın yol açtığı bir paniğe kapılırlar. Fakat günlük yaşamlarında salt gerçekten oluşan bir dünyayı deneyimlemezler; deneyimlerinin ta kendisi basmakalıp anlamlarla ayrılmış ve hazır yorumlarla şekillenmiştir. İnsanların kendilerine ve dünyaya dair oluşturdukları imge asla karşılaşmadıkları ve asla karşılaşmayacakları şahit kalabalıklarınca onlara verilen imgelerdir. Yine de her insan için –yabancılar ve ölmüş insanların kendilerine bıraktığı– bu imgeler insan olarak yaşamanın temelini oluşturur.

İnsan bilinci maddi varoluşunu belirlemediği gibi maddi varoluşu da bilincini belirlemez. Bilinç ve varoluş arasında başta insan sözleri, sonra da simgeler aracılığıyla olmak üzere diğer insanlardan geçen anlamlar, tasarımlar ve aktarımlar durmaktadır. İnsan var olduğu müddetçe alman ve kullanılan bu yorumlar bilinci mutlak surette etkiler. Gördüğü şeyler, gördüklerine verdiği tepkiler, bu konuda hissettikleri ve bu hislere nasıl tepkiler verdiği hakkında ipuçları sağlar. Simgeler deneyimleri belli bir noktaya toplar; anlamlar bilgileri düzenler; bir yaşam boyu süren emeller kadar anlık yüzeysel algıları da yönlendirirler.

Her insan doğayı, sosyal olayları ve kendi benliğini muhakkak *gözlemler* ama doğa, toplum ve benlik hakkında gerçek olarak kabul ettiği şeylerin çoğunu gözlemlemez, hiçbir zaman da gözlemlememiştir. Her insan gözlemlediği şeyi yorumlar, bir o kadar da gözlemlemediği şeyleri yorumlar; ama yorum yaparken kullandığı terimler kendisine ait değildir; bu terimleri kendisi oluşturmamıştır; smamamıştır bile. Herkes başkalarına gözlemlerini ve yorumlarını anlatır ama *bildirimlerinde* kullandığı terimler, çok büyük bir olasılıkla, başkalarından alıp kendisine mal ettiği ifadeler ve imgelerdir. İnsanların salt gerçek, sağlıklı yorum, uygun tanıtımlar dediği şeylerin çoğunda gözlem noktalarına, yorum merkezlerine, sunum

ambarlarına bağımlılık giderek artmaktadır ki bunların hepsi çağınız toplumuna, benim kültürel araçlar diye adlandıracağım şeyler aracılığıyla yerleştirilmiştir.[9]

Amerikalıların çoğuna (aynı şey genel olarak Avrupalılar için de geçerlidir) İslamı tanıtan kültürel araçlar televizyon ve radyo istasyonları, günlük gazeteler ve geniş kitlelere hitap eden haber dergilerinden oluşur. Sırf tarih ve uzak ülkelerle ilgili görsel duyumlar bizimkileri şekillendirdiği için bile olsa, genellikle sinema aracılığıyla gelen filmlerin de elbette rolü vardır. Kitle iletişim araçlarının bu konuya böyle büyük bir güçle yüklenmesi sonucu, İslama dair belli bir tablo çizen ve elbette medyanın hizmet ettiği toplumun önemli çıkarlarını yansıtan ortak bir yorum damarı oluştuğu söylenebilir. Bu tabloya bir de –sadece tabloya değil, bu tablonun iletilebileceği duygulara da– tablonun genel bağlamı diyebileceğimiz şey eşlik eder. Bağlam derken, tablonun konumunu, gerçeklik içindeki yerini, barındırdığı örtülü değerleri ve ona bakanlarda teşvik ettiği tavrı kastediyorum. Dolayısıyla İran krizi Kuran okuyan "Müslüman" kalabalıklar şeklinde televizyon ekranlarına getirilir; "anti-Amerikancılık", uzaklık, alışılmamışlık hakkındaki yorumlar ve "İslamın" görsel olarak bu özelliklerle sınırlanmasının yarattığı tehlikeler de bu görüntülere eşlik edince, temelde itici ve olumsuz bir şeyle karşı karşıya olduğumuz hissi güçlenmeye başlar. İslam bize "karşı" ve "dışarıda" olduğuna göre, hiç kuşkusuz bizim tarafımızdan da ona karşı olduğumuzu gösteren bir tepki verilmesi gereği doğar. Zaten Walter Cronkite'm "işte hal budur" ifadesini kullandığı gece yayımnı izlersek, biz de önümüze getirilen resmin bir televizyon şirketi yüzünden önümüze bu şekilde geldiğini değil de halin gerçekten bu olduğu (doğal, değişmez, yabancı", "bize" karşı olduğu) sonucunu çıkarırız. Bu durumda 26 Kasım, 1979'da *Le Nouvel Observateur*'da Jean Daniel'in "les États-Unis [sont] assiégés par l'Islam"* diyebilmesinde de şaşılacak bir şey yok. 1996'da durum kesinlikle değişmiş değil.

* Birleşik Devletler İslam tarafından kuşatılmıştır. *–ç.n.*

9. C. Wright Mills, "The Cultural Apparatus", *Power, Politics and People: The Collected Essays* içinde, Irving Louis Horowitz (haz.), Londra, Oxford, New York: Oxford University Press, 1967, s. 405-6.

Televizyona, gazetelere, radyo ve dergilere büyük ölçüde bağımlı olsak da "İslam" konusundaki tek kaynak bunlar değildir. Bir de yaygın iletişim araçlarının bölük pörçük ve dolaysız bir şekilde verdiği şeylerden daha karmaşık görüşler içeren kitaplar, belli alanlara odaklı haber dergileri ve konuşmacılar vardır.[10] Ayrıca, tıpkı bir başyazı ile diğeri arasında veya farklı fikir yazılarındaki bakış açıları arasında ya da yerleşik kültür karşıtı imgeler ile geleneksel olanlar arasında olduğu gibi, gazete, radyo ve televizyonda da çeşitlilik olduğu göze çarpar. Kısacası her ne kadar gerçekten propaganda olanların çoğu medya, hatta tanınmış araştırmacılar tarafından seri halde yayımlanıyor olsa da, merkezi bir propaganda aracının insafına terk edilmiş değiliz. Yine de bu çeşitlilik ve farklılığa karşın ve ne kadar tersini iddia etsek de, medyanın ürettiği şeyler ne bir anda kendiliğinden oluveren ne de tamamen "serbest" şeylerdir: "haberler" öyle kendiliğinden oluşmaz, resimler ve imgeler kendiliğinden bir yerden fırlayıp gözlerimize ve zihnimize girmez; hakikat doğrudan doğruya elimizin altında değildir, dizginsiz çeşitlilik de bizim tasarrufumuzda değildir. Tüm iletişim kanalları gibi televizyon, radyo ve gazeteler de bir şeyleri anlaşılır bir şekilde iletebilmek için belli kuralları ve gelenekleri izler; işte medyanın aktardığı malzemeye şekil veren şey de gerçekliğin iletilmesinden ziyade bu kural ve geleneklerdir. Açıkça söylenmeden üzerinde anlaşmaya varılmış bu kurallar, baş edilemeyecek kadar büyük bir gerçekliği "haberlere" ve "hikâyelere" indirgediği için ve medya gerçekliğe dair birörnek varsayımlarla yönetildiğine inandığı bu kitleye ulaşmaya çabaladığı için, İslam tablosu (benzer durumlarda bu başka bir şeyin tablosu da olabilir) da büyük ölçüde birörnek, belli yönlerden indirgenmiş ve tek renkli olacaktır. Medyanın kâr amacı güden bir işletme olduğunu, dolayısıyla gerçekliğe dair belli imgeleri diğerlerinden daha fazla öne sürerken eşyanın doğası gereği bir çıkarı olduğunu eklemeye de gerek yoktur herhalde. Hem de bunu bilinçdışı bir ideolojiyle etkinleştirilip geçerli kılınan *siyasi* bir bağlam içinde yaparlar ve medya da bu siyasi bağlamı ciddi bir sınırlama ya da muhalefet olmaksızın yayar.

10. Bkz. Herbert I. Schiller, *The Mind Managers*, Boston: Beacon Press, 1973, s. 24-7.

Şimdi sırada birtakım iyi nitelikler saymanın zamanı geldi. Sanayileşmiş Batı devletlerinin baskıcı, propagandayla hükmeden yönetimler olduğu söylenemez. Elbette, öyle değiller. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde bütün görüşler istenilen yerde ve olduğu gibi ifade edilebilir; gerek yurttaşlar gerekse medya yeni, alışılmamış veya fazla benimsenmeyen görüşlere başka yerde rastlanamayacak bir açıklıkla yer verir. Hatta, bırakınız kitapları ve broşürleri, mevcut gazete ve dergiler, televizyon ve radyo programları bile o kadar çeşitlidir ki kolay kolay tarif edilecek veya bir sınıflandırmaya sokulacak gibi değildir. O halde nasıl olur da bunların hepsinin *tek* bir genel görüşü ifade ettiği haklı ve hatasız bir biçimde söylenebilir?

Elbette, söylenemez, zaten bunu yapmaya yeltenmek bile istemiyorum. Fakat bu olağanüstü çeşitliliğe karşın, belli görüşleri ve belli gerçeklik temsillerini diğerlerine yeğleyen nitel ve nicel bir eğilim olduğuna inanıyorum. Önce az evvel söylediklerimi çabucak bir özetleyeyim, sonra bunların medyanın belli yönleriyle nasıl örtüştüğünü anlatacağım. Doğal bir dünyada yaşamıyoruz: Gazeteler, haberler ve görüşler gibi şeyler doğal olarak oluşmuyor; bunlar insanlarca *yapılıyor*; insan iradesinin, tarihin, toplumsal durumların, kurumların ve mesleki âdetlerin sonucu olarak ortaya çıkıyor. Basının tarafsızlık, olgusallık, gerçekçi haber ve hatasızlık gibi amaçları büyük ölçüde göreli terimlerdir; bunlar niyet belirtiyor olabilir ama gerçekleştirilebilir hedefler değildir. Sırf bizim gazetelerimizin güvenilir olduğunu, gerçekleri yansıttığını, komünist ve Batılı olmayan ülkelerinkinin ise propagandacı ve ideolojik olduğunu düşünme alışkanlığı edindik diye bunun kendiliğinden böyle olduğu kesinlikle düşünülmemelidir. Herbert Gans'ın önemli kitabı *Deciding What's News*'te (Neyin Haber Olacağını Belirlemek) gösterdiği gibi, gerçekte olan şudur: Muhabirler, haber ajansları ve istasyonlar neyin nasıl yansıtılacağını belirleme işini bilinçli bir şekilde yaparlar.[11] Bir başka deyişle, haberler, atıl bir süreç sonucu değil, kasıtlı seçimler ve ifadelerden oluşan karmaşık bir süreç sonucu ortaya çıkar.

11. Herbert Gans, *Deciding What's News: A Study of "CBS Evening News", "NBC Nightly News", "Newsweek" and "Time"*, New York: Pantheon Books, 1979.

Son zamanlarda, Batı'nın haber toplayan ve haber yayan başlıca araçlarının ne şekilde işlediğine dair bol bol kanıtımız oldu. Gay Talese ve Harrison Salisbury'nin *New York Times* üzerine yazdıkları kitaplar, David Halberstam'ın *The Powers That Be* (Olduran Güçler), Gaye Tuchman'ın *Making News* (Haber Yapmak), Herbert Schiller'in iletişim endüstrisi üzerine yaptığı çeşitli incelemeleri, Michael Schudson'un *Discovering the News* (Haberi Keşfetmek), Armand Mattelart'ın *Multinational Corporations and the Control of Culture* (Çokuluslu Şirketler ve Kültür Denetimi);[12] bunlar, toplumun genelinde görüş ve haberler biçimlenirken, sürecin tümüne apaçık ve kapsayıcı bir kimlik veren gelenekler aracılığıyla belli bir çerçeveye ve kurallara ne denli bağlı kalındığını farklı açılardan doğrulayan incelemelerden yalnızca birkaç tanesidir. Her insan gibi muhabir de belli şeylerin normal olduğunu varsayar; değerlerini içselleştirmiştir ve bunları sürekli sınaması gerekmediği gibi kendi toplumunu da sorgulamadan kabullenir; başka toplumlar ve kültürler anlatılırken kendi eğitimini, milliyetini ve dinini unutmaz; söylediği şeylerde, söyleyiş şeklinde ve *kime* söylediğine dair hislerinde mesleki ahlak kurallarına dair bilinci ve kendine özgü tarzı da işe karışır. Robert Darnton bu meseleleri "Haber Yazmak ve Hikâye Anlatmak" başlıklı yazısında öyle güzel anlatır ki hem muhabirin işinin gerçeklerine hem de muhabir ile kaynakları arasında beliren ortakyaşama ve husumete, "standartlaşma ve basmakalıplaşma" baskılarına ve muhabirlerin "haber yaptığı olaylardan çıkardığından fazlasını eklemesine" karşı son derece duyarlı olmaya başladığımızı hissederiz.[13]

12. Gay Talese, *The Kingdom and the Power*, New York: New American Library, 1969; Harrison Salisbury, *Without Fear or Favor: The New York Times and Its Times*, New York: Times Books, 1979; David Halberstam, *The Powers That Be*, New York: Alfred A. Lnoph, 1979; Gaye Tuchman, *Making News: A Study in the Constructions of Reality*, New York: Press, 1978; Herbert I. Schiller, *Mass Communications and American Empire*, Boston: Beacon Press, 1969; *Communication and Cultural Domination*, White Plians, New York: International Arts and Sciences, 1976; *The Mind Managers*; Michael Schudson, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, New York: Basic Books, 1978; Armand Mattelart, *Multinational Corporations and the Control of Culture: The Ideological Apparatus of Imperialism*, çev. Michael Chanan, Brighton, Sussex: Harvester Press, 1979.

Amerikan medyasının Fransız ve İngiliz medyasından farklı olmasının nedeni, hem toplumlarının çok farklı olmasından hem de kitlelerinin, kurumlarının ve çıkarlarının farklı olmasından kaynaklanır. Ülkesinin belli çıkarları olan ve diğer ülkelerin sahip olmadığı bu çıkarları kollamak için kendine özgü yollar izleyen tek süper güç olduğunu her Amerikalı muhabir bilmek zorundadır. Teoride ve pratikte basın özgürlüğü, muhteşem bir şeydir ama hemen hemen her Amerikalı bilinçaltında, kendi şirketinin Amerikan gücünün bir parçası olduğunu ve yabancı şirketlerden bir tehdit geldiği zaman basın özgürlüğünün sadakat ve vatanseverlik gibi basit milli kimlik ifadelerinde saklı bir şeylere boyun eğeceğini bilir. Ama elbette bunda şaşılacak bir şey yoktur. Asıl şaşırtıcı olan özgür basının normalde dış politikaların bir parçası değilmiş gibi düşünülmesidir; oysa pek çok açıdan etkin bir parçasıdır. CIA'nın yurtdışında çalışan muhabirleri kullanması bir yana, Amerikan medyasının dış dünyaya dair bilgileri hükümet politikalarıyla yönetilen bir çerçeve içinde toplaması kaçınılmazdır; Vietnam örneğinde olduğu gibi, bu politikayla çatışan bir şeyler olduğunda ise, medya özgür görüşlerini ifade eder ama o durumda bile amaç, hükümet politikalarını değiştirmek değilse de bunlara ağırlığını koymaktır ki zaten basın mensupları dahil her Amerikalı için bu geçerlidir.

Yurtdışındaki Amerikalı muhabir ise anlaşılabilir nedenlerle en iyi bildiği şeye yaslanır. Kişi yabancı bir kültüre nakledildiğinde bu hep olan bir şeydir; hele muhabir yurtdışında olanları yurttaşlarının (politikaları üretenler dahil) anlayabileceği bir dile çevirmesi gerektiği için oralarda olduğuna inanıyorsa bu kesinlikle böyle olur. Yurtdışındaki diğer muhabirlerle bir arada olmaya çalışır ama kendi elçiliğiyle, orada oturan diğer Amerikalılarla ve Amerikalılarla iyi ilişkiler içinde olduğu bilinen kişilerle de sürekli temas halindedir. Burada küçümsenmemesi gereken nokta, yurtdışındaki muhabirin yalnızca bildiklerine ve öğrendiklerine değil, Amerikan medyasının yurtdışındaki bir temsilcisi olarak bilmesi, öğrenmesi ve söylemesi *gerekenlere* de dayanarak mantık kurmasıdır. Bir *New*

13. Robert Darnton, "Writing News and Telling Stories", *Daedalus* 104, no. 2 (Bahar 1975): 183, 188, 192.

York Times muhabiri *Times*'ın ne olduğu ve bir şirket olarak *Times*'ın kendisini ne olarak gördüğünü çok iyi bilir: Elbette *Times*'ın Kahire veya Tahran muhabirinin bir olayı kaydetmesi ile Kahire veya Tahran'dayken bir haber yazıp *The Nation* ya da *In These Times*'ta yazısının çıkmasını uman bir serbest muhabirin yazdıkları arasında son derece önemli, hatta belirleyici bir fark vardır. Aktarım ortamının ta kendisi onu büyük bir baskı altına sokar. *NBC*'nin *Gece Haberleri*'nde olay yeri haberi geçen bir Kahire muhabirinin ifadeleri, *Time* dergisinin Kahire bürosu şefinin daha bol bir zamanda hazırladığı bir makalede yazdıklarından mecburen daha farklı olacaktır. Hem bu kez muhabirin yabancı bir yere dair haberinin yeniden düzenlenmesi söz konusu olur ki bu da bilinçaltında, siyasi ve ideolojik açıdan başka zorunlulukların devreye girmesi demektir.

Amerikan medyasının yabancı ülkelere dair yaptığı haberler kendilerini yaratmakla kalmayıp zaten "bizim" olan oradaki çıkarlarımızın da önemi artırır. Medyadaki bakış açılarında Amerikalılar için başka şeyler, İtalyan veya Ruslar için başka şeyler vurgulanır. Bunların hepsi ortak bir merkez ya da mutabakat etrafında toplanır ve tüm medya kuruluşları bu merkezi kendilerinin netleştirdiğine, açıklığa kavuşturduğuna, şekillendirdiğine inanır. Medya her şeyi haber yapabilir; her türlü görüşü temsil eder; çizgidışı, beklenmedik özgünlükte, hatta sapkın şeyler verebilir. Ama eninde sonunda, müşterek bir kimliğe ("Amerika", hatta "Batı"ya) hizmette bulunan ve bu kimliği savunan şirketler oldukları için, zihinlerinden hep o aynı önemli mutabakat geçer. Az sonra İran örneğinde göreceğimiz gibi haberleri şekillendiren, *neyin nasıl* haber olduğunu belirleyen de budur. Ne var ki haberleri buyuruyor veya istemeden belirliyor da değildir: Bu, ne belirleyici yasaların, ne komploların ne de diktatörlüğün sonucudur. Kültürden doğan bir sonuçtur bu, hatta kültürün *ta kendisidir* ve söz konusu ABD medyası olduğunda, çağımız tarihinin çok önemli bir bileşenidir. Bu fenomeni analiz edip eleştirmek anlamlıdır; ne de olsa medyanın ne olduğumuza ve ne istediğimize kulak verdiğine inanıyoruz.[14]

14. Todd Gitlin bunu gayet ikna edici bir biçimde göstermiştir: *The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*, Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California Press, 1980.

Bu mutabakatın içeriğini kuralcı veya soyut açıklamalarla değil, tam da meydana geldiği süreçte anlatmak daha iyi olacak. Medyanın İslam ve İran'ı ele alış tarzına gelince, onu da bir sonraki bölümdeki analiz süreci içinde açığa çıkaracağım. Ama şimdi bu konuyu sonuca bağlayacak iki yorum getirmek istiyorum.

Her şeyden önce, ABD çok sayıda ve genellikle uyumsuz altkültürlerden oluşan karmaşık bir toplum olduğu için, medya aracılığıyla az çok standart bir genel kültür oluşturma ihtiyacı çok güçlü hissedilir. Bu yalnızca çağımızdaki kitle iletişim araçlarıyla ilişkilendirilen bir özellik değil, kökeni ta Amerikan cumhuriyetinin kurulduğu günlere dek uzanan özel bir durumdur. Bu ülkenin "el değmemiş topraklarındaki" püriten "misyonla" başlayan, Amerika'daki (ve dünyadaki) çeşitliliği mümkün olduğu kadar kucaklayıp onu sadece Amerika'ya özgü bir tarzda yeniden biçimlendirme işlevi gören bir rol üstlenen, başkalarına benzemeyen bir Amerikan bilincini, kimliğini ve yazgısını ifade eden kurumsallaşmış bir ideolojik retorik vardır. Bu retorik ve onun Amerikan yaşamındaki kurumsal tezahürü, Perry Miller ve yakın zamanlarda bu konuyu inceleyen Sacvan Bercovitch gibi pek çok yazar tarafından inandırıcı bir şekilde analiz edilmiştir.[15] Söz konusu retoriğin sonuçlarından biri de her zaman gerçekten değilse de bir hayal olarak mutabakatın oluşması ve toplum adına hareket eden medyanın esasen milliyetçi olan bu mutabakatın bir parçası olarak çalıştığına inanmasıdır.

İkinci nokta ise bu mutabakatın gerçekte nasıl işlediğiyle ilgilidir. Galiba bunu en basit, en doğru şekilde nitelemenin yolu sınırlar koyup baskı uyguladığını söylemektir.[16] Evet, içeriği zorla dikte ettirmez, belli bir sınıfın ya da ekonomi grubunun çıkarlarını mekanik bir şekilde yansıtmaz. Bu sınırları, muhabir ya da yorumcunun aşmaya ihtiyaç duymadığı görünmez sınırlar gibi düşünmemiz gerekir. Dolayısıyla bu mutabakat çerçevesinde Amerikan askeri gü-

15. Özellikle bkz. Sacvan Bercovitch'in, "The Rites of Assent: Rhetoric, Ritual, and the Ideology of American Consensus", *Myth, Popular Culture, and the American Ideology* içinde, Sam Girgus (haz.), Albuquerque: University of New Mexico Press, 1980, s. 3-40.

16. Bunlar, Raymond Williams tarafından çok iyi anlatılmıştır: "Base and Super-structure in Marxist Cultural Theory", *New Left Review* 82 (Kasım-Aralık 1973): 3-16.

cünün kötücül amaçlarla kullanılabileceğini düşünmek imkânsızdır; keza Amerika'nın dünyaya olumlu etkilerde bulunduğu düşüncesi de aynı şekilde alışılagelmiş ve normal bir düşüncedir. Aynı şekilde Amerikalılar ülkeleri istismarcılardan veya barbarlardan kurtaran yeni bir öncü ruh rolü[17] oynayan (örneğin İsrail) yabancı toplum ve kültürlerle özdeşleşmeye soyunurlar; ama devrimler yaparak yeniden yapılanmanın sancılarını çekiyor bile olsa, geleneksel kültürlerle ilgilenmezler, hatta genellikle kuşkuyla bakarlar. Amerikalılar komünist propagandanın da buna benzer kültürel ve siyasi baskılarla yönlendirildiğine inanırlar; fakat söz konusu olan Amerika ise, gerçekte onlar da aynı şeyi yapıyor olsa da, medyanın sınır koyduğu ve baskı uyguladığı zar zor ayırt edilip kabullenilir.[18] Zaten çizilen sınırların bir özelliği de budur. Basit bir örnek daha vereyim. Tahran'daki Amerikalılar zorla tutulup rehin alındığında, hemen bu mutabakat devreye girmiş, İran'da olup bitenlerden yalnızca rehinelerle ilgili kısmın önemli olduğu hükmü verilmiş; ülkenin geri kalanı, girdiği siyasi süreçler, günlük yaşamında olup bitenler, ülkenin ileri gelenleri, coğrafyası ve tarihi önemsiz ayrıntılar olarak bir kenara atılabilmiştir. İran ve İran halkı sadece ABD'ye karşı mı yoksa yanında mı diye değerlendirilmiştir.

Haber aktarır ve yayarken yapılan niteliksel vurgular diyebileceğimiz şey hakkında birkaç genel noktaya değindik. Yorum olarak verilen haberlerin nicel yönleriyle ilgili söylenmesi gerekenler daha açık bir şekilde söylenebilir. Haberleri en geniş kitlelere yayan ve dolayısıyla en çok etkide bulunan bir avuç kurum vardır: iki-üç haber ajansı, üç televizyon şebekesi, CNN, beş-altı gazete, iki (ya da üç) haftalık haber dergisi.[19] Bu noktada birkaç isme dik-

17. Amerikalıların Yerliler, çeşitli yabancı gruplar ve "boş" topraklar konusundaki deneyimlerini ele alan yakın zamanlara ait bir dizi incelemede bu nokta çok iyi ifade edilmiştir: bkz. Michael Paul Rogin, *Andrew Jackson and the Subjugation of the American Indian*, New York: Alfred A. Knoph, 1975; Ronald T. Takaki, *Iron Cages*; Richard Drinnon, *Facing West: The Metaphysics of Indian-Hating and Empire-Building*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980; Frederick Turner, *Beyond Geography: The Western Spirit Against the Wilderness*, New York: Viking press, 1980.

18. Bu ikiyüzlülüğe dair yakın zamanlara ait bir yazı için bkz. Chomsky ve Herman, *After the Cataclysm.*

kat çekmezsek olmaz: CBS, *Time, New York Times*, AP. Bu dördü, küçük ve bu kadar varlıklı olmayan diğer haber dağıtım ajanslarından daha çok sayıda insana ulaşan, daha ciddi etkilerde bulunan, belli türde haberleri dünyanın her tarafından daha fazla toplayabilen ajanslardır. Yabancı ülkelerle ilgili haberler söz konusu olduğunda bunun anlamı çok açıktır: Bu şirketlerin olay yerinde bulunan muhabir sayısı diğerlerinden fazladır, dolayısıyla kendilerine bağlı gazetelerin, yerel televizyon istasyonlarının ve radyo istasyonlarının doğrudan doğruya müşterilerine aktardığı haberlerin temelini bu muhabirler kurarlar. Dış ülkelerle ilgili, bu yoğun ve son derece geniş bir ağa yayılan habercilik, genellikle daha büyük otorite ve o haberleri kullanan insanların daha fazla alıntı yapması demektir ki bu da *New York Times* veya CBS haberlerine, kaynağı, kurumsal saygınlığı, sıklığı (her gün, saat başı vs.), uzmanlığı ve deneyimleri itibariyle inanılırlık kazandırır. Belli başlı haber tedarikçilerinden oluşan küçük bir grup ve bu devlerden bağımsız görünen ama pek çok açıdan aslında onlara bağımlı çok çeşitli küçük haber tedarikçileri hep beraber, gözle görülür bir bütünlük oluşturacak şekilde, gerçekliğe dair bir *Amerikan* imgesi biçimlendirir.

Bunun yol açtığı ciddi sonuçlardan biri de, Amerikalıların İslam dünyasını bu indirgenen, baskı altına alman ve hep karşı çıkılan halinden *başka* şekilde görme fırsatlarının iyiden iyiye azaltılmış olmasıdır. Neticede hem burada hem de İslam dünyasında karşı-indirgemelerin başlaması ise buradaki asıl trajedidir. "İslam" artık yalnızca iki genel anlama sahip olabilir ve her ikisi de kabul edilemez ve zayıflatılmış anlamlardır. Batılılara ve Amerikalılara göre "İslam", atavizmin hortlamış halidir ve hem ortaçağa dönüş tehlikesi hem de sık sık Batı dünyasının demokratik düzeni diye anılan şeyi yok etme tehlikesi taşır. Öte yandan çok sayıda Müslümana göre "İslam", İslamın tehlike olarak ortaya konan bu ilk imgesine misilleme niteliğinde bir karşı tepki anlamına gelir. "İslam" hakkında söylenen her şey eninde sonunda İslam hümanizmi, İslamın uygarlığa, ilerlemeye ve ahlaki doğruluğa katkıları hakkında savunmalara sığdırılır. Bu çeşit karşı tepkiler zaman zaman budala-

19. Özellikle bkz. yukarıda 12. dipnotta sözü edilen Herbert Schiller ile Armand Mattelart'ın kitapları.

ca karşı-karşı-tepkilere de yol açar: "İslamı" şu ya da bu ülkenin o andaki haliyle veya şu ya da bu İslam otoritesiyle bir tutmaya çalışanlar olur. Ardından Humeyni'ye kaçık ve İslamın yüzkarası diyen Sedat'ı, aynı iltifatı ona iade eden Humeyni'yi ve ABD'de hangisinin haklı olduğunu tartışan birtakım insanları görürsünüz. Her gün Müslüman komiteler tarafından o gün kaç kişinin idam edildiği sayılırken ya da (19 Eylül 1979'da Reuters'ın aktardığı üzere) Ayetullah Humeyni İslam devriminin düşmanlarının birer birer yok edileceğini ilan ederken İslam savunucuları ne diyebilir ki? Demek istediğim şey, "İslama" dair tüm bu göreli, indirgenmiş anlamların birbirini beslediği ve iler tutar yanı olmayan bu açmazı sürdürmemek için aynı şekilde geri çevrilmeleri gerektiğidir.

Bu açmazın sonuçlarının ne kadar korkunç olduğunu şu örnekte görebiliriz: Şahın modernizasyonunun ABD tarafından desteklenmesi İranlılar tarafından Şah'a muhalefetin şiarı olarak görüldü ve bu da monarşinin İslama hakaret olduğu şeklinde bir siyasi yorumla yer değiştirdi; ABD emperyalizmine karşı direnmek İslam devriminin hedeflerinden biri oldu; ABD ise eski mevkiini geri almak isteyen sembolik şahı New York'ta tutarak İslam devrimine karşı çıktığını ifade etmiş oldu. Bu noktadan sonra yaşanan dram adeta Şarkiyatçı bir programa uyarcasına gelişti: Artık Şarklı denilenler, Batılı denilenlerin kendileri için biçtiği role uygun davranıyor, buna karşılık Şarklıların gözünde iblis olan Batılılar ise bu sıfatı doğruluyordu.[20]

Hepsi bu kadar da değil: Artık İslam dünyasının pek çok bölümü ABD yapımı televizyon programlarıyla kuşatılmış bir haldedir. Üçüncü Dünya'nın diğer fertleri gibi Müslümanlar da çok az sayıdaki haber ajanslarına bağımlı durumdadır. Haberlerin büyük çoğunluğu Üçüncü Dünya'ya *dair* olsa da bu ajansların işi, bu haberleri yeniden o dünyaya geri aktarmaktır. Dolayısıyla, genelde Üçüncü Dünya, özellikle de İslam ülkeleri haberlere kaynak olmakla beraber haber tüketicileri konumuna da geçmişlerdir. Tarihte ilk kez (bu kadar büyük ölçüde ilk kez) İslam dünyasının, Batı imalatı imgeler, tarihler ve malumatlar aracılığıyla *kendisi hakkında* bir şey-

20. Aynı sözlü etki-tepki paradigmasının açıklaması için bkz. Franck ve Wiesband, *Word Politics*.

ler öğrendiği söylenebilir. Bunun en çarpıcı göstergesi Körfez Savaşı sırasında Arapların çoğunun (hatta söylentiye göre Saddam Hüseyin'in de) savaş haberlerini en büyük kaynak olarak ortaya çıkan CNN'den izlemiş olmasıdır. İslam dünyasındaki öğrenci ve akademisyenlerin Ortadoğu'da olup bitenler hakkında hâlâ Amerikan ve Avrupa kütüphanelerine ve eğitim kurumlarına başvurmak zorunda oldukları (İslam dünyasının hiçbir yerinde Arapça kaynakların yer aldığı tam anlamıyla bütünlüklü ve merkezi bir kütüphane olmadığını da düşünün); Arapça, Farsça ve Türkçenin tam tersine İngilizcenin bir dünya dili olduğu; Müslüman ve ekonomisi petrole dayanan bu ülkelerin çoğunda milli yönetici sınıfın ekonomi, savunma kaynakları ve siyasi olanaklarını –Batı tarafından yönetilen– dünya çapındaki bir tüketici piyasa sistemine borçlu olduğu da buna eklenince, kendisini yaratan toplumların küçük bir kesimine hizmet eden bu medya devriminin "İslama" neler yaptığına dair doğru fakat son derece moral bozucu bir tablo elde edilebilir.[21]

Ne var ki tüm bunlar anlatmakta olduğum tepkisel süreçten bağımsız bir İslami uyanış olmadığını da göstermiyor. Fakat uyanıştan söz ederken çok genel ifadeler kullanmamamız daha doğru olacak. Her şeyden önce, çok net sınırlar koymadığım zamanlar "İslam" ve "İslami" veya "Müslüman" gibi sözcükleri *kullanmadığımda* daha rahat ediyorum ve bunun en baştaki nedeni Müslüman toplumların ve Müslüman devletlerin çoğunda (ve elbette Batı'da da) dinle hiç ilgisi olmayan pek çok konuda "İslamın" siyasi bir kılıf haline getirilmiş olmasıdır. Peki o halde İslamın Müslümanlar tarafından nasıl yorumlandığını ve İslam dünyası içindeki gelişmeleri layığıyla tartışmaya nereden başlayabiliriz?

Her şeyden önce, Maxime Rodinson gibi, Müslüman dininin, Allah'ın sözleri kabul edilen Kuran'da içerilen temel öğretilerini bir kenara ayırmalıyız.[22] Yorumlanışı ve günlük koşullarda yaşanma biçimleri bizi ondan uzaklaştırsa da, İslam inancının, Salman Rushdie'nin *Şeytan Ayetleri* ile yıpratmaya çalıştığı söylenen en temel

21. "Müslüman/Arap toplumlardaki Batılı tarzda seçkinlerin rolü için bkz. John Waterbury ve Ragaci El Mallakh, *The Middle East in the Coming Decade: from Wellhead to Well-Being?*, New York: McGraw-Hill Book Co., 1978.

22. Rodinson, "Islam and Modern Economic Revolution", yazarın *Marxism and the Muslim World* adlı eseri içinde, s. 151.

kimliği burada yatar. Bir ikinci seviyede gördüğümüz durum da, Kuran'm farklı biçimlerde yorumlanmasıyla çeşitli İslam mezheplerinin, hukuk okullarının, yorumbilgisi üsluplarının, dilbilim kuramlarının vb. ortaya çıktığıdır. Rodinson, Kuran'dan türetilen bu büyük ağ (kimi örneklerde kurumların tümü, hatta toplumun tümü bunun üzerine inşa edilmiştir) içindeki eğilimi "kaynağa dönüş" diye adlandırır. Bu tabir, İslami olan şeylerin en saf ruhuna temelden ulaşabilmek için hissedilen bir itkiyi tanımlar, Rodinson'un İslam çerçevesinde "sürekli devrime" benzettiği şey de bu itkidir. Ne var ki burada söylemediği şey bu itkinin bütün tektanrılı dinlerde ve ideolojik akımların çoğunda zaten olduğudur; bu açıdan, İslamın diğerlerinden daha sürekli bir devrimci yapısının olup olmadığını söylemek zor. Durum ne olursa olsun, içinde oluştukları toplum üzerindeki etkisi yerine ve zamanına göre değişen (örneğin Vahabiler ya da İran devriminin dinle ilgili bileşenleri) akımları başlatan da bir "kaynağa dönüş"tür. On dokuzuncu yüzyıl Sudanı'ndaki Mehdilik, bugünün Mehdiliğiyle aynı değildir. Aynı şekilde 1940'ların sonları ile 1950'li yılların ortalarına kadar etkisini gösteren Mısırlı Müslüman Kardeşlik bugünün Müslüman Kardeşlik'inden çok daha güçlü bir ideolojik hareketti. Ayrıca bunların her ikisi de örgütleri ve hedefleri açısından Suriye'deki Müslüman Kardeşlik diye anılan örgütten farklıdır ki bu sonuncusu 1982'de Hama'da Hafız Esat tarafından acımasızca yok edilmeye çalışılmış, Esat'ın askerleri örgütün binlerce üyesini katletmişti.

Şu ana kadar tümüyle değilse de temel açıdan bir öğreti ve ideoloji olan İslamdan söz ettik, dolayısıyla çeşitlilik ve çelişkiler içeren bir alana da girmiş olduk. Kısacası daha şimdiden, "İslam" ve "İslami" etiketlerinin, *hangi* İslama (söz konusu durumda, *kimin* İslamına) gönderme yaptığımızı belirterek kullanmamız gereken sözcükler olduğunu görüyoruz. Yaptığımız analize, yine Rodinson'un izinden giderek, bir üçüncü seviye daha eklediğimizde mesele daha da karmaşıklaşır. Ama bu kez ondan uzun bir alıntı yaparak anlatmak en iyisi:

> İslamda, diğer ikisinden özenle ayrı tutulması gereken bir de üçüncü seviye vardır ki bu seviye çeşitli ideolojileri yaşatan ortamı, bunların bağlantılı olduğu ve telkin etmemişse de mutlak surette etkilemiş olduğu uygulamaları içerir. Ortaçağ İslamını oluşturan çeşitli sistemlerin her biri

farklı tarzda yaşanmış, harici göndermeler ve metinler açısından kopup aynı kaldığı yerlerde bile birtakım dönüşümlere uğramıştır. Buradaki mesele sadece, bir tarafta "batını" eğilimler içeren öğretiler ve metinlerle diğer tarafta Müslümanların çoğu tarafından benimsenen Müslüman "ortodoksluk" arasındaki bir karşıtlığa indirgenemez. Burada veya herhangi bir yerde kurallara uyulan bir ortamda, kutsal bir metindeki bir cümleciğin yeni bir yorumu, varoluşa dair bir değişikliğe, ciddi veya devrimci bir tavır alınmasına yeter; ayrıca bu tavır bireysel de kalabilir, başkalarına da sirayet edebilir. Bunun tersine de sık sık rastlanır: Eskiden devrimci ya da yenilikçi görülen bir hamle zamanla muhafazakâr, varolan kuralların dışına çıkmayan ve kabullenmeci bir tarzda da yorumlanabilir. Bunun o kadar çok örneği vardır ki aslında buna ideolojilerin genel yasası bile denebilir. İsmaili "mezhebinin" evriliş öyküsü özellikle çarpıcıdır. Ortaçağda, İsmaililer, kurulu düzenin yıkılmasını vazediyorlardı. Bugün ise İsmaililerin liderleri olan Ağa Hanlar, skandal gazetelerinin bıkıp usanmadan sayfalarına taşıdığı üzere, film yıldızları ve ünlülerle tatlı bir hayat sürmekten başka bir şeyle fazla ilgilenmeyen nüfuzlu milyonerlerdir.

Sonuç olarak kutsal metinler açık beyanlarda bulunmazlar. Genelde kültürel gelenek, gerek daha açık ifadeleri, bildirileri, doktrin halindeki metinleriyle, gerekse bunların harekete geçirdiği tavırlarla çok çeşitli yönler sergiler ve birbirine eşit ölçüde zıt düşen tezlere gerekçe bulunmasını sağlayabilir.[23]

O halde bu seviye üçüncü bir yorum tipini oluşturur ama diğer ikisi olmadan var olamayan bir seviyedir. Kuran olmadan İslamdan söz edilemeyeceği gibi, Müslümanların okumadığı, yorumlamadığı, kurumlara ve toplumsal gerçekliklere dönüştürmediği bir Kuran'dan da söz edilemez. Sünni İslamdaki gibi –zaten Sünni'nin anlamı da uzlaşıma dayalı ortodoksi demektir– güçlü bir yorum ortodoksisinin olduğu bir yerde bile, devrim yaratacak karışıklıkların ortaya çıkması işten değildir. Mısır'daki Sedat hükümeti ile köktendinci diye adlandırılan çeşitli Müslüman partilerin arasındaki çatışma aynı ihtilaflı ortodoksi zemini üzerinde yer alır. Sedat ve *ona* bağlı Müslüman otoriteler Sünnet hizbi olduklarını iddia ederken, rakipleri de güçlü deliller ortaya koyarak hakiki Sünnet müritlerinin *kendileri* olduğunu öne sürerler.

İslamın bu üç seviyesine geçmiş, şimdiki ve gelecekteki çok sayıda Müslümanı, "İslam serüveninin" (yedinci yüzyıldan bugüne

23. *A.g.y.*, s. 154-5.

kadar) tarihsel sürecinin ta kendisini, İslam toplumlarının hayrete düşürecek denli değişkenlik gösteren (Çin'den Nijerya'ya, İspanya' dan Endonezya'ya, Rusya'dan Afganistan'a ve Tunus'a kadar yayılmış) coğrafi koşullarını da eklersek, Batı medyası ve kültürünün tüm bunları *hiçbir ayrım yapmaksızın* "İslam" diye adlandırmaya kalkmasının *siyasi* sonuçlarını anlamaya başlayabileceğimize inanıyorum. Ayrıca gerek İslami gerekse Batılı koşullara karşı çeşitli *İslami* tepki verme çabalarının, ne kadar çeşitli ve çelişkili olursa olsun, diğerinden daha az siyasi olmadığını ve yorum stratejileri, süreçleri, mücadeleleri açısından aynı şekilde irdelenmeye değer olduğunu hissetmeye başlayacağımızı da sanıyorum.[24] Şimdi, biraz kabataslak da olsa, bu konunun akıllara durgunluk veren bir karmaşıklığa sahip olduğunu göstermeye çalışacağım. Ama başlamadan önce, *en* büyük problemin, ölçüp değerlendirmemiz gereken şeylerin çoğunun belgelere dayandırılamaması olduğunu da söylemem gerek.

İslam dünyası gibi ifadeleri, sözgelimi, Avrupa veya Japonya' dan ayırt etmek için kullanıyor olsak da bunun dışında "İslam tarihi" diye adlandırılan bir şey olup olmadığını söyleyebilmekten de uzağız. Bunun da ötesinde İslamın, ekoloji ve sosyoekonomik yapılar yüzünden mi yoksa yerleşik ya da göçebe modeller arasındaki birtakım ilişkiler nedeniyle mi belli coğrafi bölgelerde kök saldığı konusunda İslami ve Batılı akademisyenler fikir birliği içinde değildirler. İslam tarihine dair dönemlere gelince, bunlar da "İslami" diye basit bir nitelendirmeye sığamayacak denli karmaşıktır. Hindistan, Türkiye, Yakındoğu ve Ortadoğu'da yirminci yüzyıla kadar kurulan büyük devletleri temsil eden Alevi, Osmanlı, Safevi, Özbek ve Moğol devletleri ile modern İslam ulus-devletleri hangi noktalarda birbirine benzer? Müslüman bölgelerdeki Türk-İran kesimi ile Türk-Arap kesimi arasındaki farkı (hatta bunların kaynağını) nasıl anlatırız? Kısacası Albert Hourani'nin açıkça belirttiği gi-

24. Özellikle dikkat çekici bir örnek için bkz. Mohammed Arkoun: *Contribution à l'étude l'humanisme arabe au IVe/Xe sieclé: Miskawayh, philosophe et historien*, Paris: J. Vrin, 1970; ayrıca *Esssais sur la pensée islamique*, Paris: Maisonneuve & Larose, 1973; "La Pensée" ve "La vie" Mohammed Arkoun ve Louis Gardet'in *L'Islam: Hier. Demain* içinde, Paris: Buchet/Chastel, 1978, s. 120-247.

bi, İslamla ilgili tanımlama, yorumlama ve niteleme problemleri, Batılı akademisyenleri (akademisyen olmayan Batılıları geçelim) duraklatacak denli büyüktür:

O halde İslam tarihi gibi ifadelerin farklı bağlamlarda aynı anlama gelmediği ve hiçbir bağlamda kendi başına olup biten her şeyi açıklamaya yetmeyeceği açıktır. Bir başka deyişle "İslam" ve ondan türetilmiş diğer terimler "ideal tipler"dir ve bunların tarihe dair açıklamalar getirmesi bekleniyorsa, diğer ideal tiplerle bir arada, sonsuz sayıda şerh koyarak, anlamda ayarlamalar yaparak incelikle kullanılmaları gerekir.. Bu terimleri hangi sınırlarda kullanabileceğimiz, yazdığımız tarih tipine göre değişir. İktisat tarihi yazıyorsak bunlar neredeyse hiçbir işe yaramazlar; Rodinson' un *İslam ve Kapitalizm*'de gösterdiği gibi, İslamın egemen olduğu toplumların iktisadi yaşamı, dini inançlar veya dini yasalara öncelik vererek açıklanamaz. İslam kurallarının ticaret biçimleri üzerindeki etkisine karşın, başka türlü açıklamalar konuyla daha ilgilidir. Cahen ve diğerlerinin önerdiği gibi, "Yakındoğu", "Akdeniz", "ortaçağ", "endüstrileşme öncesi" toplum gibi kavramlar İslami sözcüğünden daha faydalı kavramlardır. İslam belki sosyopolitik tarihte bazı açıklayıcı unsurlar taşıyabilir ama gerekenlerin hepsini içermediği de kesindir. Coğrafi konumları, ekonomik gereksinimleri, hanedan ve hükümdar çıkarlarını dikkate almadan en ateşli "İslam" devletlerinin bile kurumlarını ve politikalarını açıklayamazsınız. Tümüyle İslami yasalara dayanırmış gibi görünen kurumların tarihi bile bu terimlerle anlatılamaz: "İslami kölelik" gibi bir kavram biraz daha yakından bakınca anlamsızlaşacak kadar dağılır. Milliot'un Fas *amel* edebiyatı incelemesinde görüldüğü gibi, uygulama esnasında yerel âdetlerin İslam yasalarına dahil olduğu pek çok nokta vardır. Dışarıdan gelen fikirlerin İslamdan kaynaklanan fikirlerle karışıp kendi kendini idame ettiren ve geliştiren bir sistem oluşturmasını anlatan düşünce tarihlerinin dahi çok az bir kısmı İslam terminolojisiyle ifade edilebilir, hatta *falâsifa*'ya* bile, Arap giysileri içindeki Yunan düşünürleri olarak değil, İslam inancına dair kendi açıklamalarını ortaya koymak için Yunan felsefesinin kavram ve yöntemlerini kullanan Müslümanlar olarak bakılmalıdır.[25]

Daha da ileriye gidip antropologlara *Homo islamicus* (İslam İnsanı) diye bir tür olup olmadığını veya bu türün analitik veya epistemolojik bir değeri olup olmadığını sorsak da bir cevap alamaya-

* Arap dünyasının rasyonel oldukları kabul edilen İslam düşünürleri. –*ç.n.*

25. Albert Hourani, "History", *The Study of the Middle East: Research and Scholarship in the Humanities and the Social Sciences* içinde, Leonard Binder (haz.), New York: John Wiley & Sons, 1976, s. 117.

cağımız ortada. Tarihin çeşitli dönemlerine ve büyük bir coğrafyaya yayılmış bu kadar çok Müslüman toplum olduğu göz önüne alındığında, Müslüman toplumlarda iktidar ve otorite dağılımına dair bilmemiz gerekenden çok daha azını bildiğimiz için şeriat kuralları, bu kuralların uygulamaları, dönüşümleri ya da devamlılıkları arasındaki ilişkileri nasıl değerlendireceğimizi söyleyemiyoruz. Örneğin Müslüman toplumların hepsinin otoritenin kaynağını, kutsal olan kavramlardan hukuk yasalarına bağlı doktrinlere çevirip çevirmediğini gerçek bir kesinlikle söyleyemeyiz. Dil, estetik yapılar, beğeni sosyolojileri, ayin sorunları, kentsel alan, nüfus kaymaları, duygu dönüşümleri: Bunlar, Müslüman olsun olmasın, akademisyenlerin neredeyse hiç incelemediği bağlamlarla ilgili şeylerdir. Örneğin Müslümanların siyasi davranışı diye bir şey var mıdır? Müslüman toplumlarda sınıflar nasıl oluşmuştur, bu oluşumun Avrupa'dakinden farkı nedir? Müslümanların günlük yaşamına dair en iyi göstergeleri tespit etmek için ne gibi kavramlar, araştırma araçları, örgütsel çerçeveler, belgeler kullanırız? Sonuçta "İslam" faydalı bir nosyon mudur yoksa gerçekte söylediğinden daha ideolojik bir şeyi mi ifade eder, bazı şeyleri saklar, çarpıtır veya saptırır mı? Hepsinden öte, bu sorulardan birini ya da hepsini soran bir kişinin konumunun cevaplarla ne tür bir ilişkisi vardır? Bu soruları İran'da, Mısır'da, Suudi Arabistan'da soran bir ilahiyatçı için on yıl öncesine kıyasla ne açıdan farklılıklar vardır? Bu ifadeler bir Rus Şarkiyatçı, bir Fransız Arap dili ve edebiyatı araştırmacısı veya Chicago Üniversitesi'nde bir Amerikalı antropolog tarafından sorulan sorularla karşılaştırıldığında ortaya ne çıkar?

Siyasi açıdan, standart İslami tepki diye ortaya çıkarılan şey, en az Batı'daki "İslam" kadar "şey"leştirici, sağlıksız ve yıkıcı özellikteki bir sürü çelişkiyi aynı ölçüde örten bir şeydir. Neredeyse hangi örneğe bakarsak bakalım, Lübnan hariç her (Kuzey Afrika'dan Güney Asya'ya dek) merkezi İslam bölgesinde devlet, bilinçli bir tavırla İslami terimlerle ifade ediliyor. Siyasi olduğu kadar kültürel bir gerçek olan bu durum Batı'da daha yeni yeni fark ediliyor.[26] Ör-

26. Bağımlı toplumlarda Devlet'in bir yönü olarak bu konu üzerinde yapılan faydalı bir analiz için bkz. Eqbal Ahmad, "Post-Colonial Systems of Power", *Arab Studies Quarterly* 2, no. 4 (Güz 1980): 350-63.

neğin Suudi Arabistan (adından da anlaşılacağı gibi) Suud hanedanlığının devletidir. Suudiler, bölgenin önde gelen aşiretlerini mağlup ederek bir devlet ortaya çıkarmıştır. Bu ailenin devlet ve İslam adına dediği ve yaptığı şeyler hanedanın iktidarını gösterir; uluslararası topluluğun bir üyesi olarak kazandıkları ve halkı üzerindeki otoritesi ve meşruiyetiyle kendisine kattıkları da cabası. Hepsinde ülkeyi yöneten bir hanedan oligarşisi yoksa da aynı şeyler Ürdün, Kuveyt, Suriye, devrim öncesi İran ve Pakistan için de söylenebilir. Ama çoğunda göreli azınlık –bir mezhep, tek bir parti, bir aile ya da yerel bir grup– devlet ve İslam adına halkın geri kalanını yönetir. Lübnan ve İsrail dışında: bu ülkelerin ikisi de İslam dünyasının *içinde* yer alır; fakat bir tanesinde Hıristiyan (diğer gruplardan giderek yükselen itirazlarla birlikte), diğerinde ise Yahudi azınlık ülkeyi yönetmektedir. Fakat bunlar da hegemonyalarının büyük bir kısmını dini terimlerle ifade ederler.

Fakat bu devletlerin hepsi de dış tehlikelere kendilerine özgü bir şekilde karşılık verdiklerini düşünerek büyük ölçüde dine, geleneklere veya milliyetçiliğe başvurmaktadır. Ne var ki hiçbiri de –ve asıl önemli olan budur– olağanüstü zor çıkmazlardan kurtulabilmiş ülkeler değildir. Bir yandan, devlet yapıları, kendi bünyesinde varolan milliyet, din ve mezhep çokluğuna karşı duyarlı değildir. Bu yüzden Suudi Arabistan'daki mezhep ve aşiretler, Suud aşireti olduğunu söyleyen bir devletin baskısı altında kalmıştır; yine, bugüne kadar İran'daki devlet yapısı Azerilerin, Belucilerin, Kürtlerin, Arapların ve diğerlerinin sesini başarılı bir şekilde kısmakta ve bu gruplara, kendi etnik varlıklarından ödün verdiklerini hissettirmektedir. Aynı gerilim daha geniş bir cephede Suriye, Ürdün, Irak, Lübnan ve İsrail'de de kendini gösterir. Öte yandan bu devletlerin her birinde egemen iktidar, dış tehdit diye algılanan şeye karşı birlik olma duygusu verebilmek için ya milli ya da dini bir ideoloji kullanmıştır. Bu durumun açık bir şekilde görülebildiği yerlerden biri, insanları bir tek şemsiye altına toplayacak kadar büyük ve meşru tek ideolojik akımın İslam olduğu Suudi Arabistan'dır. 1980'lerin sonlarından bu yana Suudi Arabistan kralı, *Hadim-ül Harameyn* (İki kutsal şehir Mekke ve Medine'nin Muhafızı) diye anılmaktadır ki bu, daha da özel, daha da İslami ayrıcalıklara sahip bir unvandır. Suudi Arabistan'da ve devrim öncesi İran'da "İslam",

milli güvenlik kavramının birçok seviyesiyle bir tutulmaya başlamıştır; bu rejimlerin Batı'daki İslam klişesine uygun düşmesi ise bu ülkelerin kendileri üzerinde daha fazla dahili ve harici baskıya yol açmaktadır.

Demek ki "İslama dönüş" tektip, hatta uyumlu bir akım değildir; birbirinden farklı bir dizi siyasi gerçeklikle tezahür eder. ABD'ye göre ise "İslama dönüş" kimi zaman karşı çıkılması, kimi zaman da desteklenmesi gereken bir kargaşayı temsil eder. Buna bağlı olarak, komünizm karşıtı Suudi Müslümanlardan, Afganistan'daki yiğit Müslüman isyancılardan veya Sedat, Suudi kraliyet ailesi, Hüsnü Mübarek ve Ürdün Kralı Hüseyin gibi "makul" Müslümanlardan söz ederiz. Fakat Humeyni'nin Müslüman militanlarından ve Kaddafi'nin "Üçüncü Yol"undan şikâyet ederken, bir yandan da Halhali'nin uyguladığı "İslami cezalar"dan marazi bir şekilde büyülenip paradoksal biçimde bu cezaların otorite kurma aracı olarak gücünü artırırız. Mısır'daki Müslüman Kardeşlik, Suudi Arabistan'da Medine Camisi'ni istila eden Müslüman militanlar, Suriye'de bir zamanlar Baas rejimine muhalefet eden İslami Kardeşlik ve Öncüler, İran'daki İslamcı Mücahitler ve onlara ilaveten Fedailer ve liberaller: Tüm bunlar, ülkeyi baştan başa saran muhalif akımlar denilen ve hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz şeylerin yalnızca küçük bir kısmını oluşturur. Buna ilaveten, bazı postkolonyal devletler tarafından kimlikleri engellenen çeşitli Müslüman milletler de *kendi* İslamları için feryat edip durmaktadır. Ve tüm bunların altında –İslam dünyasının her yerindeki medreselerde, camilerde, kulüplerde, kardeşlik örgütlerinde, loncalarda, partilerde, üniversitelerde, çeşitli akımlarda, köylerde ve kent merkezlerinde– artan sayıda İslami çeşitlemeler dalga dalga kabarmakta ve bunların çoğu da üyelerini "gerçek İslama" götürecek kılavuz olduğunu iddia etmektedir.[27]

Medya ve hükümet sözcüleri tarafından "İslam" hakkında düşünmeye davet edilen Batılılara, çeşitlilik arz eden Müslüman enerjinin yalnızca minicik bir parçası ulaştırılmaktadır. Kötü temsillerin

27. Bu faaliyete İran açısından sağduyulu bir bakış getiren Michael M. G. Fischer, *Iran: From Religious Dispute to Revolution*, Cambridge: Harvard University Press, 1980. Ama ayrıca bkz. Marshall Hodgson, *The Venture of Islam*.

en ciddisi ise İslamın "dirilişi" denilen kışkırtıcı ifadedir.[28] Taraftarlarının beyninde ve gönlünde İslam elbette hep diri, canlı, düşüncede, duyguda ve insan üretiminde zengindir. Ve inananların düşüncelerinde (W. Montgomery Watt'ın[29] faydalı ifadesiyle) "İslami vizyon" hep yaratıcı ikilemler doğurmuştur. Adalet nedir? Fenalık nedir? Ortodoksi ve geleneklere ne zaman yaslanmak gerekir? İçtihat (münferit yorumlar) ne zaman gerekİidir? Bu sorular uzar gider ve yapılacak işler yapılır; ne var ki bizler Batı'da bunun pek azını görür ve duyarız. İslam yaşamının büyük bir kısmı metinlere dökülmediği, kişilikler ya da sarih yapılarla sınırlı olmadığı için, gerekli gereksiz kullanılıp yıpratılan "İslam" sözcüğü, anlamaya çabaladığımız şeyin güvenilmez bir göstergesi haline gelmiştir.

Bununla beraber, "İslam" ile "Batı" arasındaki çatışma gerçek bir çatışmadır. Bütün savaşlarda karşılıklı iki cephe, iki siper ve iki askeri teçhizat grubu olduğunu unutuyoruz herhalde. İslamla girilen savaş nasıl bütün Batı'yı İslamın gücüne karşı bir araya getirmişse, Batı'yla girilen savaş da İslam dünyasındaki pek çok kesimi birleştirmiştir. ABD'de İslam yeni bir etken olsa da, Müslümanların çoğu ABD'yi Batı'nın bir parçası olarak görmektedir ve dolayısıyla Müslüman çevrelerde yıllardır üzerinde kafa yorulmaktadır. Bana kalırsa, çok sayıda Batılı İslam kültürü araştırmacısı, son iki yüz yıldan bu yana "Batı"nın İslami düşünce üzerindeki etkilerini abartmakta ve "Batı" ile "modernizasyon"un Atlantik kıyılarından Körfez Bölgesi'ne kadar İslami farkındalığın tam da yüreğini istila ettiği gibi yanlış bir varsayım yürütmektedirler. Bu varsayım basit bir nedenle yanlıştır: Tüm diğer toplumlar gibi İslami toplumlar da farklı zamanlarda farklı şeylere odaklanırlar. Fakat doğru olan şey de şudur: "Batı", İslam dünyasına bir dolu polemik, tez ve yorum marifeti sokmakla birlikte oradaki birçok şahsiyet, taraf ve akımla-

28. Kilit ideolojik belge Bernard Lewis'in, "The Return of Islam"ıdır, (*Commentary*, Ocak 1976, s. 39-49); benim buna dair görüşlerim için bkz. *Şarkiyatçılık*, s. 329-34. Ne var ki Élie Kedourie ile karşılaştırıldığında Lewis hafif kalır: Kedourie'nin İslami dirilişin öncelikle bir Marksizm-Leninizm" çeşitlemesi olduğunu göstermek için harcadığı olağanüstü çaba için bkz. *Islamic Revolution, Salisbury Papers* no. G, Londra: Salisbury Group, 1979.

29. W. Montgomery Watt, *What is Islam?*, 2. baskı, Londra ve New York: Longmans, Green & Co., 1979, s. 9- 21.

ra çeşitli proje ve ödevler sağlamıştır.[30] Fakat bütün İslam dünyasının, nihayetinde kendi dışında kalan bir şeyle uğraşıp durduğunu düşünmek hem yanlış hem de küçümseyici bir tavırdır.

İslam kültürünün en önemli niteliklerinden birinin muazzam bir ustalıkla kullandığı o tükenmez "yorum enerjisi" olduğunu da unutmamak gerekir. İslamın çok güçlü bir görsel estetik gelenek ortaya çıkarmadığı doğru olabilir, ama İslam kadar büyük ölçekte sözel yorum sanatlarına destek veren pek az uygarlık olduğu da hem çok ilginç, hem de aynı ölçüde doğrudur. Koca koca kurumlar, büyük gelenekler, büyük düşünce okulları, tefsir sistemleri, dilbilim kuralları, yorumbilgisel uygulamalar gibi şeyler üzerine bina edilmiştir. Aynı şeyleri diğer dinlerde de görmüyor değiliz, ama unutulmamalıdır ki İslamdaki sözlü deneyimler, başka yerlerde olduğundan daha az rekabetle, daha alana özgü şekillerde gelişmiştir. O halde, İran'ın yeni anayasasında ulusun kılavuzu olarak bir fakih belirlenmesine şaşmamak gerek, ki bu fakih medyanın sandığı gibi bir filozof-kral değil, kelimenin tam manasıyla bir fıkıh ya da hukuk ilmi üstadı, bir başka deyişle, fevkalade bir okurdur.

Hem İslami yorum çevreleri hem de daha ziyade kitle iletişim araçlarından oluşan Batılı ya da Amerikan çevreler, maalesef enerjilerinin çoğunu aralarındaki dar çatışma hattı için harcamakta ve bu çatışmayla alakasız şeylerin ne olduğunu da bu süreç içinde gözden kaçırmaktadırlar. Müslümanların "iblis" Amerika'ya karşı çıktıkları gibi bir fikre inanmaya dünden razıyız ama gerçekten neler olup bittiğine de bakmamız gerekiyor. Batı'daki "haber" ve "imge"lerin denetiminin Müslümanların elinde olmadığı ne kadar kuşku götürmez bir gerçekse, Müslümanların neden bağımlı olduğunun Müslümanlar tarafından anlaşılmakta gecikmesinin, bu konuda bir şeyler yapılmasını engellediği de o kadar gerçektir. Petrol zengini ülkeler, kendi adlarına maddi kaynak eksikliğinden yakınamazlar. Eksik olan, dünyaya adamakıllı bir ciddiyetle katılabilmek için hepsinin onaylanacağı bir siyasi karardır ki bu eksiklik Müslüman devletlerin, bırakın birleşik bir güç olmayı, henüz siya-

30. Bununla ilgili hayli inandırıcı bir açıklama için bkz. Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age*, 1798-1939 (1962; yeni basım, Londra ve Oxford: Oxford University Press, 1970).

si hareket kabiliyetine sahip veya rabıtalı devletler bile olmadıklarını göstermektedir. İlk önce, desteklenmesi gereken yetenekler vardır; üstelik bunların başında da kendi özlerine dair bilinçli ve kuvvetli imgeler yaratıp işleyebilmek gelir. Ama bu da, Müslümanların çok çeşitli biçimlerde arkasında durduğu (yalnızca tepkisel veya savunmacı değil) olumlu değerlerin üzerinden ciddiyetle geçmek demektir. Müslüman dünyada bu konuda özellikle töre (esasen: İslamda önceki kuşaklardan sonraki kuşaklara kalanlar) üzerinden büyük tartışmalar yapılmaktadır;[31] bu tartışmalarda ortaya çıkan meseleler ve bulguların dünyanın geri kalan kısmına da aktarılması gerek. "Batı"nın Araplara ve İslama karşı duyduğu husumet yüzünden Müslüman dünyanın hayıflanarak kendi haklılıklarının öfkesi içinde oturup geriye yaslanmasının pek bahanesi kalmamıştır. Bu husumetin nedenleri ve "Batı"nın buna destek veren yönleri korkusuzca analiz edildiğinde, bunu değiştirmek için çok önemli bir adım atılmış olacaktır ama kesinlikle iş burada bitmez: Bunun İslam karşıtı yeni bir propaganda silsilesine yol açmaması için, husumetin yerine başka bir şey konmalıdır. Şimdilik yalnızca *bazı* Müslümanlar, *bazı* Araplar ve *bazı* siyah Afrikalılar gibi ifadelerle kendini gösteriyor olsa da, bugün İslamla ilgili sürmekte olan bu düşmanca imgeye *uygun* davranmanın, bu imgeyi *aynen gerçekleştirmeye* kalkmanın tehlikesi çok büyüktür.

Büyük bir telaşla sanayileşmek, modernleşmek ve kendilerini geliştirmek isteyen Müslüman ülkelerin çoğu, kanımca, kendilerini tüketici piyasaları haline getirme konusunda fazlasıyla itaatkâr davranıyorlar. Şarkiyatçı mitleri ve klişeleri ortadan kaldırmak için hem medya hem de Müslümanların kendisi bütün dünyaya fırsat vermeli; Müslümanlar ve Şarklılar yeni bir tarih biçimi, yeni bir sosyoloji, yeni bir kültür bilinci üretme, daha da önemlisi yayma imkâm bulmalıdır. Kısacası, Müslümanların farklı bir tarih türünü

31. Taraflı da olsa yakın zamanlara ait bir örnek için bkz. Adonis (Ali Ahmad Said), *Al-Tahibit wal-Mutahawwil*, cilt 1, Al-usul, Beyrut: Dar al Awdah, 1974. Ayrıca bkz. Tayyib Tizini, *Min al-Turathilal-Thawra: Hawl Nathariya Muqtaraha fi Qadiyyat al-Turath al-'Arabi*, Beyrut: Dar Ibu Khaldum, 1978. Tizzini'in eserine dair iyi bir özet için Saleh Omar, *Arab Studies Quarterly* 2, no. 3 (Yaz 1980): 276-84. Konuyla ilgili yakın zamanlara ait bir Avrupalı bakış açısı için bkz. Jacques Berque, *L'Islam au défi*, Paris: Gallimard, 1980.

yaşama hedeflerini vurgulamaları, ciddiyet ve ivedilikle Marshall Hodgson'ın İslamlaşmış[32] dediği dünyayı ve o dünyada yaşayan toplumları araştırmaları ve bunun sonuçlarını Müslüman dünyanın dışına da anlatmaları gerekmektedir. Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretini, "bir seçim, bir mücadele, sürekli bir oluş" nitelemesiyle insan fikrine mal ederek evrenselleştiren Ali Şeriati'nin İranlı Müslümanlar için yapmak istediği şey de muhakkak buydu: "Hz. Muhammed sonsuz bir hicrettir, topraktan Allah'a doğru, kendi içinde yapılan bir hicrettir; o kendi ruhu içinde yollar kat eden bir muhacirdir."[33]

Şeriati'ninki gibi fikirler İran devriminin ilk safhalarını aydınlatan fikirlerdi; Müslümanların gerçek bir devrim yapma, zorbalık ve adaletsizliği tümden devirme becerisine yapıları itibariyle sahip olmadığı gibi dogmatik varsayımların hepsini olduğu gibi bir kenara attı. Hatta bundan da önemlisi, ilk safhalarındaki İran devrimi –Şeriati'nin de hep öne sürdüğü gibi– İslamın, insan veya ilahi bir otoriteye boyun eğme şeklinde değil, insana güç katan bir varoluş mücadelesi olarak yaşanması gerektiğini göstermiştir. Şeriati'ye göre, "sabit standartlar"ın olmadığı, yalnızca topraktan yaratılmış insandan Allah'a doğru "hicret" yolundaki ilahi bir emrin olduğu bir dünyada Müslümanlar, kendi yolunu kendisi açmalıdır. İnsan toplumlarının kendisi de bir hicrettir; daha doğrusu "Kabil'in kutbu" (hükümdar, kral, aristokrasi: iktidarın tek bir bireyde toplanması) ile "Abil'in kutbu" (halk sınıfı, Kuran'ın *el-nass* dediği demokrasi, öznellik, topluluk)[34] arasında bir bocalamadır. Ayetullah Humeyni'nin ahlaki öğretileri de başlangıçta ancak bu kadar zorlayıcı olan öğretilerdi: Şeriati gibi incelikli bir şekilde ortaya koymasa da, Müslümanların sürekli helal ile haram arasında tercih yaparak yaşamasının getirdiği çıkmazı o da anlıyordu. Bu yüzden "İslami" cumhuriyet çağrısı yapmış, helali kurumsallaştırıp *mustazafları* (ezilenleri) kurtarmayı amaçlamıştı.

32. Hodgson, *Venture of Islam*, 1: 56 vd.

33. Ali Shariati, "Anthropology: The Creation of Man and the Contradiction of God and Iblis, or Spirit and Clay", *On the Sociology of Islam: Lectures by Ali Shari'ati*, çev. Hamid Algar, Berkeley, California: Mizan Press, 1979, s. 93.

34. Shariati, "The Philosophy of History: Cain and Abel" *On the Sociology of Islam* içinde, s. 97-110.

Elbette bu tür fikirler İran'da büyük bir ayaklanmaya yol açtı. Ama İslam devrimi Batı'da hiç sempati uyandırmadı. İran tecrübesinin enerjisi, ateşi, yıkıcılığı, adeta binyılcı coşkusu İslam ülkelerinde bile halen korku uyandırıyor; oysa İran'da Humeyni sonrası dönemde de muazzam tartışmalar yapılıyordu ama buna kimsenin pek dikkat ettiği yoktu. Bu yüzden İslam dünyasında, Müslüman yaşama dair resmi ve ortodoks görüşler ile buna pek çok biçimde karşı çıkıp en gözüpek ifadesini İran devriminde bulan ve kültürel açıdan muhalif duran İslam arasında derin bir yarılma yaşanmaktadır.[35] İşin ilginç yanı, Batı'nın İslamla ilgili görüşlerine bir bütün olarak bakıldığında, ceza, otokrasi, ortaçağ mantığı ve teokrasi gibi Müslümanların çoğunun zaten karşı çıktığı şeyleri "İslamla" ilişkilendirmenin tercih edildiği görülmektedir.

35. Bkz. Thomas Hodgkin, "The Revolutionary Tradition in Islam"; ayrıca resmi kültürler ile karşı kültürler arasındaki çatışma için Adonis, *Al-Thabit wal Mutahawwil.*

3

Bu Bağlamda *Prenses* Faslı

YİNE DE önümüzde duran İslam, amaçlarımıza uygun bir şekilde onu temsil etme gücümüz tarafından zorla cılızlaştırılıp bu kez de bize karşılık veren bir devlete, bir hükümete, bir gruba indirgendi: Oysa bu da İslamdan uzak bir şey ve sürdürmekte olduğumuz "biz" ve "onlar" arasındaki çekişme ne bize ne onlara bir şey kazandırıyor. Daha da önemlisi, üzerini örttüğü şeyin altında bize gösterdiğinden çok daha fazlasını saklıyor. Geçtiğimiz günlerde yaşanan çirkin bir olayı analiz ederek ne demek istediğimi göstereceğim.

12 Mayıs 1980'de, Public Broadcasting Service (PBS), Britanyalı sinemacı Anthony Thomas'ın çektiği *Prensesin Ölümü* adlı bir film gösterdi. Film bir ay önce Birleşik Krallık ile Suudi Arabistan arasında bir dizi diplomatik olay yaşanmasına neden oldu ve olay Suudilerin İngiltere tatillerini boykot edeceği, hatta daha da fazla yaptırımlar uygulayacağı gibi tehditler ve Suudi Arabistan'ın Londra'daki büyükelçisini geri çekmesiyle sonuçlandı (ama işlerin eski haline dönmesi uzun sürmedi). Neden mi? Çünkü Suudilere göre bu film İslama hakaret içeriyor ve genelde Arap toplumuna özelde de Suudi adaletine dair yanlış bir tablo çiziyordu. İdamları her yanda duyulan genç prenses ile onun halk tabakasından sevgilisinin öyküsüne dayanan film, hakikati arayan bir belgesel-drama formatında hazırlanmıştı. Britanyalı bir muhabir bu çiftin başına gerçekte neler geldiğini bulabilmek için önce Beyrut'a gidip Lübnanlı ve Filistinlilerle görüşür; derken Suudi Arabistan'a gider ve film, onu oyalayan resmi makamlar tarafından oradan oraya gönderilmesini anlatır. Bu süreç içinde muhabir, görüştüğü insanların bu prenses öyküsünü kendi ülkelerindeki siyasi ve ahlaki ikilemlerin bir simgesi olarak yorumladığını anlar. Filistinliler için prenses, kendileri gibi toplum dışına itilmiş, özgürlük ve siyasi ifade arayışındaki bi-

ridir. Lübnanlıların bazıları için ise prenses, Arapların kendi aralarında süregelen ve Lübnan'ı paramparça eden mücadelelerin tipik bir örneğidir. Suudi resmi makamlarına göre ise prenses, onlardan başka kimseyi ilgilendirmeyen bir meseledir ve onların gözünde Batılıların bu öyküyü ilginç bulmalarının tek sebebi rejimi gözden düşürme çabasıdır. Son olarak da işin içyüzünü bilen kişilere göre prensesin trajedisi, kraliyet ailesinin ne kadar yozlaştığını saklamak için İslamı" ve İslami kısasa kısası kullanan rejimin ikiyüzlülüğünü suçlama vesilesidir. Film belli bir sonuca bağlanmadan biter: Verilen açıklamalarda gerçek payı vardır, ama hiçbiri gerçekten olup bitenlerin hepsini tek başına kapsamaya yetmez.

Suudi hükümetinin Amerika Birleşik Devletleri'nde de bu filme karşı çıktığını duyurması iki sevimsiz meyve verdi: Dışişleri Bakanlığı'ndan Warren Christopher Suudilerin memnuniyetsizliğini alenen PBS'e bildirdi ve Exxon önde gelen gazetelerde yaptığı duyurularla PBS'in kararını "gözden geçirmesini" istedi. Film birkaç şehirde gösterimden kaldırıldı. PBS bunun tartışmalı bir film olduğunu kabul ettiğini göstermek için, filmin hemen arkasından altmış dakikalık bir açık oturum hazırladı. Oturum yöneticisi ile altı kişi film hakkında konuşmalar yaptı: biri Arap Birliği* temsilcisi, diğeri Harvard'dan bir hukuk profesörü, üçüncüsü Boston bölgesinden Müslüman bir din adamı, dördüncüsü Amerikalı genç bir Arap yanlısı (ne akademik ne de resmi bir niteliği olan biri için alışılmadık bir sıfat); beşincisi Ortadoğu'da ticaret ve muhabirlik yapmış genç bir kadın ve altıncısı da Suudi olayı yüzünden duyduğu memnuniyetsizlikte samimi olan Britanyalı bir muhabirdi. Bu altısı hep birlikte bir saat boyunca oldukça tutarsız konuşmalar yaptılar. Bölgeyi biraz tanıyanlar, resmen özür bildiren "Müslüman" bir çizgiye saplanmaktan pek kurtulamadı. Bölgeyi çok az bilenler elbette bilgisizliklerini gösterdiler; geri kalanların sözlerinin ise konuyla pek alakası yoktu.

Filmin gösterilmesine karşı baskılar doğal olarak Amerikan Anayasası'nın Birinci Ek Madde'sine** dair soruları gündeme getir-

* Merkezi Kahire'de bulunan ve 22 Arap ülkesinin üye olduğu uluslararası bir örgüt. *–ç.n.*

** Vatandaşların esas haklarını gösteren madde. *–ç.n.*

di. Bana kalırsa (sinema sanatının bir ürünü olarak bence oldukça sıradan bir filmdi) film zaten gösterilmeliydi. Filme ilişkin olup da sözü edilmeyen şeylerse şunlardı: (*a*) film bir Müslüman tarafından *yapılmamıştır*, (*b*) Müslümanlar hakkında olup da ortalama izleyicinin dikkatini çekebilecek tek, tek değilse de en etkileyici filmdi, (*c*) gerek o açık oturumda, gerekse diğer yerlerde film üzerine yapılan tartışmalarda bağlam, güç ve temsil meselelerine pek değinilmemiştir. Thomas'ın üstlendiği iş, örneğin, Yemen hakkında bir film olsaydı sahip olmayacağı hazır bir cazibeye sahipti: Ağırbaşlı bir belgesel-dram kisvesinde sunulan cinsellik ve "İslami" (özellikle Müslümanların barbarlığına dair "bizim" sahip olduğumuz en korkunç kuşkuları doğrulayan cinsinden) ceza usulleri pek çok izleyici toplayabilirdi. *The Economist*'in 1980 Nisanı'nda belirttiği gibi: "Batılıların çoğuna göre İslam yasaları İslami usullerle ceza anlamına gelir: Filmin besleyeceği basitleştirilmiş bir mittir bu." Filmle ilgili olarak Suudi Arabistan hükümetinin de (Exxon aracılığıyla) devreye girdiği öğrenilince, izleyicilerin sayısı daha da artmıştı. Tüm bunlar *Prenses'in Ölümü*'nün kesinlikle bir Müslüman filmi olmadığını Müslümanların ancak çok sınırlı, nispeten sevimsiz ve etkisiz sözler edeceği bir film olduğunu vurguluyordu.

Filmin yapımcıları ve PBS, filmin içeriğinde ne olursa olsun o filmi yapmanın, o sahneleri imgelerle sunma eyleminin ta kendisinin, benim başka yazılarımda kültürel iktidar dediğim, burada ise Batı'nm kültürel iktidarı diyeceğim şeyden türeyen bir imtiyaz olduğunun farkındaydılar herhalde – tıpkı Müslüman bir ülkeden ya da Üçüncü Dünya Ülkelerinden herhangi bir bireyin pekâlâ farkında olduğu gibi.[1] Bunun, Suudilerin daha çok parası olmasıyla bir ilgisi yoktu: Haberlerin ve imgelerin fiili üretimi ve dağıtımı paradan daha güçlüydü, zira Batı'daki sistem sadece sermayeye değil aynı zamanda bu üretim ve dağıtıma dayanıyordu. Bu sistemi karşılarına alan Suudilerin, İslama hakaret ettiği gerekçesiyle filme getirdiği resmi itirazlar, Batılı denen diğer sistemi etkisiz hale getirmek için, çok daha zayıf bir başka temsil –Suudi rejiminin İslamın savunucusu olarak kendine biçtiği rolün imgesi– sistemini seferber etme girişiminden ibaret kaldı.

1. Said, *Şarkiyatçılık*, s. 50 vd.

PBS'in açık oturumunda sistem başka bir zafer daha kazandı Bir kere, PBS, Suudilerin memnuniyetsizliğini dikkate alıp meselelerin tartışmaya açıldığı bir oturum düzenleyerek bu konuda hassasiyet gösterdiği gibi doğru bir iddia öne sürebiliyordu. Öte yandan, birbirinden farklı ama pek de adı sanı duyulmamış "temsilci" bireyler tarafından doğru dürüst işlenemeyen görüşlerde "denge" kurduğunu düşündürüp, yoğun veya uzun bir analizin önünü keserek tartışmayı kontrolü altına almıştı. Tartışmanın sırf görüntüsü bile özenli bir analizin yerini tutmuştu. Kazanılan başarılardan biri de şuydu: filmin *Rashomon*-tarzı* yapısı konusunda kimse yorumda bulunmadı ve o "dengeli" oturum asıl mesele olan günümüz Müslüman toplumu konusunda, yanıltacak denli açık uçlu yargılarla son buldu. Prenses'in gerçekten ne yaptığını hiç bilmiyoruz (belki umurumuzda da değil). Oturumda söylendiği gibi "film kötü" olduğu kadar "dürüst ve iyiydi." Fakat hem filmin hem de oturumun altında yatıp da söylenmeyen gerçek, Hıristiyanlığa, ABD'ye veya Başkan Carter'a zarar verdiği düşünülecek bir Suudi filminden çok daha ciddi sonuçlar doğurabilen böyle filmlerin yapılıp gösterime *girebilecek* olmasıydı.

Suudi rejimi, aktif çabalarla filmin gösterilmesini engellemek istemesinin yanı sıra, inkâr edemeyeceği bir şeyi –olayın kendisini– inkâr ettiği ve karşılık olarak aksi yönde bir İslam versiyonu da sunamadığı bir konumda kalmıştı. Daha önce de sözünü ettiğim bu indirgeyici açmaz yüzünden filme getireceği hiçbir itirazında başarılı olamazdı. Zira, ya hayır, o öyle değil demek, ya da o aslında *böyle* diye izah etmek zorundaydı; elbette böyle sözlerle bir şey elde etmenin etkin bir yolu veya bu sözlerin çıkıp söylenebileceği bir yer varsa. Resmi Suudi sözcülere göre, filmin gösterilmesini engellemeye çalışmak gibi kültürel açıdan yakışıksız kaçan bir usulden başka bunun ne yolu ne de yeri vardı. Suudi resmi makamları İslamın "iyi" yönlerini göstermek için yarım yamalak bir çaba sergiledi ama bunların hiçbiri tartışmalarda yankı bulamadı. Daha kötüsü, kültürel bir çerçevede bu sıradan filmin ne sanat ne de siyaset açı-

* Rashomon-tarzı: Adını Akira Kurosawa'mn *Rashomon* isimli filminden alan ve aynı şeyi izleyen kimselerin birbirinden bütünüyle farklı ama aynı ölçüde makul açıklamalar getirebileceği anlayışı. –*ç.n.*

sından önemli bir şey anlatmadığını söyleyebilecek kadar güçlü bir destek bulunamadı. Hepsinden de beteri, gerek ABD gerekse İngiltere'de filme muhalefet edenlerin Suudi mali çıkarlarını koruyan (17 Mayıs 1980'de *New Republic*'te J. B. Kelly'nin açıkça aşağılayarak belirttiği gibi) Suudi uşakları gibi gösterilmesiydi maalesef. Kısacası filmin muhalifleri, filme eleştirel açıdan karşı çıkabilecekleri hiçbir yayma mekanizmasına söz geçiremediler. Oysa Soykırımı konu alan Marcel Ophuls'un *The Memory of Justice*'i (Adaletin Anısı), *Holocaust* (Soykırım) veya Leni Riefenstahl'm filmleri üzerine yapılan tartışmaların yanında bu tartışmanın ne kadar eften püften olduğu hemen görülebilirdi.

Prensesin Ölümü'nün gösterimi bundan daha fazlasının dikkat çekmesini sağladı. Hem Amerikan medyası hem de entelektüel ve kültürel çevreler, *Prenses* filminin duyulmasından çok daha önce aleni İslam karşıtı ve Arap karşıtı iftiralarla kaynıyordu. Geçmişte yaşanan en az iki örnekte Suudi Arabistan kralı kendisini selamlamayı hatta genel nezaket kurallarına bile uymayı reddeden New York valisi tarafından hakarete uğramıştı. Titiz bir araştırma yapılacak olursa televizyonun en çok izlendiği saatlerde Müslümanlara yönelik açıkça ırkçı ve hakaret içeren karikatürleştirmelerle dolu epey örnek olduğu ve bunların hepsinin niteliksiz kategoriler ve genellemeler içerdiği görülebilir: Bu yüzden bir tek Müslümanın tüm Müslümanlar ve dolayısıyla İslamın tipik örneği olduğu düşünülmeye başlanmıştır.[2] Lise ders kitaplarına, romanlara, filmlere, reklamlara bakalım: Acaba bunların kaç tanesi gerçekten İslam hakkında bilgilendirici ya da az çok övücü metinler içerir? Şii Müslüman ile Sünni Müslüman arasındaki farka dair bilgi ne kadar yaygındır? Hiç. Kendi üniversitelerimizde verilen beşeri bilimler derslerini düşünün: Hepsi değilse de çoğu beşeri bilimler müfredatlarında Homeros ve Antikçağ trajedilerinden başlayıp İncil üzerinden devam ederek Shakespeare, Dante ve Cervantes, Dostoyevski ve T. S. Eliot gibi yazarların başyapıtlarına yer verirler. Peki, Hıristiyan Avrupa'nın yanı başındaki İslam uygarlığı bu denli etnik mer-

2. Son zamanlara dek diğer "Şarkî" grupların temsillerinde de durum farklı değildi: Bkz. Tom Engelhardt, "Ambush At Kamikaze Pass", *Bulletin of Concerned Asia Scholars* 3, no. 1 (Kış-Bahar 1971): 65-84.

kezci bir modelin içinde nereye oturuyor? Yakın zamanlarda *Militant Islam* (Militan İslam) veya *The Dagger of Islam* (İslamın Hançeri) veya *Ayatollah Khomeini's Mein Kampf*'ı (Ayetullah Humeyni'nin Kavgam'ı) gibi başlıklarla ortaya çıkan kitaplar dışında İslam uygarlığı üzerine yazılan hangi kitaplar aranan, büyük tiraj elde eden veya atıf yapılan kitaplar olmuştur? Toplumun bir kesimini İngilizsever, Fransızsever vb. diye adlandırabiliriz, peki İslamsever diye adlandırmamız da mümkün olabilir miydi? Oysa sırf 1980'lerin sonunda Müslüman göçmenlerin ve İslam dinini seçen Afrikalı-Amerikalıların artması nedeniyle bile olsa, bunlardan Amerikan seçmenleri olarak söz edilmesi mümkündü.

Prenses tartışmaları geçip gittikten sonra, *American Spectator*'da Eric Hoffer tarafından "Muhammed'in Miskinliği" başlığına eşlik eden "Muhammed, Sürüncemeler Peygamberi" altbaşlıklı bir makale yayımlandığında ise Suudiler buna gücenmeyi maalesef unutmuşlardı.[3] Hatta İslamın yanlış anlaşıldığı maddeler listesine, bir ABD müttefiki tarafından toprakları işgal altında olan dünyadaki üç ülkenin hepsinin İslam ülkesi olduğunu hatırlatan bir not bile eklemediler. Suudi rejiminin misilleme yapmakla tehdit ettiği tek sefer, kraliyet ailesinin itibarının doğrudan doğruya zedelendiği seferdi. Nasıl olur da İslam o durumda yara almış oluyor ama bu durumda almamış oluyordu? Şimdiye dek neden Suudiler İslamın anlaşılması adına fazla bir şey yapmamışlardı? Bugüne kadar eğitim alanında yaptıkları en büyük katkı Eski bir ARAMCO çalışanı tarafından yürütülen, Güney California Üniversitesi'ndeki Ortadoğu Araştırmaları Programına yapılan katkıdan ibaretti.[4]

Ne var ki *Prenses'in Ölümü* meselesinin bağlamı göründüğünden çok daha karmaşıktır. Körfez'deki ABD askeri müdahalesi en az beş yıldır, hatta 1990-91'deki Körfez krizinin başlamasından çok daha önce de her yerde tartışılıp görüşülen bir konuydu. Suudilerin Camp David barış görüşmelerine katılmadığı 1978'lerin sonlarından bu yana düzenli aralıklarla çıkan (bazıları tıka basa sahici

3. Eric Hoffer, "Islam and Modernization: Muhammad, Messenger of Plod", *American Spectator* 13, no. 6 (Haziran 1980): 11-2.

4. L. J. Davis'e göre, "Consorting with Arabs: The Friends Oil Buys", *Harper's Magazine*, Temmuz 1980, s. 40.

görünen yanlış bilgilerle dolu) makaleler, rejimin ne kadar çok hatası ve zayıflığı olduğunu ve bunların artık bir bir su yüzüne çıktığını yazıyordu. 1980 Temmuz ayının sonlarında bu hikâyelerin bir kısmının ardında CIA'nın bulunduğu kabul edildi. Bunun için David Leigh tarafından yazılan "Ters Giden bir Washington Kaçağı: Suudi Arabistan'ı Hayrete Düşüren bir CIA Gafı" (*Washington Post*, 30 Temmuz 1980) başlıklı yazıya bakılabilir. *New York Review of Books* yayın hayatına girdiği on altı yıl öncesinden bu yana Basra Körfezi olayını neredeyse hiç konu etmemişti, ama Camp David'i izleyen bir yıl boyunca Körfez konulu bir sürü makale yayınlamaya başladı; hepsi de Suudi yönetim düzeninin kırılganlığının altını çiziyordu. Günlük gazeteler, İslamın yükselişini, uyguladığı cezaların, adalet düzeninin ve kadınlara verilen yerin ortaçağı andırdığını keşfetti; ne var ki kimse aynı sıralarda, İsrail'deki hahamların kadınlar veya Yahudi olmayanlar, vücut temizliği ve cezalandırma usulleri hakkında şaşırtıcı ölçüde benzer beyanatlar verdiğinden veya birtakım Lübnanlı din adamlarının bakış açısının en az o kadar kana susamış ve ortaçağdan kalma olduğundan söz etmiyordu. Suudi Arabistan'daki İslami rejimin odak olarak seçilmesi, bu rejimin kolay zedelenebilir ve yabancı görünmesi üzerine kurulmuş bir fikirdi; zaten öyle görünmesi bile yetip artıyordu. Fakat asıl niyetlerinin şu olduğu anlaşılıyordu: Suudi Arabistan, ABD'ye kafa tuttuğu için şimdi de "dürüst" haber vermenin sonuçlarına katlanacak ve gizli gizli uyguladığı Suudi sansürünün kalkması yönündeki taleplere boyun eğecekti (ama nedense İsrail'den gelen her haberin askeri sansürden geçişinden şikâyet eden yoktu). Her yerde öfkeyle Suudi Arabistan'da basın özgürlüğü olmadığı dile getiriliyordu. (Acaba Batı Şeria'daki Arap gazetelerine, okullarına ve üniversitelerine konulan yasaklar yüzünden İsrail'e karşı da dile getirilen bir öfke var mıydı?) Suudi Arabistan birdenbire liberaller ve Siyonistlerin bir ağızdan kınama yağmuruna tuttuğu, muhafazakâr finansçıların ve muhtelif kuruluşların kıdemli üyelerinin övüp bağırlarına bastığı nevi şahsına münhasır bir olay haline geliverdi. Bu durum Suudi Arabistan'ın değerinin iyice düşmesine yol açarak onu daha da kabul edilemez ve entelektüel açıdan daha da akıl almaz görüldüğü bir konuma itti; pek çok yönden zaten öyleydi ama bunların arasına bir de "İslam" dünyasıyla ilgili her şeyi içeren bir

simge haline dönüştürülmesi sokulmamalıydı.

Tüm bunların bir diğer sonucu da *Prenses* filmi meselesinin baş göstermesiyle, "biz"im, "onlar"ın bu ikiyüzlülüğü ve yozlaşmışlığından dolayı duyduğumuz üzüntüyü haykıran taraf olmamız, buna karşılık "onlar"ın da sahip olduğumuz güç ve duyarsızlığımızdan dolayı bozulan taraf olmasıydı. Derken bu karşılıklı çekişme, içinde "biz" ile "onlar" arasında bir tek sahici görüşmenin, analizin veya fikir alışverişinin bile yer almadığı tartışmalar silsilesine dönüştü. Kendisini "Batı uygarlığı" olarak sunan yekpare blokla girdiği müsabakaları kaybettikçe Müslüman kimliği daha da güç kazanmaya başladı ve bunu sezen Batı'nm lafebeleri ortaçağ bağnazlığı ve gaddar despotluk gibi şeyleri iyiden iyiye sert sözlerle eleştirme yoluna gitti. Artık neredeyse her Müslüman, İslami kimliğini ortaya koyma ediminin ta kendisini evrensel bir başkaldırı ve hayatta kalma koşulu gibi görmeye başlamıştır. Savaş bunun son derece doğal bir sonucudur; keza Huntington'm medeniyetler çatışması diye ortaya koyduğu ölümcül reçeteye gösterilen rağbetin nedeni de budur.

Bunu görebilmek için *Prensesin Ölümü* ile on beş yıl sonra PBS'te ekranlara getirilen İslam içerikli bir başka film olan *Amerika'da Cihat*'ı (1995) karşılaştırabiliriz. Önceki belgesel İslamın egzotik ve uzak bir versiyonunu temsil ederken, bu son örnek ABD'nin savaş alanının ta kendisi olduğu, her türden kaçık Müslüman'ın burnumuzun dibinde terör planları yapıp korkunç bir savaşa hazırlandıkları fikrini zorla kafamıza kazır. Filmin sunucusu Steve Emerson adında, Ortadoğu siyaseti, tarihi, kültürü ya da dini gibi konularda bir bilgisi olmayan, İslami terör üzerine muhabirlik yapma niteliğine sahip olduğu filmin başında gururla ifade edilen biridir. Geçtiğimiz on yıl içinde bu gibi insanların dahil olduğu ve uzmanlığı şaibeli yeni bir kadro türedi. Bunlar doğal olarak endişe içindeki insanlara seslenerek karşı-terörizm, terörizm alanında uzmanlık, İslami tehdit vb. konusunda bilgilendirme iddialarıyla sansasyonel medyada kolayca isim yaptılar. İnsanlar elbette endişe içindeydi çünkü Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanması son derece korkunç bir olaydı ve bu olaym suçluları gerçekten de bir avuç radikal Müslümandı; ne var ki Emerson bu grubun lideri olan Şeyh Ömer Abdül Rahman'm ABD'nin para desteği verdiği Afgan Mücahitle-

rinden biri olduğundan, planlı bir ABD politikası gereği ülkedeki bu tür radikal grupların toplanarak Sovyetler Birliği'ne karşı savaşmak için eğitildiğinden hiç dem vurmaz. *Amerika'da Cihat* İslam konusunda nispeten sorumluluk sahibi bir çizginin ve özenli bir ayrımın izlerini taşısa da, hatta filmin bir yerlerinde Müslümanların çoğunun barışsever ve "bizim gibi" insanlar olduğuna dair muhtelif ifadelere yer verse de, filmin uyandırdığı duyguların perde arkasında acımasız, duygusuz katiller, komplocular, gözü dönmüş gaddar insanlar yetiştirip kötülük saçan bir din olarak İslama karşı bir tahrik vardır. Birbiri ardına gelen –hepsi de gerçek bir bağlamdan uzak olan– her sahnede Batı'ya ve Yahudilere nefret kusan, soykırımla tehdit eden ve Batı'yla sonsuza dek savaşacağını dile getirip ateş püsküren sakallı imamları doya doya izleriz. Filmin sonuna doğru izleyiciler, ABD'nin her yanında gizli üsler, komplo üretim merkezleri ve bomba fabrikalarından oluşan karmaşık bir ağ olduğuna ve hepsinin de masum ve her şeyden habersiz vatandaşlara karşı kullanılmak amacıyla hazırlandığına ikna olur.

1995 Nisan ayında Oklahoma'daki bombalama olayının hemen ardından medyanın apar topar Emerson'u arayıp bulması da ilginçtir; Emerson bir an bile tereddüt etmeden bu korkunç olayın Ortadoğuluların işi olduğunu iddia etmiştir ve bunun üzerine bombalamayı takip eden birkaç gün boyunca her yerde Müslüman tipli esmer insanlar aranmaya başlanmıştır. Bombalama eyleminin sorumlularının, memleketin yetiştirdiği beyaz ve Protestan radikaller olduğu ortaya çıkınca Emerson'dan ses geldiğini duyan olmamıştır ama benzer bir durumda tekrar yorum yapmaya çağrılmasını beklemek hiç de mantıksız sayılmaz. Yaptığı filmde İslami cihat teröristlerinin sayısı ve potansiyeli ile ülkenin başına bela olan yerel milisler, bombacılar ve benzerleri arasında bir karşılaştırma yer almaz. Ardı ardına akan sahnelerde Müslümanların ABD'yi yok etmeye çalıştığına dair bir desteksiz iddiadan diğerine atladığı o amansızca hızlanan son bölümde, gerçek rakamlara, kaç kez böyle olaylar ya da toplantılar yapıldığına dair bilgilere de yer vermez. Ama en sonunda Emerson izleyiciye İslamın cihata, cihatın da terörizme eşit olduğu duygusunu vermek suretiyle İslam ve Müslümanlara karşı duyulan kültürel korku ve nefreti pekiştirir.

Emerson'un filminin gücü ve stratejisinin başarısı, medyada İslam lehine hiçbir güçlü mukabelenin olmayışından, onun ölçüsüzce şişirdiği marjinal ve küçük gruplarla Müslümanların büyük bir çoğunluğunun ilişkilendirilmemesi gerektiğine dair mantıklı bir düşüncenin ortaya çıkamamasından ileri gelir. Emerson'un "İslamı" bu şekilde göstermesiyle beslenen düşmanlığın büyük bir kısmı, İslamın güya Yahudi aleyhtarı olduğu ve İsrail'den nefret ettiği gibi varsayımsal bir düşünceye de dayandırılır; İsrail'deki intihar bombalarının yol açtığı karışıklığı sergileyen muhtelif sahneler gösterilir, hiçbir Müslümanın suçlanıp tutuklanmadığı Buenos Aires'teki Yahudi kültür merkezinin bombalanması olayına kısa görsel göndermeler yapılır. Dolayısıyla çizilen bu İslami terör tablolarının, İsrail'in, Yahudi aleyhtarı asılsız bir İslami terörün masum kurbanı olduğuna inanan Amerikalı İsrail yanlılarının öfke ve hiddet duygularını kamçılamaya yönelik olduğu açıktır. Elbette bu aynı zamanda İsrail'in de izlediği resmi çizgidir. Batı Şeria'da, Gazze'de, Doğu Kudüs'te, Golan Tepeleri'nde ve yıllardır İsrail'e direnen Güney Lübnan'daki askeri işgallerde, koşulsuz ABD desteğiyle hastanelere, sivil kamplara, okullara, yetimhanelere vs. hava saldırıları yapan İsrail'in yaptıklarının üstünü örten resmi çizgidir bu. Ve tüm bunlar kasıtlı olarak Emerson'un filminde hiç işlenmemiştir ki tüm kabahatimizin demokrasimiz, özgürlük aşkımız, vs. olduğu, yoksa her konuda masum olduğumuz duygusunu vererek Amerikan izleyicilerinin bütün Müslümanlara karşı nefret ve korku duyması daha iyi sağlanabilsin.

Belki de buradaki ya da İslam dünyasındaki insanların "Batı" ve "İslam" gibi zoraki yaftaların yürekler acısı sınırlarını anlamalarını beklemek çok şey istemek olacak. Belki de bu yaftaların ve onları destekleyen çerçevelerin insanı böylesine tutsak eden gücünü kaybedeceğini ümit etmek de çok şey istemek olacak. Fakat bildiğimiz "İslamın" daha ziyade bizim dolaysız siyasi amaçlarımıza hizmet eden ve kaygılarımızın niteliğini belirleyen yorumların bir sonucu olduğunu anlamak ve onu daha çok çeşitlilik barındıran ve daha az korkutucu bir şey olarak görmek, "bizler" Müslüman olsak da olmasak da mümkün olabilir. Yorumlama ediminin öznel bileşenlerini ve katıksız gücünü kavradığımız an, bildiğimiz pek çok şeyin normalde kabul ettiğimizden daha çeşitli biçimlerde "bizim"

üretimimiz olduğunu gördüğümüz an, kendimiz ve içinde yaşadığımız dünyaya dair birçok mitin, naifliğin ve kötü niyetli görüşün aslını ortaya çıkarma yolunda önemli bir mesafe kat etmiş olacağız. Dolayısıyla "haberleri" anlamak bile bir bakıma ne olduğumuzu ve içinde yaşadığımız toplumdaki belli bir sektörün nasıl işlediğini anlamak demektir. Ancak tüm bunları anladıktan sonra bizim algıladığımız "İslamı" ve Müslümanlara göre varolan İslamın muhtelif biçimlerini kavramaya başlayabiliriz.

Şimdi de "biz" ile "İslam" arasındaki en sıkıntılı olayın detaylarını analiz etmeye çalışalım: 1990'lı yıllarda ABD ile İran arasındaki ilişkilerde devam eden çıkmazda yankıları hissedilen rehine krizi. Bu olayda görülmesi gereken çok şey, açılması gereken pek çok siyasi düğüm vardır. Bu konunun işlenmesinin nedeni hem olayın çok sarsıcı olması ve bizi derinden etkilemesi hem de dikkatle bakınca Müslüman dünyanın muhtelif yerlerinde işlemekte olan sürece dair pek çok şey anlatıyor olmasıdır. İran olayını ele aldıktan sonra, içinde bulunduğumuz son aşamada İslam ile Batı'ya dair daha büyük meseleleri tartışmaya devam edebiliriz.

İKİNCİ KISIM

İRAN HİKÂYESİ

1

Kutsal Savaş

GEREK 4 Kasım 1979'da İranlı öğrencilerin Tahran'daki Amerikan Sefareti'ni son derece aşağılayıcı ve yasadışı bir biçimde işgal etmesi gerekse medyanın bu olaya ve İran'ın kötülüğüne sonraki yıllar boyunca da inanılmaz ölçülerde ayrıntılı ve son derece yoğun bir şekilde dikkat çekmesi yüzünden Amerikalılar hâlâ İran'a karşı içten içe kaynayan bir hiddet duygusu beslemektedir. Ülkenin diplomatlarının rehin tutulduğunu ve Amerikalıların onları kurtarmaktan aciz olduğunu bilmek başka bir şeydir, bütün olan biteni televizyonun en çok izlenen saatlerinde her gece üst üste ekranlardan izlemek bambaşka bir şeydir. Fakat bence, İran hikâyesi diye anılan olayın Amerikan bilincindeki yerini mantıklı ve serinkanlı bir şekilde anlayabilmek için bu olayı artık eleştirel olarak değerlendirmemiz gerekiyor. Amerikalıların yakın zamanlarda İran hakkında edindiği bilgilerin yaklaşık yüzde doksanını radyo, televizyon ve gazetelerden öğreniyor olması böyle bir değerlendirmeyi özellikle gerekli kılıyor. Ne Amerikalıların rehin tutulmasından dolayı hissedilen acı ve öfkeyi hafifletmenin ne de İslam dünyasındaki çatışmaların yol açtığı karışıklığı gidermenin bir yolu yok ama kanımca, Amerikalıların o bir tek sefer dışında İran'a karşı askeri güç kullanmadığına şükretmeliyiz. Her halükârda, ABD'nin genel bağlamında İran'ın Amerikalılar için taşıdığı anlamın ve Batı'nın İslam dünyasıyla ilişkilerinin arkasında neler olduğuna tek tek bakmaya başlamamız şart: Şimdiye dek İran nasıl göründü, medya tarafından sözcüğü sözcüğüne nasıl sunuldu ve Amerikalıların karşısına her gün tekrar tekrar ne şekilde getirildi?

Sefaret ele geçirildikten hemen sonra, televizyon kanallarının akşam haberlerinin büyük bir bölümü İran'a ayrıldı. ABC aylar bo-

yu her gün yayınlanacak olan özel bir gece programı (*Rehin Alınan Amerika*) hazırladı ve PBS'teki *MacNeil/Lehrer Report* kriz üzerine daha önce eşi benzeri görülmemiş sayıda program yayınlamaya başladı. Walter Cronkite "işte hal budur" ifadesine, hatırlatma babında rehinelerin kaç gündür tutuklu kaldıklarını da ekliyordu: "iki yüz yedinci gün" vs. Ted Koppel'ın ABC'deki sonradan başarı kazanıp uzatılmasına karar verilen *Nightline* (Gece Hattı) programı, rehine kriziyle yayınlanmaya başlayan bir programdı. Dönemin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hodding Carter iki haftada film yıldızları gibi parladı; öte yandan 1980 Nisanı'nın sonlarındaki başarısız kurtarma girişiminden sonrasına kadar ne Dışişleri Bakanı Cyrus Vance ne de Zbigniew Brzezinski pek ortalarda görünmemişti. Ekranlar Abülhasan Beni Sadr'la, Sadık Kutbizade'yle, rehinelerin aileleriyle yapılan röportajlarla; İran'da yapılan gösteriler, İslam tarihi üzerine üç dakikalık dersler, devrik şahın hastalığının son durumuyla; fikir yürüten, tartışan, nutuk çeken, teoriler üreten ciddi suratlı yorumcu ve uzmanlarla; eylem planları, olayların ne boyutlara varabileceğine dair tahminler, psikolojik durumlarla; Sovyetlerin hamleleri ve Müslümanların tepkileriyle dolup taşıyordu, gelgelelim elli küsur Amerikalı hâlâ tutsaktı.

Bu süreç boyunca İranlıların medyayı avantajlarına olduğunu düşündükleri şekilde kullandığı ortaya çıktı ve bu durum televizyon istasyonlarının gözünden kaçmadı. Sefaret'teki öğrenciler "olayları", uyduların devrede oldukları ve ABD'deki haber programlarının yayınlandığı saatlere göre planlıyordu. Ara sıra İran resmi makamları, Amerikalıları hükümetlerinin politikaları aleyhine döndürmek için bunu yaptıklarını ifade ediyordu. Bu daha baştan yanlış hesaba dayanan bir politikaydı. Nitekim daha sonra İranlıların bu politikası tuhaf ama pek de tümden olumsuzlanamayacak bir etki yaratarak, medyanın daha ciddi bir araştırıcı tavra bürünmesine yol açtı. Fakat benim burada ele almak istediğim konu krizin en hararetli zamanlarında İran'ın Amerikalıların gözünde ne ifade ettiğidir; bu konuya odaklanacağımız için hikâyenin öteki yüzü ikinci planda kalacak.

Birinci Kısım'da da söz ettiğim gibi geçtiğimiz on yıl içinde, yalnızca İran'ı değil Arap-İsrail çatışmasını, petrol ve Afganistan'ı içeren en çarpıcı ve genellikle de kötü olan haberlerin çoğu "İsla-

ma" dair haberlerdir. Ama bu durum hiçbir zaman, uzun İran krizi sırasında olduğu kadar net bir şekilde kendini göstermemişti. Amerikalı haber tüketicileri bir halk, bir kültür, bir dinle ilgili bilgi perhizine sokuluyor –gerçekten yetersiz tanımlanıp kötü bir şekilde yanlış anlaşılan bir soyutlamadan ibaret bırakılan perhizdi bu– ve İslam, İran'la bağlantılı olduğu her seferinde militan, tehlikeli ve Amerikan karşıtı olarak sunuluyordu.

İran krizini medya icraatının incelenmesi için iyi bir fırsat yapan şey, bunca Amerikalı için medyayı haklı olarak ıstırap haline getiren şeyin aynısıdır: krizin uzun sürmesi ve İran'ın simgelemeye başladığı şeyin, Amerika'nın Müslüman dünyayla ilişkisini temsil etmesi. Bununla birlikte, bence, özellikle ilk iki-üç aylık dönem boyunca medyanın tavrını ve Batı'nın bundan böyle yüzleşmek zorunda kalacağı yeni güçlüklere, daha önce eşi görülmemiş siyasi değişikliklere ve krizlere karşın, bu tavrı değiştirmeye yanaşmamasını dikkatle gözden geçirmek zorundayız. Gerçi zamanla medyanın haber aktarış tarzında da değişiklikler olduğu ve başlangıçta gösterdiğinden azıcık daha yüreklendirici bir tablo çizmeye başladığı da söylenebilir.

Tahran'daki Amerikan Sefareti'nin ele geçirilmesinin ardından ortaya dökülen muazzam sayıdaki belgeyi elden geçirdiğimizde bizi hayrete düşürecek çok şey görürüz. İlk olarak, duruma bakılırsa, "biz"i köşeye kıstırmışlardı; bizle birlikte normal, demokratik, rasyonel düzeni de. Orada bir yerlerde kendi kendini tahrik ederek cinnet raddesine gelen bir "İslam" vardı ve İran şu anda bu "İslamın" rahatsız edecek denli asabi bir tezahürüydü. *Time*'ın 26 Kasım sayısında, İran'daki Şii İslamı konu alan çerçeveli özel köşe yazısında "Şehitlik İdeolojisi", diye bir ifade geçiyordu. Aynı hafta, yine 26 Kasım'da *Newsweek* de aynı kanıtları kopyalamışçasına "İran'ın Şehit Kompleksi" başlıklı bir sayfa yapmıştı.

Gerçi etrafta buna dair pek çok kanıt da var gibi görünüyordu. 7 Kasım'da *St. Louis Post Dispatch*, St. Louis'de İran ve Basra Körfezi konulu bir çalıştayın tutanaklarını yayımlamıştı. Uzmanlardan birinden yapılan alıntıda şöyle deniyordu: "İran'ın İslami bir yönetim biçimine terk edilip kaybedilmesi, ABD'nin son yıllarda yaşadığı en büyük başarısızlık olmuştur." Bir başka deyişle İslam,

kelime anlamı olarak ABD çıkarlarına ters düşen bir şeydi. 20 Kasım'da *Wall Street Journal*'ın başyazısında, "uygarlığın gerilemesi"nin nedeni "her şeyden önce bu [uygar] fikirleri yayan Batılı iktidarın güçten düşmesidir," deniyordu; Batılı olmamak demek –Müslümanlar dahil, dünyadaki insanların büyük bir kısmının kaderinde bu vardı– uygar fikirlere sahip olmamak demekti adeta. Bir de Columbia Üniversitesi'nden Profesör J. C. Hurewitz vardı, 21 Kasım' da kendisiyle görüşme yapan ABC muhabiri, Şii Müslüman olmanın "Amerika aleyhtarı" olmakla aynı anlama gelip gelmediğini sorduğunda, bunun bir sınıflandırma olarak doğru olduğu cevabını vermişti.

CBS'ten Walter Cronkite ve ABC'den Frank Reynolds başta olmak üzere, televizyonların önde gelen tüm yorumcuları düzenli aralıklarla, "bu ülkede Müslümanlara duyulan nefretten" söz ediyor, kimi zaman da "kriz hilali, çayırlarda patlayan kasırga" gibi daha şiirsel ifadeler kullanıyorlardı (Reynolds, ABC, 21 Kasım). Bir başka seferinde (7 Aralık) "Allahuekber"i zikreden kalabalıkların resminin arkasından Reynolds'm bu insanların gerçek niyetini yorumlayan sesi duyuluyordu: "Amerika'ya duyulan nefret." Derken yine aynı programda, Muhammed'in aslında "kendi kendini peygamber ilan etmiş" biri olduğunu (hangi peygamber böyle yapmamıştır ki?) öğrendik ve "Ayetullah"ın "Tanrının yansıması" anlamına gelen ve yirminci yüzyılda uydurulmuş bir unvan olduğu da hatırlatıldı (maalesef hiçbiri tamamıyla doğru değil). ABC'nin İslamı tanıtmak için yayınladığı kısa (üç dakikalık) dersler, hareketsiz resimlerin sağında küçük başlıklarla veriliyordu: Muhammedcilik, Mekke, peçe, kara çarşaf, Sünni, Şii (hemen yanında kendini kırbaçlayan genç adamlar), molla, Ayetullah Humeyni, İran. Tüm bunlar hep o sevimsiz öyküyü, "İslama" verilecek en uygun karşılığın öfke, kuşku ve aşağılama olduğunu anlatıyordu. Programda bu imgelerin hemen ardından Wisconsin'deki Janesville kasabasının –içlerinde ne peçeli, ne kendini kırbaçlayan ne de molla olan– şirin, gürbüz okul çocuklarının yurtsever duygularla "Birlik Günü" için yaptıkları hazırlıklar gösteriliyordu.

"Militan İslam: Tarihi Kasırga" demişti *New York Times*'ın pazar eki, 6 Ocak 1980'de. "İslam Patlaması" da *New Republic*'in 8 Aralık sayısında Michael Walzer'm katkısı olarak ortaya çıktı.

Tıpkı diğerleri gibi bu iki yazı da, onca tarihi, coğrafyayı, çeşit çeşit sosyal yapıyı, kırk İslam ülkesini ve Asya, Afrika, Avrupa ve Kuzey Amerika'da (Sovyetler Birliği ve Çin'de yaşayan milyonlarca Müslüman da dahil) yaşayan yaklaşık 800.000.000 Müslümanı kapsayan İslamın hiç değişmeyen tek şey olarak, kolayca kavranıp öğrenilebileceğini iddia etmekle kalmıyor –Walzer'm da dediği gibi– nerede bir cinayet, savaş, korkunç olayların yaşandığı bir çatışma varsa orada "mutlaka İslamın önemli bir rolü olduğu" anlamına gelen ifadelere yer veriyordu. İddialara kanıt getirme kuralının çiğnenmesinin veya yazarların söz konusu ettikleri yerlerin dilini de toplumlarını da tanımamasının ya da "İslam" dendiği an sağduyunun felce uğramasının hiç önemi yokmuş gibi duruyordu. *New Republic*'in başyazısında İran, "engellenen din tutkusunun gazabına" ve "İslam amok"una indirgeniyor, bilmiş bilmiş "İslamın kutsal yasası" olan Şeriat'm, casusluk, yasak bölge ve benzeri konularda ne dediğinden söz ediyordu. Tüm bunlar, İslam bizimle savaş halindeyse, bu savaşa bizim de bir şeyleri bilerek girmemizin daha iyi olacağını ifade eden bir anafikri vurguluyordu.

İslamı, *New Republic*'ten daha ustaca suçlamanın da yolları vardı. Örneğin halkın önüne bir uzman çıkarıp (*Mac Neil / Lehrer Report*'ta 16 Kasım'da konuşan ABD'nin eski Ürdün Büyükelçisi, Lübnan özel sefiri, Ortadoğu Enstitüsü Başkanı L. Dean Brown gibi) Humeyni'nin gerçekten "Müslüman din adamlarının bir temsilcisi" olmadığı, bu "demir gibi sert" mollanın ancak çok eski (dolayısıyla daha sahici) İslami çağlardan kalma bir şey olduğu; Tahran' daki güruhun Nürnberg'i hatırlattığı, zaten sokak gösterilerinin de diktatörlerin "başlıca eğlence kaynağı" olarak hep yaptırdıkları türden "sirk" misali bir şey olduğu söyletiliyordu.

Bir başka yöntem de, konuya göre açık ya da örtük olarak Ortadoğu'nun muhtelif yönlerini İran İslamına bağlayan görünmez ipler olduğunu ima edip hepsini toptan lanetlemekti. ABC ve CBS, eski Senatör James Abourezk'in Tahran'a gidiş haberini verirken Abourezk'in "Lübnan kökenli" olduğunu da hatırlatmıştı. Oysa Temsilci George Hansen'in Danimarka kökeninden ya da Ramsey Clark'ın WASP (Beyaz Anglosakson Protestan) atalarından hiç söz edilmemişti. Her nedense Abourezk'in geçmişindeki belli belirsiz İslami ize dokundurma yapmanın önemli olduğu düşünülmüştü; oysa

Abourezk'in kökeni de Lübnan'ın Hıristiyan ailelerinden geliyordu. (Buna benzer bir başka olay da Abscam vakasında sahte Arap "şeyhlerinin" yem olarak kullanılmalarıydı.)

Bu tür imaların bol keseden kullanılmasının başlangıcı 8 Aralık'ta *Atlanta Constitution*'da Daniel B. Drooz'un sefaret baskınının arkasında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün olduğunu iddia ettiği küçük ön sayfa haberine dek gider. Drooz, haberinin kaynaklarının "diplomatik ve Avrupa istihbarat" otoriteleri olduğunu söylemişti. George Ball da 9 Aralık'ta *Washington Post*'ta vecize kabilinden ifadelerle, "bu operasyonun tümünün çok iyi eğitilmiş Marksistler tarafından düzenlendiğine inandıran gerekçeler vardır," demişti. 10 Aralık'ta NBC'deki *Today Show*'da, öncelikle "bir Amerikan üniversitesi'nde profesör" ve "haftalık Paris dergisi *L'Express* muhabiri" olarak tanıtılan Amos Perlemutter ile Hasi Carmel'le yapılan röportajlar yayımlandı. Aslında her iki adam da İsrailliydi. Robert Abernethy onlara, Sovyetler Birliği, FKÖ ile İran'daki "radikal" Müslümanlar arasında "çıkar örtüşmesi" olduğu iddialarına dair sorular soruyordu: Acaba, diye sormuştu, aslında bu üç kuvvetin hepsinin de sefaret operasyonuna *bilfiil* karıştığı doğru mudur? Ah, hayır, diye cevapladı ikisi de, ama bu odakların çıkarlarının örtüştüğünün doğru olduğunu tekrarladılar. Abernethy, bu sözlerin "FKÖ'nün imajını zedelemek" isteyen İsrail girişimlerine benzediğini kibarca ifade edince, Profesör Perlemutter öfkeyle itiraz etmiş ama itirazım desteklerken *kendisinin* "entelektüel dürüstlüğü"nü temel aldığını söylemekten öteye de gidememişti.

CBS ise, NBS'le yarışa girmişçesine, 12 Aralık'taki *Nightly News* programına Dışişleri Bakanlığı'ndan Marvin Kalb'ı çıkarmış, Kalb da, bir ay önce Drooz'un gönderme yaptığı aynı (yine kaynağı belli olmayan) "diplomatik [kaynaklar] ve istihbarat" kaynaklarından edinilen bilgilere dayanarak sefaret olayında FKÖ, Müslüman köktendinciler ve Sovyetler Birliği'nin işbirliği yaptığını bir kez daha doğrulamıştı. Bu birleşmeyi sağlayan FKÖ'nün adamlarıdır, diyordu Kalb ve bilge bir edayla, sefaretin içinden duyulan "Arapça sesler" sayesinde bunun gayet iyi bilindiğini de ekliyordu. (Kalb'm "hikâye"sinin kısa özeti ertesi gün çıkan *Los Angeles Times* sayfalarına da taşınmıştı.) Önemli şahsiyet olması bakımından ondan geri kalmayan Hudson Enstitüsü uzmanı Constantine Menges'e de

önce 15 Aralık 1979'da bir kez, sonra da *MacNeil/Lehrer Report*'ta ve *New Republic*'te iki kez tıpatıp aynı tezi savunmak düşmüştü. Elbette şeytani FKÖ ve uğursuz Müslümanlarla doğal bir ittifaka giren iblis komünizmden bahsetmekten başka bir kanıt verildiği de olmamıştı. (MacNeil ve Lehrer'in, Sovyetler'in Afganistan'ı işgali veya İran'ın resmi makamlarının buna getirdiği eleştirilere dair yorumlarını dinlemek üzere Menges'i neden tekrar davet etmediğini merak etmeden duramıyor insan.)

"Şiiler neredeyse bela da oradadır," diyordu Daniel B. Drooz, 29 Kasım tarihli *Atlanta Journal-Constitution*'da. Ya da 18 Kasım'da *New York Times*'ın küçük bir manşetinde gayet akıllıca yazdığı gibi: "Sefaret'in ele geçirilmesi, hem Şiilerin otoriteyi onaylamalarıyla hem de Şah'a duyulan öfkeyle bağlantılı bir olaydır." Sefaretin işgal edildiği 4 Kasım'dan sonraki bir hafta içinde, izleyicilere belli bir mesaj verdiği düşünülen tehditkâr bakışlı Ayetullah Humeyni resimleri, tıpkı kalabalık İranlı güruhların sonsuz sayıdaki resimleri kadar sık ve değişmez bir şekilde her yerde gösterilmekteydi. Öfke içindeki Amerikalıların İran bayrakları yakması (ve satın alması) alışıldık bir eğlence haline gelmişti; basın bütün sadakatiyle bu yurtsever gösterileri haberlere taşıyordu. Ne ilginçtir, Araplar ile İranlıların her zaman olduğu gibi birbiriyle karıştırıldığını gösteren haberler de vardı: örneğin 10 Kasım'da *Boston Globe*'da çıkan haberde Springfield'deki öfkeli bir kalabalığın "Araplar defolsun" diye bağırdığı anlatılıyordu. Şii Müslümanlığına dair özel röportaj ve yazıların sayısının artmadığı yer kalmamıştı ama yine ilginçtir, İran'ın modern tarihini ele alan ya da on dokuzuncu yüzyılın sonlarından bu yana İranlı din adamlarının yabancı müdahalesine ve monarşiye karşı son derece önemli siyasi bir direniş içinde olduklarına işaret eden ya da Humeyni'nin radyo kasetleri ve silahsız halk kitleleriyle şahı ve yenilmez ordusunu devirebilmesini sağlayan şeyin ne olduğunu anlatan yazıların sayısı parmakla sayılacak kadar azdı.

Simgesel sayılabilecek küçük bir mesele de Walter Cronkite'ın isimleri doğru dürüst telaffuz edememesiydi. Kutbizade'nin ismi (Ghotbzadeh) neredeyse her söylendiğinde değişiyor, çoğunlukla "Gabuzadey" gibi bir şey olarak karşımıza çıkıyordu. (28 Kasım'da CBS Beheşti'ye "Başati" demişti; ondan geri kalmayan ABC de

7 Aralık'ta Montazeri'nin ismini "Montesori" olarak telaffuz etmişti.) İslam tarihine dair hap şeklinde verilen bilgiler ya anlamsız denecek kadar karışık ya da ürkütecek denli yanlıştı. 21 Kasım tarihinde CBS *Nightly News*'ın İslam üzerine ettiği sözleri örnek alalım. Muhabir Randy Daniels Muharrem ayını, Şii Müslümanların "Muhammed'in dünya liderlerine meydan okumasının kutlandığı" dönem olarak tanımlıyordu: budalaca denecek kadar yanlış bir açıklama. Muharrem İslami bir aydır; Şii Müslümanlar Muharrem ayının ilk on gününde Hüseyin'in şehit oluşunu anarlar. Derken öğrendik ki Şiilerin hep zulme maruz kaldıklarına dair kompleksleri varmış. "Tevekkeli değil, bir Humeyni çıkardılar ortaya." Humeyni'nin İslamın tümünü temsil etmediğini eklemeleri her ne kadar biraz rahatlatıcıysa da, yine yanlış şeyler düşündüren bir ifadeydi. Aym programda bilgeliğimden faydalanmak için benimle de röportaj yaptılar ve yine yanlış yaparak beni İslam araştırmaları profesörü olarak tanıttılar. 27 Kasım'da CBS'ten bir muhabir "devrim yüzünden akşamdan kalma" hissi yaşayan İran'ın henüz ayılamadığı bilgisini verdi hepimize, sanki İran sokak köşelerinde yatan avare bir ayyaştı.

Fakat "Amerika'yı rehin alan" gücün gerçekten ne kadar iç karartıcı bir yapısı olduğu, seçkin *New York Times* bütün gücüyle İslama yüklendiğinde ortaya çıkacaktı. Ne var ki *Times*'m İslamı, daha ziyade *Times*'m ne olduğuyla ilgili bir şeydi. Bu gazete yalnızca Amerika'nın en önde gelen gazetesi değildir; yaygınlığı, uzman haber düzeyi, sorumluluğu ve en önemlisi hem ulusal güvenliği gözetip hem de itimat edilen bir tarzda yazabilmesi ona müthiş bir ağırlık kazandırmaktadır. Bir başka deyişle, *Times* herhangi bir konu hakkında yetkili bir ağızdan konuşabilir ve o konuyu ülke meselesi haline getirebilir. Üstelik bunu hem bilinçli hem de başarılı bir şekilde yapar. Harrison Salisbury, bununla bağlantılı olarak, 1961 baharında Başkan Kennedy'nin *Times* yazarı Turner Catledge'e eğer gazete o sıralar beklenen Domuzlar Körfezi işgali hakkında daha fazla ayrıntıya yer verseydi (ki bu ayrıntıları *Times* kendi başına toplamıştı), "bizi muazzam bir hatadan kurtarırdınız," dediğini hatırlatıyor.[1] Ted Szulc'un haberinin sıradışı olmadığını, dolayısıyla

1. Salisbury, *Without Fear or Favor*, s. 158.

gazetenin de sıradışı bir iş yapmadığını Domuzlar Körfezi olayının ardından bile *Times*'ın da dünyanın da anlamadığını söyler Salisbury. Bu her zamanki işlerden biriydi, o kadar. Oysa *Times* neredeyse ulusun gücüne eşit bir güçle işleyen olağanüstü bir kurum haline gelmişti.

Times'ta artık kritik bir kütleye ulaşılmıştı; bu kütle kaçınılmaz olarak okurlar ve ilan verenlerle bağlantılı da olsa, hepsi bundan ibaret değildi. *Times*'ta asıl kritik kütleye haber ve uzmanlık alanında ulaşılmıştı. Kadrosundaki erkek ve kadınlarla artık bütün dünyayı, Washington'u, ulusu ve kenti kapsayacak şekilde haber aktarıyordu ve kadrosundaki bu insanlar henüz kalfalık dönemindeki gazeteciler değildi. Bulunabilecek en iyi muhabirler, en iyi editörlerdi bunlar. Gazetenin verdiği maaş muhteşem değilse de oldukça yüksekti ama bu insanların *Times*'a yığılmasının nedeni parasal olanaklarının iyi olması değildi. *Times*'a yığılmışlardı çünkü burası haber ve yayın düzenleme konusunda hiçbir yerde olmayan fırsatlar sunuyordu. Buradaki profesyonellik seviyesi her yerdekinden yüksekti. Muhabirlerin neden olduğu bu kritik yığılma [Domuzlar Körfezi olayından sonra] öyle bir büyüklük ve niteliğe ulaşmıştı ki neredeyse belli bir yönlendirme olmaksızın, kendiliğinden işlemeye başlamıştı. Dokungaçlarını keskin bir dikkatle uzatan *Times*'ın adamları dünyanın her yerinde boy gösteriyor, araştırıyor, orayı burayı eşeleyip sorular soruyorlardı.[2]

Böylece zamanla güç kullanmak gazetenin kolektif misyonu haline geliverdi ve muhabirler *Times* haberlerini artık neredeyse eski bir alışkanlık icabı, "belli bir yönlendirme olmaksızın" aktarır oldu. *Times*'ın Pentagon Belgeleri'ni yayımlamaya başladığı 1971 yılına gelindiğinde, devlete ait belgeleri yayımlayıp Tammany Derneği'nin başındaki "Patron" Tweed'e bağlı güçlü oluşumu dağıtmasının üzerinden yüz yıl geçmişti.* İşte yine, diyordu Salisbury, *Times* bir ahlaki öngörü timsali olarak kanunların üzerine çıkıyor ve ulusun çıkarları için iş görüyor,[3] gerçekleri ortaya döküp hükümetleri devirerek güç gösterisi yapıyordu. Doğru, en son yayın müdürü A. M. Rosenthal'le birlikte "Home" (Ev) ve "Living" (Yaşam) gibi ilavelerle gazete mali açıdan oldukça büyük başarı kazanmıştı,

* 1790-1960 yılları arasında siyaset ve iş dünyası üzerinde ciddi bir güce sahip olan ve Demokrat partiye bağlı bir dernek. Dernek patronu olarak gücünü kullanıp kendisini New York Eyalet Valisi seçtiren Willliam M. Tweed (Patron Tweed diye de anılır), bu oluşumun en en güçlü ismi olarak tarihe geçmişti. *–ç.n.*

2. *A.g.y.*, s. 163. 3. *A.g.y.*, s. 311.

ama bu ek gelir yabancı ülkelerde muhabirlik yapılmasını sağlamak için de kullanılacaktı.

Bu ilaveler öyle bir mali destek sağlamıştı ki, gazete sarsılmaz bir konuma geldi. Üstelik bu durum, *News* ve *Post* gibi gazetelerin zar zor ayakta durduğu bir döneme rastlamıştı. Artık *The Times* ülkede hiçbir gazetenin yapamadığı şeyleri yapıyor, İran'ın yıkılışını aktarmak için personeli artırmanın yanı sıra fazladan maaş verip ayda 30.000, hatta 50.000 doları gözden çıkarabiliyordu, hatta çıkarmıştı. Zorlanmamıştı da; ne de olsa para vardı.[4]

İran'ın "yıkıldığı" yılın sonunda, *Times* nihayet dikkatini İslama çevirdi. 11 Aralık'ta iki tam sayfasını "Müslüman Dünyada Patlama" başlıklı sempozyuma ayırmıştı. Sempozyumdaki yedi katılımcıdan üçü halen ABD'de yaşayıp çalışan Müslüman akademisyen, diğer dördü ise modern tarih, kültür ve İslam dünyasındaki toplumlar üzerinde çalışan dört saygın uzmandı. Her birine siyasetle ilgili ayrı ayrı sorular soruldu ve her soruda İslamın Amerikan çıkarları için yarattığı tehdide değinildi. Uzmanlar İslam dünyasındaki farklı geçmişlerden, farklı siyasi süreçlerden, farklı Müslümanlardan söz etmeye çalışıyorlardı. Fakat bu girişimleri aşağıdaki türden sorularla saf dışı ediliyordu: "Bulunduğumuz noktada Müslümanların çoğunun gözüne bu denli şeytani görünüyorsak, birtakım ilişkiler içinde olduğumuz hükümetleri, liderleri, güçleri nasıl ele almalıyız? Bezirgan'ın Brzezinski'nin elini sıkmasıyla kaybolması bir oldu. Beni Sadr New York'a gelmek istediğini söylüyor ama bu onun sonu oluyor. Diğer rejimlerle ilişkilerimizi nasıl kuracağımız konusunda almamız gereken bir ders var mı?" Açıkçası *Times* doğrudan konunun özüne indiğini düşünüyordu: Madem Müslümanlar İslam tarafından "yönetiliyor", o halde İslamı sorgulayalım. İlginç olan, sempozyumdaki biliminsanlarının "İslamı" daha önemli bileşenlerine ayırmaya çalışmaları karşısında bile *Times*'m bu bileşenleri yeniden düzenleyip ABD çıkarlarına "dost" ya da "düşman" diye yeniden ayırmasıydı. Sempozyumdan sabrın da bir sonu olduğu sonucu çıkarılabilirdi; zira *Times*'ın son soru kümesi, ikna ve mantığın artık bir işe yaramaz hale geldiğini, son çare olarak kaba kuvvet kullanılabileceğini açıkça gösteriyordu.

4. *A.g.y.*, s. 560-1.

Derken, *Times* 1979 yılının son günlerinde Flora Lewis'in, kriz içindeki İslamı ciddi bir şekilde ele alan dört uzun yazı dizisini yayımladığında, İslama dair ne "bizim" düşüneceğimiz konusundaki tereddütlerimiz aydınlığa kavuştu ("İslamda Tırmanış," 23, 29, 30, 31 Aralık). Yazıların bazı yerleri muhteşemdi –örneğin karmaşıklık ve çeşitliliği anlatmadaki başarısı– ama ciddi kusurları da vardı ve bunların çoğu İslama günümüzdeki bakış tarzıyla ilgili kusurlardı. Lewis Ortadoğu'daki İslamı alıp ayrı bir yere koymakla yetinmeyip (örneğin Yahudilikteki ve Mısır ya da Lübnan Hıristiyanlığındaki tırmanıştan tek söz etmemiş), özellikle üçüncü makalesinde Arap diliyle (Arap şiirinin "samimi ve kişisel değil, belagat ve hitabete dayalı olduğu" şeklinde uzman görüşlerden alıntı yapmış) ve Müslüman zihinle ilgili ("adım adım düşünme" becerisinden yoksun olduğu gibi), başka bir dil, din ya da etnik grup için söylense ya ırkçı ya da saçma kabul edilecek görüşler öne sürmüştür.

On yıl sonra, yine *Times*'tan Chris Hedges, yayımladığı "Kendi Kendini Parçalayan Dil," başlıklı makalesinde Müslüman radikallerin, zaten milliyetçilik yüzünden yozlaşmış olan Arap dilinin avantajlarından faydalanıp nefret, basite indirgenmiş formüller ve dinsel şevk ifadeleriyle dolu yeni bir dil yarattığını iddia etmiştir. Hedges yazısının sonunda, "siyasi konuşmaların aşırı kabalığı yüzünden," der, "birbiriyle doğru düzgün konuşabilen pek az Arap kalmıştır."

Lewis'in sıkça alıntı yaptığı kaynaklar, genel görüşlerini bildiğimiz Şarkiyatçılara aitti: 1979 yılının sonlarında İslam devrimi üzerine inceleme yaparak İslam devriminin Marsizm-Leninizm'e[5] denk olduğunu gösterme iddiasında bulunan Élie Kedourie'nin "Doğu'daki karışıklık derin ve o bölgeye özgü bir durumdur," sözlerini alıntılarken, Bernard Lewis'in (Flora Lewis'le bir akrabalılığı yok) muhtemelen İslamın hem "statik" hem de "determinist, fırsatçı ve otoriter" teolojisi yüzünden İslam dünyasında "hür düşünce ve araştırmanın son bulduğu" şeklindeki iddialarına yer veriyordu. Kıdemli Şarkiyatçı sıfatından faydalanan Bernard Lewis 1980'ler ve 1990'lar boyunca "İslama" karşı genel ve taraflı saldırılarda bulunmaktan vazgeçmemişti. Flora Lewis (ya da Bernard Lewis) gibi

5. Kedorie, *Islamic Revolution.*

yazarları okuyan okurların İslama dair tutarlı bilgiler edinmesi beklenemez. Alelacele oradan buradan kaynak eşelemesi ve konuyu tanımaması yüzünden okurlara verdiği his, sırf bir tane konu bulmak için çöp karıştırma hissidir ki konu da tek değildir. Zaten, "sözcükleri bir gerçeği tarif etmeyip bir dileği ifade ettiği" söylenen yüzlerce milyon insanı nasıl tanıyabilirsiniz ki? (19 Kasım'da *Atlanta Constitution*'da çıkan şu sözleri düşünün: "Farsçanın üstü kapalı ve anlaşılmaz yapısı"). Her halükârda, İslamla ilgili verilmesi istenen mesaj verilmişti: İslam "her ne kadar hiç açık olmasa" da, "bizim" ona karşı takındığımız tavır (ya da ona canımız ne isterse yükleme hakkımız olduğunu gösteren tavrımız) açıktı.

Esquire'm Mayıs 1980 sayısında, istemeden de olsa bazı gerçekleri ortaya çıkaran bir söyleşide Flora Lewis kendisini İslam konusundaki makale yazmaya iten varsayımlarını ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan çalışmasını anlatı. Yamalı bohça tarzı habercilik ve karmakarışık çalışma tarzına rağmen *Times*'ın bundan da yakayı sıyırabileceği görülüyordu; ne de olsa *Times Times*'tı, İslam da İslam. İşte Flora Lewis'in sözleri ("İslamda ne halt olup bittiğini bilen yok" sözlerindeki gayri resmi otoriter tavra da dikkat etmek gerek):

> Örneğin birkaç ay önce muazzam boyutlara ulaşan bir projede yer almıştım. New York bürosu bana İslam dünyasındaki karışıklıkla ilgili özel bir görev verdi. New York'ta bir toplantı yapmışlar, biri demiş ki, "Şu işe bak, İslamda ne halt olup bittiğini bilen yok. Oraya Flora'yı yollayalım." Bunun üzerine beni aradılar, ben de kalkıp gittim. Çok acayip bir durumdu. Toplayacağım malzemeyle ne yapacağımı bile bilmiyordum.
>
> Sonradan bir aksilik olmasın diye, görüşeceğim kişilerle randevularımı önceden ayarlamak zorundaydım. Üç gün boyunca ne bir yere gitmeye ne de oturmaya vaktim olacaktı.
>
> İşe Paris ve Londra'dan başladım. Sonra Kahire'ye gittim, çünkü *tek* İslam üniversitesi oradaydı. Ardından Cezayir ve Tunus'a geçtim. 20 defter 5 kilo kâğıt dolusu yazıyla döndüm ve oturup yazmaya koyuldum.
>
> Elbette tüm bunların en iyi yanı bir şeyler öğreniyor olmak. Hep öğrenci gibisindir burada. *New York Times* adama burs üstüne burs verir.
>
> Bütün haberleri kendim yaparım; tek istisna vaktim olmadığı için bir yerlere gidemediğim zamanlardır. Örneğin bu İslam projesinde Filipinler üstüne de kapsamlı bir dosya hazırlamam gerekiyordu. Asya bürosunda da kimsenin buna ayıracak vakti yoktu. Kamboçya savaşı, Güney Kore'deki karışıklık ve Tokyo krizi yüzünden işleri başlarından aşkındı. Bu yüzden mecburen New York dışından birisi benim için bir paket hazırladı.

Times'ın "İslam" teması üzerine yaptığı derlemelerle *Le Monde*' unki arasında yapılacak bir karşılaştırma aydınlatıcı olabilir. *Times* Flora Lewis'e alelacele bir şeyler toparlatmış, Flora Lewis ise ne bir uçtan diğerine tüm İslam dünyasında tartışılan teolojik ve ahlaki meselelere değinmiş (Nasıl olur da insan günümüzdeki İslam hakkında konuşur da Kuran'm yorum üslupları çerçevesinde içtihat –kişisel yorum– yanlıları ile *taklid* –yetkili kişilerin yorumuna dayanmak– yanlıları arasında süregelen çatışmadan bir kez bile söz etmez?) ne de belgelemeye çalıştığı "kargaşa"yı tetikleyen muhtelif İslami ekollerin tarihini ve yapısını incelemiştir. Yoksul ve yerinden yurdundan edilenler için "İslamın doğal bir sığmak olduğundan da söz etmez. Fakat gelişigüzel sözleri daha da gelişigüzel kişilerin ağzından aktarır, analiz yapacağım diye anekdotlar kullanır. Ayrıca doktriner, metafizik, siyasi ya da iktisadi açılardan İslam yaşamının gerçek koşullarını aktarmaya da pek yer harcamaz.

Bu seçkin Amerikan gazetesini yine seçkin bir Fransız gazetesi ile bu bakımdan karşılaştırmak faydalı olacaktır. Tam bir yıl *önce* (6, 7, 8 Aralık 1978) *Le Monde* Maxime Rodinson'u (Flora Lewis' in kaynak olarak kullandığı saygın bir Fransız Marksist Şarkiyatçı) aynı olguyu incelemek üzere görevlendirdi.[6] İki inceleme arasındaki fark daha büyük olamazdı. Rodinson konusuna tam anlamıyla hâkim; bölgede konuşulan dilleri biliyor, dini tanıyor, siyasetten anlıyor. Yazısında ne anekdotlar vardır, ne duyguları sarsan alıntılar, ne de İslam "karşıtları" ya da "yanlıları" arasında denge kurma çabaları. İslam toplumunda ve tarihinde hangi güçlerin halihazırdaki siyasi yapılanmalarla bir araya gelip de günümüzdeki krizi yarattığını açıklamaya çalışır. Sonuç olarak Rodinson'un çalışmasında ortaya çıkan şey, kuşku ve korku içindeki okurları tatmin etmek için sergilenen bir tavır yığını değil, emperyalizm, sınıf çatışması, dinsel çekişme, toplumsal ahlak gibi alanlarda birbiriyle tutarlılık taşıyan bir deneyimdir.

6. Bu makalelerin çevirisi kolayca bulunabilir: Rodinson, "İslam Resurgent?" *Gazelle Review* 6, Roger Hardy (haz.), Londra: Ithaca Press, 1979, s. 1-17.

2

İran'ın Kaybedilişi

İRAN'LA ilgili yüzeysel ve sorumsuz haberlerden bıkanlar PBS'in gece programı *MacNeil/Lehrer Report*'a bakıp derin fikirler duymak ve biraz rahatlamak isteyebilir. Basın dünyasında *New York Times* neyse, televizyon gazeteciliğinde de *MacNeil/Lehrer Report*'un o olduğu, saygın bir program niteliği taşıdığı kabul edilir. Oysa *MacNeil/Lehrer Report*, gerek şaşırtıcı ölçüde kısıtlı hatta muhafazakâr formatıyla, gerekse konuk seçimi ve tartışma yelpazesiyle bana tuhaf denecek kadar sığ görünüyor. Önce formata bir bakalım. Ortada, İran gibi dünyanın pek tanınmayan bir bölgesinden alışılmadık türden bir haber öyküsü verilirken karşımıza çıkarılan, derin kavrayış veya anlayış değil uzmanlık sahibi olan, özenle giyinmiş ve iyi dengelenmiş konuklar ile "orada bir yerlerdeki" güruh arasındaki büyük fark izleyicilerin derhal gözlerine batacaktır. Bir meseleyi akılcı bir şekilde kavramaya çalışmak yanlış bir şey değil ama MacNeil ve Lehrer'in konuklara sorduğu sorular ulusun ruh halini daha da körüklemek istediklerini göstermektedir. Bu ruh haliyle İranlılara öfke kusulmakta, İranlıların neyi neden yaptığına dair tarihi hiçe sayan analizler yapılmakta, Soğuk Savaş'a ya da kriz yönetim planlarına uygun düşecek tartışmalar yaratmaya çalışılmaktadır. Bunun en açık göstergelerinden biri Tahran'dan yeni dönen iki Amerikalı din adamı grubunun konuk olarak çağrıldığı iki ayrı programda ortaya çıktı (28 Aralık ve 4 Ocak). Her iki programda da din adamları, yirmi beş yıl boyunca Şah'ın baskıcı idaresini çekmek zorunda kalan İranlıların duygularını anlayışla karşıladıklarını ifade ettiler. Lehrer bu sözleri, bırakın kuşkuyla karşılamayı, inanılmaz bulduğunu açıkça gösterdi. Dışişleri Bakanı Beni Sadr ve halefi Sadık Kutbizade televizyona çıktığında (23

ve 29 Kasım), sorulan sorular ABD hükümetinin tavrını yansıtmaktan öteye gidememişti: Verilen ödünleri ya da sabık Şah'ın suç ve cürümlerini soruşturan komisyonları falan geçiniz de rehineler ne zaman serbest bırakılacak, onu söyleyiniz. Burada ironik olan, Beni Sadr'ın ilk kez sabık Şah'm geri gönderilmesindeki ısrarından vazgeçmesiydi; birkaç ay sonra Tahran'a giden Birleşmiş Milletler komisyonunun uygulayabileceği bir formül teklif etti. Fakat o sıralar MacNeil ve Lehrer tipik bir hareketle bu teklifi de yok saydılar.

1979 yılında Kasım ayının başlarından 1980 yılının Ocak ayına kadar geçen dönemde programa davet edilen konukların listesi daha da anlamlıydı. İranlıların katıldığı beş panelin ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne ve savaş karşıtı davalara destek vermeleriyle tanınan Richard Falk ve Ekbel Ahmed'in katıldığı iki panelin dışında katılımcıların hepsi gazeteci, hükümet üyeleri, üniversitelerden Ortadoğu uzmanları, büyük şirketlere ya da yarı-resmi kurumlara bağlı çalışan bireyler ya da özellikle İran devrimine karşı tutumlarıyla tanınan Ortadoğululardı. Aynı dengesizlik 1990 yılında, dört ay süren Körfez krizi sırasında da yaşanmıştı. Bazı kişilerin ekrana çok sık getirilmesi kuşkuya yer bırakmıyordu. Menges ve Hudson Ensititüsü iki kez programa çağrılmış, ABD eski Afganistan Büyükelçisi Robert Neumann ve L. Dean Brown da iki kez programa katılmıştı. Tüm bunlardan çıkan sonuç, İranlıların yaptığı ve söylediği her şeyin ahlaki sınırların dışına yerleştirilmesiydi; yani, bunlar duyduğumuz öfkeyi beslese de haberleri anlamamıza yardımcı olmuyordu. Bu durum beni çok şaşırttı; ne Lehrer'in ne de MacNeil'in Beni Sadr'ın "dünyadaki ezilmişler" ifadesini kullanırken ve asıl taleplerinin sabık Şah'ın ülkeye iade edilmesi (bir başka deyişle, ABD'nin ona arka çıkması meselesinden ibaret) değil, ezilenlerin meşru mağduriyetinin ABD tarafından kabul edildiğini gösteren bir işaret olduğunu dile getirirken ne anlatmak istediğini araştırmamaları çok tuhaftı.

Dolayısıyla *MacNeil/Lehrer Report*'un araştırma tarzından kendini sansürlediği, muhaliflerin ya da muhatapların önem verdiği insani meselelerin derinlerine inmeyi tercih etmediği anlaşılıyordu. Katılımcılar iki zorlu sunucu tarafından yönetilen bir masaya özenli bir sırayla diziliyor ve bakış açıları iyiden iyiye dengeleniyor; onca yıldır yaşamlarına çöken Amerikan zulmüne ve kendi rejim-

lerinin despotluğuna şimdiye dek sessiz sedasız tahammül eden bu uzaklardaki "ezilmiş halklar"ın "yabancı" dilini bu konuklardan hiçbiri doğru düzgün aktaramıyor; beyaz olmayan, Avrupalı olmayan dünyalarda açılan yeni ufukları anlamak yerine krizle nasıl başa çıkılacağına odaklı sorular soruluyor; jeopolitik durum, mezhep çatışmaları, İslamın uyanışı, güç dengeleri gibi konularda içgüdüsel bir şekilde başkalarından alman bilgilere başvuruluyordu. İşte MacNeil ve Lehrer bu sınırlar içinde iş görmeye çalışıyordu. İyi mi kötü mü bilinmez ama bu çerçeve hükümetin kendi işlerini yapmaya çalışırken bağlı kaldığı çerçevenin aynısıydı.

İran söz konusu olduğunda basireti bağlanan, kendi kendisini konformizme zorlayan habercilik anlayışının yarattığı bu bağlamda artık I. F. Stone'un 17 Ocak 1979'da yazdığı ve *New York Review of Books* tarafından 22 Şubat'ta yayımlanan "Sırada Şah Lobisi mi var?" başlıklı çarpıcı yazının değerini anlamaya başlayabiliriz. Bu yazıda Stone, Chase Manhattan Bank, silah endüstrisi, petrol tröstleri, CIA ve "açlıktan kıvranan" akademi çevreleri gibi "heybetli dostlarından" Şah'ın nasıl "bir ekip kurabileceğini" anlatmıştır. Fakat Şah "şimdi şahsen burada olduğuna göre" birtakım cazip olanaklar doğabilir; gerçi "İran'ın içişlerine karışmamayı öğrenmemiz gerektiği halde öğrenmediğimiz için, şimdi de İran'ın siyasi işlerini kendimizinkilerden ayırmak zorunda kalabileceğimiz bir ders almak zorunda kalabiliriz." Neden mi? Stone pek hoş olmayan tahminlerine şöyle devam eder: "Ya İran'daki bu yeni rejim bize kendi taleplerini dayatırsa... yabancı ülkelerdeki varlıkları, Şah'ın hesapları ve Pehlevi Vakfı üzerinde hak iddia ederse? Ya ülkeyi yağmaladığı için yargılamak üzere Şah'ın İran'a iadesini talep ederse? Ya bu mahkeme, mutlak hükümdar olduğu için onu, SAVAK tarafından yapılan işkence ve ölümlerden sorumlu görüp suçlarsa?"

Burada Stone'dan söz etmemin nedeni yaptığı tahminlerin doğru çıkmış olması değil, İran "uzmanı" olmamasıdır; hiçbir zaman da uzmanmış gibi davranmamıştır. Üstelik İslam sempatizanı olduğu söylenen biri de değildir. Makalesine göz gezdirdiğinizde, İslami zihniyetmiş, Şiilerin şehit olmayı yeğ tutmalarıymış gibi İran'la ilgili "bilgi" diye verilen diğer saçmalıklardan eser olmadığını görürsünüz. Stone siyasetten anlıyor. Anlıyor ve ne bu ne de başka bir toplumda insanların duygularını harekete geçirecek şeyler hakkın-

da yalan söylemeye kalkmıyor; hepsinden önemlisi İranlılar Avrupalı ya da Amerikalı değil diye, meşru mağduriyetleri, tutkuları, kendi ümitleri olmazmış gibi davranmıyor. Zaten Batılıların bunları görmezden gelmesi ahmaklık olurdu. Yazısında ne örtmece ne de abartı var. Stone, Farsça bilmemesinden dolayı, "Farsçanın üstü kapalı ve anlaşılmaz yapısı" gibi genellemelerin rahatlığında eksiğini kapatmaya çalışmıyor.

Joseph Kraft ise her zamanki ısrarcı tavrıyla, 11 Kasım'da *Washington Post*'a yazdığı "Güç Gösterisi Zamanı" başlıklı yazısında konuya ilişkin *kendi* görüşünü dile getirmiştir. Diplomatik dokunulmazlık ve sefaretimizin mukaddesliği gibi standart ifadelerin çok daha ötesine geçerek yazdığı şeyler medyanın bu icraatının altında yatan (belki de bilinçdışı) temelleri aydınlatmıştır. Şah'ın devrilmesi, "Amerikan ulusal çıkarları için bir felaket" oldu, demiştir Kraft. Oysa Şah sadece düzenli miktarlarda petrol sağlamakla kalmayıp, sergilediği "imparator edasıyla" da İran'a düzen getiriyordu. Amerika için iyi bir şeydi bu: Böylece petrol borulardan akmaya devam ediyor, hem ülke hem de "yeraltına inen milliyetçiler" hizaya getiriliyor, "bizim" güçlü görüntümüzü sürdürmemizi sağlıyordu. Kraft sözlerine devam ederken, şimdi Amerika'nın "İran politikasını yenileme" sürecinin bir parçası olarak, "Ayetullah'm tehdit ettiği rejimleri arkasına alıp net ve mümkünse şaşırtıcı bir şekilde onlar adına Amerikan gücünü gösterme fırsatı araması" yönünde bir de tavsiyede bulunmuştur. Yoksa nasıl yapılabilirdi ki bu?

> Bu [politika], İran sınırları içindeki bölgesel direnişlere yardım edip karışıklık çıkarmaya çalışan Irak'm çabalarını destekleme şeklinde olabilir. Bu nedenle Türkiye'ye askeri yardımda bulunmak gerekebilir... Bu tür fırsatları yakalayıp kullanmak için Washington'da ciddi bir yapısal değişikliğe gerek vardır. ABD, asker gönderip bomba yağdırmak dışında da bir şeyler yapma kapasitesine sahip olduğunu göstermelidir. Daha birkaç yıl önce kendi kendini yok eden o üstü örtülü müdahale kapasitesini yeniden oluşturmalıdır.

Kraft'ın yazısında açıkça görülen bir nokta, her şeyden önce İran devriminin olduğunu kabul etmek istemediğidir. Dolayısıyla okurlarının da inanmasını istediği gibi İran devrimi ve onunla ilgili olan her şeyin (Ayetullah, İslam ve İran halkı) "gözden geçirilip" anormal bir olay olarak yeniden tesis edilmesi gerekiyordu. Diğer

bir deyişle oldukça karmaşık bir İran ve Amerikan gerçekliği varken, Kraft bunların üzerinde kişisel bir gerçeklik yaratıp gerçekliğin yerine başka bir şey koyuyordu. Üstelik Kraft'ın gerçekliğinin bütünüyle ahlak yoksunu olması gibi ilaveten öğretici bir yanı da vardı bunun: Konu iktidardı, dünyaya "bizim" koşullarımızı dayatmamızı sağlayacak iktidar. Demek ki yirmi beş yıldır İran'a müdahale etmenin getirdiği sonuçtan da ders çıkaramamıştık. Bunları yaparken, başka halkların kendi yönetim biçimlerini yaratma hakkı olduğunu, hatta bir değişikliğin sahiden olduğunu inkâr etse de olurdu. O, Amerika'nın kendisini dünyaya gücüyle, ihtiyaçlarıyla, vizyonuyla tanıtmasını (ve öyle tanınmasını) istiyordu. Aksi halde büyük bir haksızlık var demekti.

Bu görüşlerdeki sorun, faydacı ve tamamen bencilce bir açıdan bakıldığında bile hem kaba hem de kör oluşudur. Tam da Kraft ve onun gibileri İran devrimine saldırdığı ve şahın yitirilişine ağıt yaktığı anlarda İran'da durum oldukça belirsiz ve kaygandı. Şah rejimini deviren kitleler, başında Ayetullah Humeyni'nin olacağı bir siyasi koalisyonla yüz yüze kalmıştı. Ayetullah Humeyni ülkede tek başına bir otorite ve hem ruhani hem de siyasi meşruiyete sahip bir lider olarak duruyordu. Ne var ki egemenlik kurduğu yüzeyin altında muhtelif hizipler arasında mücadeleler sürüyordu. Bu gruplar arasında elbette din adamları (yandaşlarıyla daha sonra İslami Cumhuriyet Partisini kuranlar), orta yolcu liberaller (en başta Bezirgan), liberal ve sol kanattan İslami parti ve önde gelenlerinden oluşan geniş bir kümelenme (bunların içinde Beni Sadr öne çıkmıştır) ve İslami olmayan sol vardır ki bu sol kanat da kendi içinde pek çok parti ve gruba bölünmüştür. Devrimden sonraki bir yıldan daha uzun bir süre boyunca –yani Şubat 1979'tan en azından Mart veya Nisan 1980'e kadar– bu farklı hizipler arasında iktidar kavgaları devam etti. Kimi zaman Beni Sadr zafer kazanmış görünürken kimi zaman da (özellikle 1980 yılının kış sonu ve bahar başında) din adamlarının (başlarında Ayetullah Muhammed Beheşti olmak üzere) hükmü geçiyor gibi görünüyordu. *Bu mücadelelerin çok azı yaşandıkları sırada ABD'de haber olarak aktarılıyordu.* Çeşitlilikten yoksun ve değişmez İslam fikrine ideolojik olarak öyle güçlü bağlanılmıştı ki başka herhangi bir İslam ülkesi veya bunun *içerisinde* yer alan siyasi süreçlere dikkat edilmiyordu. Sonra da bu mü-

cadeleleri muhafazakâr İslami gruplar kazandığında, İslamın önceki tarifleri zaten doğruymuş gibi göründü. Helikopterle kurtarma operasyonu başarısızlığa uğradığında ve Carter idaresi İran meselesini biraz soğumaya bıraktıktan sonra (aslında geç bile kalınmıştı), görev duygusuyla hareket eden basın Beheşti ile Beni Sadr arasındaki iktidar mücadelesini aktarmaya başladı. Yine her zamanki tarzla Beni Sadr, Beheşti *olmasaydı* daha iyi idare edebileceğimiz bir kişi gibi tanıtılıyordu; oysa 1979 yılının sonlarında Beni Sadr yükselişe geçtiğinde onu da göz ardı etmiş, dudak bükmüşlerdi.

Askeri çerçevede düşünülmediği müddetçe iktidar karmaşık, her zaman göz önünde olmayan, çok değişken bir şeydir elbette. Ancak, Kraft'm da gayet isabetli bir biçimde gözlemlediği gibi iktidarın kolay kolay görülemediği, anlaşılamadığı, hatta doğrudan doğruya kullanılamadığı (bir baskın, CIA eliyle hükümet devirmek, cezalandırma amaçlı bir saldırı gibi), ancak dolaylı olarak kullanılabildiği (sonu yokmuş gibi görünen kaynaklara sahip bir bilgi merkezi tarafından defalarca önümüze getirilen "Rehin alman Amerika" benzeri programlar gibi) durumlar da vardır. Medya uzun zamandır *kendi* iktidarını doğrudan doğruya ortaya koyma taraftarı olmuştur. Kraft'ın sözünü ettiği "ulusal iktidarsızlık" duygusu, Amerikan iktidarlarından birinin (medya gücü) diğerini geçici olarak gölgelemesidir, demenin de mübalağalı olacağını sanmıyorum. Sefaret işgalinin ardından silahlı kuvvetler, doğrudan Amerikalı olan bir gücün sınırları dışında kalan bir kuvvet tarafından engellenmişti (1980 Nisan'mm sonlarındaki başarısız kurtarma girişimi bunun en açık göstergesidir).

Ne var ki aynı kuvvet, medyanın zengin simgeleştirme gücüyle de sınırlandırılıp savunmasız kalmıştır. Her ne kadar İranlı bireyler Şah ve ABD'den kurtulup özgürlüklerini kazanmışlarsa da, hâlâ Amerikan televizyonlarının ekranlarında isimsiz koca bir güruhun parçası olarak, kimliksizleştirilmiş, bireysellikten uzak, insan özelliği taşımayan ve sonuçta yine yönetilen bir şey olarak gösteriliyordu. Fakat basın ve yayın organları, bunu bilinçli yapsalar da yapmasalar da, geçmişte ABD hükümetinin peşine düştüğüne benzer bir amacı gerçekleştirmek için ellerindeki temsil gücünü kullanıyordu. Bu amaç da Amerikan varlığının oralara dek uzatılması, daha doğrusu İranlılar için aynı anlama gelen bir şeyin yapılması, yani: İran

devriminin inkâr edilmesiydi. Amerika'nın dış ilişkilerinde gelinen önemli bir kavşak noktasına ilişkin haberler, fikirler sunmak veya analizler yapmak anlamına gelmiyordu bu. Bir-iki istisna dışında medyanın amacı İran'a bir tür savaş açmak gibi görünüyordu.

Walter Pincus ve Dan Morgan tarafından hazırlanıp 1980 yılının Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında *Washington Post*'ta çıkan çarpıcı bir araştırma raporları grubu bu istisnalar arasındaydı. Pincus ve Morgan okurun önüne son derece güçlü kanıtlar koyarak, sabık Şah'ın ABD'deki silah firmalarıyla yaptığı kârlı anlaşmaları, Pehlevi Vakfı'ndaki varlıklarını, kendi halkına yaptığı baskı ve hilekârlıkları anlatmıştır (bunların bir kısmı da Robert Graham'm yazmış olduğu *İran: İktidar Yanılsaması* adlı kitapta ayrıntılarıyla mevcuttur). Yine de bu makale ve Bernard Nossiter'in 26 Kasım 1979'da *New York Times*'ta Humeyni ile Şah'ı karşılaştırdığı türden makaleler, medya sayesinde her yeri saran ve sürekli tekrarlanan öfke atmosferini yansıtanlarla kıyaslandığında sayıca pek azdır. Garip ama İran'daki ABD politikalarını, bir asırdır süren kapitülasyon uygulamaları çerçevesinde değerlendiren tek kişi olmamıştır; İngiltere'den başlayarak çeşitli ülkelere kendi sınırlarının dışındaki topraklarda, yani İran'da birtakım ekonomik, diplomatik ve hukuki ayrıcalıklar tanıyan bu politikalardan (Humeyni 1964'te şunu söyleyebilmiştir: "Eğer Şah bir Amerikan köpeğini ezecek olsa, bunun hesabını sorarlar ama Amerikalı bir aşçı Şah'ı ezecek olsa... hiç kimse onu suçlamaz")[1] medyada hiç söz edilmemiştir. Fakat bunun, yalnızca Amerikalı değil bütün "yabancı iblislere", özellikle de yabancı diplomatlara karşı İranlıların duyduğu yoğun duyguları yorumlarken kullanılabileceği açıktır. Belki bu durum, Amerika'yı hem yok yere İran'ın kötülüklerine maruz kalan hem de İranlılara iyilik yapmaktan başka bir suçu olmayan masum bir ülke olarak gören pek çok yorumcunun sözüm ona dindar itirazlarını susturabilirdi.

Dolayısıyla, krizin ilk üç ayında yayımlanan yazılardan kimsenin pek bir şey öğrenmemesi şaşılacak bir şey değil. Medya bu öykünün zengin karmaşıklığı üzerine derinlemesine bir inceleme ve-

1. Aktaran Roy Parriz Mottahedeh, "Iran's Foreign Devil", "*Foreign Policy 38*" (Bahar 1980): 28. Ayrıca bkz. Eqbal Ahmad, "A Century of Subjugation", *Christianity and Crisis* 40, no. 3 (3 Mart 1980): 37-44.

ya analiz getirmemiş, yalnızca *ısrar* sergilemiştir. Herhalde Amerikalılara sorulacak olsa, medyanın orada, Tahran'da bulunacak kadar güçlü, olayları güdük de olsa özümsenebilir bir şeyler haline sokacak kadar hünerli olduğuna dair bol bol kanıt getirdiğini söyleyeceklerdir. Fakat orada olup biten çetrefilli siyasi olayların analizine yardımcı olacak bir şey yapılmamıştır; medyanın o sırada tarihin karmaşık ve zaman zaman da şaşırtıcı süreçlerini kaydetmekte olduğunu gören de çıkmadı kesinlikle. Ama bunlardan da medyanın işini nasıl yaptığına dair bir şeyler öğrenilebilirdi.

Sözünü ettiğim bu ısrarla devam eden düşmanlığın yanı sıra, İran haberlerinin bir de muazzam boyutu ve maliyeti vardı. Sekiz adet günlük gazeteyi, üç haber kanalını, *Time, Newsweek* ve PBS'i taradığım on hafta boyunca, ülkenin önde gelen gazetelerinin hepsinin öncelikle İran'a ilişkin haberleri, ayrıca bunlarla birlikte konuyla ilgili "arka plandaki görüş ve izlenimleri" ve küçük hikâyeleri aktardığını gözlemledim. *New York Times*'tan John Kifner 15 Aralık 1979'da, üç yüzden fazla (hepsine değilse de çoğuna mütercim gereken) Batılı muhabirin Tahran'dan haber aktardığını, Col Allen ise 16 Aralık 1979'da *The Australian* için hazırladığı haberde üç büyük Amerikan haber şebekesinin Tahran'da günde bir milyon harcadığını yazmıştır. Allen'a göre haber bürosu şefi dışında CBS'in, "12 İranlı tercümanın yardımıyla çalışan film ve teknik uzmanları, 23 muhabir, bir kameraman, bir ses elemanıyla bir şoför ve rehberden oluşan bir ekibi bulunuyordu." Ayda 6.000 dolar ödenen bir otelin süit odası muhaberat merkezi olarak kullanılıyor, buna ilaveten günde 70 dolar ödenen otuz beş odada muhabirler, şoförler ve mütercimler kalıyordu. Buna bir de özel uçaklara, telekslere harcanan paraları, araba ve telefon masraflarını ve dakikasına 100 dolar ödenerek günde dört saat kullanılan uydu iletişiminin masraflarını da ekleyince maliyetin nasıl fırladığını görmek mümkündür.

Yurtdışındaki bir geziden ABD'ye dönen Vermont Royster 19 Aralık 1979'da *Wall Street Journal*'a yorumlarını aktarmış, birikmiş gazete ve televizyon programlarını gözden geçirmeye başladıktan sonra şu kanıya vardığını söylemiştir:

İran krizi*yle* ilgili haberlere bu kadar çok yer verilmesine rağmen zaten bilmediğim çok az şey öğrenmiştim. Eve döndüğümde İran'ı anlatan

televizyon, radyo ve gazete hikâyelerinden oluşan bir sel dalga dalga üstüme gelince şaşıp kalmıştım. Gazetelerde çıkan kocaman manşetlerin altında uzun uzun hikâyeler aktarılıyor, televizyonlar akşam saatlerinin çoğunu bu konuya ayırıyor, her gece geç saatlerde özel programlar yayınlanıyordu.

Bütün bunlar bende, haber medyasının iyice aşırıya kaçtığı gibi ters bir düşünceye yol açtı.

Bu tuhaf bir tepki gibi görünebilir; ne de olsa inkâr edilemeyecek kadar önemli bir konu bu... Ama bir konuyu aktarırken kullanılan sözcüklerin çokluğu ille de verilen bilgi miktarıyla doğru orantılı olmuyor. Doğrusu, bunca laf kalabalığının içinde tek bir gerçek haber yok.

28. ...38. ...40. gün. Günlerin çoğunda, bir önceki gün verilen haberden daha farklı bir şey yok.

Belki de Rosyter haberlerin hep aynı olmasına tepki gösterdiği kadar, haber aranırken kullanılan, kimseyi doyurmayacak kadar sığ ve çabucak tüketilen varsayımlara da tepki gösteriyordu. Rehineler için doğal olarak endişe duyan, yok yere çıkan olay yüzünden öfkeli, hatta belki de İslama da kızgın olan bu uzman ve muhabirlere nereye kadar güvenilebilir, taze bilgi, haber ve analiz getirmelerini ne kadar bekleyebiliriz? 18 Kasım'da *Chicago Tribune*'de çıkan James Yuenger'in uzunca yazısını (ve yazarın "bu akılcı bir tartışma içine sokulabilecek bir şey değil" diyen, İranlıların "şehitliğe susamışlıkları"ndan söz eden ve "günah keçisi bulmak" istediklerini öne süren uzmanlardan yaptığı alıntıları) okuyan biri bir hafta sonra da *Time* veya *Newsweek*'te, ondan da bir hafta kadar sonra da *New York Times*'ta çıkan yazıları okuyup dururşa, artık İranlıların şeytani casusları yok etmeye kararlı, uzlaşmaya niyeti olmayan, akılcılıktan uzak Humeyni'nin peşinden giden, Amerika'dan nefret eden, şehitlik özlemi içindeki vs. Şiiler olduğu fikrine karşı durmaktan vazgeçer elbette. Peki, sefaret ele geçirilmeden *önce*, meseleyi aydınlatabilecek hiç mi bir şey olmamıştır bu ülkede? İyi adam Amerika'yla haksız yere dalga geçen kaçık İran gibi dokundurmalarla ülkeleri insana dönüştürmeden anlatabilecek veya yazılabilecek bir İran tarihi ve toplumu yok mudur? Hepsinden önemlisi, rehinelerin kayıtsız şartsız bırakılması gibi bir talebin, gerçekte asıl önceliğin rehinelerin salıverilmesine değil, Amerika'nın gücünün sürdürülmesine verilmesi yüzünden ikinci plana itilen bu talebin (talep, Harvard'lı Roger Fisher tarafından 3 Aralık'ta *Today Show*'da zekice bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur) ardında bası-

nın ilgilendiği tek şey, Amerika Birleşik Devletleri'nin hükümet politikalarıyla uyumlu haberleri yaymak ve böylece Amerika'yı "birleşik" tutmaya devam etmek midir?

Paradoksal bir biçimde, hükümet ve medya kimi zaman da aralarında husumet varmış gibi görünmüştür. Örneğin hükümet, Gallegos röportajını kullandığı için NBC'ye çatınca karışıklık çıkmıştır.[2] Ya da George Ball'un 12 Aralık'ta *MacNeil / Lehrer Report*'ta "dünyanın en büyük iletişim şebekesi İran'daki sözde hükümetin hizmetine girdi" ifadesindeki gibi hükümet adına ya da hükümet yanlısı çevrelerde sık sık tekrar edilen sözler de bu çerçevededir. Yine bu temaya bağlı olarak, filan falanca konuşurken beyni yıkanmıştı, X ve Y İranlılar propaganda yapıyor ya da bunlar fanatik düşmanlardır diyerek sözlü belgeleri, ifadeleri sürekli çürütmek istemişler, medyanın yayımladığı, bastığı, dağıttığı veya tasvir ettiği beyanatları yalanlamaya çalışmışlardır. 22 Kasım'da *Chicago Tribune*'de yaptığı haberde James Coates, "idari makamların bildirdiğine göre, Tahran'daki Amerikan sefaretinde rehin tutulan Amerikalılar, tıpkı Kore ve Vietnam savaşlarında esir alman Amerikalı askerlerin maruz kaldıklarına benzer psikolojik baskılara maruz kalmaktadır," demiştir. Bu resmi makamlar daha sonra, "serbest bırakılan rehinelerin sonradan verdikleri ifadelerin kaygılandırıcı olduğunu" kabul etmişlerdir. Lois Timmick'in 26 Kasım'da *Los Angeles Times*'ta verdiği haberde, bir uzmanın belirttiğine göre, "rehin tutulan herkesin tek tek, hem kendilerine hem de Amerika Birleşik Devletleri'ne zarar verecek her türlü ifade ve davranışı 'itiraf' etmeye zorlandıkları bant kayıtlarını tüm dünyanın duyma ve görme olasılığı yüksektir," ifadesi yer almıştır.

Yine bir diğer eşitler kavgası örneği de, hükümet ve medyanın görüşlerini tekrarlamayıp alternatif bir görüş getiren Senatör Kennedy'nin üstüne gidilmesiydi (örneğin 5 Aralık'ta "Teddy Tahran'a teşne oldu," diyen *New York Post*). Bir de Tip O'Neill tarafından kendisine yöneltilen suçlamalar daha da ciddiyet kazansın diye bütün geçmişi değiştirilip yeniden yazılan ve acımasızca hırpalanan Temsilciler Meclisi üyesi George Hansen örneği yaşanmıştı.

2. Bkz. Robert Friedman, "The Gallegos Affair", *Media People*, Mart 1980, s. 33-4.

Medya ile hükümetin doğrudan bir çatışma içinde olduğunu söylemiyorum. Demek istediğim, İran'la ilgili aktarılan *her şeyin*, sözünü ettiğim ideolojik engeller tarafından sürekli çarpıtıldığı da değil. Ayrıca o insanların rehine alınmalarının bağışlanacak bir tarafı olduğunu da düşünmüyorum: Humeyni'nin Birleşmiş Milletler elçisi Mansur Ferheng bile tamamen yön değiştirmeden birkaç ay önce, 5 Kasım'da *MacNeil/Lehrer Report*'ta bunun mazur görülecek bir yanı olmadığını tam anlamıyla kabul etmişti. Her ne kadar bu uzatmalı sefaret işgali, İran toplumundaki gerici unsurlarının davalarına yardımcı olmuş gibi görünse de, rehine krizinin, İran'da süregelen devrim sürecinin karmaşık dinamiklerinde hâlâ yeterince analiz edilmemiş bir rolü olduğuna kimse itiraz edemez. Şimdi bu krizin sonuna gelindiğine göre (zira Irak'la girilen savaş yüzünden, rehinelerin İran'ın iç siyasetine faydası kalmadı) yeni bir durum baş göstermek üzere. Öyle bile olsa, söylemek istediğim şey şudur: içinde yaşadığımız dünya, her şeyin Amerikan iktidarını küçük düşürmek veya güçlendirmek diye yorumlanamayacağı kadar karmaşık ve şu an bir o kadar farklı; ayrıca, (ABD ulusunun hiç hoşuna gitmese de) işe gelmeyen durumlar ortaya çıkmaya devam edecek gibi görünüyor. "İslamla" ilgili en önemli şey Amerikan yanlısı ve Amerikan karşıtı olması değildir; Amerikalılar buna inanmaya daha fazla devam edemezler. Bu denli yabancı düşmanı ve indirgeyici bir dünya görüşü, ABD ile onunla uzlaşmayan tüm diğer dünya toplumlarının karşı karşıya gelmesine yol açar ki bu da yerkürenin akıl almayacak kadar büyük bir bölümünün Huntington tarzı bir Soğuk Savaş politikasını sürdürmesinden başka bir anlama gelmez. Bu politika "Batılı yaşam tarzı"nın aktif bir savunması gibi düşünülebilir belki ama ben, dünyadaki yerimizi net bir şekilde belirleyebilmek için mutlaka düşmanlık ve çatışma yaratması gerektirmeyen bir Batılı yaşam tarzının da aynı ölçüde mümkün olduğuna inanıyorum.

Bu noktada, yeni ortaya çıkan (en çok İran örneğinde kendini gösteren) ve tüm dünyayı kapsayan siyasi durum olarak tarif ettiğim ortamla ilgili kendi varsayımlarımdan kısaca söz etmem gerekiyor. Bazıları Amerikan iktidarının gerilemekte olduğunu ileri sürebilir ama ben eskisinden daha çok sayıda insanın siyasal bilinç kazandığını, dolayısıyla uydu sömürge ya da kendi fikirleri olma-

yan bir müttefik olma durumuna eskisi gibi razı olmayacaklarını düşünüyorum. Bugünün İranı, Türkiyesi ve Batı Avrupası ne demek istediğimi ayrı ayrı örneklemektedir: Bu ülkelerin hiçbiri, İran'la ticareti yasaklayan tek taraflı ABD kararlarını kabul etmek istemiyor. Dahası, ne Afganistan halkının Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmeyi istediğine ne de sabık Şah'a verilen ABD desteğinin İranlıları mutlu ettiğine inanmamız için en ufak bir neden yok. "İslamı" bir blok olarak görmenin hem yanlış hem de budalaca olduğunu ve "Amerika"yı karmaşık bir sistem değil de yaralı bir insan gibi ele alan siyasi yargıların da kötü olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle dünyayı daha az değil daha çok tanımamız gerektiğine inanıyorum; dolayısıyla daha yüksek standartlarda haber aktarımı, daha detaylı bilgi, ne olup bittiğine dair şu ana dek verildiğinden (en çarpıcı şeklini 1991 Körfez Savaşı'nda ve 1993 Oslo anlaşmasında almaya başlayan ve ABD dış politikalarındaki Müslüman karşıtı ve Arap karşıtı çizgiyi izlemekten ibaret kalan aktarım tarzından) daha hassas ve daha doğru açıklamalar getirilmesini beklemeliyiz. Fakat bu da böyle bir toplumda, yani, *(a)* Batılı olmayan dünya hakkındaki düşünceleri ya krizlerle ya da kayıtsız şartsız bir etnik merkezcilikle belirlenen, *(b)* çarçabuk oradan buradan toparlanmış klişeler ve doğru dürüst tanımlanmamış öz-çıkarlardan kendine ayrıntılı bilgi yapıları çıkarmak gibi müthiş bir yeteneğe sahip ve *(c)* son derece zengin bir çeşitlilik gösteren İslam halklarıyla girdiği ilişkilerin tarihi son zamanlarda yalnızca petrolle ve (sabık Şah gibi) hükümdarlarla –ki bunların ABD ile ittifakları "modernizasyon" ve komünizm karşıtlığı gibi sınırlı ve hiçbir şekilde incelenmemiş ödüller getirmiştir– şekillenen bir toplumda çalışan tüm habercilerin genelde elinin altında olandan daha ötesine geçmesini gerektirdiği kesindir.

Elbette, bunların ötesine geçmek hiç kolay olmayacaktır. Amerika'nın önde gelen gazete ve televizyon istasyonu muhabirlerinin hiç durmadan hikâye gönderme ödevini yerine getirmek için kahramanca mücadele verdiğini unutmayalım. Fakat haber aktardıkları yerin dilini bilmezler, bölge hakkında bilgi birikimleri yoktur, üstelik önemli katkılarda bulunmaya başladıktan kısa bir süre sonra o bölgeden alındıkları bile olur. Kişi ne kadar yetenekli olursa olsun, İran, Türkiye, Mısır gibi karmaşık bölgelerle ilgili bir eğitimi ol-

madan ve oralarda uzunca bir süre yaşamadan bu bölgelerle ilgili bilgi aktarması düşünülemez. Örneğin, 1975-1976 yıllarında *Times* için Lübnan'daki iç savaşın haberlerini aktaran James Markham gibi becerikli ve yetenekli bir adamın Vietnam'dan yeni gelmiş olduğunu, Yakındoğu'da yalnızca bir yıl kaldıktan sonra İspanya'ya alındığını hatırlayalım. John Kifner Tahran'da yokken, *Times*'ın Doğu Akdeniz ülkelerine ait bütün haberlerini, Roma'da konuşlanmış olan Henry Tanner ya da Nicholas Gage'in belli aralıklarla aktarmasını; eski Beyrut muhabiri Marvine Howe'un (aynı zamanda Ürdün, Suriye, Irak ve Körfez bölgesine ait haberleri de aktarırdı) Portekiz'den sonra bir yıl Beyrut'ta kalıp ardından 1979 Güzünde Ankara'ya kaydırıldığını da düşünün. Bu tür uygulamaları Ayrupa yayın dünyasındaki uygulamalarla karşılaştırdığımızda, bunun ABD'deki haberciliğe verdiği zararlar bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar: *Le Monde*'un, neredeyse bir çeyrek yüzyıldır bölgeden haber aktaran ve Arapçayı çok iyi bilen Eric Rouleau'su var. *Manchester Guardian*'ın da hem bölge dillerini bilen hem de en az otuz yıl tecrübeli David Hirst'i var. (Fakat, diğer pek çok bakımdan Avrupa yurtdışı haberciliği, en az Amerika'daki muadilleri kadar zayıftır.) Basın muhabirlerinden çok daha seyyar çalışan televizyon muhabirlerinin yeterince iyi haber aktaramamasına neden olan dezavantajları, basın muhabirlerinin onlara kıyasla açıklayıcılıkta bir numara bilgi ansiklopedileri gibi görünmelerini sağlar.

Amerikan medyasında olağan bir şekilde yer aldığını gördüğümüz Doğu ve "İslam" hakkındaki haberlerdeki aşırı dengesizlik, Batı Avrupa haberciliğinde o kadar rahat hoş görülebilecek bir şey değildir ama bu da Batı Avrupa haberciliğindeki her sorunun çözülmüş olduğu anlamına gelmez. Her halükârda, radyo, televizyon ve gazetelerin üst yöneticilerinin hepsinin, yeni gözlerle bakanların haberciliğini, o bölgedeki deneyimlere dayanan habercilikten daha güvenilir buluyormuş gibi davranmalarını anlayamıyorum. İran krizi sırasında, Morton Dena, John Cochran ve George Lewis gibi konusuna hâkim uzman televizyon muhabirlerinin gözümüze artık birer "uzman" gibi görünmelerinin nedeni çok şey bilmeleri değil, belli bir süre ayrı bölgede kaldıkları için orayı yeterince tanımış olacaklarını düşünmemizdir. Fakat seyredilenlerin çoğu, haber aktarma ihtiyacına giderek daha az eleştirel yaklaşan (örneğin, New

York'taki John Chancellor ile Tahran'daki Lewis ve Cochran arasındaki tartışmayı veren NBS gece programında görülebileceği gibi), daha az analiz yapan ve gerçek haber toplamayı daha az temel alan haberciliktir. Doğru habercilik (ki medya bunu hiçbir zaman kendine erdem edinmemiştir) genellikle ortada haber yapılacak yeni bir şey olsa da olmasa da haberleştirme ihtiyacına feda edilmiştir.

Fakat diğer baskıların oynadığı rol de büyüktür. Basın muhabirleri, televizyon muhabirlerinin her gece, sözcüğün tam anlamıyla seyircinin gözüne takılacak bir şeyler üretme imkânı olduğunu bilir; onlar da haber tüketicilerinin dikkatini çekecek şekilde düşünmeye çalışırlar ve sonunda gerçek haberle, doğrulukla ve gerçek anlamla fazla ilgisi olmayan bir şey ortaya çıkar. Matbu yazılar ve hareketli imgeler arasındaki rekabet Şii İslamda tuhaf olan şeylerin ve Humeyni'nin psikolojik profillerinin fazla abartılmasına neden olmuştur; kaldı ki, İran'da iş başında olan güçler ve kişilere dair haberlerin göz ardı edilmesinin ardında da bu rekabet vardır. Daha da önemlisi –ve çarpıtmalara daha çok yol açan şey de– medyanın diplomatik köprü olarak kullanılmış olmasıdır; 24 Aralık 1979'da *Broadcasting* dergisinde "İran hikâyesinin" bu yönüne çok dikkatli bir şekilde değinilmiştir. İranlılar da ABD hükümeti de gayet iyi farkındadır ki televizyonda verilen ifadeler, yalnızca haber izlemek isteyenleri değil hükümetleri, şu ya da bu fraksiyonun taraftarlarını, yeni ya da kurulmakta olan siyasi oluşumları da hedef alır. Hiç kimse "neyin haber olacağını belirlerken" bunun yarattığı etkileri incelememiştir ama ben bunun gayet iyi farkında olan ABD'li muhabirlerin, bize-karşı-onlar ikiliğine sıkışarak, kısıtlı ve indirgeyici bir tarzda düşünmeye itildiklerine inanıyorum. Gelgelelim, grup duygularının bu şekilde sınırlı sözcüklere indirgenmesi, muhabirlerin yanlışlarını ve yetersizliklerini saklamakmış, aksine iyice ortaya dökmüştür.

3

İncelenmemiş ve Gizli Varsayımlar

HABERLERİN doğru olmaması zaten kötü bir şeydir ama statükoya dair önkabüllere dayanarak habercilik yapmak bence daha berbat bir şeydir. *Columbia Journalism Review*'ın 1979 Ocak-Şubat sayısında, ABD medyasının şah rejimini nasıl aktardığına dair bir makale çıkmıştır. Olağanüstü kavrayışlıkla kaleme alınan bu makalenin yazarları, "halkın ideolojik kapasitesinin dinsel bağnazlık ve komünizm ötesine geçmeyeceği yönündeki şahın örtük savım tüm basının genel olarak kabul ettiği"ni gayet inandırıcı bir şekilde göstermiştir.[1] *Science* dergisi de 14 Aralık 1979'daki sayısında olayları anlama konusunda gösterilen başarısızlığa değinmiş ama suçu doğrudan savunma ve istihbarat çevrelerinin üzerine atmıştır. Bu konuda en derin ve en kapsamlı yazı ise *Fortune* dergisinin 12 Mart 1979'daki sayısında Herman Nickel tarafından kaleme alınmıştır. Ne var ki Nickel'ın bilgece vardığı şu sonuç pek çokları tarafından göz ardı edilmiştir:

> Amerikalıların [İran'daki] başarısızlığının kökleri taktik hatalarından daha derinlerde, geçmişin derinliklerinde yatar.
>
> Bu köklere ancak adil ve sabırlı bir yaklaşımla inilirse gelecekte ciddi fayda getirecek bir sorgulama yapılmış olur. ABD'nin kendi üzerinde yapacağı bu incelemenin, 1940'lar ve 1950'lerin politikalarını zehirleyen "Çin'i kim kaybetti?" gibi duygusal ve bölücü suçlamalara girmeden yapılması gerektiği de ne kadar tekrarlansa azdır. ABD'nin son zamanlarda izlediği İran politikaları, uzun zamandır görmezden gelinen ama artık seslerini yükseltme ve parmaklarını doğrultma ehliyeti kazanan bilge kâhinlerin nüfuz

1. William A. Dorman ve Ehsan Omeed, "Reporting Iran the Shah's Way", *Columbia Journalism Review* 17, no. 5 (Ocak-Şubat 1979): 31.

edebileceği çarpıcı bir hikâye değildir. İzlenen politikalardaki başarısızlığın sorumluluğu genel bir tevazuyu zorunlu kılacak ölçüde geniş çevrelerce paylaşılmaktadır. İran'ı yönetmek konusunda şahın kişisel gücüne dair vahim abartılar, hem Cumhuriyetçi hem de Demokrat hükümetlerin aynı kesinlikle sarıldığı yanlış bir temel oluşturdu. Üstelik kuşku ve itirazları dile getiren sesler ne Kongre salonlarında ne de Beyaz Saray'daki konseylerde işitiliyordu.

Duygulara ve önyargılara seslenen iddialar savunmak yerine, diğer ulusların bizim olmadığını, dolayısıyla onları "kaybetmemiz" diye de bir şeyin söz konusu olmadığını kavrayarak, bu yeni anlayışla yapıcı siyasi soruları değerlendiren tartışmalar başlatılmalıdır. Amerikalıların Vietnam trajedisinden çıkarması gereken bir ders varsa o da, kendi tarihi, kültürü ve dininin derin etkilerini taşıyan yüzlerce yıllık bir ülkede olayların gidişatının değişmesini buyurmak gibi bir yeteneğe sahip olmadığımızdır. Güneydoğu Asya'da Budizm'in rolünü siyasi açıdan şaşırtıcı bulan ABD politika çevreleri, İslamın İran'daki rolünün çok daha çarpıcı ve çok daha kafa karıştırıcı olduğunu görmüşlerdir.

Hemen hemen bir yıl sonra da mülkiyetçi ve suçlayıcı tavırlar sürüyordu ve ABD'nin doğrudan kendi yetki alanına girdiğine inandığı ülkelerdeki değişimlere müsaade edilebileceğini medyanın tamamının anlamakta zorlanması işi iyice ironikleştirmişti. Türkiye' de 1996 seçimlerinde ılımlı bir İslami parti iktidara geldiğinde, *Times*'ın üstatlarından Thomas L. Friedman, İran gibi Türkiye de "bizim"miş de kaybetmişiz gibi "Türkiye'yi Kim Kaybetti?" konulu bir yazı yazmıştı (21 Ağustos 1996). Her şeyden önce, İran örneğinde, muhabirlerin çoğu Muhammed Rıza'ya "sabık Şah" değil, "Şah" demeyi sürdürüyordu. Ayrıca 1980'lerin ortalarına kadar –devrimin sağ kanadının üstünlük kazandığı ortaya çıkıncaya kadar– ülkedeki kaygan zemin ve gerçekte oldukça açık bir biçimde sürdürülen siyasi mücadelelere dair haberler, gaddarlığa ve idamlara yer veren çok sayıda haberin gölgesinde kaldı. Onlarca yıllık şiddetli bir baskı rejiminin ardından kısa bir süre için işkence ve hapisten nispeten kurtulan bir düzine siyasi partinin iktidar ve nüfuz mücadelesi içine girmesinin, bir ülkenin ulusal varlığı için ne anlama geldiği de aktarmaya değer görünüyordu oysa. Pek çok açıdan itici ve inatçı olsa da, açıkça tanımlanmamış bir makamda oturan ve merkezi hükümetle pek ilgilenmeyen, saygı duyulduğu açık, bir düzine fraksiyonu bir yandan birbiriyle uğraştırıp bir yandan da kendi mutlak

denetimi altında tutmakta son derece başarılı, güçsüzleştirilen ve ezilen insanların çektiklerinden bu kadar keskin ve inançlı bir tarzda söz eden bir lidere sahip olmak bir ulus için ne anlam taşır? Rehine krizinin ilk günlerindeyken, İran'daki hükümetin geçici bir hükümet olduğu, yeni bir devlet kuruluncaya kadar bu hükümetin devam edeceği, 1979 yılının büyük bir kısmında İran'da anayasa ve hükümet yapısına dair pek çok tartışma yaşandığı, bir sürü partinin (dini, laik, sağ kanat ve sol kanat) hararetli faaliyetler yürüttüğü, düzenli olarak bir düzine gazetenin basıldığı, çok sayıda İranlıyı ilgilendiren (mezhepçilik, etnik grupçuluk ya da dini fraksiyonculuktan ibaret görülemeyecek) siyasi meselelerin gündemde olduğu, İslami ilkelerin yorumunda Ayetullahların (Humeyni ve Şeriat-Madari) hem siyasi hem de dini anlaşmazlıklar yaşadığı ya da İran'ın geleceğinin Amerikan gazetelerinde çalışan orta sınıf muhabirler tarafından istenen ya da istenmeyen diye sınıflandırılarak bir kalıba sokulamayabileceği konusundaki yazıların sayısı yok denecek kadar azdır.

Medyanın yorum ve haber ileten sektöründe anlaşılması en zor şey, Pehlevi hanedanını devirip daha farklı ve halk tarafından belki de daha çok sevilen grupları başa getiren hareketin, neredeyse istisnasız tüm medya tarafından bu denli kuşku ve küçümsemeyle karşılanmasıdır. Hal Gulliver 13 Kasım 1979'da *Atlanta Constitution*'da "İran'da yeni barbarlar başıboş geziyor," diye yazıyor ve bununla yalnızca rehineleri tutan öğrencileri değil tüm İranlıları kastediyordu. *New York Times* pazar ekinin 14 Ekim 1979 sayısında Youssef Ibrahim'in yazdığı uzun ve görünüşte uzman elinden çıkma yazıyı okusanız, devrimin çoktan başarısızlığa uğradığını, devrime duyduğu hınç, korku ve nefretle dolu İran'ın, üzerinde dumanlar tüten bir lav yatağı olduğunu sanırdınız. Getirdiği kanıtlar da şunlardır: bazı izlenimler, iki din adamından alıntılar ve banker, avukat ve reklam sektöründe yönetici olan kişilerle yapılan tartışmalar.

Muhabirler görüş bildirmemelidir ya da bu görüşlerini müşterilerinden gizlemelidir demek istemiyorum. Mesele bu değil. Fakat görüşler gerçeklik gibi sunulduğunda habercilik aniden kendi kendini doğuran bir kehanet halini alıyor. Zulme karşı çıkmak için hem dini hem de siyasi anlamda (Batılılara) son derece alışılmadık gelen bir dil kullanıldı diye, İran devrimi kötü bir şeydir varsayı-

mıyla hareket ederseniz, arayacağınız ve eninde sonunda elbette bulacağınız şey akıldışı bir cinnet olacaktır. 25 Kasım'da *Chicago Tribune*'de "Devrimin Riayet ve Müsamahasızlık Kıskacındaki İran" başlıklı yazısıyla Ray Moseley'i ele alalım:

> Ölümün şeref olduğuna inanan insanlar, tanım itibariyle, fanatiktir. İntikam için kana susamak ve şehitlik özlemi içinde olmak, özellikle İranlı Şii Müslümanlar arasında sık sık telaffuz edilen şeylerdir. İşte devrim sırasında silahsız binlerce yurttaşı otomatik silahlı ordulara kafa tutmaya sevk eden de bu dürtüdür.

Bu cümlelerin her biri, gerçek diye sunulan son derece tartışmalı varsayımlar içermesine rağmen İslam devrimi söz konusu olduğunda genellikle hoş görülen ifadelerdir. Bu gibi ifadeler 1990'lı yıllarda İran üzerine yazılan yazılarda olsun, Lübnan'daki Hizbullah (İran'ın destek verdiği de hep belirtilen) hareketini anlatan yazılarda olsun görülmeye devam etmiştir. Amerikalıların çoğu "Bana ya özgürlüğümü verin ya ölümü" diyen Patrick Henry'ye fanatik gözüyle bakmaz. Nazilerle işbirliğine giren Fransızları öldürme arzusu (o günlerde binlerce Fransız bu yüzden öldürülmüştü) Fransızların tipik özelliği olarak görülmez. Peki, ya manevi cesaretleriyle silahlı orduları bile dize getiren insanlara genelde duyduğumuz hayranlığa ne demeli?

Moseley İran'a çattığında, aynı gün gazetesinde çıkan muazzam başyazıda da Humeyni "tüm dünyaya kutsal savaş" açmak gibi ciddi bir şeyle suçlanıyordu. Cihat motifine, 12 Aralık tarihli *Los Angeles Times*'taki Edmund Bosworth'un yazısında da olağanüstü bir yer verilmiş, Batı medyasındaki İslam temsillerinde en önemli motif cihat olmuştu. Fazlur Rahman'ın "daha sonra gelen Müslüman hukuk okulları arasında... 'İslam inancının temel taşlarından' birinin cihat olduğunu söyleyenler, bir tek fanatik Haricilerdir"[2] sözlerini bir kenara iten Bosworth, hiç fark gözetmeden, içinde Türkiye, İran, Sudan, Etiyopya, İspanya ve Hindistan gibi ülkelerin yer aldığı bir bölgede yaklaşık on iki asırlık bir dönem boyunca tüm siyasi faaliyetlerin Müslümanların cihat denilen çağrısından kaynaklan-

2. Fazlur Rahman, *Islam*, Chicago: University of Chicago press, 1979, s. 37; Türkçesi: *İslam*, çev. Mehmet Aydın, Mehmet Dağ, Ankara: Ankara Okulu, 2004.

dığı yönündeki teorisini destekleyecek bir dolu tarihi "kanıt" sunmaya devam eder.

Genelde İslamı özellikle de İran'ı tarif ederken kullanılan habercilik tarzlarından biri sıkça görülen saldırgan abartılarsa, diğeri de genellikle cehaletten ama sıkça da zor saklanan bir ideolojik düşmanlıktan kaynaklanan bir yanlış uygulama olan örtmecelerdir. Bunun en çok görülen biçimi, gerçeğin yerine, muhabirin yaptığı makul bir "açıklama"nın konmasıdır. Sefaretin ele geçirildiği ilk üç ay boyunca, gazeteler ve televizyonların en yüzeysel biçimde baktığı şey önceki İran rejimi olmuştur: Bunca zamandır hem devrik Şah'ın hem de onu kayıtsız şartsız destekleyen ABD politikalarının altında ezilen İranlıların acılarını ciddiye almak pek rağbet gösterilen bir şey değildi. Ayrıca her nedense, 1953 Ağustos'unda İran'ın egemenliğinin çiğnenip Anglo-Iranian Oil Company ve CIA işbirliğiyle Muhammed Musaddık rejimi devrildiğinde[3] de (Kermit Roosevelt yakın zamanlarda yazdığı ve alelacele toplatılan kitabı *Karşı Darbe*'de bunun detaylarını verir) bunu kimse araştırmaya değer bulmamıştı; bunun altında yatan varsayım, ABD'nin hükümetleri değiştirmeye veya dilediğimizde beyaz olmayan cahil insanlara zulmeden zorba yönetimlerin suçlarını affetmeye hakkı olduğudur. Psikiyatrist olarak çalışan George E. Gross, 11 Ocak 1980'de *New York Times*'ta çıkan yazısında kişisel görüşlerini belirtmiş, sabık Şah'ı New York'ta ağırlamakla ABD'nin fiilen onu affettiğini ve bunun "ahlaki ilkelerden yoksun" bir uygulama olduğunu yazmıştır. Grass, bu olayda tıpkı Gerald Ford'un cafcaflı bir şekilde Richard Nixon'u affetmesinde olduğu gibi, "ahlaki bir çerçevede hüküm verme kapasitesinin zarar gördüğünü, başkalarının ahlaki ilkelerinin çiğnendiğini, empatinin kaybedildiğini" ifade etmişti.

Bu tür gözlemler yapabilenlerin sayısı pek azdır. Özel konuları işleyen yazarlar ya da yorumcular örtmecelerle durumu idare etmeyi seçiyorlardı. İranlıların Amerikan sefaretini basmasının bir savaş nedeni olduğunda hemen herkes hemfikirdi; oysa hiç kimse 1953'te Musaddık'ı deviren ABD'nin İran'a yaptığı şeyin de bir savaş nedeni olduğunu düşünmüyordu. 10 Aralık 1979'da *Los Ange-*

3. Kermit Roosevelt, *Karşı Darbe-CIA İran'da*, çev. Bedirhan Muhip, İstanbul: Timaş, 2007.

les Times'ta görüş belirten Ernest Conine'in yazdıkları da oldukça tipikti:

> Ortadoğulu araştırmacılar, bu gördüğümüz şeyin son yıllarda Batı tarzı modernizasyonun getirdiği rahatsız edici etkilere karşı yaygın bir başkaldırı olduğuna inanmaktadır; haberler de Ortadoğulu araştırmacıların bu inancını destekler görünmektedir.
>
> Şah'tan, sırf halka işkence eden polisi yüzünden değil, Müslümanların mukaddes kişilerine ayrılan tahsisatı kestiği ve kırsal kesimde yaşayan İranlıları geleneksel yaşam biçimlerinden koparan endüstri devriminin başında olduğu için nefret ediliyordu.
>
> "İblis Amerika" yalnızca İran'da değil, başka yerlerde de alçakların başı seçilmiştir, çünkü ABD 25 yıldır bölgede en çok göze batan güç olarak, istenmeyen değişiklikler getiren dış güçlerin hazır simgesi olmuştur.

Bu tezin büyük bir kısmında, açıkça dile getirilmemiş varsayımlar aracılığıyla İranlılara yüklenilmektedir; bu yüzden dikkatle okunmalıdır. Her şeyden önce Conine "Batı tarzı modernizasyon" un "rahatsız edici etkiler"inin, İran ve İslamı iyi niyetlerle geçmişten koparıp bugüne ulaştırma çabalarının bir sonucu olduğunu ima etmektedir; bir başka deyişle İslam ve İran geri kalmıştır, Batı ileri gitmiştir; o halde geri kalmış insanların da buna ayak uydurmak için zorlanmalarında şaşılacak bir şey yok. Bunlar fazlasıyla su götürür değer yargılarıdır ve Birinci Kısım'da da belirttiğim gibi modernizasyon ideolojisinden türemişlerdir. Üstelik Conine'in, etnik merkezci taraflılık dışında bir yere oturtulamayacak varsayımlarından biri de İranlıların işkenceden, "mukaddes kişilerine" yapılan hakaret kadar şikâyetçi olmadığıdır; bu ifade, büyücü doktorları olan ilkel halkları hatırlatmak için kasıtlı olarak kullanılmıştır. Dahası, İranlıların "bizim" duygularımız gibi duygulara sahip olmadığı öne sürülmektedir. Değindiği son noktada ise yukarıdakileri çağrıştırarak suçu, İran'ın ilerlemesini isteyen Amerikalıların ve Pehlevi'nin iyi niyetli çabalarını takdir etmeyen geri kalmış İranlıların üzerine atmış, böylece hem "bizi" aklamış hem de gayet incelikli bir biçimde İranlıları bizim modernlik alametimizin değerini bilememekle itham etmiştir. Zaten sabık Şah'ı soylu bir kişilik yapan şey de bunun değerini bilmesiydi.

Gizli ya da tahmin edilmesi zor olmasa da Amerikan şirketlerinin bölgeden topladığı muazzam kârlardan (Pehlevi ailesinin zen-

ginliğini petrol şirketlerinin geçtiğimiz yıllardaki yüzde 200 kâr artışına bağlamak zor olmasa gerek) ve İranlıların çoğunun, tıpkı petrolden doğrudan kârı olmayan milyonlarca Arap gibi, Amerika'yla bağlantılı zenginliği bir yük olarak gördüklerinden söz eden pek azdı. Şah'ın ara sıra azıcık işkenceye başvurduğu olmuşsa da –deyiveriyor, 16 Aralık'ta *Washington Post*– "bunun zaten İran tarihinde geleneksel bir uygulama olduğu söylenebilir." Öyle görünüyor ki İranlılar zaten hep işkenceye maruz kaldığından, alınlarına yazılmış bu kaderi değiştirmeye çalışmak tarihlerine, hatta kendi miraçlarına ihanet olur, demek isteniyor burada.

Bu çürütülemeyecek kadar mantıklı yaklaşım 5 Aralık 1979'da *Los Angeles Times*'ta Don A. Schanche tarafından yazılan bir yazıda yer aldı. Aynı yazıda yeni anayasanın "modern dönemlerde görülen en tuhaf siyasi belgelerden biri olduğu" ve ABD Anayasası'na çok benzeyen bir anayasa olmadığı için (kuvvetler ayrılığı ve dengesi yok!) Humeyni'nin başa geçmesinin sabık Şah'ınki kadar kötü bir uygulamanın sonucu olarak gerçekleştiği de yazıyordu. En azından teoride "başkan ve meclisin halk tarafından seçilebilmesi ve düzenli hukuk sistemi kurmak için girişilen hazırlıklar" da Schanche tarafından "demokrasinin tuzakları" olarak görülüp bir kenara atılıvermişti. Eric Rouleau'nun 2-3 Aralık 1979'da *Le Monde*'a yazdığı ayrıntılı incelemedeki konuları, yani anayasayla ilgili çekişmeli ve yoğun tartışmaları, Humeyni'nin rolünün tam olarak ne olacağına dair anlaşmazlıkları filan da atlayıvermişti: Bir başka deyişle Schanche, gözlerinin önünde gerçekleşen olaylara rağmen, kendi yorumlarını İran Anayasası ile ilgili hakikatler diye satmayı tercih etmişti. 1980 ortalarında İran'a getirilen yeni düzenin bu denli ümit vaat etmeyen bir düzen olması, İranlı (veya İranlı olmayan) devrim yanlılarının çoğunda hayal kırıklığı yaratması yalnızca bir rastlantı meselesi ve şiddetli bir kavganın sonucuydu. Ama aynı şekilde ABD'de aşırı sağcı bir adayın bu sıralarda ortaya çıkması da en az bu kadar talihsiz bir rastlantıdan başka bir şey değildi herhalde!

Andrew Young gibi dikkate değer bir istisna dışında, ABD'nin önde gelen hiçbir resmi görevlisi 1979'da, ABD'ye karşı harekete geçen İranlılar için önceki rejimin ne anlama geldiğine dair tek bir söz etmemiştir. Halbuki sefarette noel törenleri hazırlayan üç din

adamı ve Aralık sonlarında Tahran'da bulunan diğer din görevlileri (her iki grup da 28 Aralık ve 4 Ocak tarihlerinde *MacNeil/Lehrer Report* programına çıkarılmıştı) bu konuda gözlemlerde bulunmuşlardı. Bu sessiz işbirliğine katılan basın da, ABD'ye kabul edildikten sonraki en az yirmi gün boyunca sabık Şah'a, özel merhamet gösterilmesi gereken bir kişi gibi davrandı. Siyasi geçmişinden sıyrılan sabık Şah, İran'daki sefarette olup bitenlerle adeta hiçbir bağlantısı yokmuş gibi sunuluyordu. Başta *Washington Post*'tan Don Oberdorfer olmak üzere birkaç muhabir, David Rockefeller, Henry Kissinger ve John McCloy'un sabık Şah'ı ABD'ye getirmek amacıyla ABD hükümetine baskı yapmak için başvurduğu hileleri ortaya çıkarmaya çalışmıştı. Fakat bu gerçekler ve sabık Şah'ın Chase Manhattan Bank'la uzun zamandır süren ilişkisi –oysa bu da İranlıların duyduğu nefreti açıklamaya yardımcı olabilirdi– ile sefaretin işgal edilmesi arasında nedensel bir ilişki kurulmamıştı. Bunların yerine rehine krizini Humeyni'nin manipülasyonuna, kitlelerin dikkatini dağıtma ihtiyacına, yurtiçindeki ekonomik güçlüklere ve benzer şeylere bağlayan örtmeceler kullanan yazılar sunuldu bizlere (bkz. 25 ve 27 Kasım; 7 ve 11 Aralık tarihli *Los Angeles Times*; ayrıca 15 Kasım tarihli *Washington Post*).

ABD hükümetinin İran karşısında takındığı genel tutumun (Başkan Carter'ın ülkesinin İran'la geçmişte girdiği ilişkilerden söz etmeyi reddetmesi ve buna "çok eski meseleler" demesiyle simgeleşen tutum) ardındaki amacın, seçimlerin yapılacağı yıl medyanın genel husumetini İranlılara, İslama ve genel anlamda Batılı olmayan ülkelere yönlendirerek, bunu bir siyasi kazanç aracı olarak kullanmak olduğunu söylemek, pek de istihzai bir yaklaşım sayılmaz diye düşünüyorum. Böylece Carter, ülkesini yabancıların alçakça saldırılarına karşı güçlü ve ayakta tutan bir başkan gibi görünüyordu ama gerçekte bu sıfatlar Humeyni'nin İran'daki konumunu tarif ediyordu. Carter'ın zor kullanmayı reddetmesi bazen William Safire ve Joseph Kraft'ın dudak bükmesine yol açıyordu, ama Müslüman "teröristler" denilen insanlarla karşılaştırıldığında, kendisinin Batı standartlarına yakışan uygar bir tavır benimsediğine kamuoyunu genel olarak inandırmış görünüyordu. Krizin bir diğer sonucu da Başkan Sedat gibi idarecilerin (Humeyni'ye kaçık ve İslamın yüz karası demesi, artık kusturacak kadar tekrarlanıyordu) arzu

edilen İslami bir norm gibi gösterilmeye başlamasıydı. Aynı şey Suudi kraliyet ailesi için de geçerliydi ama o süre zarfında tatsız bilgilerin çoğu aktarılmıyor, İran krizinin ise uzadıkça uzadığı üzerinde durulmuyordu.

Önce Sedat ve Suudileri ele alalım. 1978 Camp David anlaşmalarından bu yana, Sedat'ın bölgedeki dostumuz olduğunda herkes hemfikirdi. Sedat, Menahem Begin'le birlikte bölgenin polisi olma görevini üstlenmeye niyetli olduğunu açıkça gösteriyor, kendi topraklarında ABD'ye üsler vereceğini vs. söylüyordu. Dolayısıyla medyanın Mısır'dan aktardığı haberlerin çoğunda fiilen, Sedat'm Mısırlılar, Araplar ve bölge meseleleri konusundaki görüşlerinin doğru olduğu izlenimi veriliyordu. Artık Mısır ve Arap dünyasıyla ilgili haberler, Sedat'm yaklaşımlarının ne kadar doğru olduğunu teyit etme amacıyla aktarılıyordu. Sedat suikasta kurban gitmeden önce, hem siyasi bir norm hem de ana haber kaynağı gibi görüldü; oysa Sedat'm halefi Hüsnü Mübarek, her ne kadar hâlâ büyük ölçüde Amerikan yanlısı bir çizgi izliyorsa da, Sedat kadar uysal ve esnek değildi. Pehlevi rejimi sırasında da tıpatıp aynısı yaşanmış, Şah'a karşı dini ve siyasi muhalefetin potansiyeline hiç önem verilmemişti – Berkeley Üniversitesi akademisyenlerinden Hamid Algar'ın kehanet niteliğindeki bir tek yazısı dışında.[4] ABD'nin siyasi, askeri, stratejik ve ekonomik yatırımlarının çoğu Sedat aracılığıyla ve Sedat'm olaylara bakış açısına göre yapılıyordu. Bu durum kısmen, medyanın cehaletinden, göz dolduran "şahsiyet" tercihlerinden, Mısır'da ve Ortadoğu'da faaliyette olan ideolojik mutabakatın hizasında kalıp araştırmacı habercilik yapmamasından kaynaklanıyordu.

Başka nedenleri de var. Birincisi Ortadoğu'nun hassas *iç* meseleleri. Örneğin, Watergate'ten, CIA'ya ilişkin olarak yapılan açıklamalardan ve Bilgi Edinme Özgürlüğü Yasası'ndan sonra, Irangate dışında ABD'nin Ortadoğu'yla ilgili önemli bir müdahalesinin ortaya çıkarılmaması tesadüf değildir. Bunun İran'la ilgili kısmı zaten ortadadır ama nedeni yalnızca çok sayıda Amerikalının Nikaragualı kontrgerillaları desteklemek amacıyla İran'a silah satmak gibi yasadışı işlere karışmaları değil, şah rejimi sırasında ve sonrasında

4. Hamid Algar, "The Oppositional Role of the 'Ulama in Twentieth-Century Iran", Keddie, *Scholars, Saints, and Sufis* içinde, s. 231-55.

İran'da İsrail ile ABD'nin fazla yakın bir ilişki içine girmiş olmasıdır. SAVAK doğrudan doğruya Mossad'm yardımıyla kurulmuştu ve diğer pek çok vakada olduğu gibi, CIA ve FBI İsrail gizli servisleriyle gönüllü bir işbirliği içine girmişti.[5] İsrail-İran işbirliğini sağlamakla suçlanan Uri Lubrani ve diğer isimler 1979 yılında ve 1980 yılının başlarında İsrail basmına pek çok bilgiyi açığa çıkaran yazılar yazdılar (bkz. *Davar*, 20 Mart 1980; *Ha'aretz*, 10 Ocak 1979) ama bunların hiçbiri Amerikan basınına yansımadı. Bunun da nedeni muhtemelen, İsrail'in demokratik ve özgürlüksever imajının bozulacak olmasıydı. İran kontra olayına İsrail'in de karışmış olmasına neredeyse hiç önem verilmedi. Tam bütün Amerika Birleşik Devletleri'nin Şah'ın iadesiyle ilgili her söze ateş püskürdüğü bir anda, Ziyad Abu Ain isimli zavallı bir Filistinli genç, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın fiili işbirliğiyle iade işleminin sürekli ertelenmesinin (dahası kefaletle tahliyenin reddedilmesinin ve haksız tutuklamayı yasaklayan ihzar emrine* uyulmamasının) ıstırabını yaşıyordu ve bunun tek nedeni (sadece ve sadece) İsrail hükümetinin onun iki yıl önceki bir bombalama olayından sorumlu bir terörist olduğunu iddia etmesiydi (ve bu iddia, bir İsrail hapishanesinde yatan üçüncü bir kişinin, yani bir Filistinlinin İbranice olarak –yani, bilmediği bir dilde– verdiği ama sonra da geri aldığı bir itirafa dayanıyordu). Bu olay medyanın pek dikkatini çekmedi; yalnızca Claudia Wright 7 ve 21 Ocak 1980'de *New Statesman*'da konuyla ilgili "İade ile Oynamak" başlıklı önemli bir makale yazdı.

Bunlara ek olarak Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi yerlerin istikrarı için duyulan yaygın endişeler, ortaya bu endişelerin ciddiyetine yakın bir habercilik çıkarmadı; Birinci Kısım'da anlattığım gibi, yalnızca Suudi Arabistan'ın savunmasızlığına ilişkin olarak kısıtlı ve büyük bir dikkatin sarf edildiği bazı eleştiriler yapılıyordu. Tüm o önde gelen televizyon istasyonları ve gazeteler içinde bir tek CBS'ten Ed Bradley 24 Kasım 1979'da, Mekke'deki cami işgaliyle

* Bir sanığın hakkındaki suçlama kesinleşinceye kadar suçsuz sayılması. –*ç.n.*

5. Bkz. Richard Deacon, *The Israeli Secret Service*, New York: Taplinger Publishing Co., 1978, s. 176-7; Türkçesi: *İsrail Gizli Servisi*, çev. Yaşar Onay, İstanbul: Anahtar, 1993.

ilgili tüm bilgilerin yalnızca hükümetten geldiğine dikkat çekmişti; başka hiçbir habere izin verilmiyordu, ama *Christian Science Monitor*'dan Helena Cobban 30 Kasım'da Beyrut'tan aktardığı haberde cami işgalinin çok kesin bir siyasi anlam taşıdığını, saldırganların basit Müslüman fanatiklerle hiç ilgisinin olmadığını, hem laik hem de İslami bir programa sahip siyasi bir şebekenin üyeleri olduğunu, Suudi kraliyet ailesinin mülkiyetindeki para ve iktidar tekeline yönelik bir eylem yapıldığını anlatıyordu. Bu şebeke yıllar içinde giderek büyüdü ve 1995 sonlarında Riyad, 1996 yazında Hoban'da bombalama olaylarına tanık olundu. Birkaç hafta sonra Cobban'ın kaynağı olan ve Beyrut'ta yerleşik Suudi Arabistanlı ortadan kayboldu; olaydan Suudi istihbaratının sorumlu olduğu sanılıyor.

Afganistan'ın işgalinin ardından muhtemelen, iyi Müslümanları kötü Müslümanlardan ayıran daha da büyük yarılmalara tanık olacak, Hüsnü Mübarek, Benazir Butto veya Yaser Arafat'ın Hamas karşıtı güvenlik güçleri gibi iyi Müslümanların başarılarını öven daha çok haber duyacak, iyi İslamın ılımlı olmaya, mümkünse özgürlük ve demokrasiye eşit olduğunu göreceğiz (bu özgürlük ve demokrasi Suudi Arabistan, Kuveyt, Mısır ve Ürdün gibi ülkelerde insan haklarının genişletilmesi değil de "serbest" piyasa ekonomisi anlamına geliyordu). Ne var ki 22 Haziran 1980'de *Meet the Press* programına çıkan Ürdün Kralı Hüseyin'in de değindiği gibi, pek az insan Afganistan'ın Sovyet işgaline direnmesini, Filistinlilerin İsrail işgaline direnmesiyle eşit görmektedir. Suudi Arabistan'a gelince, ABD'nin yaptığı büyük ölçekli yatırımların yaratabileceği riskler, yalnızca İsrail yanlısı olan ve Amerikan himayesinin İsrail'den Araplara kaymamasıyla ilgilenen Amerikalıların dikkatini çekmektedir (bunda da şaşılacak bir şey yok elbette). Peter Lubin, 22 Aralık 1979'da *New Republic*'te bu konuya değinen, "Suudi Arabistan Hakkında Bilmediklerimiz" başlıklı bir yazı yazmıştır. Biraz abartmış da olsa oldukça mantıklı savında Lubin, Körfez'deki petrol ülkeleri hakkında yazılan yazıların ve üniversitelerde öğretilenlerin çoğunun ya bölgeye egemen güçlerin propagandası ya da cehalet olarak değerlendirilebileceğini öne sürer. Yine de Lubin eleştirilerini, İsrail hakkında yazılanları veya muhtelif üniversite programlarındaki Ortadoğu araştırmalarında görülen ve hiç de gizli saklı olmayan İsrail yanlısı yaklaşımları kapsayabilecek kadar ilerletme-

yi kesinlikle başaramamıştır. Aynı şekilde Lubin yazısında, petrol zengini müttefiklerimiz hakkında bilgi sayılabilecek şeylerin seçilmesi konusunda muhabirlerin daha dikkatli olmalarında haklı olarak ısrar ediyor olsa da, İsrail'e dair yazılan yazılardaki meşhur özensizlik ve adaletsizlikten de söz etmesi gerekirken buna hiç değinmemiştir.

4

Başka Bir Ülke

REHİNE krizinin başlangıcındaki o en yoğun ve sıkıntılı aylar boyunca medyanın İslamı ele alış tarzına ilişkin olarak söylediğim şeylerin hepsi sonunda gelip birkaç temel noktaya dayanıyor. Bu noktaları gösterip açıklamanın en faydalı yolu İran hikâyesinin Amerikan versiyonunu, Eric Rouleau'nun krizin ilk haftasından Aralık ayının sonuna kadar her gün *Le Monde*'da çıkan makaleleriyle yan yana getirmektir. Ocak ayında Amerikan muhabirlerinden İran'ı terk etmeleri istendiğinde, *Times* birkaç gün boyunca okurlarına Rouleau'nun haberlerini taşıdı. Bu arada elbette Rouleau'nun Amerikalı olmadığını, hiçbir Fransızın rehin alınmadığını, İran'ın hiçbir zaman Fransızların nüfuz alanında kalan bir ülke olmadığını ve Rouleau'yu bir yana koyarsak, yurtdışı haberleri konusunda Fransız medyasının Amerikan muadillerinden daha iyi olmadığını da unutmamalıyız. Öte yandan Amerikan medyasında çok sayıda haber çıktığını göz önünde bulundurduğumuzda, belli oranda son derece değerli ve (her zaman değilse de) genellikle mevcut mutabakata karşı çıkan yazılara rastlamanın mümkün olduğu da söylenmelidir. *Los Angeles Times* ve *Boston Globe*'da çıkan görüş yazıları, kuvvet kullanmak yerine başka seçenekler getirip İran'la ilgili gerçeklerin ciddiye alınması gerektiğini belirten özenli makaleler (örneğin Richard Falk'un 9 Aralık'ta *Atlanta Constitution*'da çıkan, Roger Fisher'in 14 Ocak'ta *Newsweek*'te çıkan makaleleri), Şah'ın ABD'ye kabulünün arkasında yatanları açıklayan kusursuz haberler, ara sıra yapılan çok iyi siyasi analizler ve gayet güzel aktarılmış haber öyküleri (*Los Angeles Times*'ta Doyle McManus ve *New York Times*'ta Kifner gibi): Bunlar, rehine krizi konusunda çoğu zaman çizilen

vatanperver çizginin ötesine geçebilen bir şey arayan okurların az çok ulaşabileceği ve konunun özüne inebilen yazılardan bazılarıdır. Bu arada Amerikalıların, üzerinde "İğrenç İran" [Iran Sucks] ve "İran'a nükleer bomba atın" [Nuke Iran] yazılı rozetler taşıyarak ifade ettikleri yeni şovenizmle ilgili olarak *Inquiry* dergisinde çıkan iki güçlü makaleden (24 Aralık ve 7-21 Ocak) ya da Fred J. Cook'un 22 Aralık'ta *The Nation*'da tam zamanında verdiği bilgileri içeren yazısından da söz etmek gerek. Cook bu yazıyı, 1965'te İranlıların dağıtmaya başladığı rüşvetlerle ilgili kongre soruşturmasının gizemli bir şekilde durdurulması ve acilen ihtiyaç duyulmasına karşın yeniden başlatılmasının yine gizemli bir şekilde engellenmesi üzerine yazmıştı. 1986'da Robert McFarlane ve Oliver North tarafından İranlılarla yürütülen gizli müzakereler (İran'ın Lübnan' daki müttefikleri tarafından tutulan rehinelerin serbest bırakılması için yasadışı bir şekilde Amerikan silahlarının satıldığı müzakereler) düşünüldüğünde bu yazıda son derece isabetli tahminler yürütüldüğü anlaşılabilirdi.

Fakat hepsine toplu olarak bakılacak olursa, İran'ı konu alan bu günlük gazeteler ve haftalık haber dergileri o ülkede olup bitenleri aktarırken, aynı dönemde Rouleau'nun *Le Monde*'daki yazı dizisinde sergilediği kavrayış ve etkileyici anlayışın yanından bile geçememiştir. Meseleyi daha güçlü bir ifadeyle açıklamak gerekirse, Rouleau'nun İran hakkında yazdıklarına bakınca İran'ın, Amerikan medyasında anlatılandan daha farklı bir ülke olduğu kanaatine varılırdı diyebilirim. Rouleau İran'ın devrimle birlikte muazzam bir değişime uğramakta olduğunu, o anda hükümetsiz olmasının bütünüyle yeni siyasi kurumlar, süreçler ve güncel gerçekler yaratma sürecinin bir sonucu olduğunu göz ardı etmeden yazıyordu. Bu nedenle Amerikan sefareti krizi, bu epey çetrefilli ve karmaşık süreçlerden koparılarak değil, bu süreçler çerçevesinde izlenmeliydi. Rouleau olayları ve kişileri açıklarken İslamı hiç kullanmıyordu. İşler umulduğu gibi çıkmasa da, durumu anlamak zor da olsa, anlaşılan Rouleau'ya göre bir muhabir olarak görevi, kendi başına zaten oldukça karmaşık olan politika, toplum ve tarih analizlerini, ideolojik genellemelere ve kafa karıştıran söz oyunlarına başvurmadan yapmaktı. ABD'li tek bir muhabir bile, İran'da uzayıp giden anayasa referandumu tartışmalarını aktarmakla vakit harcamadı;

ülkedeki partiler doğru dürüst analiz edilmedi; Beheşti, Bezirgan, Beni Sadr ve Kutbizade'yi birbirinden ayıran önemli ideolojik mücadele başlıklarından neredeyse hiç söz edilmedi; İran'da kullanılan mücadele taktikleri aktarılmadı; iktidar olmak ve ilgi toplamak için birbiriyle yarışan çok sayıda siyasi kimliğe, fikre ve kurumlara dair bir döküm verilmedi (en azından 1980 yılının ortalarına kadar); devrimden ve rehine krizinden sonraki on yıl içinde hiçbir Amerikan muhabiri, İran'ın siyasi yaşamının rehinelerin bırakılmasıyla veya falancanın Amerikan yanlısı veya karşıtı olmasıyla ilgili olmayan kısmını incelemeye değer ciddi bir konu gibi görmedi. 5 Aralık 1979'da Beni Sadr'ın sefaretteki öğrencilerle görüşmeye gitmesi gibi son derece önemli bir olay bile göz ardı edildi; keza İran'm cumhurbaşkanı adaylarından Hüccetülislam Hoeyni'nin sefarette ne kadar önemli bir rol oynadığından söz edilmedi. Oysa Rouleau'nun değindiği konular arasındaydı bunlar.

Daha da önemlisi Rouleau, krizde rol oynayan kişi ve fikir akımlarının ileride ciddi etkileri olabileceğini daha en başta kabul edebilmişti. Alelacele hükümler vermedi, hiçbir şey için önyargılarda bulunmadı, resmi makamların teşvikiyle düşünmeden sonuçlar çıkarmadı, haber öykülerini araştırmadan bir kenara itmedi. Rouleau'nun anlattıklarından, temsilci Hansen'in ziyaretinin sanıldığından çok daha başarılı geçtiğini anlıyoruz; hatta 24 Kasım 1979'da Rouleau tarafından verilen ciddi kanıtlara bakılırsa, Hansen'in İran'da gösterdiği başarı Beyaz Saray (ve ABD medyası) tarafından kasten bir kâğıt gibi buruşturulup bir kenara atıldı, tıpkı ABD-İran arasındaki banka işlemlerine dair olası bir kongre soruşturmasının (muhtemelen rehinelerin serbest bırakılmasına karşılık İranlılar istemişti bunu) yine Beyaz Saray tarafından başlamadan bitirilmesinde olduğu gibi. 1979 yılının son yarısında azimli bir sosyalist ve emperyalizm karşıtı Beni Sadr ile siyasi ve iktisadi konularda muhafazakâr Kutbizade arasındaki mücadele Rouleau tarafından ayrıntılarıyla anlatıldı; rehine krizi sırasındaki Kasım ve Aralık aylarında bu iki ismin paradoksal gibi duran tavırları da (Beni Sadr'ın yumuşatma, Kutbizade'nin tırmandırma yönündeki tavrı) kayda geçirildi.

Tahmin edebileceğimiz şeylerden biri de (her ne kadar tek bir ABD gazetesi bile o sıralarda bundan söz etmemişse de) ABD'nin Kutbizade ile uğraşmayı tercih etmesi ve Beni Sadr'ın Dışişleri Ba-

kanlığı'ndan alınmasını isteyen bir tavır (Beni Sadr'ı ciddiye alınayıp önerilerini hafife alarak ve onu alenen "ucube" diye adlandırarak) sergilemiş olmasıdır. Cumhurbaşkanlığı yarışını Beni Sadr'ın kolayca kazandığı göz önüne alındığında, ABD hükümetinin İran'a karşı gelecekte takınacağı tavrın (ve sosyalistlerle uğraşacağına muhafazakârlarla uğraşmayı tercih etmiş olmasının) bu dönemle ilgisi olduğu da açıktı; Bezirgan'ın kaybetmesinin gerçek nedeni de aynı ölçüde açıktı. Bezirgan'ın kaybetmesinin nedeni ABD medyasının öne sürmekten hoşlandığı gibi liberal demokrat olması veya Cezayir'de Brzezinski'nin elini sıkması değil, hükümeti tarafından belirlenen "İslami" politikaları izlemekteki yetersizliği ve başarısızlığıydı. Rouleau, çok daha önemli makalelerinden birinde (2 Aralık 1979'da *Manchester Guardian*'da da kısaltılmış bir kopyası yayımlanmıştır) ABD'nin, Kasım ayındaki sefaret baskınından çok daha önceden beri İran'a karşı bir ekonomik savaş yürütmekte olduğunu da gösterir; bu olayın en çirkin yönlerinden biri de Chase Manhattan Bank'ın ekonomik savaşta başı çekmeye devam etmesidir.

Rouleau'nun başarısı kısmen yetenekli bir adam olmasıyla, kısmen uzun Ortadoğu tecrübesiyle, kısmen de Amerikan meslektaşları gibi kendi ülkesinin okurlarını dikkate alarak haber aktarmasıyla açıklanabilir. Ne de olsa *Le Monde* yalnızca bir Fransız gazetesi değil, Fransızların kayıt defteridir ve elbette kendisini Fransızların birtakım çıkarları doğrultusunda dünyayı sunan bir gazete olarak görür. Rouleau'nun İran'ı ile, sözgelimi *New York Times*'ın İran'ı arasındaki fark da kısmen bu anlayıştan kaynaklanır. Fransızların bakışı ne bir süper gücünkine ne de diğer Avrupalılarınkine benzer; o bilinçli seçilmiş *alternatif* bir bakıştır. Üstelik Fransa'nın (ve onun uzantısı olan *Le Monde*'un) Doğu karşısındaki tavrı eskilere dayanan ve deneyimli bir tavırdır: Eski sömürgelerine ve himayesi altındaki devletlere karşı sömürgeci tınılar taşımakla beraber titiz bir sömürgecilik sonrası tavra sahiptir; kaba kuvvetten çok yayılma, strateji ve süreçle ilgilenir; halkından uzaklaşmış rejimlere yaptığı yüklü yatırımları korumaktan çok, çıkarlarını işlemeye odaklıdır; neye arka çıkacağına ya da neyi eleştireceğine karar verirken daha seçici, daha temkinli ve ustadır (bazıları fırsatçı da diyebilir). Ayrıca *Le Monde*, pek çok kişinin ortak mülkiyetinde bir gazetedir; Fransız burjuvazisinin gazetesidir ve Fransız olmayan

ülkeler söz konusu olduğunda, misyoner, dinsel, devlet baba tavırlı, "kalp sahibi bir sosyalizm", on sekizinci yüzyıl Aydınlanmacısı ve ilerici katolik (13 Mayıs 1980'de *Christian Science*'da Louis Wiznitzer'in ve 30 Haziran 1980'de *New Yorker*'da Jane Kramer'in yazılarına bakılabilir)[1] gibi muhtelif nitelikler taşıyan bir siyaset izler. Ama öyle de olsa *Le Monde*, hiç kuşkusuz bilinçli bir tavırla, dünyada olup biten her şeyi haber kapsamına almaya çalışır. *New York Times* öncelikle krizlere ve haber değeri taşıyan olaylara yönelirken, *Le Monde* yurtdışında olan bitenlerin çoğunu kaydetmeye veya kısa da olsa en azından aktarmaya çalışır. Görüşler ile gerçekler arasındaki fark *Times*'ta göründüğü kadar sert (en azından biçimsel anlamda) sınırlarla ayrılmamıştır: Böylece, alışılmadık karmaşıklıkta haber öyküleri veya konular olduğunda, haberin uzunluğu, ayrıntıları ve değerlendirilmesi söz konusu duruma göre çok daha esnek bir şekilde ayarlanır. *Le Monde*'un haberciliği tecrübeyi, ustalığı yansıtır, *Times*'ınki ise kasvetli, seçici bir kaygı sergiler. Şimdi de Rouleau'nun 2 ve 3 Aralık 1979'daki haberini ele alalım.

Rouleau son üç ay içinde Anayasa Meclisi üzerinde olağanüstü bir ilginin toplandığını; yüzlerce açık toplantı yapıldığını, bunların çoğunun televizyonlarda da verildiğini, basının ve taraflı yayınların meseleleri incelediğini ve anayasa metni teklifindeki "antidemokratik" unsurlara itirazlar olduğunu anlatarak başlar. (Bu arada bunların Amerikan medyasında pek ele alınmadığını da belirtelim.) Rouleau daha sonra ülkedeki "siyasi sınıf" ile Humeyni'nin arasının tuhaf bir biçimde açılmış olmasına yorum getirir ve Humeyni'nin her şeye rağmen gecikmelerle oyalanmak yerine derhal doğrudan kamuoyuna başvurma riskini göze alarak kendi iradesini ortaya koymaya başarmasını epey ayrıntılı bir şekilde aktarır. Elbette Rouleau'nun bunu yapması için, iktidar ile anayasanın uyuşmazlığını netleştirip hem anayasa tartışmalarını (sorunları, tarafları ve üslubu) hem de olaylara dahil olan *kuvvetleri* incelemiş olması gerekir. Sonunda Humeyni'nin "İslami" partizanlarının, "sürekli dev-

1. *Le Monde* ile ilgili alternatif görüşler için bkz. Aimé Guedj ve Jacques Girault, *"Le Monde": Humanisme, objectivité et politique*, Paris: Éditions Sociales, 1970 ve Philippe Simonnot, *"Le Monde" et le pouvoir*, Paris: Les Presses d'aujourd'hui, 1977.

rim" konusunda fevkalade bilinçli hareket eden bu lider tarafından yürütülen rejim içinde dağınık duran heterojen bir grup olduğu görülmüş ve yalnızca Humeyni tabiatı itibariyle son derece "titiz bir hukuk taraftarı" olarak, bu "sürekli devrim" anlayışını beklenmedik bir şekilde iyi yönetmiştir. Sağ ve sol kanatlardan muhtelif partilerin adını verip her birinin aldığı tavırdan kısaca söz ettikten sonra Rouleau, anayasa teklifindeki birtakım tutarsızlıklara değinir: Kadınlar cinsel zevk nesnesi veya iktisadi fayda aracı olmayacaklardır ama kadın haklarının ne olduğundan söz edilmemiştir; sendikalar Marksist bir icat olduğu için dışlanır ama işçi konseyleri iktisadi yaşamda önemli bir rol oynayacaktır; bütün vatandaşlar eşit haklara sahip olacaktır ama devletin resmi dininin Şiilik olduğu söylenmektedir vs. Tüm bunların ardından aşağıdaki paragraflar gelir:

Bu kadar tartışmalı bir anayasayı hiç gecikmeksizin kabul etmek İmam Humeyni için bir mecburiyettir. Pek çok kişi ona, ABD ile güç sınavı sona erene kadar referandumu ertelemesini tavsiye etmiştir. Devrim sürecindeki bir ülke, denmiştir, geçici bir rejimle uzun bir süre idare edebilir. Ama İmam bu tavsiyeyi ve kendisine getirilen itirazları kabul etmemiştir.

Tuhaftır ama onu iyi tanımayanların nazarında bu Kum (Kuzeybatı İran'da Şiiler için kutsal sayılan kent) patriyarkı, titiz bir hukuk taraftarıdır. İktidarını hukuki bir zemine dayandırmakta ısrarlıdır. Son haftalarda topladığı yoğun sempati onu mutlu etmektedir. Gelecekte ise bu sempati, anayasa metninden ziyade şu anda yaşanmakta olan "ikinci devrim"le ortaya çıkan siyasi güçlerin dengesinin sağlanmasıyla bağlantılı olacaktır.

Burada görüldüğü gibi Rouleau meseleleri açık açık yargılamaya kalkmıyor (bu yaklaşımı, az önce sözünü ettiğimiz *Los Angeles Times* yazarı Don Schanche'nin yüzeysel analiziyle karşılaştırınız); tersine, bu çalkantılı ortamda tek tek saptadığı şeyleri, dışarıdan görülen manzara ile iktidar arasındaki, metin ile okurları arasındaki, önde gelen kişiler ve partileri arasındaki kopuklukları gösteriyor. Rouleau sadece süreci aktarmak değil, bu süreçte öne çıkan şeyler ve çekişmeler hakkında da fikir vermek istiyor. Rouleau okurlarına temkinli bir değerlendirme sunmaktan başka bir şey yapmaya çalışmaz. Yurtseverce karşılaştırmalara ya da cehalet eseri değer yargılarına hiçbir zaman başvurmamıştır.

Rouleau *Le Monde*'dan ayrıldıktan sonra François Mitterand tarafından Fransa'nın Tunus Büyükelçiliği'ne, Arap Birliği ve FKÖ elçiliğine getirildi. 1989 ve 1991 yılları arasında ise Türkiye Büyükelçisi olarak görev yaptı. Daha sonra sivil hayata dönüp serbest çalışarak Ortadoğu üzerine yazılar yazdı. Rehine krizi sırasında ürettiği derin analizlerin bir devamı olarak görebileceğimiz bir hamleyle 1995'te İran'ı ziyaret ettikten sonra, Humeyni'nin ölümünden bu yana İran toplumunun girdiği karmaşık değişimler üzerine son derece ustaca yazılmış bir araştırma kaleme aldı (*Le Monde diplomatique*, Mayıs 1995). Anaakım ABD basınında sözü bile edilmeyen ama Rouleau'nun değindiği konulardan biri de Kum'daki dinsel metinlerin aktarımı, yorumu ve erişebilirliği konusunda bilgisayarların ve internetin rolüydü. İkinci İslami cumhuriyet diye adlandırdığı oluşumu, türlü türlü dahili çekişme ve çatışmanın sonucunda ortaya çıkan fevkalade dönüşümler olarak niteliyordu: Artık ülkede kadın hakları için bastıran son derece etkin ve güçlü kadrolara sahip altmış feminist örgüt, hâlâ güçlü bir kurum olan *vilayet el fakih*'e meydan okuyan çok sayıda hatip, film yapımcısı, akademisyen ve bağımsız fikirli din adamları vardır. Rouleau'nun yazdıkları okurda, bir-iki Arap komşusu dışında en demokratik ülke olmasıyla dikkat çeken değişken bir İslam devleti izlenimi bırakıyor. Şeytani İran hakkında bir-iki istisna dışında bütün ABD medyasının hâlâ öne sürmekte olduğu klişeleri ve iddiaları çürüten ya da en azından yalanlayan bir ülke.

Kısacası Rouleau'nun *Le Monde* adına İran'a dair aktardıkları, sözcüğün en yakın anlamıyla siyasi haberlerdi. Oysa Amerikan medyasının aktardığı haberler aylar boyunca siyasi olamadı. Gerçi sözcüğü kötü anlamda kullanırsak siyasiydi de diyebiliriz. Amerikalı (veya diğer Batılı) muhabirler alışılmadık veya tuhaf gelen her şeye "İslami" damgasını yapıştırmışlar, buna uygun olarak da düşmanca bir tutumla ele almış ya da alay konusu yapmışlardı. Modern bir toplum olarak olağanüstü önemli değişimler geçiren İran, Batı basınının pek dikkatini çekmedi; en azından devrimin birinci yılındaki İran tarihi de pek dürüstçe aktarılmadı. Klişelerin, karikatürlerin, cehaletin, vasıfsız etnik merkezciliğin ve yanlışların da haddi hesabı yoktu. Önemli olan tek şeyin "şantaja boyun eğmemek" ve rehinelerin serbest bırakılıp bırakılmayacağı olduğunu söyleyen

hükümete itaat etmekte beis görülmüyordu. Umursamazca sonuçlara varılıyordu; muhabirler hâlâ sürmekte olan bir çekişmeyi kendilerince alelacele karara bağlıyor, dolayısıyla İran'daki devrim yaşamında neyin sürüp neyin sürmediği hiçbir zaman ortaya çıkmıyordu. Dahası, madem ABD sabık Şah'ı affedip onu himayesine aldı, o halde İranlıların (ya da İran tarihinin) ne söylediğinin bir önemi olamaz gibi sorunlu bir varsayım da buna eşlik ediyordu. Böyle bir dönemde I. F. Stone, ABD'nin "1953 senesinde Şah'ı görevine iade ettiği" için İran'a bir özür borçlu olması... "İranlılar için çok eskilerde kalmış bir olay değildir; bizim için de o kadar geçmişe ait bir olay olmasa gerek," gibi bir fikri dosdoğru ifade edecek cesareti bulmuştu (*Village Voice*, 25 Şubat 1980).

1979 yılında basın İslamı o kadar beceriksizce ve düşmanlıkla aktarıyordu ki rehine krizini çözebilecek fırsatların böyle kaybedildiği de düşünülebilirdi. Belki de bu yüzden 1980 yılının başlarında İran hükümeti, ülkede daha az muhabir olursa gerilimin azabileceğini ve barışçıl bir çözüme ulaşılabileceğini düşünmüştü. Medyanın başarısızlığının en ciddi ve gelecek için hiç de iyiye alamet olmayan yönü, bu kadar vahim bir kriz döneminde son derece acil uluslararası meseleler söz konusuyken, medyanın sağlıklı bir şekilde kendisine, bağımsız ve gerçekten bilgilendirici bir görev yürüten sağlam bir organ gözüyle bakmıyor olmasıdır. 1980'ler ve 1990'larda girdiğimiz yeni dönemin, hiç zarar görmeden çatışmacı ikiliklerle temsil edilemeyeceği de pek anlaşılmış gibi görünmemektedir –"biz"e karşı "onlar", Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı Sovyetler Birliği, ardından Batı'ya karşı İslam gibi ikiliklerde medya hep "iyi" olan tarafı tutar– meğerki bu uçlar arasında iki süper gücün sonunda dünyayı yok edeceğine inandığımız bir noktaya gelmeyelim.

Fakat yiğidi öldürüp hakkını vermek için krizin bir türlü bitmek bilmediği 1980'lerde medyada bazı değişimler yaşandığını da söylemek gerek. Artık ABD'nin İran'daki rolü üzerine daha derin analizler yapılmaya başladı: Örneğin, CBS, *Sixty Minutes* programının iki tanesinin büyük bir bölümünü, Şah dönemindeki işkencelere ve Henry Kissinger'ın Şah adına çevirdiği dolaplara ayırdı. *New York Times* ve *Washington Post* gazeteleri görevlerini yaparak (biri 7 Mart'ta, diğeri 6 Mart'ta) hükümetin CBS'in haberini programdan kaldırmaya çabaladığını yazdı. Bütün büyük gazeteler, kendilerin-

den çoktandır beklendiği gibi, Nisan sonundaki kurtarma girişimi hakkında kuşku ve düş kırıklığı dolu yazılar yayımladı. Mutabakat geçmiştekinden daha gönüllü bir tavırla, İran konusunda farklı görüşler ihtimalini de kabul ederek esniyordu. Hükümetin engelleyici tavrına getirilen eleştiriler arttığı gibi, yurttaşlar arasında bize İran hikâyesinin tamamının aktarılmadığı fikri de (özellikle editörlere yazılan mektuplarda görüldüğü üzere) daha çok yayılmaya başladı. Ne var ki başta *New Republic* (beklenmedik bir şey değil) gibi muhafazakâr yayınlarda olmak üzere, İslama duyulan düşmanlık ve yanlış anlamalar devam etti: 7 Haziran 1980'deki sayısında Élie Kedorie'nin savı "Batı Ağırdan Alıyor" idi; ona göre "Batılı iktidarı "görünür ve saygın" kılınmalıydı, aksi halde bölgesel karışıklıklar sürer giderdi. Katı mutabakat aralıklı olarak cesaret kırıcı bir şekilde ortaya çıkıyordu. ABC, *Issues and Answers* programında (8 Haziran 1980) Tahran'daki "Amerika'nın Cürümleri" konferansından dönen Ramsey Clark ile röportaj yaptığımda, görüşülen kişilere *gerçekten bilgi edinme amaçlı tek bir soru* bile sorulmadı; sorulan her soru büyük bir husumeti ve Clark'ın oraya gitmesinin bir tür ihanet olduğunu düşünen iktidarın tutumuyla tereddütsüz bir uyumu yansıtıyordu.[2]

Zaman zaman, örneğin John Kifner tarafından İran devrimi üzerine zekice yazılan dört bölümlük yazı dizisi (*New York Times*, 29, 30, 31 Mayıs ve 1 Haziran 1980) ve Shaul Bhakkash'ın İran devrimi üzerine *New York Review of Books*'a yazdığı yazılarda, hem süren bir devrimi hem de şu anda hâlâ basit kavramlarla ve katı bir ampirik çerçevede kavranamayacak enerjilere sahip bir şeyleri anlamaya çabalayan, ciddi ve üzerinde düşünülmüş fikirler görmek mümkün olmuştur. Yine de kanımca rehineler salınmış olsaydı bu tür makaleler büyük ihtimalle hiç yazılmayacaktı. Sefaretin ele geçirilmesi –ahlak dışı, yasadışı, alçakça, İran'a kısa vadede siyasi yarar ama uzun vadede zarar getiren bu olay– zorla da olsa ABD'nin sözcüğün tam anlamıyla bir idrak krizi geçirmesine neden oldu. Neredeyse unutulmuş ve nasılsa elimizdeki bir Asya sömürgesi diye bakılan İran, ABD'nin kendini yeniden inceleme fırsatı haline

2. Bkz. Clark'ın İran-Amerika krizine çözüm önerileri: "The Iranian Solution", *The Nation*, 21 Haziran 1980, s. 737-40.

geldi. İran hikâyesinin tam da bu bitmek bilmeyişi, kaygı dolu ve sevimsiz bekleyiş, yavaş yavaş medyanın baştaki saplantılı tavrını ve dar açısını daha eleştirel ve faydalı bir şeye dönüştürdü. Kısacası sefaret işgali, bir zamanlar yalnızca statik bir öfkenin yer aldığı yeni bir *süreç* başlattı; zamanla bu sürecin de kendi tarihi oldu ve medya organları –ve genel anlamda Amerikalılar– kendilerine dair bugüne dek gördüklerinden daha fazla bir şeyler gördüler. Militanların amaçladığının bu olup olmadığını ya da bunun İran'ın normal şartlara dönmesini geciktirip geciktirmeyeceğini söylemek için çok erken. Elbette artık daha çok sayıda Amerikalı iktidar mücadelesinin ne demek olduğunu anlıyor (Beni Sadr ile Beheşti arasındaki çatışmayı ve arkalarında Humeyni'nin gizemli gölgesini hissetmeyen kalmış mıdır?) ve yine elbette daha çok sayıda Amerikalı, bu ayaklanmada veya Irak-İran savaşında "bizim" kendi düzenimizi dayatmaya kalkmamızın anlamsızlığını görebiliyor. Ne var ki Beheşti'nin yükselmesini hazırlayan koşullar, sağ ve sol kanat arasındaki mücadelenin aldığı biçimler gibi hâlâ cevaplanmamış pek çok soru, eli kulağında ortaya çıkmayı bekleyen daha pek çok konu var.[3]

Araştırılmadan bırakılan ve artık açıp içine bakmamız gereken bir mesele kaldı, o da krizin altında neyin yattığı. İran neden önemli, İslam neden önemli ve bu ikisiyle ilgili ne tür bilgilere veya haberlere ihtiyacımız var? Bu üç yönlü soru soyut bir soru değildir. Buna hem günümüz siyasetinin ayrılmaz bir parçası olarak hem de diğer kültürlere dair bilgileri içeren akademik araştırmaların ve yorumların vazgeçilmez bir parçası olarak bakılmalıdır. Fakat bu bağlamda iktidar ile bilgi arasındaki ilişkiyi gizemli noktalarından arındırıp aydınlatan bir bakış getirmezsek, meselenin özünü kaçırmış oluruz. Bu noktadan sonra araştırmamıza yön veren şey bu olmalıdır.

3. Ortadoğu Araştırma ve Bilgi Projesi (MERIP) bu konularda neredeyse tek başına bir şeyler yapmaya çalışmıştır: Bkz. *MERIP Reports*, no. 88 (Haziran 1980), "Iran's Revolution: the First Year", s. 3-31, veya no. 89'daki Afganistan araştırması (Temmuz-Ağustos 1980), s. 3-26.

ÜÇÜNCÜ KISIM

BİLGİ VE İKTİDAR

1

İslamı Yorumlama Siyaseti: Ortodoks Bilgi ve Karşı Tezli Bilgi

"İSLAMIN" ve "Batı"mn ne kendileriyle ne de birbirleriyle barışık olduğu günümüz koşullarında, bir kültüre mensup kişilerin, başka kültürlere dair bilgi edinmesinin sahiden mümkün olup olmadığını sormak abes gelebilir. Çok iyi bilinen İslami hadislerden birinde, ilim Çin'de bile olsa arayınız, denir. En azından Yunanlardan bu yana Batı'daki yaygın uygulama da, insan olanı ve doğal olanı ilgilendiren her konuda bilgi toplamak yönündedir. Fakat Batı'daki düşünürler, bu arayışın gerçek sonucunun kusurlu olduğuna inanır. *Advancement of Learning* (İlmin İlerleyişi) isimli kitabıyla Modern Batı düşüncesinin en coşkulu ve cesur akımlarının öncüsü olduğuna inanılan Bacon bile gerçekte, bilimin önüne çıkarılan engellerin (idollerin) belki de hiç kaldırılamayacağı yönündeki kuşkularını ifade eder. Bacon'm saygın öğrencilerinden Vico ise açık bir şekilde, insan bilgisinin insanın yaptığı bir şeyden ibaret olduğunu, o yüzden dış gerçekliğin "insan zihninin biçimlendirmeleri"nden[1] başka bir şey olmadığını söyler. Uzak ve yabancı olana dair nesnel bilgi edinme beklentileri Nietzsche'den sonra daha da azalmıştır.

Bu kuşkucu ve karamsar gidişata rağmen, Batı'da İslamı öğrenmeye çalışan öğrenciler (ve üzerinde konuşmayacak olsam da, İslam dünyasında olup Batı'yı öğrenmeye çalışan öğrenciler) genellikle insanı huzursuz eden bir iyimserlik ve güven sergiliyor. Avru-

1. Giambattista Vico, *The New Science*, İngilizceye çev. T. G. Bergin ve Max Fisch, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1968, s. 96; Türkçesi: *Yeni Bilim*, çev. Sema Önal Akkaş, İstanbul: Doğu Batı, 2007.

palı ilk modern Şarkiyatçılar, bir parçasını da İslam dünyasının oluşturduğu Şark incelemelerinin, evrensel bilgiye götüren soylu bir yol olduğuna inanıyorlardı. Bunlardan biri olan Baron d'Eckstein 1820'lerde şöyle yazmıştı:

> Tıpkı Cuvier ve Humboldt'un yerkürenin dehlizlerindeki [doğanın] organizasyonun gizlerini keşfetmeleri gibi, Abel Rémusat, Saint-Martin, Silvestre de Sacy, Bopp, Grimm ve A. W. Schlegel de insan düşüncesinin tüm dahili organizasyonunu ve ilkel temellerini bir dilin sözcüklerinde iz sürüp keşfetmektedirler.[2]

Birkaç yıl sonra Ernest Renan "Muhammed ve İslamın Kökenleri" adlı çalışmasının başında "eleştirel bilim" diye adlandırdığı şeyin önündeki imkânlar üzerine açıklamalar yapıyordu. Jeologlar, tarihçiler ve dilbilimciler, diyordu Renan, buldukları izleri titizlik ve sabırla incelemek suretiyle "ilkel", yani temel ve özgün olan doğal nesnelere ulaşabilir: İslam ise özellikle değerli bir fenomendir, çünkü İslamın doğuşu nispeten yenidir ve özgün değildir. Dolayısıyla, der Renan, İslamı incelemek, hem kesin hem de bilimsel bilgi edinilebilecek bir şeyi incelemek demektir.[3]

Belki bu halinden memnun tavır nedeniyle, İslami Şarkiyatçılığın tarihi, kuşkucu akımlardan nispeten bağımsız ve yakın zamanlara kadar da kendini metodolojik açıdan sorgulamaktan bütünüyle uzaktı. Batı'da İslam üzerine çalışan öğrenciler, içinde bulundukları zaman ve mekânın sınırlamalarına rağmen İslama veya İslam yaşamına dair gerçekten nesnel bilgiler edinmenin mümkün olabileceğinden kuşku duymuyorlardı. Ayrıca modern araştırmacıların pek azı İslam konusundaki görüşlerinde Renan kadar küstah olabilir: Örneğin hiçbir profesyonel araştırmacı açık yüreklilikle İslamın bilinmesinin mümkün olduğunu, zira sekteye uğramış bir insan gelişimini temsil ettiğini söyleyemez. Bununla birlikte İslam üzerinde çalışan ve bu çalışmanın ta kendisinin kuşku uyandırdığını söyleyen modern bir İslam araştırmacısı da bulamadım. Kanımca İslami araştırmalarda, iki yüz yıldır bir nesilden diğerine geçiril-

2. Aktaran Raymond Schwab, *Le Renaissance orientale*, Paris: Payot, 1950, s. 327.

3. Ernest Renan, "Mahomet et les origines de L'islamisme", *Études d'histoire religieuse* içinde, Paris: Calmann-Lévy, 1880, s. 220.

mek suretiyle işleyen lonca geleneği, araştırmacıların çalışmalarında koruyucu ve doğrulayıcı bir işlev görmüş, diğer beşeri alanların çoğunda araştırmacıların karşısına çıkan metodolojik riskler ve yeniliklere aldırış edilmemiştir.

Söylemek istediğim şeyin bir örneği, yakın zamanlarda yazılmış bir yazıda görülebilir. Şu sıralar ABD'de ikamet eden tanınmış bir İngiliz İslam araştırmacısı tarafından "Ortadoğu Araştırmalarının Durumu" başlığıyla yazılan bu makale *American Scholar*'ın 1979 yaz sayısında çıkmıştır. Genel olarak bakıldığında sıradan şeyleri uyuşuk ve pek de ilginç olmayan bir tarzda inceleyen bir zihnin ürünüdür. Yazarın düşünsel sorunlara ilginç bir biçimde kayıtsız kalmasını bir yana bırakırsak, yazının uzman olmayan birini bile şaşırtan yanı, Şarkiyatçılığın kültürel soyağacı adı verilen bir şeye dair yaptığı açıklamalardır. Uzun bir alıntı yapmayı hak ediyor:

> Rönesans, Batı dünyasındaki Ortadoğu araştırmalarında yepyeni bir çığır açmıştır. Buradaki en önemli unsurun, insan tarihinde henüz eşi benzeri görülmemiş bir düşünsel merak olduğu söylenebilir. Zira o döneme gelinceye dek, yabancı ama henüz fazla husumet taşımayan medeniyetleri anlamak ve incelemek için bu kadar büyük bir istek ve çaba gösterilmiş değildi. Toplumların çoğu, kendilerini borçlu hissettikleri, soylarının kaynağı olduğuna inandıkları atalarını araştırmaya çalışmıştır. Yabancı ve güçlü kültürlerin egemenliği altında kalan toplumlar genellikle, zorla ya da isteyerek, kendilerini yönetenlerin dilini öğrenmeye, tarzını anlamaya sevk edilmiştir. Kısacası toplumlar, sözcüğün her iki anlamıyla da, kendilerinin başındakileri incelemiştir. ... Fakat Rönesans'tan bu yana, Avrupalıların (ve daha sonra Avrupa'nın kardeşlerinin) uzak ve yabancı kültürleri incelemek için ortaya koyduğu çaba artık *yeni ve bütünüyle farklı bir şeye işaret etmektedir*. Günümüzde Ortadoğu halklarının birbirine pek az ilgi duyması, hatta Asya ve Afrika'daki Müslüman olmayan kültürlere daha da az ilgi duyması anlamlı bir göstergedir. Ortadoğu'daki üniversitelerde, Hindistan ve Çin dilleri ve kültürleri üzerine incelemeler konusunda tek ciddi girişim Türkiye ve İsrail'den gelmiştir, yani bilerek Batılı yaşam tarzını seçen iki bölge ülkesinden.
>
> *Avrupalı olmayan uygarlıklar bu düşünsel merakı anlamakta bugün bile ciddi sorun yaşamaktadır*. Avrupalı ilk eski Mısriyatçılar ve arkeologlar Ortadoğu'da kazılar yapmaya başlayınca, bölgede yaşayan insanların çoğu unutulmuş atalarının eski kalıntılarını, sırf kazıp çıkarmak ve yorumlamak için bu yabancıların neden bu kadar zaman, çaba ve para harcadığını, kendilerini seve seve bu kadar risk ve tehlikeye attığını bir türlü anla-

yamamıştı. Bu yüzden daha makul açıklamalar aradılar. Basit köylülere göre bu arkeologlar gömülü hazinelerin peşindeydiler. Biraz daha eğitimli şehirlilere göre ise bunlar başka hükümetlerin casusları ya da ajanlarıydı. Bir-iki arkeoloğun hükümetleri için gerçekten bu tür hizmetler vermiş olması, Batı bilimlerine getirilen bu yorumu haklı kılmamakta, üstelik insanlık tarihine yeni sayfalar ekleyen ve Ortadoğu uluslarının kendilerini tanımaları konusunda yeni ufuklar açan bir girişimi anlamanın becerilemediği gibi üzücü bir gerçeği de ortaya çıkarmaktadır. *Bu kavrama güçlüğü bugün de sürmektedir*, hatta Şarkiyatçıları define avcısı ya da emperyalist ajan olarak gören bazı akademisyenler de bunun etkisi altında kalmıştır.

Bu yeni düşünsel merakın verdiği haz, Avrupalıları okyanusun ötesindeki yeni ve yabancı topraklara götüren yolculuklara ve keşiflere de yaramıştır. Böylece düşünsel kalıpları kırmaya yardımcı olmuş, daha ileride yapılacak araştırmalar için teşvik ve fırsat yaratmıştır.[4]

Desteksiz iddialardan öteye pek gitmeyen bir tarzda yazılmış bu yazının içeriği, gerek Rönesans'tan bu yana pek çok Şarkiyatçı tarafından yazılanlara gerekse Augustinus'tan itibaren yorum tarihi araştırmacıları tarafından yazılanlara tamamen aykırıdır. Metin okuyup yorumlamaya çalışan hiç kimsenin sahip olma şansı bulamadığı kadar bu "yeni ve bütünüyle farklı" ve dolayısıyla (varsayımsal olarak) salt düşünsel merakı bir yana bıraksak bile, bu yazıyı inandırıcı ya da güven veren bir yazı olmaktan çıkaran çok şey vardır. Donald Lach ya da J. H. Pary gibi kültür ve sömürge tarihçilerini okuduğumuzda, Avrupalıların yabancı kültürlere duyduğu ilginin ticaret, fetih veya tesadüfler nedeniyle bu kültürlerle fiilen karşılaşmalarına dayandığını görürüz.[5] "İlgi" ihtiyaçtan doğar; ihtiyaç

4. Bernard Lewis, "The State of Middle East Studies", *American Scholar* 48, 3 (Yaz 1979), 366-7; vurgular benim. Lewis'in cılız iddiaları ile Bryan S. Turner'ın *Marx and the End of Orientalism* (Londra: George Allen & Unwin, 1978) adlı kitabı arasında bir kıyaslama yapmak çok ilginç sonuçlar doğuracaktır.

5. Bkz. örneğin, Donald F. Lach ve Carol Flaumenhaft (haz.), *Asia on the Eve of Europe's Expansion*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1965; Donald F. Lach, *Asia in the Making of Europe*, c. 1, *The Century of Discovery*, Chicago ve Londra: University of Chicago press, 1965 ve c. 2, *A Century of Wonder* (1977); J. H. Parry, *Europe and a Wider World*, Londra: Hutchinson & Co., 1949 ve *The Age of Reconnaissance*, Londra: Weidenfield & Nicholson, 1963. Elbette başvurulması gereken bir diğer kaynak da şudur: K. M. Panikkan, *Asia and Western Dominance*, Londra: George Allan & Unwin, 1959. Modern dönemde Batı'yı "keşfeden" Asyalılarla ilgili ilginç açıklamalar için bkz. Ibrahim

ise korku, iştah, merak vs. gibi –insanların yaşadığı her yerde her zaman– bir arada işleyip varolan ve ampirik olarak harekete geçirilen şeylere bağlıdır.

Kaldı ki koşullar bir diğer kültürü yorumlamayı mümkün kılmadan o kültürü nasıl yorumlayabilirsiniz? Avrupalıların yabancı kültürlere duyduğu ilgi ya ticari, ya sömürgeleşmeyle ilgili, ya da fetihler veya imparatorlukla bağlantılı olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda Alman üniversitelerindeki Şarkiyatçı araştırmacılar Sanskritçe incelemeleri yapıp hadisler derler veya halifeliği açıklarken bile, salt merak masalından çok üniversitelerini, kütüphanelerini, diğer araştırmacıları ve kariyerlerini mümkün kılan sosyal kazanımları temel alıyorlardı. Olsa olsa Dr. Pangloss veya *Güliver*'in *Seyahatleri*'ndeki Lagado akademisi üyelerinden biri, bu dev gibi Avrupa imparatorluklarının ve edindikleri bilgilerin arkasındaki şeyin "yeni düşünsel merakın hazzı" olduğunu ileri sürebilirdi. O halde, Avrupalı olmayan cahil yerlilerin bu araştırmacıların "düşünsel merak"larına bu kadar kuşkuyla bakmalarına şaşmamak gerek; kaldı ki, ne zaman Batılı bir araştırmacı Batılı olmayan bir ülkeye, en azından simgesel ya da dolaylı bir Batı zoru olmadan gitmiştir?[6] Emperyalizm ile etnoloji arasındaki suç ortaklığı üzerine antropoloji dünyasında süregelen şiddetli tartışmalardan bihaber olması ise *bu* Şarkiyatçının kendi cehaletinin ve kibrinin göstergesinden başka bir şey değildir. Lévi-Strauss gibi bir duayen bile emperyalizmin etnolojik alan araştırmalarının yapıtaşlarından biri olduğunu ifade ederken pişmanlık değilse de kaygı doluydu.

Salt merak konusuna itirazlarımızı bir yana koysak bile, Ortadoğu araştırmalarında ilerilik savınm, uzak ve yabancı toplumlara dair –tarihsel ve kültürel– hakikatleri anlatma konusundaki kusursuz becerilerinin savunulması olduğu sonucuna varırız. Aynı ma-

Abu-Lughod, *Arab Rediscovery of Europe: A Study in Cultural Encounters*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1963 ve Masao Miyoshi, *As We Saw Them: The First Japanese Embassy to the United States (1860)*, Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California Press, 1979.

6. Bu konuda, William Jone'un kariyerinden tutun da Napolyon'un Mısır seferine ve on dokuzuncu yüzyıl araştırmacı-seyyah-ajan tiplerine kadar sayısız örnek bulunur: Bkz. Said, *Şarkiyatçılık* (kitabın çeşitli yerlerinde). Ayrıca bkz. Snouck Hurgronje hakkındaki açıklamalar, not 6, Giriş.

kalenin biraz daha ilerisinde bu nokta daha da fazla işlenmiş, bu alanı "siyasileştirmenin" tehlikelerine değinilerek bundan ancak birkaç akademisyenin ve fakülte bölümünün kaçınmayı başarabildiği iddia edilmiştir. Burada siyaset ile sığ partizanlık arasında bir bağlantı kurulmuş gibi duruyor; sanki gerçek araştırmacılar asla küçük atışmalarla uğraşmaz, fikirlerden, ebedi değerlerden, ulvi prensiplerden başka hiçbir şeyle ilgilenmezmiş gibi. Bu konuda, tek bir örnek bile verilmemiş olması da manidardır. Bu makalenin tümüyle ilgili ilginç olan şey, bilim ve bilimsel yordamlar kullanılması yönünde yaptığı çağrının yalnızca sözde kalmasıdır. Ortadoğu'ya dair siyasi olmayan araştırmalar da hakikatin *ne* olduğu ya da olabileceğine ilişkin tek bir söz bile etmemiştir. Bir diğer deyişle akademisyenlikte önemli olan tek şey tavırlar, duruşlar ve söz sanatıdır; kısaca akademisyenlik ideolojisidir. İçeriğin ne olması gerektiğine hiç değinilmemiştir; daha da beteri, partizan ya da siyasi olmayan bilimsel hakikat masalını koruyabilmek adına, akademisyenlik ile tecrübe dediğimiz şey arasındaki bağlantılar kasıtlı olarak saklanmıştır.

Bu örnekler bize, yazdığını iddia ettiği alandan çok yazarla ilgili bilgi veriyor. Batı dışında kalan toplumlar hakkında yazma girişiminde bulunan modern Avrupalıların veya Batılıların hepsinin yakalandığı ironidir bu. Tüm diğer araştırmacıların bu güçlüğün farkında olmaması değildir mesele. 1973 yılında Ford Vakfı'yla işbirliği içine giren Ortadoğu Araştırmaları Derneği (MESA), bu alandaki son durumu, ihtiyaçları, olasılıkları ve sorunları belirlemeleri için uzmanlardan oluşan bir ekip kurdu.[7] Çalışmanın sonucunda, *The Study of the Middle East: Research and Scholarship in the Humanities and the Social Sciences* (Ortadoğu Araştırması: Beşeri İlimler ve Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Bilimsellik) isimli kalın ve dopdolu bir cilt ortaya çıktı. Leonard Binder tarafından yayıma hazırlanan kitap 1976'da basıldı. Kitap ortak bir çalışmanın ürünü olduğu için nitelik açısından çeşitlilik göstermesi kaçınılmazdı, fakat

7. Bkz. Bryan S. Turner, *MERIP Reports* no. 68 (Haziran 1978), s. 20-2'de bu konunun etkileyici eleştirisi. Turner'ın eleştirisinin ardından, *MERIP Reports*'un aynı sayısında, James Paul MESA cildinin sayfa başına 85,50 dolara mal olduğunu hesaplar.

eserin tümüne hâkim olan o genel kriz ve aciliyet hissi, okuyanı derinden sarsan ama *American Scholar*'da çıkan makalede izine rastlanmayan bir şeydir. Britanyalı meslektaşlarından geri kalmayan bu araştırmacılara göre Ortadoğu araştırmalarının hali berbattır: Yeterince ilgi gösterilmiyor, yeterli miktarda para yok, yeterli sayıda araştırmacı yok. (İlginçtir, MESA'mn bu fikri ilk ortaya atan Araştırma ve Eğitim Komitesi'nin üyelerinden biri, daha birkaç yıl önce ABD hükümeti için Ortadoğu araştırmaları üzerine bir çalışma yapmış ve kitabında İslam veya Araplar üzerine uzmanlara inceleme yaptırma ihtiyacını küçümsemişti: Bu kişi, kültürel ve siyasi açıdan bu alanın ABD için tali olduğunu söylemişti.)[8] Fakat sözünü ettikleri sorunların tümünün altında, giriş bölümünde Leonard Binder'ın bütün kalbiyle ele aldığı bir tek şey yatar.

Binder daha ilk cümlesinde, "ABD'deki alan araştırmalarının geliştirilmesinde temel saik," der, "siyasidir."[9] Daha sonra, modern Ortadoğu uzmanlarının karşılaştığı her türlü örgütsel ve felsefi meselenin üzerinden geçer ama Ortadoğu araştırmalarının, deyim yerindeyse, içinde oluştuğu toplumun bir parçası olduğu gerçeğini –bu da kesinlikle gerçektir– asla unutmaz. Toplumsal yapıları inceleyerek mi yoksa dini inceleyerek mi başlamak gerektiği ya da araştırmacı için siyasi yapıların kişi başına düşen milli gelirden daha önemli olup olmadığı gibi en temel soruların bile değer yargılarından uzak tutulamayacağını açık yüreklilikle ifade ettikten sonra, araştırmasının sonlarında "Ortadoğu araştırmalarındaki değer-yönelimlerinin çoğu durumda hükümet istihbaratında gözetilenlerden açıkça daha çetrefilli" olduğunu, ama yine de "...bu problemden uzak durulamayacağını"[10] da söyler. Binder en sonunda, Batılı araştırmacıların yabancı kültürler üzerine incelemelerinin ortaya koyduğu hakikatte siyasetin etkilerini özetlemeye çalışır.

Binder bilim üretimi esnasında her araştırmacının, "değer-yönelimleri" olduğunu baştan kabul eder. Fakat sonra da, "disiplinlerin normatif yönelimlerinin", kişisel olarak "yerine göre verilen

8. Bkz. Said, *Şarkiyatçılık*, s. 302-4.

9. Leonard Binder, "Area Studies: A. Critical Assessment", *Story of the Middle East* içinde, Binder (haz.), s. 1.

10. *A.g.y.*, s. 20.

yargıların"[11] olumsuz etkilerini azalttığını söyler. Binder, "bu disiplinlerin" neyi nasıl yaptığını açıklamadığı gibi, disiplinlerin insan yargılarını ilahi analizlere nasıl bu kadar kolay dönüştürdüğünü de anlatmaz. Fakat bir şekilde bu soruları ele alıyormuş gibi yaparak, savının sonlarında gereksiz yere kapalı ve daha önce söylediklerileyle hiçbir süreklilik taşımayan bir ifade kullanır: Disiplinler, der, "o alanın bağlamında ortaya çıkan ahlaki sorunları tetkik etmemiz için yöntemler de sunar." Peki hangi ahlaki sorunlar? Hangi yöntemler? Hangi alanın hangi bağlamı? Hiçbir açıklama verilmemiştir. Şaşırtıcı bir vahamet taşıyan sonuç bölümünde, okurda "bu disiplinlere" dair rahatlatıcı bir güven hissi bırakılmasına karşın disiplinlerin gerçekte nasıl bir şey olduğuna dair hiçbir fikir verilmemiştir.

Ortadoğu araştırmalarının şöyle ya da böyle siyasi baskılara maruz kaldığı kabul edilse bile, bu baskıları gözlerden saklamak ve Şarkiyatçı söylemin kuralcı otoritesini yeniden kurmak gibi kaygı verici bir eğilim görülmektedir. Bu otoritenin doğrudan doğruya Batı kültürü içinden çıkarak Şark ya da İslam araştırmacılarının İslam veya Şarka dair yıllardır hiçbir şekilde karşı çıkılmayan ifadeler kullanmasını sağladığını da tekrarlamakta fayda var. Şarkiyatçılardan başka kim Şark için bir şeyler söylemiştir ve hâlâ söylemeye devam etmektedir? Ne on dokuzuncu yüzyıl Şarkiyatçıları ne de Leonard Binder gibi yirminci yüzyıldaki araştırmacılar "bu alan"m –ama Şark'ın ya da Şarklıların değil (nesne ya da denek olmadığı müddetçe), bunu gözden kaçırmamak gerek– Batı kültürüne Şark'la ilgili bilmesi gereken her şeyi daima verdiğinden hiç kuşkuya düşmemiştir. Dolayısıyla bu disiplinin diliyle konuşan, kavramlarını yayan, tekniklerini kullanan ve yetkilerine sahip olanlar, bilimsel ifadelerde bulunurken önyargı ve içinde bulunduğu koşullara bağlı kalma gibi ithamlardan muaf olabilirdi. Kendi kendine yeten, kendi kendini düzelten ve onaylayan bir güce sahip olduğu duygusu, Şarkiyatçılığa, kendinden fevkalade bihaber abartılı sözler kullanma fırsatı vermiştir ve vermektedir. Binder'a göre, normatif konuları genel bir çerçeveye oturtanlar Şark halkları değil, bu disiplinlerdir; "o alanın bağlamında ortaya çıkan ahlaki sorunları tetkik etmemiz için yöntemler" sunan da yine bu disiplinlerdir –

11. *A.g.y.*, s. 21.

o bölgenin insanlarının istekleri ya da günlük yaşamdaki ahlak değildir.

Demek ki "bu disiplinler" faaliyetlerden ziyade kurumları temsil ederler; öte yandan, inceledikleri (bir bakıma aslında kendi yarattıkları) konularda düzenlemeler ve düzeltmeler yapmaları kendi kendilerini analiz etmelerinden veya yaptıkları üzerinde düşünmelerinden daha kolay ve çabuk olur. Kanımca, bundan çıkan sonuç, ancak totolojik bir müsamahayla, bir başka kültüre dair eksiksiz bilgi diye tarif edilebilir. İslam araştırmaları alanında önemli kazanımlar olduğu da doğrudur: Metinler tanıtılmış ve klasik İslamın pozitivist betimlemeleri son derece belirginleştirilmiştir. Fakat çağımızdaki Ortadoğu araştırmaları "disiplinleri" günümüzdeki İslamın ne *insani* boyutuna ışık tutmuş ne de yorumlayıcı etkinliklerin yol açtığı güçlüklere çözüm bulabilmiştir.

Bugün İslam hakkındaki incelemelerin hiçbiri "özgür" ya da çağın baskılarından bağımsız değildir kesinlikle. Çoğu Şarkiyatçı araştırmacının kendi çalışmaları hakkındaki siyasetten bağımsız nesnellik iddiası gerçeklikten çok uzaktır. Aynı şekilde, entelektüel ve kültürel etkinliklerin tümünün önceden iktisadi güçler tarafından belirlendiğine inanan kaba materyalistlerin mekanik determinizmleri, inandıkları tek şey "disiplinlerin" teknik verimliliği olan uzmanların halinden memnun güven duyguları da gerçeklikten çok uzaktır. Yorumlayıcıların "çıkarları" ise bu uç noktaların arasında bir yerde devreye girip bütün kültüre yansıtılır.

Fakat burada da, görmek isteyebileceğimizden daha az çeşitlilik ve özgürlük vardır. Zira Batı toplumunda (farklı düzeylerde başka toplumlarda da olduğu gibi) örgütlü bir yapı arz eden iktidar ve irade, belli uygulamalarda bulunmuyor, sığ ve pragmatik anlık ihtiyaçlarına bağlı muazzam bir kurumsal otorite koymuyorsa, akademik ya da eski dönemlere ilişkin bir uğraşıyı herkesin ilgilendiği bir konu haline getiren şey nedir? Birkaç ayrıntıya daha girmeden önce, basit bir örnekle bu durumu açıklayalım.

Günümüzdeki Amerika ve Avrupa kamuoyu için İslam, öncelikle sevimsiz türden "haber" anlamına gelir. Medya, hükümet ve jeopolitik strateji uzmanları ile İslam alanında uzman akademisyenler –her ne kadar bu kültürün kıyısında kalıyorlarsa da– şu konuda tam bir fikir birliği içindedir: İslam, Batı uygarlığı için bir

tehdit oluşturuyor. Ancak, bununla kastedilen Batı'da İslama dair küçültücü veya ırkçı karikatürleştirmeler görülebileceği değildir sadece. Demek istediğim bu değil, durumu böyle ifade edenlere de katılmıyorum. Demek istediğim, İslama dair olumsuz imgelerin diğerlerinden çok daha yaygın olmaya devam ettiği ve bu tür imgelerin, İslamın ("İslama" doğal bir olgu değil, belli bir oranda Müslümanlar ve Batı tarafından, tarif etmeye çalıştığım şekillerde yaratılan bileşik bir yapı olarak bakarsak) "ne olduğu" ile değil, belli bir toplumun önde gelen kesimlerinin onu ne şekilde gördüğüyle bağlantılı olduğudur. Bu kesimler, İslama dair *o belli* imgeyi her yere dağıtacak iktidara ve iradeye sahiptir; bu yüzden bu imge tüm diğer imgelerden daha yaygın ve daha belirgindir. Birinci Kısım' da söylediğim gibi, bu da sınırlar koyan ve baskı uygulayan bir mutabakatın işlemesiyle gerçekleşir.

Bu konuda 1971 ile 1978 yılları arasında verilen dört seminer dizisinden söz etmemiz faydalı olacaktır. Bunlar, toplumsal ve siyasi pek çok nedenle akademik seminerler konusunda kesinlikle dikkat çekici bir yere sahip olan Princeton Üniversitesi'nde, Ford Vakfı tarafından düzenlenmiştir. Princeton Üniversitesi'nin, mevcut ününe ek olarak, son derece saygın ve tanınmış bir de Yakındoğu Araştırmaları Programı vardır. Yakın zamanlara dek Şark İncelemeleri Bölümü adı altında yürütülen program, neredeyse yarım yüzyıl önce Philip Hitti tarafından kurulmuştur. Bugün pek çok Yakındoğu programında olduğu gibi bu programın da hedefleri sosyal bilimciler ve siyaset bilimcileri tarafından belirlenir. Programın müfredatında ve genelde fakültede, örneğin Klasik İslam, Arap ve Fars edebiyatına verilen yer, modern Yakındoğu ekonomisi, siyaseti, tarihi ve sosyolojisine verilenden daha azdır. Programın, ülkenin en önde gelen sosyal bilimler vakfı olan Ford Vakfı ile yaptığı işbirliği, ABD'de iktidar otoritesinin ne kadar güçlü olduğunun göstergesidir – hatta öyle olduğunu gösterme amacı taşır, diye ekleyeyim. Bu tür kurumların himayesinde odaklanılan her konu kuşkusuz son derece büyük önem taşıyordur; zira bir konuyu Princeton'ın sunması, Ford'un da mali destek vermesi ciddi ve öncelikli bir konu olduğunu, üzerinde durulması ve vurgulanması gerektiğini gösterir (amaçlanan da budur). Kısacası, akademisyenler tarafından hazırlanıp yürütülmesine karşın bu seminerler en başta ulusal çıkarlar

gözetilerek düzenlenmiştir. Bilimin de bu çıkara hizmet eden bir şey olduğu düşünülmüş ve göreceğimiz gibi, seçilen tema, fiilen siyasi tercihlerin bilimsel mecburiyetleri getirdiğini göstermiştir. Ford Vakfı ile Princeton'ın, tamamen entelektüel gerekçelerle bakıldığında böyle bir seminer için çok daha güçlü konular seçilebilecek olmasına karşın, ortaçağ Arapça dilbilgisi kuramları gibi lüks seminer konularıyla ilgilenmediği ve ilgilenmeyeceğine de dikkat çekmemiz gerek.

Peki bu seminerler ne hakkındaydı ve kimler katıldı? Seminerlerden birinin konusu "Müslüman Afrika'da kölelik ve kölelik kurumları" idi. Seminer metninin öneri yazısında Afrikalıların Müslüman Araplara duyduğu öfke ve hınca bol bol yer verilmiş, ayrıca "bazı İsrailli araştırmacıların" Afrikalıları, "bir zamanlar ülkelerinde insan bırakmayan"[12] Arap uluslarına fazla bağlamamaları yönünde uyardığına da dikkat çekilmişti. Semineri üstlenenler İslamda kölelik gibi bir konuyu seçerek, Afrikalı ve Arap müslümanlar arasındaki ilişkileri iyice bozacağı kesin olan bir meselenin altını çiziyorlardı: Müslüman Arap dünyasından hiçbir biliminsanının davet edilmemesinin altında da aynı şey yatıyordu.

İkinci seminerin konusu millet sistemiydi ve ana teması "Ortadoğu'da Müslüman devlet çerçevesinde azınlıkların ve özellikle dini azınlıkların konumu" idi.[13] Milletler, Osmanlı İmparatorluğu'nda varlığını sürdüren nispeten özerk azınlık gruplarına verilen isimdi. İmparatorluk dağıldıktan, Fransız ve İngilizlerin muhtelif sömürge rejimleri sona erdikten sonra, İkinci Dünya Savaşı yıllarına doğru Yakındoğu'da yeni devletler ortaya çıkmaya başladı. Bunların çoğu ulus-devletlerdi ya da öyle olmaya çalışıyorlardı: Bir tanesi kendisini çevreleyen Müslüman bağlam içindeki bir azınlığın kurduğu bir din devletiydi (İsrail); diğeri ise hem İsrail hem de ABD tarafından silahlandırılıp desteklenen gayrimüslüm militan bir azınlık tarafından büyük ölçüde parçalanacak olan bir devletti (Lübnan).

Tarafsız bir akademik konu olmanın yanından bile geçmeyen "millet sistemi", günümüz İslam dünyasının karmaşık ulusal ve et-

12. *Proposal to the Ford Foundation for Two Seminar-Conferences*, Yakındoğu Araştırmaları Programı içinde, Princeton University (1974-75), s. 15-6.
13. *A.g.y.*, s. 26.

nik sorunlarına çözüm olarak getirilmek istenen bir politikanın ifadesiydi. Bu konunun akademik olarak incelenme nedenleri ne olursa olsun, millet sistemi, (Osmanlı ya da Batı gibi) emperyal güçlerin kalabalık ve ayrılıkçılık potansiyeli taşıyan nüfusları bölerek yönettiği geçmişe geri dönmeyi temsil eder. Bölgede yerleşik bir çoğunluk olan Sünnilere ve azınlıkların bazılarına göre, modern İslam dünyasının yakın tarihi, etnik ve dinsel bölünmelerden kurtulup bir tür (belki de üniter) laik demokrasiye geçme mücadelesini anlatır. Bu yönde beyan edilen (ama genellikle uygulanmayan) bazı politikalar olsa da, bölgedeki devletlerin hiçbiri bunu başaramamıştır. Ancak İsrail ve Lübnan'daki aşırı sağ Maruniler, dışarıdaki bir hami veya güçlü bir iktidarla iki yanlı bağları olan özerk bir etnik azınlık temelinde bir devlet yapısına dönmek için aktif bir seferberliğe gidebildi. Bunun Filistinliler için de teklif edilen bir çözüm olması, semineri planlayanlar için umulmadık bir sorun değildi, ne de olsa Filistinli Arap "azınlık" (bu sıfatta ne çok ironi var!) hakkında konuşmak üzere Princeton'a getirilen kişi İsrailli bir profesördü. Kölelikle ilgili konferansta olduğu gibi buna da Sünni çoğunluk çevrelerinden hiçbir üyenin davet edilmemiş olması hayli çarpıcıdır. Böyle bir zamanda (1978) ABD'de bu denli hassas bir konu üzerine seminer verilmesi ve İslami yönetim olarak nitelenen şeye özellikle düşman olan etnik ve dinsel azınlıklardan bu kadar çok (ABD'li politika üreticilerine ileride faydası dokunabilecek) üyenin katılması da bilimsel ilgiyle bağdaştırılacak bir şey değildir. Seminerin en önemli konuşmacısının demin sözünü ettiğim şahıs, yani Batılıların düşünsel merakını göklere çıkaran ve her şeyin içinde siyasi bir entrika arayan akademisyenler ve Avrupalı olmayan kişilerle alay eden şahsın ta kendisi olması da tesadüf değildi.

İlk seminerde, Ortadoğu toplumlarını anlamak için psikanalitik ve davranışsal analiz tekniklerinin kullanılması konu alınmıştı. Daha sonra seminer konularına ilişkin metinlerin toplandığı bir kitap basıldı.[14] Seminerin büyük bir kısmı tam da beklendiği gibiydi. Ulusal karakter incelemelerine büyük bir vurgu yapılmıştı (İranlı karakteri denen şey üzerine Ali Banuazizi tarafından yapılan sert ve

14. L. Carl Brown ve Norman Istkowitz, *Psychological Dimensions of Near Eastern Studies*, Princeton, New Jersey: Darwin Press, 1977.

zekice eleştiri kaale alınmamıştı; Banuazizi çok doğru bir bağlantı kurarak bunun, emperyal güçlerin İran üzerine oynadığı oyunlarla ilgili hileli bir manipülasyon olduğunu ifade etmişti.)[15] Bunun ne kadar tatsız sonuçları olacağı belliydi. Kitapta Müslümanların yalanlardan oluşan bir dünyada yaşadıkları, ailelerin baskıcı, liderlerin psikopatolojik, toplumlarının olgunlaşmamış vs. olduğu defalarca tekrarlanıyordu. Bunların hepsi de bu toplumları değiştirmek isteyen biliminsanlarının değil, tarafsız, nesnel ve değer yargılarından bağımsız biliminsanlarının bakış açısından verilmişti. Bu insanların şirket ve hükümet güçleriyle bağlantıları açısından hangi konumlarda bulunduklarına (ne kadar tarafsız ve değer yargılarından bağımsız olsalar da), yaptıkları araştırmaların hükümetin Müslüman dünyaya ilişkin politikalarını çizmesinde ne gibi bir rol oynadığına ve güçlü bir toplumun zayıf bir toplumu incelemesi psikolojisinin ne gibi metodolojik sonuçlara yol açabileceğine hiç yer verilmemiştir.

"Yakındoğu'da Toprak, İnsanlar ve Toplum: İslamın Yükselişinden On Dokuzuncu Yüzyıla Kadar İktisat Tarihi İncelemeleri" başlıklı dördüncü seminerde de bu meselelerin araştırıldığına rastlanmadı. Diğerleri gibi bu da kendisini araştırmacı ve tarafsız bir seminer olarak tanıttı; oysa ardında politik bir kaygının büyük baskısı olduğu görülebiliyordu: Bu kez de, arazi sahipliği ve demografik modeller ile devlet otoritesi arasındaki ilişkinin modern Müslüman toplumlarda istikrar (ya da istikrarsızlık) göstergeleri olduğundan söz ediliyordu. Yine de bu seminere yapılan katkıların tarafsızlık açısından hiçbir değer taşımadığı ya da katılan her araştırmacının alçakça bir komplonun içinde yer aldığı sonucuna varmamalıyız. Semineri düzenleyenler, görüşler arasında denge sağlandığına ve

15. Ali Banuazizi, "Iranian 'National Character': A Critique of Some Western Perspectives", *Psychological Dimensions of Near Eastern Studies* içinde, Brown ve Istkowitz (haz.), s. 210-39. Bu konuyla doğrudan bağlantılı benzer bir eser için bkz. Benjamin Beit-Hallahmi'nin önemli makaleleri, "National Character and National Behavious in the Middle East: The Case of the Arab Personality", *International Journal of Group Tensions* 2, no. 3 (1972): 19-28; Fouad Moghrabi, "The Arab Basic Personality", *International Journal of Middle East Studies* 9 (1978): 99-112; ayrıca Moghrabi, "A Political Technology of the Soul", *Arab Studies Quarterly 3*, no. 1 (Kış 1981).

genel olarak bakıldığında seminerlerin ciddi ve sağduyulu göründüğüne inanmış, ağırbaşlı bir tavırla yaptıkları işe sahip çıkmışlardı. Öte yandan bu girişimin, yalnızca farklı parçalarının matematiksel toplamından ibaret olduğunu düşünmek gibi bir tuzağa da düşmemeliyiz. Dört seminerin genelinde seçilen konular ve temayüller, İslamı düşman bir fenomen olarak uzaklaştırmak ya da politika açısından "baş edilebilir" olan belli yönlerinin altını çizmek suretiyle İslama dair düşünceleri şekillendirme amacı taşıyordu.

Bu açıdan Princeton'daki İslam konulu seminerler ABD'deki Üçüncü Dünya'yla ilgili diğer alan araştırmaları programlarının geçmişleriyle aynı doğrultuda gitmiştir. Savaş sonrası Çin üzerine yapılan akademik incelemeler bu programların bir örneğidir.[16] Aradaki fark İslamla ilgili programların hâlâ "gözden geçirilmemiş" olmasıdır: Bunlar hâlâ, geçerliliği kalmamış ve son derece muğlak ("İslamın" ta kendisi gibi) kavramlarla, beşeri bilimlerde ve genelde toplumda olup bitenlerle ilgisi olmayan entelektüel ifadelerle yürütülmektedir. Yahudilik için, diğer Asyalılar ya da siyahlar için asla söylenemeyecek sözler İslam için söylenebilmektedir; Nietzsche'den, Marx'tan ve Freud'dan bu yana yorumlama kuramında kat edilen önemli gelişmeleri umursamazca göz ardı eden bir tarzda İslam tarihi ve İslam toplumları hakkında yazmak hâlâ mümkündür.

Sonuç olarak, İslam araştırmalarında yapılanlar, genel tarihyazımındaki ya da, sözgelimi, metin analizindeki metodolojik sorunlarla ilgilenen bir araştırmacıya pek bir şey anlatmaz. Bu konudaki en iyi örnek olan Princeton seminerlerinde olduğu gibi, İslam üzerine bilimsel bir çalışma çıkar (Ortadoğu araştırmalarında psikoloji üzerine bir kitap olarak), çok dar uzmanlık alanlarına hitap eden bir-iki yayında yorumlanır, sonra da ortadan kaybolur. İslam araştırmalarının tam da bu kenara atılmışlığı, genel kültür konularından kasıtlı olarak uzak durulması araştırmacıların yaptıklarına aynen devam etmelerine, medyanın da Müslüman halklarla ilgili ırkçı karikatürler yayma gibi bir işi üstlenmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte 1980'lerin ortalarından itibaren siyasi İslam araş-

16. Bkz. "Special Supplement: Modern China Studies", *Bulletin of Concerned Asia Scholars 3*, no. 3-4 (Yaz- Sonbahar 1971).

tırmaları –ki bunların çoğu köktendinciliği, terörizmi ve modernizm karşıtlığını İslamın esasları olarak ele alan saldırgan incelemelerdir– yayın piyasasını sel gibi basmış durumdadır. Bu yayınların çoğu (Bernard Lewis gibi) bir avuç araştırmacıdan faydalanarak, kamuoyunu İslam "tehdit"ine karşı seferber etmeye yöneliktir. Böylece akademi çevreleri varlığını sürdürürken, yıllardır olduğu gibi İslam haberlerinin tüketicilerine de yüksek dozlarda İslami ceza yöntemleri, sebepsiz vahşet, terörizm ve harem saçmalıklarına dair haberler vermeye devam edilir.

Uzmanların halkın karşısına uzman diye çıkarılmaları da "Batı"nın hazırlıksız yakalandığı bu dönemlerde olur. Bu kişilerin beyanları yumuşatılmış ifadeler içermediği gibi, Britanya ve Fransa'da olduğu üzere, İslamla ilgili geçmişten kalan kültürel duyguların neden olduğu incelikten de yoksundur. Bunlara, ellerindeki "nasıl halledilir setini" (bu ifade Dwight MacDonald'a aittir)[17] endişe içindeki halka arz eden teknisyenler gözüyle bakılır. Halk da onlara sıcak duygular besler; zira bu kişiler Christopher Lasch'ın "endüstri sonrası düzen" dediği şeyin yarattığı "uzmanlara, teknisyenlere ve yöneticilere duyulan, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir talebi" karşılamaktadır. Lasch şöyle devam eder:

> Teknoloji devriminin, artan nüfusun ve Soğuk Savaş gibi bitmek bilmez bir olağanüstü durumun baskısı altındaki iş çevreleri ve hükümet, sadece eğitimli uzmanların anlayabileceği sistemli verilere gittikçe daha bağımlı hale geldiler; buna bağlı olarak, üniversiteler bile seri uzman üreten endüstriler haline geldi.[18]

Uzmanlık piyasası o kadar cazip, o kadar kazançlı ki Ortadoğu üzerine yapılan çalışmalar neredeyse tamamen bu piyasayı hedef alıyor. Köklü gazete ve dergilerin hiçbirinde (ve köklü akademisyenlerin yayımladığı son kitaplar da buna dahildir) "*Neden* Ortadoğu ve İslam araştırmaları" gibi basit bir soruya dikkat çekilmemesinin bir sebebi de budur. Bunlar *kimlerin* işini görüyor? Gerek haberler gerekse emniyet bilincine sahip tüketici (hükümetler, şirket-

17. Dwight Macdonald, "Howtoism", *Against the American Grain* içinde, New York: Vintage Books, 1962, s. 360-92.

18. Christopher Lasch, *The New Radicalism in America, 1889-1963: The Intellectual as Social Type*, New York:Vintage Books, 1965, s. 316.

ler, vakıflar) pazarının ortaya çıkışı ile metodolojik bilincin kapanması tamamen aynı zamana rastlar: Yaptığına değer veren ya da yapılanı kabul eden bir müşteri grubu varken, yaptığı şeyi niye yaptığını sormak hiç kimsenin aklına gelmez. Daha da beteri, araştırmacılar ele aldıkları bölge ve halklarının koşullarını düşünmekten vazgeçmektedir. İslam –inceledikleri "İslam" ise– bir muhatap olmaktan çıkar, bir bakıma meta haline dönüşür. Bunun toptan sonucu da kurumsallaşmış istismarlardır. Eleştirel dış çevrelere karşı alanın akademik onuru ve dürüstlüğü temin edilir, akademik söylem içinde siyasi taraf tutmaya heves dolu bir kibirle karşı çıkılır ve araştırmacıların kendi kendilerini kutlamalarıyla da halihazırdaki uygulamalar (özellikle popüler habercilik alanındakiler) sonsuza dek sağlam bir yere oturtulmuş olur.

Burada betimlemekte olduğum şey, esasen tek başına yürütülen bir iştir; yani, bu durumda araştırmacı, birtakım çıkar çevrelerinin beklentilerine cevap verir; bu kişiyi yönlendiren şey, hakiki yorumun gereklilikleri değil, loncalaşmış bir ortodoksluktur ve hepsinden önemlisi, genel olarak kültür düzeyi de bu kişinin çalışmalarını gettolaştırarak kriz zamanları dışında kıyıda köşede kalmasını sağlar. Başka bir kültürü tanımanın iki şartından –gerçek bir alışveriş yoluyla yabancı kültürle baskısız temas kurma ve yorum yaparken özenli davranma şartlarından– ikisine de uyulmamıştır. Bu şartların olmadığı bir ortamda İslam haberleri yalnızlığa, dar kafalılığa ve dolambaçlı yollara terk edilmiş olur. Bunların aynı zamanda, son süper güç olan ABD'den aktarılan İslam haberlerinin yorum değil bir iktidar iddiası taşıdığını göstermesi de anlamlıdır. Medya İslam hakkında istediği gibi konuşur, çünkü buna izin verilmektedir. Dolayısıyla Müslüman köktendincilik de, terörizm de, "iyi" Müslümanlardan (örneğin Bosnalı Müslümanlar) sahneye hiç ayrım gözetmeden çıkarılırlar; hemen hemen başka hiçbir şey aktarılmaz çünkü mutabık olunan tanımın dışında kalan her şey ya ABD'nin çıkarlarıyla ilgisizdir ya da medyanın iyi hikâye tanımına uymaz. Akademik çevreler ise, milli ve şirketlerle ilgili ihtiyaçlar olarak algıladıkları şeylere cevap verirler. Dolayısıyla İslamla ilgili ayrıntıların arasında uygun görülen konuların dışındaki her şey atılır ve uygun görülenler (aşırıcılık, şiddet vb.) İslamı da, İslama dair düzgün incelemeleri de tanımlayan şeyler haline getirilir ve bu

ikisinin arasında bir yere tam anlamıyla oturmayan her şey dışarıda bırakılır. Olur da hükümet ya da bir üniversitenin Ortadoğu Bölümü veya bir vakıf Ortadoğu Araştırmalarının geleceğini ele alan bir konferans düzenlerse (bu da üstü kapalı olarak "İslam Dünyası meselesini nasıl halledeceğiz?" sorusuna yöneliktir) hep aynı kavram ve hedef paketi ortaya çıkarılır. Değişen bir şey olmaz.

Başta oldukça iyi işleyen bir himaye sistemi olmak üzere, bu temcit pilavına bel bağlayan pek çok taraf vardır. Gerek hükümette ve büyük şirketlerde, gerekse üniversitelerdeki kıdemli alan uzmanları birbirleriyle ilişki içindedir ve karşılıklı bağışlarda bulunurlar. Genç akademisyenler, ödenek konusunda bu şebekeye bağımlıdır; köklü dergilerde iş bulmanın veya yazı yayımlama olasılığının buna ne kadar bağlı olduğundan söz etmek bile gereksiz. Tanınmış araştırmacılara ya da yaptıkları çalışmalara sert eleştiriler getirmeye kalkışmak, genel tarih ve edebiyat alanlarıyla kıyaslanacak olursa özellikle bu alanda, çok şeyi riske atmak demektir. Dolayısıyla kitap eleştirileri ya yavandır ya da genelde övgü yüklüdür. Mümkün olan en bilgiç laflarla yapılan bu tekbiçimli eleştirilerde metodoloji ve varsayımlar hakkında tek bir şey söylenmez. Atlanan en ilginç –ve en değişmez olan– nokta, bilimsellik ile toplumdaki (adına bu bilimselliğin üretildiği toplumdaki) muhtelif güçler arasındaki bağlantının analizidir. Bu sessiz komploya karşı çıkan bir ses duyulduğu anda, ideoloji ve etnik köken hemen ana tema haline getirilir: Bunu yapan Marksisttir; olmadı, Filistinlidir (ya da İranlıdır, Müslümandır, Suriyelidir) ve biz *onların* ne olduğunu zaten biliyoruz.[19] Kullanılan kaynaklara gelince, bunlara cansız nesne muamelesi yapılır; dolayısıyla bugünün İslam toplumlarından, akımlarından ya da kişiliklerinden biri tartışılırken, araştırmacı ondan *kanıtmışçasına* söz eder; karşılık verme kudretine ya da hakkına sahip bir şeymiş gibi söz edildiği pek enderdir. İlginçtir, Batılı İslam uzmanları Müslümanlar tarafından İslama dair yazılanları metodolo-

19. Tipik bir Ortadoğu araştırmaları uzmanının etnik kökenleri "itimat sebebi" olarak aktardığı örnekler için bkz. J.C. Hurewitz, "Another View on Iran and the Press", *Columbia Journalism Review 19*, no. 1 (Mayıs- Haziran 1980): 19-21. Buna cevap olarak bkz. Edward W. Said, "Reply", *Columbia Journalism Review 19*, no. 2 (Temmuz-Ağustos 1980): 68-9.

jik açıdan ele almak için hiçbir girişimde bulunmamışlardır: Bilimsel midir? Kanıt teşkil eder mi? Nasıl görülmelidir?

Yine de olayların bu kurak ve verimsiz gidişatına rağmen, ama belki de bu gidişat yüzünden, İslamla ilgili birtakım değerli bilgiler de üretiliyor ve bağımsız düşünen bazı insanlar bu çölden geçip kurtulmayı başarıyor. Ne var ki İslama dair yazıların çoğunun –elbette hepsinde değil– genelindeki kenara itilmişlik, *düşünsel* tutarsızlık (*lonca tarzı mutabakatın tersine*), yorum iflası, bu teşebbüsün tümüne egemen olan eski şirket-hükümet-üniversite şebekesine bağlanabilir. *MacNeil/Lehrer Report, Nightline* veya *Charlie Rose* gibi programlarda nasıl da sürekli hep *aynı* Müslüman karşıtı şahsiyetlerin boy gösterdiğine bakın. Eninde sonunda, ABD'nin İslam dünyasını bakışını belirleyen şeyler bunlardır. Öyle olmasaydı, İslam hakkındaki bunca garip bilgi yapısı nasıl bu kadar yerleşik ve girift olur, art arda gelen başarısızlıklara rağmen nasıl bu denli rahat gelişip serpilirdi?

Sorgulanamayan inançların gücüne sahip bu vizyonun gerçek niteliğini anlamanın en etkili yolu onu yine ABD'nin İslam dünyasındaki öncelleri olan Britanya ve Fransa'daki durumla karşılaştırmaktır. Bu ülkelerin ikisinin de İslam uzmanlarından oluşan bir kadrosu her zaman olmuştur; bu uzmanlar hem hükümetle ilgili hem de ticari politikaların çizilmesinde –hatta yürütülmesinde– kalıcı danışman rolü oynamışlardır. Fakat her iki durumda da ivedilikle çözülmesi gereken mesele, sömürgelerin idaresi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonuna dek durum böyleydi. İslam dünyasına apayrı bir problem dizisi olarak bakılıyordu ve bu problemlerle ilgili bilgiler genelde olgucu ve doğrudan konuya bağlı bilgilerdi. Fransa'da *mission civilisatrice* (medenileştirme misyonu), Britanya'da tebaa halkların kendini yönetmesi çerçevesinde olmak üzere Müslüman anlayışa dair kuramlar ve soyutlamalar, yürütülen politikalara ara sıra dahil ediliyordu ama politikalar yerli yerinde, tabiri caizse, olay yerinde saptandıktan sonra. İslam üzerine kurulan söylem, İslam dünyasındaki milli (hatta şahsi iktisadi) çıkarların gerekçelendirilmesi için kullanılırdı. Bugün sömürge imparatorlukları dağılmışken bile varoluş amaçları Fransa'nın ve Britanya'nın İslam ülkelerinde çıkarlarını korumak olan büyük Fransız ve Britanyalı İslam araştırmacılarının halka mal olmuş şahsiyetler olmasının nedeni

budur. Diğer pek çok nedenle bu araştırmacılar genelde sosyal bilimci olmaktan ziyade beşeri eğilimler taşırlar ve kültürün genelinden aldıkları destek endüstri sonrası uzmanlık odaklarından (bu her iki ülkede de vardır) çok toplumlarındaki güçlü düşünsel ve ahlaki akımlardan gelir. Rodinson Fransa'nın aynı zamanda Marksist olarak tanınan büyük bir filoloğudur; eserleri açıkça liberalizmin hâkimiyetinde olan Hourani İngiltere'de meşhur bir tarihçiydi.[20] Ne var ki böyle insanlar yitip gidiyor ve gerek Fransa'da gerekse İngiltere'de Amerikan tarzı sosyal bilimciler ya da antikite uzmanları gelecekte onların yerini alacağa benziyor.

ABD'deki benzer araştırmacılar Ortadoğu ya da İslam uzmanları olarak tanınır; bunlar uzman sınıfına dahildir ve İslam dünyasındaki modern toplumlar üzerine çalıştıkları için, uzmanlık alanları kriz yönetiminin düşünsel anlamdaki eşdeğeri olarak görülebilir. Bu konumları büyük ölçüde, ABD'nin gözünde İslam ülkelerinin bir dolu (gerçek problem olmasa da) *olası* problem arz eden stratejik bir alan olmasından ileri gelir. Müslüman sömürgeleri yönettikleri yıllarda Fransa ve İngiltere doğal olarak sömürge uzmanlarından oluşan bir sınıf yaratmıştı ama bu sınıf ABD'deki gibi Ortadoğu Araştırmaları-hükümet-şirket ittifak şebekesine benzer bir eklenti ortaya çıkarmamıştır. Arapça ya da Farsça profesörleri ve İslamla ilgili kurumlar Fransız ve Britanya üniversitelerinde çalışmalarını yapmışlar; bir yandan da tavsiye vermek, hatta katılımda bulunmak üzere sömürge bakanlıkları ve özel iş teşebbüsleri tarafından resmi çağrılar almışlar, zaman zaman konferanslar vermişlerdir ama kendi başlarına bir yapı oluşturmamışlar, özel iş sektörleri veya doğrudan hükümet vakıfları tarafından desteklenip korunmamışlardır.

Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nde İslam dünyasına dair bilgileri ve haber aktarımı tanımlayan şey, (bir tek insanın yetişemeyeceği kadar) inanılmaz ölçülerdeki jeopolitik ve ekonomik çıkarlar olmuştur ve bir o kadar büyük ve baş edilemez bir bilgi yapısı da bu çıkarların gözetimine yardım ve yataklık etmiştir. Arap ya da Birleşik Arap Emirlikleri aşiretini inceleyen bir araştırmacı kendisi ile bir sürü güçlü faktör–petrol şirketlerinin varlığı, Körfez

20. Rodinson ve Hourani'nin son kitapları hakkındaki görüşlerim için bkz. *Arab Studies Quarterly* 2, no. 4 (Sonbahar 1980): 386-93.

bölgesine çevik kuvvet yerleştirmenin (bkz. *Newsweek* kapak konusu, "Petrol Yataklarını Savunmak: ABD Askeri Yığınağı, 14 Temmuz 1980) faal olarak konuşulup desteklenmesi, Dışişleri Bakanlığı'ndaki Ortadoğu "personel"i, şirketleri, vakıflar, bir dizi kıdemli Şarkiyatçı profesör– arasında sıkıştığında ne yapabilir? Bir yanda "kriz halindeki" farazi acil durumlar, diğer yanda akademik araştırma, iş çevreleri ve hükümet arasındaki kurumsal ilişkiler arasında kalan biri bir başka kültür hakkında ne tür bir bilgi edinebilir?

Bu sorulara çok somut bir biçimde cevap vererek bölümü kapatacağım. İlk olarak, gerçek koşullardan ve ortodoks bir tarzda işlenen İslam haberlerine dair gerçeklerden ve rakamlardan söz edeceğim. Amerika Birleşik Devletleri üzerine yoğunlaşacak olsam da benzer bir durum yavaş yavaş Avrupa'da da kendini gösteriyor. Amerikan Ortadoğu araştırmaları merkezleri üzerine Fransızların yaptığı faydalı bir araştırmaya göre, 1970 yılında 1.650 dolayında Ortadoğu uzmanı öğretim görevlisi, 2.659 lisans, 4.150 yüksek lisans öğrencisine ("alan araştırmaları"nda öğrenim gören yüksek lisans ve lisans öğrencilerinin toplamının sırasıyla yüzde 12'si ve yüzde 7,4'ü[21]) bu bölgenin dillerini öğretmiştir. Ortadoğu odaklı alan derslerine 6.400 yüksek lisans ve 22.300 (toplam öğrenci sayısının yüzde 12,6' sı) lisans öğrencisi kaydolmuştur. Ne var ki son yıllarda Ortadoğu araştırmalarında yapılan doktora çalışmalarının sayısı nispeten azdır: ülkedeki doktora çalışmalarının yüzde 1'inden az.[22] Amerikan üniversitelerindeki Ortadoğu merkezleri üzerine Richard Nolte tarafından yapılan (ve ne ilginçtir, Esso Ortadoğu, yani Exxon'un bir bölümünün mali yardımda bulunduğu) ve 1979'da yayımlanan parlak bir incelemeye göre Eğitim Bakanlığı'nın alan araştırmalarını desteklemesinin sebebi "hükümet, şirketler ve eğitimle ilgili amaçlar dahilinde bir an önce ve çok sayıda uzman ve eğitimli insan yetiştirmektir". Üniversiteler de bu beklentiye uygun davranmışlardır: "Üniversitelerin bakış açısından," der Nolte, "bu

21. Irène Ferrera-Hoeschstetter, "Les Études sur le moyen-orient aux États-Unis", *Maghreb-Mashrek* 82 (Ekim-Kasım 1978): 34.

22. Richard H. Nolle, *Middle East Centers at U.S Universities*, Haziran 1979, s. 2. (Burada, bana Nolte'un raporunun bir kopyasını yollayan ESSO Middle East'ten Bay Don Nook'a teşekkürlerimi sunarım.)

[Ortadoğu] merkezler[in]e, üniversite çıktıları açısından, gelecek vaat eden yeni pazarlama mekanizmaları olarak bakılabilir. Üniversiteler, hem gelecekte oluşacak olan büyük boyutlardaki pazarlara daha kolay pazarlanabilir ürünler çıkarmaya, faydalı disiplinlerde alan-eğitimi almış uzmanlar ve profesyoneller yetiştirmeye hem de yeni pazarların oluşmasına yardımcı oluyor." Yüksek lisans programlarıyla ilgili olarak da şöyle der: "Ortadoğu konusunda uygun bir eğitim almış olan yüksek lisans mezunları için hükümet, uluslararası şirketler, bankacılık sektörü ve diğer mesleki pazarlar, bu alanlarla ilgili iktisadi ve siyasi unsurlar sayesinde, nispeten canlı pazarlardır."[23]

Az önce değindiğim Princeton seminerlerinin akademik çevrelerdeki entelektüel kaygıların biçimlenmesine etki etmesinde olduğu gibi pazarla ve pazarlamayla ilgili bu gerçeklikler de akademik müfredatları etkilemektedir. Ortadoğu araştırmalarında en büyük vurgu İslam hukuku ve Arap-İsrail çatışması üzerindedir: Bu konuların ne kadar merkezi oldukları açıktır. Ama Nolte'a göre, bu arada hem edebiyat hem de Amerikan üniversitelerine kaydolan Ortadoğulu öğrenciler ihmal edilmektedir. Hatta Nolte'un yazdığına göre, görüştüğü merkez yöneticileri

> ilgili merkezlerce akademik meşruiyete sahip ve makbul görülen Arap-bağlantılı etkinlikleri önlemek ve gözden düşürmek için kampus dışından örgütlü siyasi baskılar geldiğinden söz etmiştir. Araplarla ilgili kültür etkinlikleri, film gösterileri, davetli konuşmacılar, Araplardan gelen fon desteğinin kabul edilmesi gibi şeylerden herhangi biri hedef olarak seçilmektedir. Hissedilen bu durum, yöneticilerin çoğunu rahatsız eden ya da göz ardı edemeyecekleri kısıtlamaların yayılmasına sebep olmaktadır. Bazı yöneticiler durumun iyileşmekte olduğunu söyleseler de, diğerleri bundan o kadar emin değildir.[24]

Tüm bunlar –siyaset, baskı, piyasalar– muhtelif şekillerde kendilerini hissettirmektedir. Modern Ortadoğu uzmanlığına duyulan ihtiyaç ders ve öğrenci sayısının artmasıyla ve hem kârlı hem de derhal uygulanabilecek bilgilerin araç olarak kullanılabilmesini sağlama ve sürdürmeye büyük ağırlık verilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bunun bir diğer sonucu da metodolojik araştırmaların bir türlü

23. *A.g.y.*, s. 40, 46, 20. 24. *A.g.y.*, s. 43, 24.

ortaya çıkmamasıdır: Ortadoğu araştırmalarında kariyer yapmak isteyen bir öğrenci doktora derecesi elde etmek için her şeyden önce uzun ve kurak yıllara katlanmak zorundadır (üstelik bu konuda öğretmen olarak iş bulup bulamayacağını da asla bilemez). Bu yüzden, doktora yerine büyük işverenlerin (hükümetin petrol şirketlerinin, uluslararası yatırım kurumlarının, müteahhitlik firmalarının) ilgisini çekecek bir yüksek lisans derecesi veya uluslararası incelemeler diploması alır. Araştırmasını da çabucak bitirilecek bir vaka incelemesine dönüştürür. Tüm bunlar İslam veya Ortadoğu araştırmalarını akademik çevrelerdeki diğer entelektüel ve ahlaki akımların uzağına iter. Medya ise birilerinin bir konuda uzmanlığını sergilemesi için, örneğin bir fikir dergisinden daha çok gelecek vaat eder. Televizyon müdavimlerinin de bildiği gibi, medyada Şiilik ya da Amerikan karşıtlığı hakkında değerlendirmeler yapmaya çağrılmışsanız ya partizansınızdır (son derece sınırlandırıcı bir durum) ya da uzmansınızdır. Bu tür bir uzman rolünün, tabii o güne kadar zaten bir şirkette ya da hükümette kendine iyi bir konum sağlamamışsa, kişinin kariyerini ilerletmesine yardımcı olduğu açıktır.

Bu durum, bilgilerin nasıl üretildiğine dair bir parodi gibi görünebilir ama İslam bilgisine gelince odağın nasıl da daraldığını ve özün tehlikeli bir biçimde cılızlaştırıldığını az çok anlatmaktadır. Hepsinden önemlisi, medyada dolaşan kaba klişelere neden itiraz edilmediğini de açıklar. İslam konusunda uzman akademisyenler, İslam alanında otorite konumunun simgeleri olmak gibi yalıtılmış ve tümüyle işlevsel bir role sıkışıp etkisizleşmiş ve onlara bu işlevi verip meşru kılan sisteme de bağımlı hale gelmişlerdir. İşte medyanın korku ve bilgisizlik üzerine oturttuğu klişelere sırtını yaslaması da bu sistemin bir yansımasıdır.

Burada anlatmakta olduğum şeyler entelektüel açıdan kısıtlayıcı olsalar da (gerçekten de öyledir) Ortadoğu üzerine, İslam üzerine ve de Üçüncü Dünya'daki diğer ülkeler üzerine muazzam miktarda malzeme yaratılmasına engel değildir. Bir diğer deyişle, burada uğraşmamız gereken şey, Foucault'nun da başka bir bağlamda

25. M. Foucault, *The History of Sexuality, Cilt 1: An Introduction*, İngilizceye çev. Robert Hurley, New York: Pantheon Books, 1978, s. 34; Türkçesi: *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı, 2003.

ifade ettiği gibi, bir "söyleme kışkırtına"dır.[25] Uzak ve yabancı kültürlerle ilgili söylemi düşünsel kurallara bağlamak basit bir sansür müdahalesinden farklı bir şeydir, bu söylemlerin kabul görmesini, onaylanmasını ve çoğalmasını teşvik eder. Dünyanın değişmesine karşın bunların sürmesinin nedeni budur, kendisine hizmet vermek üzere hâlâ insan istihdam edebilmesinin nedeni de budur.

Neticede İslamın ve Batılı olmayan toplumların mevcut aktarılma tarzı fiilen belli nosyonları, metinleri ve otoriteleri kaideleştirmektedir. Örneğin İslamın ortaçağdan kalma, tehlikeli, "biz"e düşman ve tehdit olduğu fikri hem bu kültürde hem de devlet yönetiminde gayet iyi tanımlanan bir konum elde etmiştir: Yalmzca uzmanlar ya da muhabirler değil herkes bu konuda otoritelerden kolayca alıntı yapabilir, bu fikirden kalkarak İslama gönderme yapabilir, İslamla ilgili belli örneklere buradan kanıt sağlayabilir. Sonuçta bu fikir, İslama dair bir şey söylemek ya da bu konuda konuşmak isteyen herhangi biri tarafından göz önünde bulundurulan bir tür *a priori* mihenktaşı haline gelir. İslam, daha doğrusu muhakkak onunla ilişkilendirilen malzeme, orada duran bir şey olmaktan çıkıp, *bu* toplumun ortodoks anlayışlarının bir parçası haline gelir. Bu kültürün kaidesi olunca da onu değiştirmeye kalkmak son derece güçtür.

İslamın haber yapılışındaki bu ortodoks tarz, iktidarla kurduğu ilişkinin bu haberleştirme tarzına verdiği güç, kalıcılık ve hepsinden önemlisi, *mevcudiyet* hakkında şimdilik söyleyeceklerim bu kadar. Zira İslama ilişkin olarak, *karşı tezli bilgi*[26] adını verebileceğimiz bir kategoriye giren bir görüş daha dolaşımdadır.

Karşı tezli bilgiden kastım, yazılarının burada hâkim olan ortodoks görüşlere muhalefet ettiğini bilerek ve isteyerek kabul eden kişilerin ürettiği bilgidir. İleride göreceğimiz gibi, bunu çeşitli nedenlerle ve farklı durumlarda yaparlar ama bu insanların hepsi de, İslamı neden ve nasıl inceledikleri gibi soruların ciddi bir şekilde müzakere edilmesi ve açıkça belirlenmesi gerektiğine inanan ve sağduyulu olduklarını gösteren kişilerdir. Bu aykırı yorumcuların ya-

26. Çok farklı bir bağlamda kullanıp, adına "aykırı eleştiri" demiş olsa da, bu ifade kısmen Harold Bloom'a aittir: Bkz. Bloom'un kitabı, *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*, New York: Oxford University Press, 1973, s. 93-6.

zılarında, Şarkiyatçılıktaki (değer yargılarından bağımsız nesnelliğe duyulan iyimser güven katmanlarıyla sık sık üstü kapatılan) metodolojik suskunluğun yerini, bilimselliğin siyasi anlamının derhal tartışılması almıştır.

İslamla ilgili üç ana karşı tezli bilgi tipi ve toplumda bu bilgiyi üreterek ortodoksluğa karşı çıkabilecek konumda olan üç kuvvet vardır. Birincisi genç akademisyenlerin oluşturduğu gruptur. Bu genç araştırmacılar, bu alanda kendilerinden yaşlı araştırmacılardan daha incelikli ve siyasi açıdan daha dürüsttür. İslamın bir şekilde devletin siyasi etkinlikleriyle bağlantılı olduğunu görürler ve dolayısıyla "tarafsız" bilimci rolüne girmezler. Bu genç araştırmacılara göre ABD'nin küresel siyasetin içindeki rolü ve bu rolün büyük bir kısmının Müslüman ülkelerle ilgili olması, susup seyredilecek ya da bağımsız bir hakikat gibi kabul edilebilecek bir şey değildir. Yaşlı Şarkiyatçıların tersine, genellemeler yapmak yerine özel durumlarla ilgilenirler ve yapısal antropoloji, nicel yöntemler ve Marksist analiz gibi yaratıcı metodolojik araçları gerçek bir ilgiyle karşılar ve genellikle başarılı bir şekilde uygularlar.[27] Şarkiyatçı söylemin etnik merkezcilik biçimlerine özellikle hassasiyet gösterirler ve aralarından birçoğu –genç oldukları için– bu mesleğin kıdemli üyelerinin tüvit takımlarla dolaşmasını sağlayan hamilik sisteminin görece dışında dururlar. Bulundukları mevki Alternatif Ortadoğu Seminerleri (AMESS) ve Ortadoğu Araştırma ve Bilgi Projesi'nin (MERIP) ortaya çıkışını sağlamıştır. Bunların ikisi de hükümet ve petrol şirketlerine yardakçılık etmeyecek şekilde örgütlenmiş yapılardır. Avrupa'da da benzerleri olan bu örgütlerin hepsi birbiriyle bağlantı içindedirler. Genç araştırmacıların hepsi sözünü ettiğim bu gruplara dahil değildir ama çoğu açıkça alanı revize etme amacı taşır. Bu gençler İslamı, kendilerinden önce gelen kıdemli akademisyenlerin ihmal ettiği ya da bilmediği açılardan aktarmaya çalışırlar.

İkinci grup ise, kabataslak söyleyecek olursak birçok nedenle, çalışmaları bu alana egemen ortodoks akademik anlayışa aykırı olan kıdemli akademisyenlerdir. Örneğin UCLA'dan Hamid Algar ve Berkeley'den Nikki Keddie, İran devriminden birkaç yıl önce

27. Peter Gran, Judith Tucker, Basem Musallem, Eric Davis ve Stuart Schaar bu grubun temsilcilerindendir.

ulemanın siyasi rolünü ciddiye alan az sayıdaki İran araştırmacılarındandı. Algar ve Keddie birbirinden çok farklı araştırmacılardır ama her ikisi de Pehlevi rejiminin istikrarına dair ciddi kuşkuları olduğunu dile getirmişti. Aym şekilde Baruch College'dan Ervand Abrahamian da şaha karşı seküler muhalefet üzerine incelemeler *yaparak* devrimin siyasi dinamikleriyle ilgili son derece yerinde açıklamalarda bulunmuştu. Daha yakın tarihlerden ve her ikisi de akademisyen olan Harvard'dan Michael G. Fischer ve İngiltere'den Fred Halliday, hem entelektüel hem de akademik nedenlerle İran'la ilgili çoğunluğun görüşlerinden uzak durmuşlar, dolayısıyla modern İran üzerine olağanüstü değerli çalışmalar yapmışlardır.[28] Fischer İslam konusunda yazmayı bırakmışsa da Halliday artık geleneksel ve genelde ne diyeceği belli bir şahsiyet haline gelmiştir.

İslam konusunda karşı tezli yazılar yazan bu yazar grubunun ilginç yönü, bir metodolojik veya ideolojik kategori içine adil bir şekilde sokulacak kadar indirgenememeleridir. Bununla birlikte, hemen hiçbirinin de Ortadoğu araştırmalarının anaakımma sokulmaması çarpıcı bir durumdur. Bu durum, onların seçkin ve saygın şahsiyetler olmadığını göstermez ama hemen hiçbiri hükümet ve büyük şirketlerin danışmanı olarak aktif ve kurumsal hizmetler vermez. Belki de onları statükoya uygun davranmaktan kurtaran ve İslam üzerine yazan geleneksel yazarların atladığı şeyleri görmelerini sağlayan da budur. Yine de, hem bu yazarların hem de az önce sözünü ettiğimiz genç akademisyen grubunun, çalışmalarında potansiyel olarak varolan etkiyi ortaya çıkarabilmeleri için, toplumda daha siyasi bir duruş kazanmak zorunda olduklarını da söylemek gerek. Bu insanların kendilerini ortodoks uzmanlardan ayıran görüşlere sahip olmaları yetmez ve bu yönde gösterilen çabaların bir şeyler yazıp yayımlatmanın çok ötesine geçmesi gerektiği için, önlerinde upuzun bir siyasi ve örgütsel mücadele uzanmaktadır.

Son olarak, İslam uzmanı sıfatı taşımasalar da toplumdaki rolleri genelde muhalif bir duruşla belirlenmiş olan yazarlar, aktivistler ve entelektüeller vardır: Bunlar, savaş karşıtı ya da emperyalizm karşıtı militanlar, muhalif fikirli din adamları, radikal entelektüeller ve öğretmen vb. gibi kişilerdir. İslamla ilgili öngörüleri Şar-

28. Bakınız dipnotlar 14-5 ve 27, Birinci Kısım.

kiyatçılık anlayışıyla pek bağlantılı olmasa da bir kısmı, Batı'nın her yerinde mevcut olan kültürel Şarkiyatçılıktan etkilenmiştir. Bununla birlikte –I. F. Stone gibi birini örnek alacak olursak– İslama yönelik güvensizlik ve antipati çok daha güçlü bir hissin, emperyalizmin ve Yahudi, Hıristiyan ya da Müslüman, kim olursa olsun insanların acı çekmesinin ne anlama geldiği hissinin gölgesinde kalmıştır. Stone, devrimden sonra Şah'ın sürekli ABD tarafından desteklenmesinin sonuçlarını tahmin eden tek kişi olmuştu. İşte devrimle gelen yönetime karşı uzlaşmacı bir politika güdülmesini savunanlar da, hükümet ya da üniversiteli uzmanlar değil onun gibi insanlardı.

Bu insanların en etkileyici özelliklerinden biri, uzmanlık belgeleri olmamasına karşın sömürgecilik sonrası dünyadaki, dolayısıyla İslam dünyasının büyük bir bölümündeki dinamikleri anladıklarını göstermiş olmalarıdır. Onlar, "İslami zihniyet" ya da "Müslümanların kişiliği" gibi sınırlı etiketlerin değil, insan deneyiminin dikkate alınması gerektiğine inanır. Dahası, karşılıklı bir şeyler alıp vermeye gerçekten önem verirler ve bunu hükümetler tarafından halkların önüne konmuş düşmanlık dolu sınırların ötesine geçmek için atılmış bilinçli adımlar olarak tanımlarlar. İnsan bu noktada, Ramsey Clark'm Tahran'a gidişini ve Richard Falk, William Sloane Coffin, Jr., Don Luce ve buraya sığmayacak kadar çok sayıda kişinin ve Friends Service Committee, Clergy and Laity Concerned ve benzeri grupların İran krizinin en kötü zamanlarında oynadıkları cesurca rolleri hatırlamadan edemiyor. Ayrıca muhalif yapılanmalar grubuna sokabileceğimiz, *The Progressive, Mother Jones, The Nation* gibi muhtelif yayınevleri ve alternatif haber organizasyonları da İran ve –ne yazık ki o kadar olmasa da– İslam üzerine muhalif görüşler taşıyan kaynaklara sayfalarını açmışlardır. Aynı durum Avrupa'da da tekrarlanmıştır.

Kanımca bu üç gruba ilişkin en önemli şey, bilgiyi, "kabullenilen" görüşlerin ve olguların pasif bir şekilde tekrarlanması değil, aktif olarak araştırılan ve tartışılan bir şey olarak görmeleridir. Bu görüş ile ileri Batı toplumlarındaki egemen güçlerin beslediği uzmanlaşmış kurumsal bilgi arasındaki mücadele, diğer kültürlerle ve dahası büyük çaplı siyasi sorularla ilgili olmasından ötürü artık asrın meselesidir. Bu mesele, bir görüşün İslam karşıtı ya da yanlısı

olması ya da kişinin yurtsever ya da vatan haini olması gibi konuların çok daha ötesindedir. Dünyamız büyüyüp birbirine daha da sıkı sıkıya bağlandıkça, kıt kaynakların, stratejik bölgelerin ve kalabalık nüfusların kontrolü daha da önemli ve çözülmesi gereken bir mesele olacaktır. İtinayla beslenen başıbozukluk ve anarşi korkularının görüşlerdeki çeşitliliği azaltma ve "dış" dünyaya karşı daha büyük bir güvensizlik uyandırma olasılığı çok yüksektir: Batı dünyası için olduğu kadar İslam dünyası için de bu geçerlidir. Böyle zamanlarda –ki halihazırda bu zaman gelmiştir– bilgilerin üretimi ve dağıtımı hayati bir rol oynar. Ne var ki bilgiye, belli ırkların, milletlerin, sınıfların ya da dinlerin değil, birlikte yaşama amacının ve toplumların hizmetine kazandırılması gereken bir şey olarak insani ve siyasi açılardan bakılmadığı müddetçe, bizi çok kötü bir gelecek beklemektedir.

2

Bilgi ve Yorum

DOĞA âlemiyle değil de insan toplumuyla ilgili olan her türlü bilgi, tarih bilgisi demektir; dolayısıyla yargıları ve yorumları temel alır. Bu durum olguların ve verilerin olmadığı anlamına değil, bu olguların önemini belirleyenin yorumlama sırasında nasıl kullanıldıkları olduğunu gösterir. Napolyon'un gerçekten yaşadığı ve Fransız imparatoru olduğu gerçeğine kimse itiraz etmez ama onun büyük bir Fransız imparatoru mu yoksa felaketler getiren bir imparator mu olduğu konusunda yoruma göre değişen çok farklı fikirler vardır. Bu fikir ayrılıkları, tarih yazılarının ve bu yazılardan çıkarılan tarih bilgisinin kaynağını oluşturur. Zira yorumlar yorumcunun kim olduğuna, kimi muhatap aldığına, yorumlama amacına ve tarihin hangi zamanında bu yorumun gerçekleştiğine göre değişir. Bu açıdan bütün yorumların *koşullara bağlı* olduğu söylenebilir, yani yorumlar içinde bulundukları koşullarla *ilişkilidir*.[1] Yorumlar, kendilerini doğrulayan, itiraz eden ya da sürdüren diğer yorumcuların söyledikleriyle ilişkilidir. Öncesi olmayan veya diğer yorumlarla bağlantısız bir yorum yoktur. Dolayısıyla İslam, Çin, Shakespeare ya da Marx üzerine yazı yazan herkes, elbette konu dışına çıkmak veya gereksiz tekrarlar yapmak istemiyorsa, bu konu hakkında daha önce söylenmiş şeyleri de dikkate almak zorundadır. Hiçbir yazı tamamen yeni denecek kadar özgün değildir (olamaz da), zira insan toplumu üzerine yazı yazmak matematik formülleri yazmaya benzemez, bu yüzden bu alanda yazanların kökten özgünlük gibi bir amacı olamaz.

1. *İlişki* konusunu incelediğim bir makale için bkz. "Reflections on Recent American 'Left' Literary Criticism", *Boundary* 2 8, no.1 (Güz 1979): 26-9.

O halde özellikle diğer kültürlere dair bilgiler, "bilimsel olmayan" yanılgılara ve yorumlama esnasındaki koşullara özellikle tabidir. Ne var ki başka kültürlere dair bilgi edinilmesi iki koşul yerine getirildiği takdirde mümkündür diyebiliriz şimdilik; arzu edilir olan budur diye eklememizin de önemli olduğunu belirtelim. Oysa ne tesadüftür, günümüzdeki Ortadoğu ve İslam araştırmalarında genelde yerine getirilmeyen koşullardır bunlar. Bu koşulların birincisi şudur: Araştırmacı, incelenen kültür veya halkla, baskı altına girmeden temas kurabileceğini ve bu kültüre karşı sorumlu olduğunu hissetmelidir. Daha önce de sözünü ettiğim gibi Batı'nm, Batı dışındaki dünya hakkında bildiklerinin çoğu sömürgecilik çerçevesinde edinilmiş bilgilerdir; bu nedenle Avrupalı akademisyenler konuya genel olarak üstün bir konumdan yaklaşırlar ve bu konu *hakkında* söyledikleri şeyler başka kültür çevrelerinin değil yine Avrupalı diğer araştırmacıların söylediklerini temel alır. *Şarkiyatçılık* kitabımda ve bu kitabın başlarında saydığım birçok nedenle İslam ve Müslümanlara dair bilgilerin temeli yalnızca üstünlük duygusu ve çatışmacı tecrübelere değil, bu kültüre duyulan antipatiye de dayanmaktadır. Günümüzde İslam, Batı ile arasının son derece açık olduğunu belli eden olumsuz bir tanıma sahiptir ve bu gerilim İslama dair bilgileri temelden sınırlayan bir çerçeve kurar. Bu çerçeve var olduğu müddetçe, Müslümanlar için hayati bir nitelik olarak yaşanan İslamı tanımak imkânsız olacaktır. Bu durum maalesef ABD için özellikle geçerlidir, Avrupa'daki durumun ise yalnızca bundan daha kötü olmadığı söylenebilir.

İkinci koşul ise birincisinin devamı ve tamamlayıcısıdır. Doğa bilgisinin tersine, toplumsal dünya bilgisi aslında yorumlardan oluşur ve bazısı düşünsel, çoğu toplumsal, hatta siyasi olmak üzere muhtelif araçlar yardımıyla bilgi niteliği kazanır. Yorum, her şeyden önce, bir şeyi oluşturma biçimidir: Yani ilgi duyulan bir nesneyi özenli bir incelemeden geçirip kalıp içine sokarak şekil veren kasıtlı ve iradi bir zihinsel etkinliktir. Bu etkinlik zorunlu olarak belli bir zaman ve mekân içinde gerçekleşir ve belli bir birikimi ve belli bir konumu olan bir kişi tarafından, belli bir durumda ve özel amaçlar göz önüne alınarak yürütülür. Bu nedenle, diğer kültürlere dair bilgilerin temelini oluşturan metinlerin yorumları ne her türlü önyargıdan uzak bir laboratuvar ortamında gerçekleşir ne de nesnel

sonuçlara ulaşma iddiası taşır. Yorumlama toplumsal bir etkinliktir ve her şeyden önce, kendisinin ortaya çıkmasına neden olan koşullara sıkı sıkıya bağlıdır. Bu koşullar onu ya bilgi konumuna getirir ya da bu konuma uygun olmadığı için reddeder. Hiçbir yorumda bu koşullar göz ardı edilemez ve hiçbir yorum, bu koşulların da yorumu yapılmadan tamamlanmış sayılamaz.

Duygular, alışkanlıklar, gelenekler, çağrışımlar ve değerler gibi bilimsel olmayan, problemli unsurların, bütün yorumların ayrılmaz bir parçası olduğu açıktır. Her yorumcu aynı zamanda bir okurdur ve tarafsız ya da değer yargılarından bağımsız okuma diye bir şey yoktur. Bir başka deyişle her okur, hem özel bir ego hem de bir toplumun üyesidir ve kendisini o topluma bağlayan her türlü ilişkinin içindedir. Yorumcunun anlama becerisini kazanması için yurtseverlik ya da şovenizm gibi milli duyguları ya da kendi şahsi korku ve keder hislerini dikkate alarak, temel eğitimi (ki bu da uzun bir yorumlama sürecidir) sırasında kazandığı bilgileri ve mantığını disiplinli bir tarzda kullanması şarttır. Yorumcunun kendi durumu ile metnin üretildiği yer ve zamandaki durum arasındaki engelleri yıkmak için büyük bir çaba sarf etmesi gerekir. İşte mesafeleri ve kültürel engelleri aşmak için bilinçli bir iradeyle gösterilen bu çaba, diğer toplumlara ve kültürlere dair bilgi edinilmesini mümkün kılar. Bilginin sınırları da aynı şeye gelip dayanır. Yorumcu ancak o anda, kendi insani durumu içinde kendisini, o durumla ilişkili metni ve o metnin türediği insani durumu anlayabilir. Bu ancak uzak ve yabancı ama ne de olsa insan olanı fark etmeyi başlatan bir bilinçlenmenin sonucu olarak gerçekleşir. Fakat herhalde tüm bu sürecin, geleneksel Şarkiyatçıların ifade ettiği "yeni ve bütünüyle farklı bilgi" ile ya da Profesör Binder'ın kendi kendini düzelten "disiplinleri" ile pek ilişkisi olmadığını söylemeye gerek yoktur.

Fakat sonunda bilgiye –yani hiçbir zaman sabit kalmayan bir şeye– ulaşan bu yorumlama sürecinin oldukça soyut tarifine bir şey daha eklemek gerekiyor. Bir *çıkarın* olmadığı yerde yorum ve anlama gerçekleşmez, dolayısıyla bilgi de olmaz. Bu zaten bilinen son derece yavan bir hakikat gibi görünebilir ama işte bu apaçık hakikat bile çoğunlukla ya görmezden gelinmekte ya da inkâr edilmektedir. Amerikalı bir akademisyenin modern Arapça ve Japonca romanları okuyup çözmesi, bir kimya formülünü çözmeye çalışan

kimyagerinkinden bütünüyle farklı bir etkinliktir. Kimyasal elementler tamamen dışsal nedenlerle biliminsanında heyecan uyandıran çağrışımlar tetikleyebilseler de birtakım duygulanımlara yol açmazlar, insanların hisleriyle bağlantı kurmazlar. Oysa humanistik yorumlama dediğimiz etkinlikte bunun tam tersi geçerlidir; kuramcıların çoğuna göre humanistik yorumlama gerçekte yorumcunun önyargılarının farkına vardığı noktada, yorumlanacak metne yabancı olduğunu hissetmekle başlar. Hans-Georg Gadamer'in yazdığı gibi:

> Bir metni anlamaya çalışan kişi, o metnin kendisine bir şeyler söylemesine hazırdır. İşte bu yüzden, yorumbilgisi eğitimi almış bir zihnin, en başından itibaren, metnin yenilik niteliğine duyarlı olması beklenir. Fakat bu hassasiyet, amaç konusunda "tarafsız" olmakla ya da kişinin kendi benliğini bastırmasıyla değil, kişinin kendisinin verdiği önanlamların [yani geçmişteki deneyimleri nedeniyle zaten mevcut olan anlamlar veya yorumların] ve önyargılarının bilinçli bir şekilde özümsenmesiyle ilgilidir. Önemli olan, kişinin taraflı baktığını fark etmesidir, ancak o zaman o metin tüm yeniliğiyle kendisini gösterebilir ve kişinin verdiği önanlamlara karşı durup kendi hakikatini ortaya çıkarabilir.[2]

Bu nedenle, yabancı bir kültürde üretilen bir metni okurken en önce farkına varılması gereken şey metnin uzaklığıdır ki bu uzaklığın (hem zaman hem de mekânda) ana koşulu da tam anlamıyla yorumcunun kendi zaman ve mekânı içindeki varlığıdır – gerçi bundan ibaret de değildir. Daha önce de gördüğümüz gibi, ortodoks Şarkiyatçı ya da "alan araştırmaları" yaklaşımı, otorite aracılığıyla bu mesafeyi dengelemek, uzak bir kültürün yabancılığını akademik söylemlerin otoriter ifadelerinin içine dahil etmektir; bu akademik söylemler toplumsal bilgi konumuna sahip olmakla beraber ne bu yabancılığın yorumcudan neyi alıp götürdüğüne bakılır ne de yorumcunun işini yapmasını mümkün kılan iktidar yapısına atıfta bulunulur. En basit şekliyle demek istediğim şudur: Bugün Batı'da İslam konusunda yazan yazarların neredeyse hiçbiri, "İslamın" düşman bir kültür sayıldığını veya uzman bir akademisyen tarafından İslama dair söylenen şeylerin büyük şirketler, medya ve hükümetin

2. Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*, New York: Seabury Press, 1975, s. 238.

nüfuz alanı içinde kaldığını açıkça kabul etmez; oysa bunların hepsi yorumlama etkinliğinde ve dolayısıyla İslamla ilgili "milli çıkarlara uygun" ve makbul bilgilerin oluşturulmasında çok önemli bir rol oynar. Yukarıda irdelediğim savıyla Leonard Binder, bunun tipik bir örneğidir: Binder bu konulara değinir ama sonra, akılcı nesnellik maskesini düşürecek her şeyi yoldan kaldırma işlevi gören "profesyonelliğe" ve "o disiplinler"e bağlı olduğunu yazdığı bir cümleyle, daha önce değindiklerinin hepsini yok eder. Bu açıdan, toplumsal olarak kabul gören bilginin, kendisini yaratan safhaları silmesine iyi bir örnektir.

Yorumun vechelerinden biri olan "çıkar", daha ince ayrıntılarıyla ve daha somut bir biçimde açıklanabilir. İslam, İslam kültürü veya Müslüman toplumlar insanın karşısına durup dururken çıkmaz. Endüstrileşmiş Batı devletlerinin yurttaşlarının İslamla karşılaşması günümüzde siyasi bir petrol krizi vasıtasıyla, köktendincilik ve terörizmle, medyanın yoğun ilgisiyle ya da Batı'da çoktandır süren bir uzman geleneğinin –yani Şarkiyatçıların– İslam hakkındaki yorumlarıyla olmaktadır. Modern Ortadoğu tarihinde uzmanlaşmak isteyen genç bir tarihçiyi ele alalım. Bu konuyu öğrenmeye geldiğinde "olgular"ın –ham veriler denen şeylerin– alımlanma koşullarına şekil verip kalıba sokan bu üç faktörün hepsinin de devrede olduğu bir ortama girecektir. Buna ek olarak, bireyin kendi tarihinin, kendi anlayışının ve zihinsel yeteneklerinin de dikkate alınması gerekir. Bunların hepsi birlikte, kişinin o konuya duyduğu ilgiye dair anlamlı bir ölçüt oluşturur: Dışişleri Bakanlığında, silahlı kuvvetlerde veya petrol şirketlerinde danışmanlık taahhüdü ya da konferanslara, televizyona veya seminer kürsülerine çıkma arzusu, ünlü bir akademisyen olma isteği ve İslamın harikulade (ya da duruma göre korkunç) bir kültür sistemi olduğunu "kanıtlamaya" heveslenme, falan kültürle filan kültür arasında bir anlayış köprüsü olarak hizmet verme tutkusu ve bilme isteği gibi şeyler katıksız merakı zayıflatır. Metinler, profesörler, akademik gelenekler ve içinde bulunduğu dönem de bu genç tarihçinin öğreneceği şeylere damgasını vurur. Nihayetinde hesaba katılması gereken başka şeyler de vardır. Örneğin, kişi on dokuzuncu yüzyıl Suriye tarihindeki toprak imtiyazlarını incelemeye kalktığında, bu konuya dair en kuru ve en "tarafsız" yaklaşım bile günümüz politikaları açısından an-

lam taşıyacaktır; özellikle de günümüz Suriyesi'nde Baas partisinin iktidarına karşı denge oluşturan geleneksel (toprak sahipliğiyle bağlantılı) otoritenin dinamiklerini anlamaya çabalayan bir hükümet görevlisi için.

Fakat öncelikle, yorumcu uzak kültürle zorlayıcı olmayan bir ilişki kurmak için çaba sarf ettiği, ikinci olarak da, gireceği yorumlama durumuna bilinçli bir şekilde yaklaştığı takdirde (yani, yorumcu bir diğer kültüre dair bilginin mutlak değil de bilginin üretileceği yorumlama koşullarına göre değişebileceğini anladığında), İslam ve "yabancı" kültürlere dair ortodoks görüşlerin vehamet düzeyinde sınırlı olduğunu görecektir. Öte yandan, İslam hakkındaki karşı tezli bilgiler, ortodoks görüşlerdeki sınırlamaları aşma yönünde ciddi bir mesafe kat etmiş gibi görünmektedir. Karşı tezli görüşler ileri süren biliminsanları en başta İslam bilgisinin hükümetin anlık çıkar politikalarına boyun eğmesini veya tüm dünyaya militanlık ve şiddet içeren İslam imgeleri yayan medyayı beslemeyi reddederek, bilgi ile yorum arasındaki suç ortaklığının altını çizmektedir. Böylelikle iktidarın dayattıklarından daha farklı biçimlerde İslamla ilişkiler kurmaya çalışırlar. Alternatif ilişkiler aramak demek, başka yorumlama koşulları aramak demektir; bu sayede çok daha titiz bir metodoloji anlayışı kurulabilir.

Gerçi bazı eleştirmenleri yorum çemberi dediği şeyi kolayca kırıp kurtulmanın yolu da yoktur neticede. Kısacası toplumsal dünyaya dair bilgi, bu bilginin dayandığı yorumlardan *asla* daha iyi bir durumda değildir. İslam gibi son derece karmaşık ve muğlak bir fenomene ait bildiğimiz her şey, metinler ve imgeler yoluyla ve İslamın ta kendisidir denebilecek tecrübelerle değil, İslam temsilleri ve yorumları (İslam ne de olsa örnekler yoluyla kavradığımız bir şeydir) aracılığıyla bize ulaşır. Bir diğer deyişle, diğer kültürlere, toplumlara veya dinlere ait bilgilerin tümü, dolaylı kanıtlar diyebileceğimiz eklentilerle, yani münferit akademisyenlerin zamanı, mekânı, kişisel yetenekleri, o tarihteki hali ve genel siyasi koşullarını da içeren kişisel durumuyla birlikte önümüze gelir. Bu bilgiyi, doğru, yanlış, iyi, kötü, ya da daha iyi, daha kötü yapan şey, öncelikle o bilginin üretildiği toplumun ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Elbette bir de onsuz hiçbir bilginin olamayacağı asgari bir gerçeklik düzeyi vardır: Yani, Arapçadan, Berberi dilinden anlamayan, Fas hakkında

herhangi bir şey bilmeyen biri Fas'taki İslamı nasıl "bilebilir"? Fakat bunun da ötesinde, Fas'taki İslama dair bilgi, burası ile şurası arasında bir haber aktarımı meselesinden, atıl bir nesne ve onu izleyen birinden ibaret değildir. Nesne ve izleyeninin ikisinin birden (genellikle) belli bir amaç için *burada* –örneğin bilgilendirici bir makalede, bir konferansta, televizyon programında, politika üreticilerine tavsiyelerde vs.– karşılıklı iletişime girmeleri söz konusudur. Bu amaç gerçekleştirildiği takdirde, bilgi üretilmiş sayılır. Bilginin başka türlü faydaları (hatta faydasızlığının bile faydası olabilir) da vardır ama işlevsel ve araçsal faydası en başta gelir.

Bu nedenle bilgi olarak kabul edilen şey aslında çok karışık bir şeydir ve içsel ihtiyaçlardan ziyade (ki bunlar da nadiren içseldir aslında) dışsal ihtiyaçlar tarafından belirlenir. Pehlevi hanedanı döneminde, itibarlı bir Amerikalı akademisyen tarafından İran'ın seçkin tabakası hakkında yapılan bir inceleme, imparatorluk rejimiyle uğraşan politika üreticileri için faydalı olabilir ama aynı inceleme, ortodoks anlayışın dışındaki bir İran uzmanına göre hatalar ve yanlış yargılarla dolu da olabilir.[3] Bununla birlikte, kökten farklı bu yargılama standartları, daha iyi mihenk taşlarına, daha sağlam mutlaklara gerek olduğunu göstermez; tersine, yorumun bizleri kendisinin yol açtığı sorunlara geri göndermesi, yorumun kimin için ve ne amaçla olduğu ve neden o bağlamda diğer bağlamda olduğundan daha inandırıcı olduğu gibi sorular sormamıza neden olması, yorumlama etkinliğinin doğasında varolan bir şeydir. Matthew Arnold'un dediği gibi, yorum, bilgi ve kültür mücadelelerin sonucudur, gökten inmiş bir nimet değil.

Benim bu kitapta öne sürdüğüm tez, üniversitelerde, hükümette ve medyada gördüğümüz kanonik ve ortodoks İslam haberlerinin hepsinin birbiriyle bağlantılı olduğu ve Batı'daki İslam haberlerinin diğer tüm "haber örgüleri"nden veya yorumlardan *daha* yaygın, *daha* inandırıcı ve tesirli göründüğüdür. Bu haber örgüsünün başarısı, haberlerin doğruluğu ve kesinliğinden ziyade, onları üreten kişi ve kurumların siyasi nüfuzlarıyla açıklanabilir. Ayrıca, bu haber

3. Bkz. Marvin Zonis'in İranlı seçkinler üzerine incelemesi hakkında Ali Jandaghi'nin görüşleri, "The Present Situation in Iran", *Monthly Review*, Kasım 1973, s. 34-47.

örgüsünün İslamın kendisine dair gerçek bir bilgi vermekle yalnızca yüzeysel bağı olan amaçlara hizmet ettiğini de öne sürmüştüm. Bunun sonucunda ortaya çıkan şey, İslama dair yalnızca *belli* bir bilginin zaferi değil, ortodoks düşünmeyen, sorgulayıcı insanlar tarafından sorulan sorularla karşılaşmayan, karşılaşsa da duymayan bir *yorum* türünün zaferidir.

Bu nedenle, tıpkı "Zenci zihniyeti" gibi fikirlerin siyah Amerikalıların yirminci yüzyılda yaşadıklarını açıklamaya yaramadığı gibi, "İslam" da Körfez savaşını açıklamaya yaramamıştır. Zira bu totaliter kavramlar, onları kullanan ve geçimini bundan sağlayan uzmanlara narsisist bir tatmin duygusu vermesini bir yana bırakırsak, ne olayların ağır baskısına ne de bu olaylara neden olan karmaşık güçlere uygun düşmüştür. Tüm bunlar, aynılaştıran kavramlar içeren iddialar ile gerçek tarihin çok daha güçlü meseleleri ve yaşanan kesintiler arasında iyiden iyiye derinleşen bir uçurumla sonuçlanmıştır. Yerinde sorular soran ve makul cevaplar bekleyen bireylerin ara sıra yuvarlandığı uçurum da burasıdır.

Hiç kimse içinde yaşadığımız dünyayla ilgili her şeyi bilemez; bu nedenle düşünsel işbölümünün sürüp gideceğini öngörmek mümkün. Akademi dünyasının bu işbölümüne ihtiyacı vardır, bilginin kendisi de bunu talep eder, Batı'daki toplum buna göre düzenlenmiştir. Fakat bence insan toplumuna dair bilginin çoğu eninde sonunda sağduyu –yani, ortak insan deneyimlerinden doğan idrak– çerçevesine girebilir ve eleştirel değerlendirmelere tabidir ki zaten tabi tutulmalıdır. Bu ikisi, yani sağduyu ve eleştirel değerlendirme, son kertede toplumsal ve herkesin sahip olabileceği ve geliştirebileceği düşünsel özelliklerdir, özel bir sınıfa tanınan bir ayrıcalık veya bir avuç sertifikalı "uzmanın" mülkiyetinde olan bir şey değil. Bununla birlikte, eğer Arapça ya da Çince öğreneceksiniz veya iktisadi, tarihi ve demografik temayüllerin ne anlama geldiğini anlamak istiyorsanız özel bir eğitim almanız gerekir. İşte akademi bu eğitimin sağlandığı yerdir: Bu konuda en ufak bir kuşkum yok. Asıl sorun, bu eğitim neticesinde toplumun gerçeklikleriyle ilişki kuramayan, kavrayışsız, düşünsel sorumluluk taşımayan loncalar ve haber "uzmanları" üretildiği ve bunlar ne pahasına olursa olsun özel bir çıkar grubunu desteklediği, öğrendiklerini büyük bir hevesle, hiç düşünmeden iktidarın hizmetine verdiği zaman ortaya çıkıyor.

Her iki durumda da İslam gibi yabancı toplumlar ve kültürler açıklanmaktan ya da anlaşılmaktan çok haber haline getirilmiş oluyor. Burada, yeni kurguların uydurulması, yanlış bilgilerin ölçüyü aşan çeşitlemelerinin her tarafa yayılması gibi bir tehlike bile var.

Geçtiğimiz birkaç yılda, genelde Batılı olmayan dünyanın, özelde ise İslam dünyasının artık Amerikalı veya Avrupalı sosyal bilimcilerin, Şarkiyatçıların ve savaşın hemen ardından gelen yıllardaki alan uzmanlarının çizdiği modellere uymadığını gösteren ve herkesin kolayca ulaşabileceği kanıtlar hiç eksik olmadı. Bunu bence en iyi açıklayan, saygın bir Cezayirli biliminsanı ve Sorbonne Üniversitesi'nde İslami Düşünce profesörü olan Muhammed Arkoun olmuştur:

"İslam araştırmaları" üzerine kurulan akademik söylem, bu denli çeşitlilik gösteren alanların, kuramların, kültür sahalarının, disiplinlerin ve kavramların nasıl olup da tek bir "İslam" sözcüğünü çağrıştırdığına ve İslam söz konusu olduğunda tartışmaların neden tek boyutlu kaldığına hâlâ bir açıklama getirmemiştir. Oysa Batı toplumuna dair incelemeler dikkatli bir çalışma, en ince ayrıntılara gösterilen ilgi, titiz ayrımlar ve kuram oluşturma gibi niteliklere sahiptir. Gerçekten de Batı kültürlerine dair incelemeler bu anlayış çerçevesinde gelişmeye, İslam ve "Arap dünyası" diye anılan alanda benimsenen talihsiz yaklaşımdan tamamen farklı bir yönde gitmeye devam etmektedir. (Aktaran Malise Ruthven, *London Review of Books*, 1 Ağustos, 1996, s. 27).

İslam dünyası bir bütün olarak tamamen Amerikan karşıtı ve Batı karşıtı ya da eylemlerinde bütünlüklü ve öngörülebilir değildir. İslam dünyasında yaşanan değişikliklerin ayrıntılı bir dökümünü vermeye girişmeyeceğim, ama söylemek istediğim şey, bunların İslam dünyasında yeni ve düzensiz gerçekliklerin ortaya çıktığını gösterdiğidir; keza önceki yıllara ait serinkanlı kuramsal betimlemeleri sarsan benzer düzensizlikler sömürgecilik sonrası dünyanın diğer bölümlerinde de görülmüştür. "Az gelişmişlik" ve "Afro-Asyalı zihniyeti" gibi eski açıklamaları temcit pilavı gibi öne sürmekten başka bir şey yapamamak zaten budalalıktır ama bunlarla Batı'nın hüzünlü düşüşü, sömürgeciliğin bahtsız sonu ve Amerikan iktidarının üzücü azalışı gibi nosyonlar arasında bağlantı kurmak, en ağır kelimeyle söylemem gerekirse, ahmaklık kategorisine girer. Hem mekân hem de kimlik açısından Atlantik dünyasının bin-

lerce kilometre uzağında kalan toplumlara her istediğimizi yaptırmanın bir yolu olamaz. İlle de iyi bir şey (bence öyle) midir diye bakmadan bunu bağımsız bir gerçek olarak kabul edebiliriz. Her halükârda, İran'ın kaybedilip tehdit haline gelişi ve Batı'nın düşüşü gibi ifadeleri aynı anda dile getirmekle, Batı'nın yükselişi ve İran, Körfez gibi yerlerin geri kazanılması dışında pek çok olasılığın önünü kapatmış oluyoruz, ki son yirmi yıldır yapılan tam da budur. Müslüman topraklardaki Amerikan ya da Britanya egemenliğinin sona ermesine hayıflanan (ya da egemenliğin sürmesini isteyen) "uzmanların" son başarısı, kanımca, politika üreticilerin zihinlerinin bir köşesinde neyin pusuda beklediğinin ve bu "uzmanlar"ın aslında ister bilinçli ister bilinçsiz olarak bir saldırganlık ve yeniden fethetme yönündeki derin bir ihtiyaca uşaklık ettiklerinin korkutucu bir göstergesidir.[4] Aynı orkestrada çalan itaatkâr yerliler, işbirlikçiliğin alçak tarihine ait bir manzaradır, (bazıları iddia ettiği gibi) Üçüncü Dünya'da yeni bir olgunlaşmanın göstergesi değil.

Bugün Batı'da genelde anlatılan şey "İslam" değildir; İslam ülkelerini fethetmekten başka konularda işe yaramaz. O halde buna hemen bir alternatif üretmeliyiz: Eğer "İslam" bize anlatması gerekenden çok daha azım anlatıyorsa, aktardığından fazlasını gizliyorsa, yeni iktidar rüyalarını ya da eski korkuları ve önyargıları tetiklemeyecek bilgileri nerede –daha doğrusu, nasıl– bulacağız? Bu noktada en çok işe yarayabilecek araştırma türlerine değindim, bazılarını da ayrıntısıyla açıkladım. Ayrıca bunların hepsinin de "tüm bilgiler yorumdur" fikriyle başladığını, dikkatli ve insani olan ama aynı zamanda bilgiye ulaşma niyeti taşıyan yorumun yöntem ve amaçları bakımından bilinçli olması gerektiğini de söyledim. Fakat

4. Britanya'nın doğu Süveyş'ten ayrılmasına hayıflananlara örnek olarak J. B. Kelly gösterilebilir, *Arabia, the Gulf and the West*; Cezayir'den "vazgeçtiği" için de Gaulle'e köpüren Élie Kedorie – bakınız onun Alaistair Horne eleştirisi, *A Savage War of Peace: Algeria, 1954-1962*, *Times Literary Supplement* içinde, 21 Nisan, 1978, s. 447-50; ayrıca Robert W. Tucker ve Amerikalıların Körfez bölgesini en az beş yıl işgal etmesinin savunan Tucker taraftarları (bkz. 34 ve 38. dipnotlar, Birinci Kısım). Bunların çoğunun ardındaki çalışma Edward N. Luttwak'a aittir: bkz. kitabında sunduğu model: *The Grand Strategy of the Roman Empire: From the First Century A.D. to the Third*, Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, 1976.

diğer kültürlere getirilen her yorumunda –özellikle İslama getirilen yorumlarında– araştırmacının ya da entelektüelin önüne iki şık çıkar: Bu zihin emeğini ya iktidarın hizmetine vermek ya da eleştirinin, toplumun, diyaloğun ve ahlakın hizmetine vermek. Bugün bu şıklar arasında tercih yapmak, yorumlama eyleminde atılacak ilk adım olmalı ve bu adım bir ertelemeye değil bir karara götürmelidir. Batı'da İslama dair bilgilerin tarihi fetih ve sömürge fikirleriyle fazla yakın bir bağ içindedir ve bu bağların hepten koparılmasının zamanı gelmiştir. Bunu ne kadar vurgulasak azdır. Zira aksi halde hem daha şiddetli bir gerilimin, belki de bir savaşın içine gireceğiz hem de Müslüman dünyayı, bu dünyadaki toplumları ve devletleri çok sayıda savaşın, tarifsiz acıların ve yıkıcı ayaklanmaların içine iteceğiz ki bunlar da tepkilerin, şablonculuğun ve ümitsizlikten doğan dengesizliğin ona biçtiği rolü oynamaya tamamen hazır bir "İslamın" zaferiyle sonuçlanabilir. En iyimser ölçütlerle bile, bu hoş bir olasılık değildir.

—

Dizin

ABC televizyonu, 66, 67, 158, 160, 161, 164, 177, 204
ABD medyası; aktarma krizi, 177; araştırmacı gazetecilik, 157, 170-2, 176; basının bağımsızlığı, 125; başarısızlığı, 95-6, 184, 203-4; devrim, 101, 132; haber aktarma maliyeti, 177; haber tüketicileri, 53, 101, 131, 159; haberde seçicilik, 123-4, 150, 193, 198; haberin dağılımı, 128-9, 146; kurumsal saygınlık, 129; mutabakat, 57, 95, 114, 123, 172, 183, 192-3, 196, 203-5, 226, 230, 234-5, 242; temsil, 101-2, 109, 118, 121-2, 126, 140, 144, 146-9, 153, 158-9, 175, 203
ABD-İran ilişkileri, 63, 65-72, 96-7, 130, 191, 198-9
Abernethy, Robert, 162
Abourezk, James, 161
Abrahamian, Ervand, 93, 232
Abu Ain, Ziyad, 193
Açe halkı, 59
Aden, 55
Advancement of Learning, (Bacon), 209
Afganistan, 52, 84, 88, 90, 91, 107, 134, 138, 158, 163, 181, 194
Afrika, 52, 55, 56, 80, 86, 103, 136, 141, 161, 211, 219, 245
Ağa Hanlar, 133
Ahmed, Ekbel, 171
Aleviler, 134
Algar, Hamid, 92, 192, 232
Allen, Col, 177
Almanya, 60, 62, 84
amel, 135
American Scholar, The, 211, 215
American Spectator, The, 149
Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 102-3, 147-8, 190-1, 201, 226; çıkarları, 95-6, 107, 109, 113, 125-6, 165-6, 172, 219, 224; din, 107; egemenliği, 51, 101, 102, 108, 110; ekonomik gücü, 71-2, 102-4, 194, 199; hukuku, 146, 189; hükümeti, 62-7, 123, 126-7; ideolojisi, 65-6, 122-3, 126-8, 174; iktidarı, 58, 59, 61, 65-6, 71-2, 108, 109, 125, 173-5, 180, 188-9, 205, 209, 218, 246; İslam travması, 52, 62-3, 77, 114, 154; İslama tavrı, 61, 63, 65-7, 69-72, 75, 87-8, 97, 107-8, 111-3, 116-8, 121, 127-8, 150, 160, 185; İslamın petrolüne bağımlılığı, 110, 112-4; İslamla ilişkisi, 52, 62, 63-6, 71-2, 75-89, 98, 100-2, 105, 107, 114, 130, 138-40, 158-61, 163, 170-2, 227, 232, 237; kendisine dair imajı, 63-8, 71-2, 108, 176, 178, 187-8, 205; müdahale, 52, 63, 65, 71-2, 94, 100, 103, 107, 111-2, 149, 157, 164, 173-4, 187-8, 191-2, 227, 228; politikası, 63, 65-6, 75-8, 92-8, 102-3, 107-12, 118, 125, 149-50, 158, 173-4, 176, 178, 180-1, 185, 187-8, 191-2, 220-2, 234, 240-1, 244-5; üniversite, 60, 89, 91-2, 215, 222, 228-9
Amerikan sefareti (Tahran), 58, 62, 63, 66, 68, 71-2, 78, 157, 161-3, 173, 177-9, 188, 191, 196-8, 203
AMESS, (Alternatif Ortadoğu İncelemeleri Semineri), 232
Anglo-Iranian Oil Co., 188
Angola, 107, 113
Arafat, Yaser, 75
Arap Birliği, 145
Arapça, 116, 131, 162, 167, 219, 227, 238, 241, 243
Arap-İsrail çatışması, 158, 229
Araplar, 51, 55, 60, 75, 78, 94, 101, 104-5, 108, 114, 134, 137, 141, 145, 150, 162-3, 190, 192, 194, 218-9, 227, 229, 244

Arnold, Matthew, 242
Asya, 52, 55, 56, 80, 86, 103, 161, 204, 211
Atlanta Constitution, The, 64, 162, 163, 168, 186, 196
Atlantik Konseyi, Ortadoğu İncelemeleri Özel Çalışma Grubu, 88
Augustinus, Aziz, 212
Austin, J. L., 70
Australian, The, 177
Avrupa, 51, 102, 134, 136, 181, 209-10, 237; emperyalizmi, 55, 85, 101, 112, 211; İslam bilinci, 84; İslamla ilişkisi, 79, 83-6, 97-100, 149, 213, 217-8, 226; medya, 63, 71, 119, 121-2, 125, 130, 144-6, 182, 244; Şarkiyatçı bilimsellik, 59, 72, 87, 98-102, 104, 210-11, 212-3, 215-7, 226-7, 231, 237, 244; tehdit ve tehlike olarak İslam, 76-7, 84, 129, 218
Azeriler, 137

Baas rejimi, 138
Bacon, Francis, 209
Bağdat, 87
Ball, George, 88, 107, 162, 179
Banuazizi, Ali, 220
Bar-Lev Hattı, 114
Basra Körfezi, 52, 55, 56, 89, 100, 107, 110, 114, 139, 149-50, 159-60, 182, 194, 228, 245
Batı Şeria, 107, 153
Batı, bkz. Avrupa, ABD
Beckett, Samuel, 70
Beeman, Willam, 97
Begin, Menachem, 192
Beheşti, S. Muhammed, 163, 198, 205
Bell, Gertrude, 90
Beluciler, 137
Beni Sadr, Abülhasan, 158, 166, 170, 174-5, 198, 199, 205
Bercovitch, Sacvan, 127
Berque, Jacques, 87, 90
Beyrut, 83, 144, 182, 194
Bezirgan, Mehdi, 166, 174, 198, 199
Bhakkash, Shaul, 204
Bilgi, 51, 59, 61, 68, 71, 118, 120, 205, 209, 214, 226, 227-32, 234-43; karşı tezli, 233, 235, 241
Bill, James, 96-7, 97
Binder, Leonard, 215-6, 238, 240
Birleşik Arap Emirlikleri (Aşiret Devletleri), 227
Birleşmiş Milletler, 111, 114, 171, 180
Bopp, Franz, 210
Boston Globe, The, 65, 163, 196
Bosworth, Edmund, 187
Bourget, Christian, 67, 68
Bradley, Ed, 193
Broadcasting Magazine, 183
Brown Üniversitesi, 97
Brown, L. Dean, 161, 171
Brzezinski, Zbigniew, 158, 166, 199
Buckley, William, F., 56
Budizm, 185
Burton, Sir Richard, 85
Büyük Britanya, 51, 84, 87, 99-102, 107, 125, 144, 148, 219, 223, 226, 227. Ayrıca bkz. Avrupa

California Üniversitesi (Berkeley), 92, 192, 232
Camp David Anlaşmaları, 107, 149, 150, 192
Carlyle, Thomas, 86
Carmel, Hasi, 162
Carpozi, George, Jr., 117
Carter Doktrini, 102
Carter, Hodding, 158
Carter, James Earl (Jimmy), 63, 65, 67, 68, 75, 109, 147, 191
Catledge, Turner, 164
CBS televizyonu, 128, 129, 160, 161, 162, 177, 193, 203
Cezayir, 62, 63, 90, 99, 107, 113, 114, 168, 199
Chaeu, Claude, 135
Chailand, Gérard, 113
Chancellor, John, 183
Chase Manhattan Bank, 172, 191, 199
Chicago Tribune, The, 178, 179, 187
Chicago Üniversitesi, 87, 98, 136
Christian Science Monitor, The, 63, 194, 200
CIA, 90, 125, 150, 172, 188, 193
Cibran, Halil, 78
Cihat, 187
Clark, Ramsey, 161, 204, 234
Clergy and Laity Concerned, 234
Coates, James, 179
Cobban, Helena, 194
Cochran, John, 182, 183

Coffin, William Sloane, 234
Columbia Journalism Review, 61, 184
Columbia Üniversitesi, 87, 160
Commentary Magazine, 110
Conine, Ernest, 189
Consolidated Edison of New York (con Ed), 75
Cook, Fred, J., 197
Copeland, Miles, 90
Cottam, Richard, 93
Coup, The (Updike), 78
Cromer, Evelyn Baring, Lord, 71
Cronkite, Walter, 121, 158, 160, 163
Culvier, Baron Georges-Léopold-Chrétien-Frédéric-Dagobert, 210

Çevik Kuvvet, 52, 102
Çin, 85, 104, 107, 134, 161, 184, 209, 211, 222, 236, 243
Çinhindi, bkz. Kamboçya; Vietnam,

Dagger of Islam, The (Laffin), *149*
Daily News, The, 166
Daniel, Jean, 121
Daniels, Randy, 164
Darnton, Robert, 124
Davar, 193
Dean, Morton, 182
Death of a Princess (Anthony), *144, 146, 148, 149, 151*
Deciding What's News (Gans), 123
Défense de l'Occident, La (Massis), 112
Discovering the News (Schudson), 124
Dissent dergisi, 113
Dış İşleri, *65*
Dönüşümler (Ovidius), 70
Drooz, Daniel B., 162, 163

Eckstein, Baron Ferdinand von, 210
Economist, The, 146
Eizenstat, Stuart, 75
el-nass, 142
Endonezya, 57, 104, 114, 134
Erlanger, Steven, 65
Esat, Hafız el, 75
Esquire, 168
Etiyopya, 90, 187
Express, L' (Paris), 162
Exxon, 145, 146, 228

falâsifa, 135
Falk, Richard, 171, 196, 234
Farsça, 54, 131, 168, 172, 218, 227
Fas, 56, 87, 90, 114, 135, 242
FBI, 193
Fehreng, Mansur, 180
fıkıh, 140
Filipinler, 114, 115, 168
Filistin Sorunu (Said), 51
Filistin, 51, 93-5, 106, 112, 115, 140, 193-4, 220, 225
Fischer, Michael G., 233
Fisher, Roger, 178, 196
FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü), 114
Flaubert, Gustave, 85
Ford Vakfı, 214, 218, 219
Ford, Gerald L., 188
Fortune, 83
Foucault, Michel, 230
Franck, Thomas, 58
Fransa, 51, 84, 85, 87, 89, 99-102, 107, 125, 187, 196, 199, 202, 219, 223, 226-7, 236, 245
Freud, Sigmund, 222
Friends Service Committe, 234

Gadamer, Hans-Georg, 239
Gage-Nicholas, 182
Gallegos, Deniz Onbaşı William, 179
Gama, Vasco da, 55
Gans, Herbert, 123
Gerillalar (Naipaul), 80
Gérome, Jean-Léon, 88
Gibb, Sir Hamilton A. R., 87, 98
Goethe, Johann Wolfang von, 85
Graham, Robert, 176
Green, Bill, 65
Greenway, H. D. S., 65
Grimm, Jakob, 210
Gross, George E., 188
Grunebaum, Gustave von, 87
Gulliver, Hal, 186
Gush Emunim, 107-8
Güliver'in Seyahatları (Swift), 213
Güney Asya, 136
Güney California Üniversitesi, 149
Güney Sahra, 90
Güneydoğu Asya, 91, 185

Ha'retz, 193
Hacı Baba, 86

Hak, Ziya ül, 57
Halberstam, David, 124
Halhalı, Sadık, 138
Halliday, Fred, 64, 233
Hansen, George, 161, 179, 198
haram, 142
Hariciler, 187
Harper's Magazine, 87
Hartley, Anthony, 112
Harun Reşit, 86
Harvard Üniversitesi, 65, 87, 98, 145, 178, 233
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 85
helal, 142
Helms, Richard, 88
Henry, Patrick, 187
Herbelot de Molainville, Barhélemy, 98
hicret, 142
Hindistan, 55, 77, 85, 89, 187, 210
Hıristiyanlık, 53, 70, 81-2, 85, 86, 98, 107, 115, 119, 137, 147, 149, 162, 167, 200
Hirst, David, 182
Hitler, Adolf, 117
Hitti, Philip, 87, 218
Hodgson, Marshall, 89, 142
Hoeyni, Hacitülislam, 198
Hoffer, Eric, 149
Hollanda, 64, 84
Holocaust, 148
Hourani, Albert, 85, 87, 134, 227
Howe, Marvine, 182
Hudson Enstitüsü, 162, 171
Humboldt, Baron Wilhelm von, 210
Humeyni, Ayetullah S., Ruhullah Musavi, 75, 78, 79, 81, 92-3, 105, 117, 130, 138, 142, 149, 160-1, 162-3, 173, 174, 176, 183, 186, 190-1, 200-1, 205
Hurewitz, J. C., 160
Hurgronje, C. Snouck, 59
Huyser, General Robert, 71
Hüseyin (Ürdün Kralı), 194
Hüseyin, bin Ali bin Ebu Talib, 164

Ibrahim, Youssef, 186
In These Times, 126
Ingle, Bob, 64
Inquiry, 193, 197
Irak, 137, 173, 182
Iran: The Illusion of Power (Graham), 176
Islam et capitalisme (Rodinson), 135
Islamic Government: Ayatollah Khomeini's Mein Kampf, 117, 149

İçtihat, 139, 169
İkinci Dünya Savaşı, 51, 86-7, 100-2, 104, 108, 219, 226
İktidar (güç), 51, 57, 59, 61, 71, 108, 109, 136, 146-7, 152, 165, 166, 173-4, 201-3, 213-4, 216-9, 239-41, 243
İran şahı, bkz. Pehlevi, Muhammed Rıza Şah
İran, 220-1, 225, 242, 245; ABD'nin çizdiği tablo, 69, 140, 166, 174, 189; azınlıklar, milliyetler, 137; Batı'daki imajı, 63-6, 68-9, 70, 71, 72, 79, 101, 115, 128, 157-8, 173, 175, 178, 183, 185-7, 201; devrim, 52, 64, 65, 69, 71, 77, 78, 90, 92, 97, 105, 119, 132, 142-3, 170-1, 173, 175, 180, 185, 186-7, 190, 200-1, 205, 232; devrim öncesi, 58, 66, 77, 78, 92, 95, 106, 109, 119, 137, 163, 170, 172, 174, 184, 185, 187-92, 232-3, 242; devrim sonrası, 69, 121, 130, 137, 138, 140-3, 161, 172, 174-5, 184-5, 188-9, 196-9, 202-3, 233; medyada aktarılması, 53, 54, 56, 62-6, 68-71, 78, 79, 88, 95-7, 101, 126-7, 130-1, 157-64, 170-2, 175-80, 182-92, 196-205, 234; muhalefet, 92, 96-7, 104, 130, 163, 193, 233; rehine krizi, 62-8, 71-2, 78, 79, 116, 121, 128, 154, 157-60, 170-1, 175, 177-80, 186, 191, 196-9, 201-4; tarihi, 189, 202; yasalar, 190, 196, 200-1. Ayrıca bkz. İslam, yorum
İran-ABD ilişkileri, bkz. ABD-İran ilişkileri
İran-Irak Savaşı, 52, 53, 90, 95, 180, 205, 242
İslam, 63, 151; azınlıklar, milliyetler, 57; Batı'daki imajı, 54, 55, 57, 60, 66, 69-70, 71, 72, 75, 76, 78-82, 84, 85, 88-9, 92, 93-6, 98-9, 101-2, 104, 108-9, 110, 114-9, 122, 129-30, 130, 138, 141-3, 144-50, 160-4, 166, 173, 181, 217-8, 223-4, 241; Batı'nın tavrı, 51-2, 57, 60, 68, 70, 75-81, 85, 86, 88, 96-102, 107-8, 116, 118, 121, 142-4, 146-8, 153, 160-4, 166, 167-8, 173-4, 180, 187-9, 196-7, 201, 204-5, 220, 222, 234, 239;

Batı'ya tepkisi, 136; canlanması, 52, 88, 97, 129, 131, 138, 166, 168, 172; davranışlar, 56, 69, 136; devletler, 52, 57, 84, 87, 107, 114, 130-1, 134-7, 140, 141, 142-3, 149, 161, 174, 219-20, 241-2; devrim, 64, 71, 72, 80, 81, 88, 90, 96, 105, 119, 130, 143, 167, 186-7; din, 52, 54, 64, 77, 80, 83-6, 105, 106, 131-3, 135, 137, 139, 142-3, 163, 185, 230, 237, 240; dünyası, 51, 52, 56-7, 61, 63, 77, 81-4, 86, 89-90, 91, 96, 99, 101-2, 104-8, 113, 116, 118, 129-32, 134, 137-9, 141-3, 153-4, 157-9, 161, 166, 167-9, 210, 219-21, 225-8, 232, 234-5, 243-6; hukuk, 82, 87, 132, 135-6, 139-40, 144, 146, 150, 161, 187, 201, 229; ideoloji, 78, 81, 133, 137, 159, 174, 188, 197; kavramları, 57, 118-9, 135, 136, 222; kölelik, 80, 135, 219, 224; kültür, 52, 54, 56-7, 61, 87, 136, 139, 141, 160-1, 166, 239-41, 243; medyada aktarılması, 52, 53, 54, 56-7, 62-5, 75, 78-81, 83, 84, 87, 88-9, 96-7, 101-2, 108-9, 110-1, 114-8, 121-2, 127, 138, 141, 144-50, 158-64, 166-9, 182, 187, 192-6, 203-4, 223, 231, 234, 240; mezhepler, 53, 87, 132-3, 148, 160, 163, 172, 178, 183, 187, 201, 220, 230; milliyetçilik, 86, 137, 219-20; söylemi, 58-9, 86, 87, 230; öğretisi 57, 77, 132, 169; tarih, 52, 54, 58, 61, 76, 81, 83, 90-1, 116, 133-4, 141, 158, 161, 164, 166, 169, 222; toplumlar, 52, 54, 56-7, 61, 81, 82, 83-4, 91, 131-3, 134-6, 139, 141, 147, 161, 166, 169, 202, 221-2, 225, 227, 239-40, 241; uzmanlık ve bilimsellik, 78, 81, 85-102, 104, 108-9, 118-9, 122, 134, 136, 139, 144, 166, 168-9, 171, 205, 211, 217-34, 237, 239-45; yaşam, 52, 56, 83, 91, 101, 136, 139, 142-3, 169, 210, 237; yorumlama, 119, 120, 131, 133-4, 139-41, 153, 169, 186-7

İslamın Macerası, (Hodgson), 89
İsmaili, 133
İspanya, 84, 134, 182, 187
İsrail, 51, 92, 106, 107-8, 115, 133, 137, 150, 162, 193-5, 211, 219-20
İtalya, 84

Japonya, 54, 60, 85, 89, 134
Jean Paul II (papa), 81, 106
Johnson, Lyndon B., 103
Jones, Sir William, 100
Jonestown katliamı, 81

Kaddafi, Muammer el, 75, 138
Kafka, Franz, 70
Kahire, 126, 168
Kalb, Marvin, 162
Kamboçya, 113, 168
Karşı Darbe (Roosevelt), 188
Keddie, Nikki, 232
Kedourie, Élie, 167, 204
Kelly, J.B., 55-6, 148
Kennedy, Edward, 179
Kennedy, John Fitzgerald, 164
Kifner, John, 82-4, 177, 182, 198, 204
Kissinger, Henry, 191, 203
Kızıldeniz, 55, 56
Komiteler, 81, 130
Kondracke, Martin, 65
Kraft, Joseph, 173-4, 175, 191
Kramer, Jane, 200
Kratylos (Platon), 70
Kuran, 131-2, 133, 142, 169
Kutbizade, Sadık, 158, 163, 170, 198, 198
Kutsal Topraklar, 85
Kuveyt, 107, 137, 193
Küba, 113
Kürtler, 90, 137

Lach, Donald, 212
Laingen Bruce, 66, 68-70
Lane, Edward William, 98, 100
Lasch, Christopher, 70, 223
Latin Amerika, 88, 103
Lawrence, T.E., 90
Lehrer, Jim, 170, 171, 172
Leigh, David, 150
Lemnitzer, Lyman, 88
Levi-Strauss, Claude, 213
Levililer, 70
Levy, Walter, 88
Lewis, Bernard, 167, 211, 223
Lewis, Flora, 116, 167-9
Lewis, George, 182
Los Angeles Times, The, 64, 162, 188-91, 196, 201
Lubin, Peter, 194, 195

Lubrani, Uri, 193
Luce, Don, 234
Lübnan, 90, 93-5, 137, 144-5, 150, 161, 182, 220
Lyall, Sir Alfred Comyn, 71

Macdonald, Dwight, 223
MacNeil, Robert, 170, 171, 172
MacNeil/Lehrer Report, The, bkz. PBS
Making News (Tuchman), 124
Manchester Guardian Weekly, The, 182, 199
Markham, James, 182
Marksizm, 83, 90, 162, 167, 201, 225, 232
Marshall Planı, 102
Maruniler, 220
Marx, Karl, 83, 222, 236
Massignon, Louis, 85, 98
Massis, Henri, 112
Mattelard, Armand, 124
McCloy, John, 191
McManus, Doyle, 196
Medine, 137, 142
Medya, 13, 14-6, 20-2, 23-49, 52, 79, 96-7, 134, 158-9, 175-6, 177, 186, 244; Amerikan medyasına karşı Avrupa medyası, 119, 125, 169, 182, 191, 196-202; Avustralya basını, 177; dil, 53, 95, 162, 167, 168, 181-2, 243; İsrail basını, 193; seçkin haberler, 163, 169, 171. Ayrıca bkz. ABD medyası; Avrupa, medya; İran, medyada aktarılması; İslam, medyada aktarılması
Medyada İslam (Said), 51-2
Mehdilik, 132
Mekke, 142, 160, 193
Melville, Herman, 86
Memory of Justice, The (Ophuls), 148
Menges, Constantine, 162, 171
MERIP (Ortadoğu Araştırma ve Bilgi Projesi), 232
MESA (Ortadoğu İncelemeleri Derneği), 215
Mezopotamya, 85
Militant Islam (Jansen), 149
Miller, Perry, 127
millet sistemi, 219, 219-20
Milliot, L., 135
Mills, C. Wright, 120
Mısır, 51, 56, 67, 71, 85, 95, 99, 100, 104, 114, 132-3, 138, 167, 182, 192
Modernizasyon ideolojisi, 54, 95, 102-4, 108, 130, 139, 141, 181, 188-9
Moğollar, 134
Monde, Le, 71, 119, 169, 182, 190, 196-7, 199-200, 202
Montazeri, Ayetullah Hüseyin Ali, 164
Morgan, Dan, 176
Moskova, 83
Mosley, Ray, 187
Mossad, 193
Mother Jones, 234
Moynihan, Daniel Patrick, 111, 112, 114, 116
Muhammed, 77, 85, 86, 142, 160, 164
Muharrem ayı, 164
Multinational Corporations and the Control of Culture (Mattelart), 124
Musaddık, Muhammed, 188
mustazaflar, 142, 186
Mücahitler, 138
Müslüman Kardeşlik, 132, 138
Müslüman, bkz. Araplar; İslam

Naipaul, V. S., 78, 80
Napolyon I., 51, 99, 236
Nasır, Cemal Abdül, 104
Nation, The, 61, 126, 197
Naziler, 187
NBC, 126, 162, 179, 183
Nehrin Dönemeci (Naipaul), 78, 80
Nerval, Gérard de, 85
Neuman, Robert, 171
New Republic, The, 56, 63, 65, 69, 115, 148, 160, 163, 194, 204
New Statesman, The, 193
New York Borsası, 70
New York City, 130, 148, 165, 182-3, 188
New York Post, The, 117, 166, 179
New York Review of Books, The, 87, 172, 204
New York Times, The, 64, 68, 82, 116, 124, 126, 128, 129, 164-5, 170, 176-7, 185, 188-9, 196, 199-200, 203; pazar eki, 107, 160, 186
New Yorker, The, 200
Newby, P. H., 90
Newsweek, 64, 159, 177-8, 196, 227
Nickel, Hermann, 184
Nietzsche, Friedrich Wilhelm, 209, 222
Nijerya, 114, 134

Nixon, Richard M., 188
Nolte, Richard, 228, 229
Nossiter, Bernard, 176
Nouvel Observateur, Le, 121
Nürnberg, 161

O'Neill, Thomas P., 179
Oberdorfer, Don, 191
OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü), 75, 110
Ophuls, Marcel, 148
Orta Amerika, 65
Ortadoğu Enstitüsü, 161
Osmanlı İmparatorluğu, 134, 219-20
Ovidius, 70

Ömer Hayyam, 86
Özbekler, 134

Pakistan, 57, 90, 107, 114, 137
Panama, 67
Parry, J. H., 212
Patron Tweed, 165
Pax Britannica, 55
PBS, 144-7, 177; *MacNeil/Lehrer Report*, 158, 161-3, 170-2, 179, 180, 190
Peck, James, 102
Pehlevi Vakfı, 92, 172, 176
Pehlevi, Muhammed Rıza Şah, 54, 58, 66, 71, 78, 90, 92, 97, 105, 107, 114, 158, 162-3, 170-3, 181, 184-5, 187-90, 193, 197, 202-3, 232-4
Pentagon Belgeleri, 165
Peretz, Martin, 69
Perlmutter, Amos, 162
Persler bkz. İran
Peter the Venerable, 98
Petrol, 52, 55, 56, 87-9, 101, 108, 110-4, 140, 158, 172, 181, 190, 194, 227, 230, 232, 240
Pincus, Walter, 176
Pipes, Richard, 65
Platon, 70
Portekiz, 55, 182
Powers That Be, The (Halberstam), 124
Princeton Üniversitesi, 87, 91, 98, 218-20, 222, 229
Püritenler, 127

Raban, Jonathan, 90
Rahman, Fazlur, 187
Ramazan Savaşı, 114
Rémusat, Jean-Pierre-Abel, 210
Renan, Ernest, 98, 210
Reuters, 130
Revolution in the Third World (Chailand), 113
Reynolds, Frank, 160
Riefenstahl, Leni, 148
Rockefeller, David, 191
Rodinson, Maxime, 83, 89, 131-3, 135, 169, 227
Roosevelt, Kermit, 88, 90, 188
Rosenthal, A. M., 165
Rostow, Eugene, 88
Rouleau, Eric, 71, 182, 190, 196-202
Rousseau, Jean-Jacques, 70
Royster, Vermont, 177, 178
Rusya, 84, 134

Sacsy, Baron Antoine-Isaac-Silvestre de, 98, 210
Safeviler, 134
Safire, William, 191
Saint-Martin, Claude de, 210
Salisbury, Harrison, 124, 164-5
SAVAK, 172, 193
Schacht, Joseph, 87
Schanche, Don. A., 190, 201
Schiller, Herbert, 124
Schlegel, August Wilhelm, 210
Schudson, Michael, 124
Science, 184
Scowcroft, Brent, 88
Searle, John, 70
Sadat, Enver, 56, 130, 133, 138, 191-2, 193
Senato İstihbarat Komitesi, 92
Shakespeare, William, 149, 236
Sisco, Joseph, 88
Siyonizm, 51, 150
Soljenitsin, Aleksandır I., 106
Somali, 90
Sovyetler Birliği, 52, 65, 81, 83, 84, 90, 91, 102, 158, 161-3, 181, 194, 203
"sözcük siyaseti", 58
Spengler, Oswald, 85
St. Louis Post Dispatch, The, 159
Stark, Freya, 90
Sterling, Claire, 64
Stern, Frits, 110
Stone, I. F., 172, 172-3, 203, 233-4

Sudan, 56, 132, 187
Sufi mistisizmi, 14
Sukarno, Achmed, 104
Sumatra, 59
Sunday Times, The (Londra), 63
Suriye, 57, 132, 137, 182, 225, 240
Suudi Arabistan, 56-7, 88, 107, 114, 137-8, 144-50, 193-4
Sünni, 57, 132, 137, 182, 225, 240. Ayrıca bkz. İslam: din, mezhepler
Süveyş, 55
Swift, Elizabeth, 64
Swift, Jonathan, 140
Szulc, Ted, 164

Şarkiyatçılık (Said), 51, 52, 54, 237
Şarkiyatçılık, 13, 19-20, 28-35, 84-6, 89, 98-100, 104, 118, 130, 141, 210-3, 216, 226, 228, 233
Şeriati, Ali, 142
Şeriat-Madari, Ayetullah S. Muhammed-Kazım, 186
Şiiler, 53, 87, 148, 159-61, 163, 172, 178, 183, 187, 201, 230, 232. Ayrıca bkz. İslam: din, mezhepler

Tahran, 54, 58, 66, 67-8, 126, 128, 161, 170-1, 176-7, 191, 204, 234
Taif, 63
taklit, 169
Talese, Gay, 124
Tanner, Henry, 182
The Study of the Middle East: Research and Scholarship in the Humanities and the Social Sciences (Binder), 214
Thesiger, Wilfred, 90
Thomas, Anthony, 144, 146
Time, 88, 115, 119, 126, 128, 159, 177
Timnick, Lois, 179
Tuchman, Gaye, 124
Tucker, Robert W., 65, 111-2, 114, 116
Tunus, 134, 168
Türkiye, 56, 114, 134, 173, 181, 187, 211
Twain, Mark, 86

UCLA (Los Angeles'daki California Üniversitesi), 87
ulema, 104, 232
Umman, 55
Updike, John, 78
Uzmanlık, 53, 55, 58-9, 61, 66, 68, 87-99, 101, 103, 108-9, 129, 158, 160-1, 169-71, 172, 178-9, 182, 214-5, 217-8, 223, 225-31, 233-4, 239-40, 242-6

Üçüncü Dünya, 80, 81, 97, 102-3, 112-3, 118, 130, 146, 171, 222, 230, 245; Batı'nın tavrı, 93-5, 110-4
Ürdün, 137, 161, 182, 194

Vahabiler, 132
Vance, Cyrus, 68, 158
Vico, Giambattista, 209
Vietnam, 103, 107, 113, 125, 179, 182
Village Voice, The, 203

Wall Street Journal, The, 65, 160, 177
Walzer, Michael, 115, 116, 160
Washington Post, The, 64-5, 150, 162, 173, 176, 191, 203
Washington, D.C., 62, 67, 71, 165, 175
Watt, W. Montgomery, 139
Weisband, Edward, 58
West Point (Ossining, New York), 62, 64, 66
West, Rebecca, 90
Wiznitzer, Louis, 200
Wright, Claudia, 193

Yahudiler, 68-9, 150
Yahudilik, 53, 70, 137, 167, 222
Yamani, Ahmed Zeki, 75, 114
Yemen, 56, 146
Yezdi, İbrahim, 71
Yorum, 13, 17-8, 22-7, 82, 119-20, 128, 134, 162-3, 205, 217, 222, 224, 231, 236-43, 174; tarihi, 212-3. Ayrıca bkz. İslam, yorum
Young, Andrew, 190
Yuenger, James, 180
Yunanlar, eski, 77; düşünürleri, 135

Zayid bin Sultan (Abu Dabi şeyhi), 55

Edward W. Said
Medyada İslam

Said bu kitabını ilk kez 1980'de, İran rehine krizi sırasında yazdı. Daha sonra 1997'de tekrar ele aldı, hem güncelleştirdi, hem genişletti. Elinizdeki kitap bu 1997 edisyonundan çevrilmiştir.

Medyada İslam, yazarın Şarkiyatçılık ve Filistin Sorunu konulu kitaplarını tamamlayıcı nitelikte bir eser olarak kaleme alınmıştır. Said burada İslamı savunmakla hiç ilgilenmez, İslamın Batı'da ve İslam toplumlarında ne şekilde kullanıldığını anlatır. İslam-Batı karşıtlığı üzerinden körleşmiş bir düşmanlığı teşvik etmek yerine, insan deneyimine saygı duymayı, Öteki'ne daha sevecen bakmakla gelen kavrayışı, ahlaki ve düşünsel samimiyet içinde kazanılan ve dağıtılan bilgiyi önerir Said.

Medyada İslam son derece öngörülü bir kitaptır çünkü ilk yayımlanışından bugüne geçen zamana karşın, Said'in Batı medyasında İslam dünyasıyla ilgili haber ve yorumların nesnellikten uzaklığı ve tek yanlılığı üzerine yazdıkları bugün de geçerliğini koruyor. Başka dinler, cemaatler ya da halklar konusundaki yazılarda aranan nesnellik ve temellendirme kriterlerinin İslam ve İslam toplumları söz konusu olduğunda nasıl bir nefret, küçümseme ve husumete kurban gittiğini çok açık bir şekilde görüyoruz. Said'in medyada İslam dünyasına dair şarkiyatçı önyargı ve çarpıtmalara tuttuğu ışık, ABD'nin 11 Eylül sonrası saldırganlığında medyanın taşıdığı payı da aydınlatıyor.

Metis Tarih Toplum Felsefe
ISBN-13: 978-975-342-683-1

Metis Yayınları
www.metiskitap.com